

DOSYA: HUKUKUN KRİZİ, KRİZİN HUKUKU

Sunuş: Ceren Damar Şenel Anısına

Şeyma SAĞDIÇ, Ulaş KARADAĞ, M. Murat ÖNGEL & Alican ABUT

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Hukuki Teknolojisi: Usule Bağlı Olmayan Bir
Özelleştirme Yöntemi Olarak Türkiye Varlık Fonu"

Ezgi Nur TÜRKÖĞLU KARACAOVA

"Parlamentar Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni Midir? 1960-1971 Dönemi"

Fahri BAKIRCI

"Göç Alanında Hukuksal Aksaklığa Karşı Kolektif Bellek"

Pınar KARABABA

"Seçim, Karar ve Adalet"

Orkun TÜFENK

Röportaj

"Yuvarlak Masa: Yargının Krizi Üzerine,
İlhan Cihaner, Selin Aksoy, Ayşe Sarısu Pehlivan"

Ulaş KARADAĞ

Kitap İncelemesi

"Anayasanın Onto-Teleolojisi ve "Bir Felsefi Mesele Olarak" Kurucu İktidar: O. Vahdet
İşsevenler'in Kurucu İktidarın Eleştirisi (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni)
İsimli Kitabının Tanıtımı ve Değerlendirmesi"

Sercan GÜRLER

Rapor

"Krizdeki Hukuk Düşüncesi" Söyleşisi Üzerine
Şeyma SAĞDIÇ

"Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür"

Michael A. WILKINSON

(Çev. İdil ÇETİN)

"Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi"

Josef Franz LINDNER

(Çev. Mustafa BAŞAR)

AÇIK DEFTER

"Hannah Arendt'te Görünümler Alanı Olarak Kamusal Alan ve Genişletilmiş Zihin"

Nermin URGANCI

"Deleuze, Kant ve Ada: Hakikate Jeolojik Bir Yaklaşım"

Sercan ÇALCI

EDİTÖRLER

**Şeyma SAĞDIÇ, Ulaş KARADAĞ,
M. Murat ÖNGEL & Alican ABUT**

ViraVerita E-Dergi

ISSN:2149-3081

sayı:10

Güz 2019

ViraVerita E-Journal

ISSN:2149-3081

No:10

Fall 2019

www.viraverita.org/e-dergi/10

<http://dergipark.gov.tr/viraverita>

viraverita_ederji@viraverita.org

VOLUME 10
HUKUKUN KRİZİ, KRİZİN HUKUKU
CRISIS OF LAW, LAW OF CRISIS

Sayı Editörleri/Volume Editors

Şeyma SAĞDIÇ, Ulaş KARADAĞ
M. Murat ÖNGEL & Alican ABUT

ISSN:2149-3081

ViraVerita E-dergi

Yayınlanma Periyodu: Yılda iki
Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu: Çetin Türkyılmaz
Yayın Dili: Türkçe, İngilizce

ViraVerita E-journal

Publication Period: Twice a year
Owner: Çetin Türkyılmaz
Publication Language: Turkish, English

Ulakbim DergiPark : <http://dergipark.gov.tr/viraverita>
Web site : www.viraverita.org/e-dergi/8

[ViraVerita e-dergi www.viraverita.org sitesindeki içerikten farklı olarak hakemler tarafından değerlendirilen yazılara yer verilen ve yılda iki kere yayınlanan süreli bir akademik dergidir. ViraVerita Hakemli E-dergi'ye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmayacağı sayı editörleri tarafından belirlenen en az iki hakemin hazırladığı raporların sonucuna göre kararlaştırılır.]

[ViraVerita e-journal is a bi-annual academic journal which is separate from the general content of ViraVerita web site www.viraverita.org. The publication process is determined by reports of reviewers who are assigned by editors of each issue.]

Peer-reviewed ViraVerita E-journal, which began its publishing life in 2015, is published as themed issues that deploy interdisciplinary discussion contexts.

ViraVerita E-journal in an international, indexed and Open Access journal. ViraVerita E-journal was accepted for inclusion in *The Philosopher's Index* and *Index Copernicus International* in 2018 and it is also indexed in *Asos Index | Academia Social Science Index* since 2013. Citations for this journal will now appear in the world's most comprehensive bibliography of writings on Social Science. Citations for our journal are available to search in the online index via the following three distributors: *EBSCO, Ovid and ProQuest*.

[Yayın Kurulu]

[Editorial Board]

Alican Abut (Başkent University, Law)

Çağla Karabağ Sarı (Hacettepe University, Communication)

Çetin Türkyılmaz (Hacettepe University, Philosophy)

Ezgi Demir Oralgöl (Hacettepe University, Philosophy)

Ezgi Ece Çelik (Dokuz Eylül University, Philosophy)

Gözde Kıral Uçar (Canakkale Onsekiz Mart University, Psychology)

Gülben Salman Shores (Ankara University, Philosophy)

Gülçin Ayıtgu (Adıyaman University, Philosophy)

İlkay Özküralpli (Arel University, Sociology)

Meriç Kükrer (Suleyman Demirel University, Anthropology)

M. Murat Öngel (TOBB University of Economics and Technology, Law)

Nisan Kuyucu (Independent Researcher)

Önder Kulak (Independent Researcher and Writer)

Özgür Uçar (Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Philosophy)

S. Kerem Aslan (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Philosophy)

Serhat Celal Birdal (Ankara Hacı Bayram Veli University, Political Sci. & Public Administration)

Sinem Önem (Lille University, Philosophy)

Şeyma Sağdıç (Inonu University, Law)

Toros Güneş Esgün (Hacettepe University, Philosophy)

Ulaş Karadağ (Inonu University, Law)

Umut Şah (İstanbul Arel University, Psychology)

Yasin Durak (Independent Researcher and Writer)

[Bilimsel Danışma Kurulu]

[Scientific Advisory Board]

Ahmet Murat Aytaç

Independent Researcher and Writer

Alev Özkazanç

St. Antony College Oxford University,
Political Science and Gender Studies

Aysel Kayaoğlu

Anadolu University, Communication

Ayşe Öncü

Sabancı University, Arts and Social Sciences

Cemal Bali Akal

Bilgi University, Law

Corry Shores

METU, Philosophy

Derya Hasta

Ankara University, Psychology

Devrim Sezer

İzmir Ekonomi University,
Political Science and International Relations

Elif Çırakman

METU, Philosophy

Emek Çaylı Rahte

Hacettepe University,
Communication

Gülce Başer

Writer

Gülriiz Uygur

Ankara University, Law

Gülsüm Depeli

Hacettepe University, Communication

Hakan Ergül

Hacettepe University, Communication

Hasan Bülent Gözkan

Mimar Sinan Fine Arts University,
Philosophy

Kerem Altıparmak

Independent Researcher and Writer

Larry D. White

TOBB ETU, Law

Melek Göregenli

Independent Researcher and Writer

Meltem Ahıska

Boğaziçi University, Sociology

Meral Gezici Yalçın

Abant İzzet Baysal University, Psychology

Necmiye Alpay

Writer

Nilgün Toker

Independent Researcher and Writer

Özgür Soysal

Ege University, Philosophy

Sedat Işık

Hacettepe University, Psychology

Shane Brennan

American University in Dubai, Cultural Studies

Sibel Özbudun

Emeritus and Writer

Simten Coşar

Emeritus

Tülin Bumin

Galatasaray University, Philosophy

Türkan Yalçın Sancar

Ankara University, Law

Yücel Demirer

Independent Researcher and Writer

[İçindekiler]

[Contents]

- VII -

Sunuş

[Preface]

Şeyma SAĞDIÇ, Ulaş KARADAĞ, M. Murat ÖNGEL & Alican ABUT

- 1 –

(Araştırma Makalesi)

**Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Hukuki Teknolojisi: Usule Bağlı Olmayan Bir
Özelleştirme Yöntemi Olarak Türkiye Varlık Fonu**

[The New Legal Technology of Republic of Turkey: Turkish Wealth Fund as a Privatisation
Method without Legal Formalities]

Ezgi Nur TÜRKOĞLU KARACAOVA

- 30 –

(Araştırma Makalesi)

**Parlamenter Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir?
1960-1971 Dönemi**

[Is the Parliamentary System the Cause of Political Instability?
Period of 1960-1971]

Fahri BAKIRCI

- 109 –

(Araştırma Makalesi)

Göç Alanında Hukuksal Aksaklığa Karşı Kolektif Bellek

[Collective Memory Against Legal Malfunction in the Domain of Refugee Work]

Pınar KARABABA

- 132 –

(Araştırma Makalesi)

Seçim, Karar ve Adalet

[Choice, Decision and Justice]

Orkun TÜFENK

[İçindekiler]

[Contents]

- 154 –

(Röportaj)

Yuvarlak Masa: Yargının Krizi Üzerine, İlhan Cihaner- Selin Aksoy- Ayşe Sarısu Pehlivan

[On the Judicial Crisis: A Roundtable Discussion İlhan Cihaner, Selin Aksoy, Ayşe Sarısu Pehlivan]

Ulaş KARADAĞ

- 168 –

(Kitap İncelemesi)

Anayasanın Onto-Teleolojisi ve “Bir Felsefi Mesele Olarak” Kurucu İktidar: O. Vahdet İşsevenler’in Kurucu İktidarın Eleştirisi (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni) İsimli Kitabının Tanıtımı ve Değerlendirmesi

[The Onto-Teleology of Constitution and Constitutive Power as a “Philosophical Problem”: The Review of O. Vahdet İşsevenler’s Book The Critique of Constitutive Power (The Material and The Efficient Causes of Constitution)]

Sercan GÜRLER

- 188 –

(Rapor)

“Krizde Hukuk Düşüncesi” Söyleşisi Üzerine

[On the “Legal Thought in Crisis” Symposium]

Şeyma SAĞDIÇ

- 195 –

(Çeviri)

Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür

[Authoritarian Liberalism: The Conjuncture Behind the Crisis]

Michael A. WILKINSON

(Çev. İdil ÇETİN)

- 221 –

(Çeviri)

Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi

[Jurisprudence as a Science of Justice]

Josef Franz LINDNER

(Çev. Mustafa BAŞAR)

[İçindekiler]

[Contents]

- 250 -

(AÇIK DEFTER)

Hannah Arendt'te Görünümler Alanı Olarak Kamusal Alan ve Genişletilmiş Zihin

[Public Space as Space of Appearances in Hannah Arendt and the Extended Mind]

Nermin URGANCI

- 268 -

(AÇIK DEFTER)

Deleuze, Kant ve Ada: Hakikate Jeolojik Bir Yaklaşım

[Deleuze, Kant and Island: A Geological Approach to Truth]

Sercan ÇALCI

Sunuş

- Ceren Damar Şenel'in Anısına-

Şeyma SAĞDIÇ¹, Ulaş KARADAĞ², M. Murat ÖNGEL³ & Alican ABUT⁴

 ¹ Research Assistant, Inonu University, Faculty of Law

 ² Research Assistant, Inonu University, Faculty of Law

 ³ Research Assistant, TOBB ETU, Faculty of Law

 ⁴ Research Assistant, Baskent University, Faculty of Law

Özet

Bu sunuş yazısında ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar'ın 10. sayısının dosya konusu olan "Hukukun Krizi, Krizin Hukuku" başlığı altında, sosyal teorinin merkezindeki kriz tartışmalarına katkı sunmanın önemine değinilmektedir. Ardından, hukuk ve kriz kavramlarının değişik veçhelerini gösteren makaleler, çeviriler ve dosya dışındaki makaleler kısaca tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk; Kriz; Disiplinlerarası; Sosyal teori

Preface

- In the Memory of Ceren Damar Şenel-

Abstract

In this preface, under the headline of “Crisis of Law, Law of Crisis”, which is the theme of the 10th issue of ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters, the importance of the contribution to crisis debate in the core of social theory are underlined. Then, both the articles on this topic, which demonstrate various aspects of crisis and law and the other articles are briefly introduced.

Keywords: Law; Crisis; Interdisciplinary; Social theory.

Corresponding Author	Şeyma SAĞDIÇ
E-mail	sagdic.seyma@gmail.com
Manuscript received	December 19, 2019
Revised manuscript accepted	December 19, 2019

Sunuş - Ceren Damar Şenel'in Anısına-

Sayımızın çağrı metninde kapitalizmin küresel krizinin bir yandan toplumsal yaşamın çeşitli kurumlar aracılığıyla düzenlenişinde bir dizi dönüşüme neden olduğunu, diğer yandan her türlü toplumsal pratiğe kendisini şedit bir biçimde dayattığını ifade etmiştik. Bu esnada hukukun da ister bir düzenleme alanı ya da ideoloji, ister bir çeşit yönetim stratejisi ya da adalet pratiği olarak düşünölsün bu krizden kendi payına düşeni aldığını söylemiş; amacımızı da hukukun krizinin ne kadar derinde gerçekleştiğini, bu krizin farklı veçhelerine dikkat çekerek belirtmek olarak saptamıştık. 10. sayıya katkı sunan yazar ve çevirmenlerimizle birlikte bu amacımızı gerçekleştirmeye çalıştık. Hukukun krizi/Krizin Hukuku başlıklı bu sayımızı ViraVerita okuyucularına sunmaktan mutluluk duyuyoruz.

Sayımızın ilk çalışması, Türkiye akademisinde yeni bir araştırma konusu olarak beliren Varlık Fonu üzerine. Ezgi Türkoğlu Karacaova, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Hukuki Teknolojisi: Usule Bağlı Olmayan Bir Özelleştirme Yöntemi Olarak Türkiye Varlık Fonu" başlıklı özgün makalesinde Türkiye Varlık Fonunun dünyadaki varlık fonlarından farkına değinirken Türkiye'deki işlevlerini ve ortaya çıkış koşullarını araştırıyor. Türkiye Varlık Fonu'nun özelleştirme sürecinde yeni ve daha geniş yetkilere sahip bir hukuksal kurum niteliği olduğunu vurguluyor.

Sayımızın ikinci çalışmasında kamu hukukunun en temel başlıklarından biri tartışılıyor. Fahri Bakırcı "Parlamenteer Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? 1960-1971 Dönemi" başlıklı araştırma makalesinde, Türk sağıının sıkça kullandığı bu argümanı tartışmaya açıyor. Bakırcı ele aldığı dönemde koalisyon hükümetlerin ömrünü belirleyen krizleri incelerken bunların iddia edildiği gibi parlamenteer sistemle ilişkili olmadığını yetkinlikle ortaya koyuyor. Bakırcı'nın ardından Pınar Karababa ise "Göç Alanında Hukuksal Aksaklığa Karşı Kolektif Bellek" başlıklı araştırma makalesinde ise mültecilik-göçmenliğe dair uygulamadaki krizi, sahadan örneklerle ortaya koyuyor ve kolektif belleğin bunun üzerindeki etkisini tartışıyor. "Seçim, Karar, Adalet" başlıklı makalesinde Orkun Tüfenk; seçim, karar ve adalet kavramları üzerinden Yirminci yüzyıl düşünürleri Jean-Paul Sartre, Carl Schmitt ve Étienne Balibar'daki olumsuzluk perspektiflerini inceliyor. Tüfenk bu perspektifleri hukukla olan ilişkilerine göre konumlandırarak bunların sırasıyla hukuk-dışı, hukuk-üstü ve hukuk-içi olumsuzluk olarak adlandırılabilceğine dikkat çekiyor.

Sayımızın beşinci çalışmasında yargının krizi ele alınıyor: “Yuvarlak Masa Tartışması: Yargının Krizi Üzerine”. Ulaş Karadağ tarafından hazırlanan bu yuvarlak masa tartışmasında, Türkiye yargısının son dönemde daha da derinleşen krizi ve dönüşümü hukukçu İlhan Cihaner, Avukatlar Sendikası Başkanı Selin Aksoy ve Yargıçlar Sendikası Başkanı Ayşe Sarısu Pehlivan'la birlikte irdeleniyor. Dosya kapsamında tek kitap değerlendirmesi ise “Anayasanın Onto-Teleolojisi ve “Bir Felsefi Mesele Olarak” Kurucu İktidar: O. Vahdet İşsevenler’in Kurucu İktidarın Eleştirisi (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni) İsimli Kitabının Tanıtımı ve Değerlendirmesi” başlığıyla Serca Gürler tarafından yapılıyor. Gürler, Vahdet İşsevenler’in kurucu iktidarın doğası, işlevi ve niteliğine dair tartışmalara yer verdiği eserinin değerlendirmesini yaparak hukuk ve siyaset felsefesinin kesişim noktasında yer alan tartışmalara katkı sağlıyor.

Sayımızın yedinci çalışması “Krizde Hukuk Düşüncesi” başlığına sahip. Dosya konumuzla bağlantılı olarak Ankara’da gerçekleştirilen ve Kasım Akbaş, Ertuğrul Uzun, Gökhan Yavuz Demir’in konuşmacı olarak yer aldıkları 14. ViraVerita söyleşisinin değerlendirmesini, söyleşinin moderatörlüğünü de gerçekleştiren sayı editörlerimizden Şeyma Sağdıç yapıyor. Sağdıç, değerlendirme yazısı ile birlikte söyleşiye katılmayan okurlarımız için konuşmacıların ele aldıkları konuların bir özetini de aktarıyor.

Dosya konumuza ilişkin çeviri makalelerden ilki Michael Wilkinson imzalı ve “Authoritarian Liberalism: The Conjuncture Behind the Crisis” başlığına sahip. Michael Wilkinson “Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür” başlığıyla çevrilen bu makalesinde Avrupa Birliği’nin anayasal krizini otoriter liberalizmin kavramsal ve tarihsel kökenine inerek inceliyor. Otoriter liberalizmin temel olarak kapitalizm ve demokrasi kuvvetleri arasındaki temel bir gerilime tekabül ettiğini öne süren ve söz konusu anayasal krizin ekonomi politik içerimlerine dair tutarlı bir çerçeve sunan Wilkison’a göre, krize bağlı olarak ortaya çıkan neoliberal ve otoriter saldırılar Avrupa entegrasyonunun olağan izleğinden bir sapmayı değil, bu izleğin derinleşmesini temsil ediyor.

Çeviri makalelerden ikincisi ise Josef Franz Lindner’e ait olan “Rechtswissenschaft als Gerechtigkeitswissenschaft” makalesi. “Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi” başlığıyla çevrilen ve hukuk biliminin krizi tartışmalarını hukuk bilimi teorisi ile ele alan bu makale Mustafa Başar’ın çevirisi ile Türkçe literatüre kazandırılıyor.

Sayımızın Açık Defter bölümünde, ilk olarak, Nermin Urgancı “Hannah Arendt’te Görünümler Alanı Olarak Kamusal Alan ve Genişletilmiş Zihin” başlıklı makalesiyle modern

devletin hukuk sisteminden kamu vicdanına, yargıdan anlam dünyasına yaşadığı krizin insanlığı getirdiği son noktayı ele alıyor. Çıkış yolunu ise Arendt ile arıyor. İkinci olarak “Deleuze, Kant ve Ada: Hakikate Jeolojik Bir Yaklaşım” başlıklı makalesinde Sercañ Çalçı, ‘ada’ kavramını bir düşünce imgesi olarak kullanarak Kant ve Deleuze felsefelerini inceliyor. Düşünceyi jeolojik bir düzleme yerleştiren Çalçı, günümüzün felsefedeki risklerine ‘takımada’ kavramı ile bir çözüm öneriyor.

Son olarak, sayımızı yaklaşık bir yıl önce, araştırma görevlisi olarak çalıştığı Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ndeki odasında kopya çekerken yakaladığı bir öğrencisi tarafından öldürülen Ceren Damar Şenel’in anısına armağan ediyoruz. Ceren’in davasında sanık avukatının beyanlarını hatırlayacak olursak, bu yargılamanın da hukukun krizini yeniden ürettiğini söylemek zorunda kalıyoruz. Umudumuz, pek çok aydın ve akademisyenimizin kaderini paylaşan Ceren’in onlar gibi hatırlanmasıdır. Ceren’i bu sayı ile hatırlamamızı mümkün kılan yazarlarımıza, çevirmenlerimize, hakemlerimize ve en önemlisi tüm okuyucularımıza teşekkür ederiz.

ORCID ID

Şeyma SAĞDIÇ

<https://orcid.org/0000-0001-8627-1060>

Ulaş KARADAĞ

<https://orcid.org/0000-0001-9775-5589>

M. Murat ÖNGEL

<https://orcid.org/0000-0002-9366-9293>

Alican ABUT

<https://orcid.org/0000-0001-7842-2631>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Hukuki Teknolojisi: Usule Bağlı Olmayan Bir Özelleştirme Yöntemi Olarak Türkiye Varlık Fonu'

EZGİ NUR TÜRKOĞLU KARACAOVA¹

¹ Research Assistant, Hacettepe University, Faculty of Law

Özet

Dünyada giderek artan kamusal varlık fonlarının ardından 2016 yılında Türkiye'de de kamusal varlık fonu kurulmuştur; ancak Türkiye örneği diğer kamusal varlık fonlarından ortaya çıkış koşulları, yapısal düzenleme ve işlev uyarınca farklılıklar sergilemektedir. Dünyadaki örneklerle bakıldığında kamusal varlık fonlarının ülkelerin birikim fazlası sonucu kurulduğu, ülkenin yönetiminde veya denetimde yer alarak yüksek geri dönüşlü ve riskli yatırımlara yönelmek suretiyle birikim fazlasının değerlendirilmesi işlevi gördüğü gözlemlenmektedir. Türkiye örneğinde ise herhangi bir birikim fazlası ile değil kamusal kaynakların üzerinde mevzuatta yer alan özelleştirme usul ve esaslarından muaf, her türlü tasarruf yetkisini haiz bir özel hukuk tüzel kişisi oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Varlık Fonu, Türkiye Varlık Fonu, Özelleştirme, Özelleştirme Yöntemleri, Kamusal Varlıkların Dönüşümü

The New Legal Technology of Republic of Turkey: Turkish Wealth Fund as a Privatisation Method without Legal Formalities

Abstract

Turkish Wealth Fund is established in 2016 following the increasing sovereign wealth funds in the World yet Turkish Wealth Fund displays differences on the conditions of emergence, structural regulation and functions when compared to others. Looking at the examples in the world, it is observed that sovereign wealth funds are established as a result of an accumulation surplus result of countries, regulated in the management or in supervision of the country, and function to raise excess accumulation by focusing to high returns and risky investments. Turkey's case a private legal entity with all kinds of discretionary powers has been established, exempted from the privatization procedures and principles within laws and regulations which takes its source from the public resources, not from any excess accumulation.

Keywords: Sovereign Wealth Fund, Turkish Wealth Fund, Privatisation, Privatisation Methods, Transformation of Public Wealth

Corresponding Author

EZGİ NUR TÜRKOĞLU KARACAOVA

Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ankara, Türkiye

E-mail

ezginurturkoglu@hacettepe.edu.tr

Manuscript received

August 20, 2019

Revised manuscript acceptedNovember 16, 2019

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Hukuki Teknolojisi: Usule Bağlı Olmayan Bir Özelleştirme Yöntemi Olarak Türkiye Varlık Fonu

Giriş

Türkiye Varlık Fonunun 2016'da kurulması ve 2017'de bünyesine birçok kamusal varlığın aktarılması ile birlikte konu ile ilgili çokça haber medyada yer aldığı gibi akademik çalışmalar da yapılmıştır (Güçlü, 2018). Bu çalışmalar Türkiye Varlık Fonunu diğer varlık fonlarıyla karşılaştırırken, ilgili fonlarının biçimsel özelliklerine odaklanmış ve işlevsel farklılıkları ise göz ardı etmiştir. Oysa Türkiye'de kamusal mülkiyet içerisinde bulunan kaynakların çoğunun Türkiye Varlık Fonuna aktarılması bu fonun iktisadi açıdan önemini ortaya koymakla beraber, fonun yapısını ve kurumsal özelliklerini incelemek, yalnızca fonun işlevinin ortaya konulmasına yardımcı olmayacak ve ayrıca Türkiye Varlık Fonunun değerlendirilebilmesi için geniş bir imkan sunacaktır; zira Türkiye Varlık Fonu dünyadaki diğer örneklerinden hem kurumsal yapısı, hem yatırım amaçları hem de yönetişimi itibarıyla oldukça farklıdır.

Dünyada yüzlerce örneği olan kamusal varlık fonlarının ortak işlevlerinin irdelenmesi ise Türkiye Varlık Fonunun özgün niteliğinin analizi için bir kerteriz olacaktır. Bu nedenle çalışmada önce kamusal varlık fonu kavramı incelenecek, neden bu kavramın seçildiği ortaya konulacak; sonrasında kamusal varlık fonlarının ortaya çıkış nedenlerinin ifade edilmesi amacıyla, ilgili fonlarının genel olarak tarihi, amaçları ve kaynakları açıklanacak; takiben kamusal varlık fonlarının işlevleri araştırılacaktır. Dünyadaki diğer kamusal varlık fonları genel olarak değerlendirildikten sonra ise Türkiye Varlık Fonunun ortaya çıkışı incelenecek, Türkiye Varlık Fonu ile ilgili mevzuat ve Türkiye Varlık Fonunun resmi internet sitesinde yer alan bilgiler doğrultusunda Türkiye Varlık Fonunun işlevleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışma sonuç bölümüyle bitirilecektir.

Kavram

Sovereign Wealth Funds şeklinde adlandırılan kavramın Türkçe'de yerleşmiş bir karşılığı bulunmamasıyla beraber; Ulusal Varlık Fonları, Bağımsız Varlık Fonları, Ulusal Yatırım Fonları, Ülke Yatırım Fonları, Devlet Refah Fonları veya kısaca Ulusal Fonlar olarak çevrilmektedir.ⁱⁱ Bu çalışmada ise, bunlar yerine Kamusal Varlık Fonları kavramı tercih edilmiştir. Kamusal sözcüğü

bu fonların esasen kolektif metaların satımından elde edilen gelirle idare ediliyor olmasına dikkat çekerken (Aykut, 2014); varlık fonu da fonun maddi ve finansal varlıklara yatırım yaptığını göstermektedir. Ulusal yerine kamusal kelimesinin kullanılması ayrıca, ulusal kelimesinin ulus devleti imlemesinden ve Körfez ülkelerinin ulus devlet niteliğinin tartışmalı olmasından (Aykut, 2014) kaynaklanabilecek çelişkilerin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Birebir çeviride 'wealth' refah olarak çevrilsen bile refah kelimesi, fonun amacını nitelemekle birlikte, kamusal varlık fonlarının her zaman azami düzeyde kar elde etme gayesi bulunmaması sebebiyle kullanılmamıştır.

Kamusal varlık fonları genel olarak ülkelerin ödemeler dengesinde açığa çıkan fazlalardan, resmi yabancı kur işlemlerinden, özelleştirme kazançlarından, hükümet transfer harcamalarından, mali fazlalardan ve/veya enerji ihracatı karlarından meydana gelen devletin sahip olduğu bir fon veya oluşum olarak tanımlanmaktadır (SWFI, 2018). Bununla birlikte kamusal varlık fonları birçok mali varlığın yanı sıra; para politikalarını yürütmekle görevli organlar tarafından ödemeler dengesi için veya finansal politika amacıyla tutulan yabancı para rezervi varlıklarını, kamu iktisadi teşekküllerini, işveren ve işçi tarafından primleri ödenmek suretiyle oluşturulan devlet emeklilik fonlarını ve bireyler yararına işletilen varlıkları kapsamamaktadır (SWFI, 2018). Kamusal varlık fonlarının tanımında kaynağa yönelik açıklamalarda ödemeler dengesinde açığa çıkan fazlalara yapılan vurgu daha yeni yaklaşımları ortaya koyarken; diğer unsurlar (enerji ihracatı fazlaları, hammadde gelirleri gibi) kamusal varlık fonlarının geleneksel kaynaklarını açıklar (IFSWF, 2018). Kamusal varlık fonlarının bu şekilde tanımlanması genel kabul görmekle birlikte kapsamı hususunda tartışmalar mevcuttur. Tartışmanın odak noktasını kamusal varlık fonlarının, devlet tarafından yürütülen diğer fonlardan veya yatırım mercilerinden ayrılıp ayrılmaması meselesi oluşturmaktadır.

Uluslararası Piyasalar, Bankacılık, Finans ve Düzenleme Üzerine Uygulamalı Araştırma Merkezi (Center for Applied Research on International Markets, Banking, Finance and Regulation) altındaki Kamusal Yatırım Laboratuvarının (Sovereign Investment Lab-SIL), Kamusal Varlık Fonlarının Uluslararası Forumu (International Forum of Sovereign Wealth Funds-IFSWF) ile çalışması uyarınca, devletin birçok yatırım aracı vardır ve bu araçlar ilgili devletin yapısal ve makro ekonomik ihtiyaçlarına göre farklı özelliklere sahip olan heterojen fonlardan meydana gelmektedir. Devletin yatırım araçları; varlık tahsisleri ve yatırım seçimlerinde görüleceği üzere, amaç ve stratejiler bakımından birbirinden ayrılırlar. Bu

ayrımında yatırım araçları finansal riskleri uyarınca kabaca; fazlaca nakit ve çok düşük yatırımlar bulundurmaları bakımından merkez bankaları ve istikrar fonları, hak sahiplerine kar sağlamak amacıyla işletilen emeklilik ve sosyal sigorta fonları, azami düzeyde riskli ve likit olmayan varlıklara yatırım yapan gelişim fonları şeklinde gruplandırılabilir. Kamusal varlık fonları bu gruplandırmanın ortasına konulmaktadır (The International Working Group of Sovereign Wealth Funds - IWG, 2008).

Kamusal varlık fonlarının ayrımında güçlük çekilen bir başka husus ise, devletlerin döviz rezervidir. Döviz rezervi, devletlerin herhangi bir küresel ekonomik şok veya kriz durumunda ulusal ekonomisini mal piyasalarının değişkenliği karşısında güvene almak ve ulusal para birimini devalüasyon riskine karşı korumak üzere oluşturduğu fonlardır (Bazoobandi, 2013). Petrol zengini çoğu ülkenin, petrol şoklarına karşı döviz rezervi bulunmakla birlikte bunlar genellikle ilgili ülkelerde değil, yabancı bankalarda nakit ve kısa vadeli menkul kıymetler olmak üzere likit veya likit hale hemen çevrilebilecek halde bulunurlar. Bu anlamda döviz rezervleri kamusal varlık fonlarının aksine, ulusun zenginliğinin arttırılması amacıyla değil, ulusal ekonominin genel olarak küresel şoklardan etkilenmemesi amacıyla oluşturulmuşlardır (Bazoobandi, 2013). Kamusal varlık fonları ise uzun süreli ticari kazanç amacıyla yatırım yapar. Merkez bankalarının, istikrar fonlarının ve kamusal emeklilik fonlarının aksine, kamusal varlık fonlarının emeklilik katkısı yapma gibi açık yükümlülükleri olmadığından risk toleransı yüksektir ve daha çok kazanç sağlamak amacıyla likit olmayan varlıklara yatırım yapabilme kabiliyeti daha fazladır (SIL, 2015).

Kamusal Yatırım Laboratuvarının dışlayıcı tanımına karşın Kamusal Varlık Fonları Enstitüsü (SWFI, 2018) kamusal varlık fonlarının kapsamını daha geniş açıklamaktadır. Kamusal Varlık Fonları Enstitüsüne (Sovereign Wealth Fund Institute – SWFI) göre, kamusal varlık fonları geleneksel olarak istikrar fonları, tasarruf ve gelecek nesil fonları, emeklilik rezerv fonları, yatırım rezerv fonları, stratejik gelişim kamusal varlık fonları olarak ayrılmaktadır (swfinstitute.org, 2018). Kamusal varlık fonları ile diğer devlet yatırım araçları arasındaki sınırın kesin olmadığı ileri sürülmektedir. Bunun nedeni ise yatırım araçlarının finansal riske göre sınıflandırılmasının birçok istisna barındırmasıdır. Örneğin merkez bankalarının rezerv varlıklarını genellikle güvenli ve likit yatırımlara yönlendirdikleri, kamusal varlık fonlarının ise daha yüksek riskli yatırımlara yöneldiği ileri sürülse de Rusya Federasyonu Rezerv Fonu (Russian Federation's Reserve Fund) ve Alaska Sürekli Fonu (Alaska's Permanent Fund)

yatırımlarında çoğunlukla tutucudur. Çin Döviz İdaresi (China's State Administration of Foreign Exchange) örneğinde görüldüğü üzere, kimi merkez bankaları da daha riskli yatırımlara yönelebilmektedir. Özellikle kamusal varlıkların ayrı bir kamusal varlık fonu yerine merkez bankalarınca yönetildiği belli olan Asya ülkeleri için, kamusal varlık fonlarının dar kapsama göre değerlendirilmesi eksiklikler barındırabilir (Klitzing, Lin, Lund ve Nordin, 2010).

Kamusal varlık fonlarının kapsamına ilişkin bu tartışma, aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, fonların ilk başta istikrar fonları olarak ortaya çıkmalarının ardından 2005 itibariyle kamusal varlık fonu olarak adlandırılmalarından ileri gelir (Balding, 2012). Kapsamın geniş ve dar kabul edilmesi fark etmeksizin, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kamusal varlık fonları ile ilgili belirlediği ve üye ülkelere kabul edilen Santiago Prensipleri uyarınca kamusal varlık fonlarının üç ayırıcı özelliği vardır. İlk olarak, mülkiyet bakımından kamusal varlık fonlarının mülkiyeti ulusal veya federal devletlere aittir. İkincisi kamusal varlık fonlarının yatırımları dışarıya yöneliktir ve yatırım stratejileri yabancı yatırım varlıklarını içerir. Bu itibarla sadece ulusal varlıklara yatırım yapan fonlar kamusal varlık fonları olarak adlandırılmaz. Son olarak, kamusal varlık fonlarının amaçları bakımından da ayırt edici olduğu kabul edilmektedir. Kamusal varlık fonlarının amacı, belirlenen finansal hedeflere ulaşmaktır ve bunu gerçekleştirme yolunda diğer fonlardan daha serbest hareket edebilmektedirler. Şöyle ki, kamusal varlık fonlarının önceden belirlenmiş herhangi bir yükümlülüğe uyma zorunluluğu olmadığından yatırım yapacağı konu ve çeşit bakımından serbestçe orta ve uzun vadeli yatırımlara yönelmektedirler (IWG, 2008).

Kamusal varlık fonlarının tanımı, ayırt edici özellikleri ve kapsamı ile ilgili genel bilgiler, kavramı anlamlandırmak için yeterli olmaktan ziyade sadece başlangıcı oluşturmaktadır. Günümüzde onlarca kamusal varlık fonu bulunmakta ve kurulmaya devam etmektedir. Bu durumun temel sebebi; farklı ülkelerin kamusal varlık fonlarının farklı kaynaklara, farklı devlet biçimine ve tarihe sahip olmasından mütevellit farklı amaçlar gütmeleri ve farklı stratejiler benimsemesidir. Sonuç olarak her bir kamusal varlık fonunun açıklanması için kaynağına, amacına ve özgül tarihine bakmak zaruridir. Ancak bu makalenin Türkiye Varlık Fonu ile sınırlı olması dolayısıyla diğer kamusal varlık fonlarının tarihleri, amaçları ve kaynakları arasındaki farklılaşmanın gösterilmesi sadece genel özellikleri itibariyle yer alacaktır.

Kamusal Varlık Fonlarının Tarihi, Amaçları ve Kaynağı

Kamusal varlık fonları ilk olarak istikrar fonları olarak kurulmuşlardır. İstikrar fonlarının ilki 1953 yılında Kuveyt'te petrol ihracatından elde edilen fazla geliri, sabit gelirli alım yaparak yönetmek amacıyla kurulmuştur;ⁱⁱⁱ zira hammadde fiyatlarındaki yüksek değişkenlik petrol fiyatları hakkında herhangi bir tahmin yürütmeyi güçleştirdiği gibi uzun vadeli bir kamusal bütçe planlamasını da olanaksız kılması yatırım ihtiyacını doğurmuştur (Balding, 2012). 1970'lerin başında petrol fiyatlarındaki patlama sonucu, hammadde fiyatlarının ayrılmaz bir parçası olan değişkenlik karşısında önlem almak ve ulusal refahlarını bu riske karşı korumak amacıyla diğer ülkeler de istikrar fonları kurmaya yönelmişlerdir (Cuddington akt. Balding, 2012). 1970'ten 1990'ların başına kadar aralarında Abu Dabi, Suudi Arabistan, Singapur ve Şili'nin bulunduğu toplamda dokuz fon kurulmuştur. Bu fonların kurulma tarihleri, 1970'lerin ortasındaki petrol krizine (Abu Dabi, Suudi Arabistan) ve 1980'lerden sonra bakır fiyatlarındaki artışa (Şili) bakıldığında tesadüf değildir (Balding, 2012). 1990'lardan 2000'lere kadar hammadde fiyatlarındaki düşüklük sebebiyle istikrar fonu kurulmamış; ancak 2000'lerin başından itibaren özellikle 2005'te petrol fiyatlarındaki yükselme ile birlikte istikrar fonlarının kuruluşunda artış yaşanmıştır (Davis, Ossowski, Daniel ve Barnett, 2001).

İstikrar fonları, 2005'in başından itibaren kamusal varlık fonları olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Esasen kamusal varlık fonları ile istikrar fonlarını birbirinden ayıran oluşumları değil hareketleridir. İstikrar fonları, hammadde fiyatlarındaki ani düşüş ve yükselişlerin kamu yatırımlarına ve ulusal tüketime olan etkisini yumuşatarak ulusal ekonomiyi destekleme amacı güderken; kamusal varlık fonları bir önceki yıl elde edilen karı aşmak amacıyla hareket ederler. Bununla birlikte istikrar fonları ile kamusal varlık fonlarının ayrımı kolay değildir, zira kamusal varlık fonlarının Rusya örneğinde olduğu gibi istikrar fonu olarak hareket ettikleri de görülebilir (Balding, 2012). Ayrımları kolay olmasa da istikrar fonlarından kamusal varlık fonlarına geçiş hakkında bazı saptamalar yapılabilir. Geçişin önemli bir adımı olarak istikrar fonlarının ulusal ekonomiye odaklanmalarına karşın, kamusal varlık fonlarının küresel finans piyasasına asli önem vererek geri dönüşü yüksek ve riskli yatırımlara yönelmiş olmaları gösterilmektedir. Diğer bir önemli husus ise kamusal varlık fonlarının bütçelerindeki yükselme sebebiyle gerçekleştirilen işlemlerin artması ve karmaşıklaşması sonucu fonların yönetiminde özerkleşmenin tercih edilmesidir (Balding, 2012).

Kamusal varlık fonları konusunda kullanılan en önemli ayrımlardan biri fonların kaynağına ilişkindir. Kaynağa ilişkin olan bu ayrım bir taraftan fonların sınıflandırılmasında, diğer taraftan fonların hareketlerinin değerlendirilmesinde kullanılır. Kamusal varlık fonlarının kaynağı hammadde olabileceği gibi hammadde dışı da olabilir. Genel olarak devletin sahip olduğu hammaddenin ihracatı veya bu ihracatının vergilendirilmesi sonucu elde edilen kazanç, hammadde kaynaklı kamusal varlık fonlarını oluştururken; resmi yabancı para rezervlerinin varlıklarının transferi sonucu elde edilen kazanç ise hammadde dışı kamusal varlık fonlarını oluşturur (SWFI, 2018). Kaynağın hammadde oluşu çoğu zaman enerji, petrol ve değerli maden ihracatını nitelerken, kaynağın hammadde dışı olması ise ilgili ülkenin ödemeler dengesinde açığa çıkan rezerv fazlasını ifade eder. Hammadde kaynaklı kamusal varlık fonları ile hammadde dışı kamusal varlık fonlarının genel amaçları; mali istikrar, kuşaklararası birikim ve ödemeler dengesinde ulusal kurun değerini kaybetmemesi konularında ortak olsa da aralarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır (Bazoobandi, 2013).

Hammadde kaynaklı kamusal varlık fonları, hidrokarbon ihracatı tarafından finanse edildiğinden devletlerin mali tasarruflarını kesin olarak yansıtır. Hammadde kaynaklı olmayan kamusal varlık fonları ise mali rezerv fazlaları ile finanse edilir ve ilgili devletin kontrollü döviz kuru oranını bağımlıdır. Bu nedenle mali tasarrufları kesin olarak yansıtmaz. İkinci olarak, hammadde kaynaklı kamusal varlık fonları petrol fiyatına doğrudan bağımlıyken, hammadde kaynaklı olmayan kamusal varlık fonları ilgili devletin ulusal para birimindeki borç artışına bağlıdır. Kısacası hammadde kaynaklı kamusal varlık fonları ulusal tasarrufun tamamını temsil ederken hammadde kaynaklı olmayanlar temsil etmez. Bir başka fark ise fonların yatırım stratejileri açısından kendisini göstermektedir. Hammadde kaynaklı olmayan kamusal varlık fonlarının portföyleri çoğunlukla hammadde yatırımlarından oluşurken, hammadde kaynaklı kamusal varlık fonları ise hammadde yatırımlarına karşı ilgisizdir. Körfez ülkeleri bu noktada bir istisna teşkil eder, bunların kendi sahip olduğu petrol ve gaz dışında hammaddelere, özellikle de tarımsal ticarete ilgi gösterdikleri ve portföylerini bu yönde geliştirdikleri gözlemlenmiştir (Bazoobandi, 2013). Hammadde kaynaklı fonların hareketlerinde gözlemlenen bir başka özellik ise fon yöneticilerinin hammaddeye -özellikle de hidrokarbona- olan talebin uzun süre devam edeceği konusundaki kesin tahminlerinden ötürü, uzun süreli ve riskli yatırımları tercih etmeleridir. Ayrıca hammadde kaynaklı fonların yönetimlerinin çoğu zaman bağlı buldukları

hükümetin etkisi altında hareket ediyor oluşu da bir başka ortak özellik olarak ileri sürülebilir (Bazoobandi, 2013).^{iv}

Hammadde kaynaklı olmayan kamusal varlık fonlarının bulunduğu ülkelerde, adından da anlaşılacağı üzere geniş hammadde rezervleri bulunmamaktadır. Fakat ilgili ülkelerde sabit kur uygulaması hakimdir ve bu ülkeler bütçe fazlasına sahip oldukları gibi bütçe fazlaları da yüksek orandadır. Bu kategorinin en önemli örneğini, kaynağını bütçe fazlası niteliğinde olan 3,3 trilyon dolarlık döviz rezervinden alan Çin oluşturur. Çin Kamusal Varlık Fonu, Merkez Bankası tarafından düşük kazançlı devlet borçları veya likit yatırımlar şeklinde değerlendirilen bütçe fazlasından daha yüksek gelir elde etmek amacı ve ihtiyacı ile kurulmuştur. Hammadde kaynaklı olmayan ve bu alanda büyük fonlardan birini temsil eden bir diğer fon da, Singapur'a aittir (Balding, 2012).^v

Balding, hammadde kaynaklı olan ve olmayanlar ikili ayrımına bir üçüncüsünü eklemekte ve bunları gösteriş fonları olarak adlandırmaktadır (Balding, 2012). Hammadde kaynaklı olan ve olmayan fonların aksine, gösteriş fonları sürekli devlet gelirlerinden (vatandaşların devlete ödediği çeşitli borçlardan) gelir aktarılarak finanse edilmektedir. Örneğin Fransa, Orta Doğu ve Asya kaynaklı kamusal varlık fonlarının artan etkisine meydan okumak amacıyla 2008'de kendi fonunu kurmuştur (Balding, 2012). Finansal olarak kötü durumuna rağmen, Fransız hükümeti fona sürekli devlet gelirlerinden para aktarmaya devam etmiş, bir başka deyişle fon borçla finanse edilmiş ve Fransız vergi mükellefinin riskini arttırmıştır. Bu kategorideki bir diğer örnek ise İrlanda'dır, ancak ilgili kategori bu iki ülkeyle sınırlı değildir. Ekonomik açıdan problemlili olan birçok ülke, yapısal finansal zorluklarına yönelmek yerine kamusal varlık fonları kulübüne katılmayı ve kamusal varlık fonuna sahip olmanın sağladığı faydalardan yararlanmayı tercih etmektedir (Balding, 2012).

Kamusal Varlık Fonlarının İşlevleri

Kamusal varlık fonları, yönettikleri varlıkların değerleri açısından dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. 2010 Aralık'ta toplamda 5 trilyon 49 milyar dolar olan değerleri, Haziran 2016'da 7 trilyon 437 milyar dolara ulaşmıştır (swfinstitute.org, 2018). Görüldüğü üzere, fonların yönettikleri miktar dünyada birçok ülkenin ulusal bütçesinden fazladır. Fonların varlıklarındaki artışın en önemli sebebi 2008'de petrol fiyatlarının rekor

seviyeye ulaşmasına bağlanabilir; zira fonların çoğu hammadde ve özellikle petrol kaynaklıdır. 2009'da en büyük sekiz kamusal varlık fonundan beşi hammadde kaynaklıdır ve bütün kamusal varlık fonları tarafından yönetilen toplam varlıkların %43'ü bunlar tarafından idare edilmektedir. Ayrıca sözü edilen bu beş fondan üçünün Körfez ülkelerine ait olması da, petrol fiyatlarının artışı ile fon yönetimindeki varlıkların artışı arasındaki ilişkiyi doğrular (Bazoobandi, 2013). SWFI'nın verilerine göre, Haziran 2016'da kamusal varlık fonlarının toplam varlıkları 7 trilyon 437 milyar dolar değerinde olmakla birlikte; bunun %51,11'lik kısmını oluşturan 4 trilyon 247 milyar doları petrol ve gaz kaynaklı fonlara aittir ve bunun da 2 trilyon 987 milyar dolarlık kısmını Körfez kamusal varlık fonlarını oluşturmaktadır (SWFI, 2016).^{vi}

Körfez kamusal varlık fonları mevcut yüksek varlık değerleri sebebiyle kamusal varlık fonları içerisinde önemli bir yere sahiptirler. Ancak Körfez fonların muazzam finansal birikimi, ilgili ülkelerin devlet yapısı ve fonların şeffaflıktan uzak yönetimleri ile birlikte değerlendirildiğinde endişe yaratan bir tablo ortaya çıkarmaktadır. 1953'ten bu yana var olmakla beraber, 2005 itibarıyla hızla çoğalmaya başlayan Körfez kamusal varlık fonları, özellikle 2006 yılında Dubai Ports World ve China National Offshore Oil Company'nin ABD'de bulunan altı liman işletmesini devralma girişiminden sonra kamuoyunun ilgi odağı haline gelmiştir (Das, Mazaerei ve van der Hoorn, 2010). Limanların Körfez ile Çin fonları tarafından satın alınma girişimi ABD'de güvenlik odaklı yeni bir tartışma yaratmış ve yabancı yatırımcıların rolleri, hakları ve sorumlulukları konusunu gündeme taşımıştır. Çin'in dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmını satın almasının yarattığı ekonomik tehdidin yanı sıra Körfez kamusal varlık fonlarının El-Kaide bağlantılı olduğu iddiasından doğan güvenlik endişeleri, ABD'de kamusal varlık fonlarının iktisadi ve siyasi yönlerine dikkat çeken yoğun tartışmaları gündeme taşımıştır. Tartışmalarda, ulusal varlıkların yüksek petrol fiyatları tarafından finanse edilen, şeffaf olmayan fonlar tarafından satın alınmasının kabul edilemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Balding, 2012). Bunun sonucu olarak liman işletmelerinin satın alınması durdurulmuştur.

2008 krizinden tam bir yıl önce, 2007 yılının yazında, petrol fiyatlarının varil başına \$70 dolara çıkması ile birlikte kamusal varlık fonlarının yaklaşan devralmalarının yarattığı endişe siyasi çevrelere ve finans haberlerine hakim olmuş, Amerika ve Avrupa petrol zengini devletlere ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan Çin ekonomisinin genişleyen yabancı para rezervine odaklanmıştır (Balding, 2012:3). Kamusal varlık fonlarının yarattığı endişe finans

haberlerinde sıkça yer alan ‘Yeni barbarlar kapıda mı?’ sorusunda açıkça görülebilir. Endişe, Beyaz Saray Ulusal Ekonomi Konseyi Direktörü ve eski Hazine Müsteşarı Lawrence Summers’ın Kapitalist Mantığı Bozan Fonlar yazısında şu şekilde yer almaktadır:

Kapitalist sistemin mantığı hisse sahiplerinin, şirketlerin hisselerinin değerlerini maksimize etmek için davranmalarına yol açmasına dayanır. Hisse sahipleri olarak hükümetlerin zaman içerisinde tek amacı kesin olmaktan uzaktır. Hükümetler kendi ulusal şirketlerinin etkili bir biçimde rekabet etmesini, teknoloji aktarmasını veya politik nüfuz kazanmasını isteyebilir (Summers, 2007).

Kamusal varlık fonlarının amaçları^{vii} hakkındaki endişe, az veriye dayansa da Çin ve Körfez ülkelerinin fonlarının büyük hacmi ve şeffaf olmayan yapısı gibi ilgili ülkelerin şeffaflık, demokrasi ve insan hakları konularındaki mevcut durumları da eklendiğinde, haklarındaki endişenin arttığı saptanmaktadır (Balding, 2012). Ancak 2008 kriziyle birlikte Körfez fonları hakkında yeni bir ikilem kendini göstermiştir. Bir yandan düşen hisse fiyatları Körfez kamusal varlık fonları için büyük fırsatlar yaratmakta, bu ise büyük şirketlerin ilgili fonlarca satın alınabilme ihtimali yoğun çekincelere yol açarken öte yandan kriz, Batılı ekonomileri Körfez fonlarının finansal desteğine ve yatırımlarına hiç olmadığı kadar muhtaç bırakmıştır (Bazoobandi, 2013). Bununla birlikte belirtmek gerekir ki kamusal varlık fonlarının kaynak ülkelerinin yatırım konusunda oluşturduğu endişeler, devlet ve kurumsal borçların satın alınmasında oluşmamaktadır (Balding, 2012). Yani ‘barbarların’ ülke içinde faaliyet göstermesi ihtimali yoğun tartışma konusu iken, devletleri tahvil satın alarak desteklemelerinde bir beis bulunmamaktadır. IMF konuyla ilgili uluslararası komiteler düzenleyerek birinci ihtimalin endişe vericiliğini azaltacak adımlar atmıştır.

2007’de G7 ülkelerinin talebiyle IMF’nin altında International Monetary and Financial Committee (IMFC) kurulmuştur. IMFC tarafından kamusal varlık fonlarının son zamanlarda bilenen yatırımcılar haline geldiği ve yatırımcılara ana konulara ilişkin özellikle, yatırım yapılan ülkelere olan akışın belirlenmesi için kamusal varlık fonu sahibi ülkelerin birbirleriyle diyalog halinde olmasının bir ihtiyaç haline geldiği belirtilmiştir. Böylece 2008’de, yürütmesi ve koordinasyonu IMF tarafından üstlenilen, fonlar arası diyalogu ve süreci başlatması için The International Working Group of Sovereign Wealth Funds (IWG) oluşturulmuştur (IWG, 2008). Körfez kamusal varlık fonlarına ilişkin endişelerin ve ikilemlerin arttığı bir zamanda IWG’nin oluşturulması ve IWG üyesi ülkelere Santiago İlkeleri’nin kabul edilmesi tesadüf sayılamaz.

IWG'nin kuruluş toplantısı 2008'de gerçekleşmiş, IWG'nin eş başkanları olarak Abu Dabi Finans Departmanı Müşteşarı Hamad Al Hurr ve IMF'nin Para ve Sermaye Piyasaları Departmanı Başkanı (Director of the Monetary and Capital Markets Department) Jaime Caruana seçilmiştir. 26 üyeden oluşan IWG, Santiago İlkeleri'nin taslağının hazırlanması amacıyla Washington'da, Singapur'da ve Şili'de toplanmıştır (IWG, 2008). Santiago İlkeleri'nin amaçları kısmında kamusal varlık fonlarının büyüyen birikimlerine ve uluslararası yatırımlarına dikkat çekilirken, ilkelerin kamusal varlık fonları için yol gösterici nitelikte koyduğu amaçlar sıralanır. Bunlar; dengeli bir küresel finans sistem ile serbest sermaye ve yatırım akışını sürdürmeye yardım etmek, kamusal varlık fonlarının yatırım yaptıkları ülkelerdeki bütün hukuki düzenlemeler ve kamuyu aydınlatma yükümlüğü ile uyum sağlayacaklarını taahhüt etmek, ekonomik ve finansal risk ile gelir sebepli yatırımlar yapmak, uygun faaliyet kontrolü, risk yönetimi ve hesap verilebilirlik sağlayan şeffaf ve sağlam yönetim yapısına sahip olmaktır (IWG, 2008: 4). Kamusal varlık fonları için belirlenen amaçların hepsinin Körfez fonları ile ilgili olan endişelere birebir cevap vermesi şaşırtıcı değildir.

IWG'ye üye olan Körfez ülkeleri arasında Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (Abu Dabi Varlık Fonu bu açıdan önem taşır) bulunmakla birlikte, Suudi Arabistan gözlemci statüsündedir (IWG, 2008: 28). 2009'da IWG'nin Kuveyt'te düzenlenen toplantısında International Forum of Sovereign Wealth Fund (IFSWF) kurulmuştur. Görüldüğü üzere Körfez ülkeleri ilgili çalışmalara dahil olmakta ve dahil edilmeye çalışılmaktadır. Ancak IFSWF'nin 2014 yılında Santiago İlkeleri'ne uyum konusunda 15 ülke için yaptığı çalışmada Körfez ülkelerinin ilkelere uyumu konusunda bir ifadeye rastlanmamaktadır. Şöyle ki çalışmada her ülkenin, yirmi dört maddeden oluşan ilkelere uyum sağlayıp sağlamadığı detaylıca incelenmişken Körfez fonlarından başlığında yalnızca Kuveyt ve Katar fonları yer almakta ve diğer ülkelerin aksine fonlar hakkında detaylı bir inceleme yerine fonların resmi internet sitesinde bulunan slaytlar yer almaktadır (IFSWF, 2014).^{viii} Çalışma göstermektedir ki Körfez fonlarının resmi internet siteleri bulunmasına ve yönetimleri ile yatırımlarına ilişkin genel bilgiler sitelerde yer almasına rağmen, bunlar faaliyetleri konusunda şeffaflıktan uzaktır.

2000'lerin başında yabancı istilacılar olarak görülen kamusal varlık fonları, 2008-2010'da Batı'da yaşanan ekonomik krizin kurtarıcısı ve sonrasında ekonomik güvenlik ağı (Gomes, 2008) olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak 2015'te petrol fiyatlarının varil başına 35\$'a düşmesiyle birlikte kamusal varlık fonları ile ilgili son yorumlar, düşen petrol fiyatları ve hisse

değerleri arasındaki doğrudan bağlantı nedeni ile (fonların yaklaşık üçte ikisinin hammadde geliri kaynaklı olması burada kritiktir) fonların sistematik bir risk oluşturduğuna ilişkindir (Bortolotti, 2015). Her ne kadar ulusal ekonomideki bütçe açıklarının giderilmesi adına uzun vadeli yatırımların likiditeye çevrilmesi mümkün olsa da 2015 verileri, kamusal varlık fonlarının sistematik bir risk oluşturduğuna ilişkin yorumları doğrular nitelikte değildir.^{ix} İhracatı gelirleri tarafından finanse edilen kamusal varlık fonlarının kaynak ülkelerine bakıldığında birkaç ortak saptama yapılabilir. Bir kere ilgili ülkeler, ihracat ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) açısından gelirler söz konusu olduğunda, genel olarak gaz ve petrol olmak üzere kamusal varlıkları sermayeye dönüştürdükleri için hammaddeye bağımlıdır. İlgili bağımlılık hükümet politikalarının çerçevesi ve bağımlılığın azaltılması bakımından özel amaçlar doğurmakla birlikte; özellikle gaz ve petrolün asli hammaddeler olarak diğer hammadde fiyatlarına etkisiyle küresel ekonomi içerisindeki rolü de hesaba katıldığında, bu ülkeler için hammadde gelirlerinin yönetimi büyük önem arz etmektedir (Balding, 2012). İkinci olarak hammadde kaynaklı kamusal varlık fonlarına sahip olan ülkelerin sermaye birikimine yol açan yüksek bütçe fazlalarını yönettiği görülmektedir.^x Hammadde fiyatlarının yüksek olduğu yıllarda, petrol ve gaz ihracatçısı ülkelerin bütçe fazlasından dolayı GSYİH'nin %10-20 oranında arttığı görülmektedir ve bunlar kamusal varlık fonlarını kurmakta kullanılmaktadır. Üçüncü olarak Norveç dışında bütün bu ülkelerde, küresel hammadde sözleşmeleri ile ticareti Amerikan Doları üzerinden yapıldığı için bunlar de facto dolarize ekonomilerdir. Bundan dolayı ilgili ülkeler sabit kur politikası^{xi} izlemekte veya kur politikalarına ağır müdahalelerde bulunmaktadırlar (Balding, 2012).

Ülkelerin ortak ekonomik özellikleri haricinde hammadde fiyatlarındaki değişiklik hesaba katılmadan hammadde kaynaklı kamusal varlık fonlarının kuruluş nedenleri anlaşılabilir. Hammaddelerin reel ve nispi fiyatları düşse de nominal fiyatlar her zaman aşırı değişkenlik göstermektedir (Balding, 2012). Hammadde fiyatlarının değişkenliğinde önemli ekonomik ve jeopolitik olaylar^{xii} büyük bir yer teşkil eder.^{xiii} Buradan hareketle kamusal varlık fonlarının kurulmasındaki ana ekonomik amaç, hammaddeye bağımlı ülkelerin hammadde fiyatlarının yüksek değişkenliğine karşı kendi ekonomilerini korumak istemeleri ve birikim fazlalarını yüksek geri dönüşleri olan yatırımlar ile arttırmaktır. Bu noktada hammadde fiyatlarındaki değişkenliğe karşı piyasalarda hedging stratejilerinin de aynı amaca hizmet edeceği söylenmektedir. Ancak 1970'lerde ve 1980'lerde yani kamusal varlık fonlarının kurulmaya

başlandığı tarihlerde, küresel piyasalarda böyle büyük hedging işlemleri için gerekli likidite bulunmadığı gibi ana üreticiler ve politikacılar piyasaları bu şekilde kullanmayı dikkate almamaktadır (Balding, 2012). Gelişmiş ülkelerin bile genel risk yönetimi araçlarını tercih etmektense kamusal varlık fonu aracılığıyla kendilerini korumak konusunda özel bir tercihleri bulunmaktadır ve hedging işlemlerini fonların sahip oldukları finansal varlıklar aracılığıyla yapılmaktadır (Balding, 2012).

Kamusal varlık fonları hammadde fiyatlarındaki değişkenliğe karşı kaynak ülke ekonomisini korumakla birlikte aynı zamanda, yüksek hammadde ihracatı gelirlerinin nasıl değerlendirileceği sorusuna da yanıt sağlamaktadır. Özellikle Abu Dabi, Suudi Arabistan, Kuveyt, Norveç gibi hammadde kaynaklı büyük kamusal varlık fonlarına sahip petrol ihracatçılarının, aynı zamanda az nüfuslara da sahip oldukları göz önüne alındığında ekonomik bakımdan ne kadar büyük bir fazlalığın ortaya çıktığı açıkça görülmektedir (Balding, 2012). Fazla gelirlerin yönetiminin kamusal varlık fonları tarafından sağlanması politik olarak da mantıklı bir tercihtir. Zira Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerde hammadde ihracatından elde edilen gelirin kullanılmasına ilişkin bir araştırmasına göre, hammadde fiyatlarının yükseldiği zaman fazla gelir genellikle kamusal yatırımlar yerine devlet idarelerinin genişletilmesinde kullanılmakta veya faydasız altyapı projelerine aktarılmaktadır. Başka bir deyişle hammaddeye bağımlılıktan kurtarılacak yatırımlar yapılmamakta, büyümeye sekte vurularak verimsizlik ve yolsuzluk artmaktadır (Balding, 2012). Hâlbuki kamusal varlık fonları yukarı da belirtilen ayırıcı özelliği itibarıyla yurtdışındaki yatırımlara yönelir.

Son olarak, kamusal varlık fonları ekonomik açıdan üç özel probleme çözüm sağlar. Bunlardan ilki sürekli ve yüksek gelir akışının hızlı bir şekilde para stokuna yol açması sonucu enflasyona sebep olmasıdır. Bu parasal problem kamusal varlık fonları tarafından uluslararası varlıklar satın alınmak suretiyle gelir akışının stabilize edilmesiyle çözülür. İkinci problem devlet gelirlerinin artmasının^{xiv} hükümet harcamalarında aşırı ve sürekli büyümeye yol açmasıdır. Kamu maliyesine ilişkin bu problem kamusal varlık fonları tarafından hükümet harcamalarında meydana gelen hızlı büyümeyi engellemek amacıyla mali kurallar iyileştirilmeye çalışılarak çözülür (Balding, 2012). Üçüncü problem ise yüksek ve sürekli gelirin ulusal paranın değerlenmesine yol açarak, ihracat mallarının fiyatlarının artmasına ve ekonomik faaliyetin hammadde sektörüne fazla yoğunlaşmasına ilişkindir. Küresel finansa ilişkin bu problem kamusal varlık fonları tarafından yabancı varlıklar satın alınarak çözülür

(Balding, 2012). Bu noktada başlangıçta istikrar fonları olarak kurulan kamusal varlık fonlarının genel işlevlerinin; fazla hammadde gelirlerinin sağlıklı yönetimi, hammaddeye bağımlılığın azaltılmasına yönelik yatırımların yapılması ve de hammadde fiyatlarındaki değişkenlikten ulusal ekonominin etkilenmemesi açısından koruma sağlaması olduğu söylenebilir.

Türkiye Varlık Fonu

Türkiye’de 2016 Ağustos’ta kurulan Türkiye Varlık Fonu’na Şubat 2017’de Halkbank, Türk Hava Yolları, Ziraat Bankası gibi büyük bütçeli kamu kuruluşları ve hazine arazilerinin devredilmesi sonucu; varlık fonunun ne olduğu sorusu başta olmak üzere, Türkiye Varlık Fonu Kuruluş Kanunu ile yapılan devirler, sözlü ve yazılı medyada çokça tartışılrsa da konu ile ilgili kapsamlı bir araştırmanın yapılmadığı gözlemlenmektedir. Medyada yer alan açıklamaların çoğunun gazetelerde, ekonomistlerce bir bilgi notundan öteye gitmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Akademik yazında yer alan araştırmalarda ise yukarıda da belirtildiği üzere biçimsel özellikler üzerinden tartışma ve karşılaştırma yürütülmüştür. Halbuki Türkiye Varlık Fonu salt ekonomik bir araç olarak değil; devletin ekonomik aygıtı içerisinde önemli işlevi sahip ve mevcut hegemonik güçler dengesi açısından, büyük bir sermaye birikiminin taraflı olarak kullanılmasına yol açacak şekilde bir düzenlemeye sahiptir. Bu nedenle ilgili düzenleme dikkatlice incelenmeye muhtaçtır.

Türkiye Varlık Fonu Yönetim A.Ş., 6741 sayılı (s.) Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 19/08/2016 tarihinde kabul edilmesi ve 26/08/2016 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmasıyla kurulmuştur. Her ne kadar Anayasa Mahkemesi tarafından yürürlüğe girme tarihine ilişkin madde iptal edilmiş olsa da 02/01/2017 tarihli (t.) 684 s. KHK ile ilgili Kanun 23/01/2017 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun’un incelenmesine geçmeden önce belirtmek gerekir ki Türkiye Varlık Fonu Yönetim A.Ş. Türkiye Varlık Fonundan yönetim için aktarılan malvarlığının yönetiminden sorumlu olmakla beraber; aynı zamanda bir özel hukuk tüzel kişisi olarak Türkiye Varlık Fonundan yönetim için aktarılan değerlerin dışında, kendi amaçları doğrultusunda da faaliyet gösterebilmektedir. Bu nokta diğer ülkelerdeki varlık fonları ile karşılaştırıldığında bir hayli ilginçtir. Zaten Türkiye Varlık Fonu Yönetim A.Ş.’nin resmi internet sitesinden de görüleceği üzere ‘Neden Türkiye’ şeklinde bir sayfa bulunmakta ve burada

Türkiye'ye yatırım yapmanın istikrarlı GSYİH büyümesi ve güçlü temeller, genç ve eğitimli işgücü ve artan gelir, yapısal reform gündemi, rekabetçi konum ve AB piyasası oryantasyonu ve güçlenen altyapı sebepleriyle mantıklı ve kazançlı olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır (turkiyevarlifonu.com.tr). Halbuki kamusal varlık fonlarının amacı ülke refahını, ülkenin fazla gelirini değerlendirmek suretiyle arttırmaktır. Bu noktada Türkiye Varlık Fonunun bir kamusal varlık fonu olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. İlgili soruya cevap vermek adına 6741. s. Kanun'un dördüncü maddesine bakmak yeterli olacaktır. İlgili madde uyarınca Özelleştirme Yüksek Kurulu, Türkiye Varlık Fonuna malvarlığı aktarmaktadır. Bir başka deyişle, Türkiye Varlık Fonunun kaynağının kamusal niteliği haiz olduğu açıktır. Zira bilindiği üzere Özelleştirme Yüksek Kurulu kamusal kaynakların ve varlıkların özelleştirilmesi hakkında tasarruf yetkisi bulunan ilgili idari kurumdur (oib.gov.tr, 2018). Maddede dikkat çeken bir başka husus ise 684 s. KHK ile getirilen madde ile neredeyse devletin bütün kaynaklarının ve malvarlığının Türkiye Varlık Fonuna aktarılacak mallar içerisinde sokulmasıdır.^{xv}

Kanunun incelenmesine devam edildiği takdirde, fonun amaç ve kapsamını içeren birinci maddede diğer varlık fonları ile karşılaştırıldığında onlardan farklı olarak ülkenin kalkınmasına katkı sağlamak, gelecek nesillerin refahına çalışmak, kaynakların iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve hammadde fiyat değişikliklerinden korunmak gibi hiçbir ibare yer almamaktadır. Kanunun amacı,

...sermaye piyasalarında araç çeşitliliği ve derinliğine katkı sağlamak, yurtdışında kamuya ait olan varlıkları ekonomiye kazandırmak, dış kaynak temin etmek, stratejik, büyük ölçekli yatırımlara iştirak etmek için Türkiye Varlık Fonu ve bu fona bağlı alt fonları kurmak ve yönetmek üzere Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin (Şirket) kurulması, yönetimi ve faaliyetlerine ilişkin esasları düzenlemek...(6741 s. K. md.1)

olarak belirlenmiştir. Özellikle 'kamuya ait olan varlıkları ekonomiye kazandırmak' ifadesi dikkat çekicidir. Böyle bir ifadede kamu yararına ve kamu refahını arttırmak amacı ile kamusal varlıkların ekonomiye katılmasından söz edilmemesi, kamusal varlıkların sadece piyasaları derinleştirmek amacıyla ekonomiye katılmasını ve Türkiye Varlık Fonunun kaynağının kamusal olduğunu göstermekle beraber amacının hiç de öyle olmadığını gözler önüne sermektedir. İfadenin çarpıcılığı 27/11/2018 t. 4046 s. Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunun amaç maddesini oluşturan birinci maddesinde, özelleştirme gerekçelerinin; 'ekonomide verimlilik

artışı', 'kamu giderlerinde azalma sağlamak', 'kamuya gelir elde etmekten en az birinin olması' gerekliliği ile karşılaştırıldığında kendisini göstermektedir.

6741 s. Kanun'un ikinci maddesi, Türkiye Varlık Fonu Yönetim Anonim Şirketinin kuruluşu ve faaliyet konusuna ilişkindir. İlgili madde uyarınca şirketin her türlü alım satım konusunda yetkili olduğu görülmekle birlikte şirketin aynı zamanda özel hukuk hükümlerine tabi olduğunun açıkça belirtilmesi de dikkat çekicidir. Kamusal varlık olarak idari denetime tabi kamusal varlığın özel hukuk alanına aktarılarak tamamen kamusal ve idari denetim dışına itilmesi durumunda, Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin Özelleştirme Yüksek Kurulu yoluyla özelleştirilen kamusal varlıkların aktarıldığı herhangi bir şirketten farksız olduğu ortaya çıkmaktadır. Tek fark, Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin ihaleye girme prosedürüne yakalanmadan doğrudan kamusal varlıklara sahip olabilmesi ve 6741 s. Kanun'un sekizinci maddesi ile şirkete tanınmış birçok istisna ve muafiyetten faydalanmasıdır.^{xvi}

Denetim hususunda, 6741 s. Kanun'un Türkiye Varlık Fonu Anonim A.Ş.'nin denetimine ilişkin altıncı maddesinden ne anlaşılması gerektiği belli değildir. İlgili madde uyarınca Şirket'in önce Başbakan tarafından görevlendirilecek en az üç uzman tarafından denetlenerek, her yıl Haziran ayında rapor hazırlanması ve ilgili raporun Bakanlar Kuruluna sunulması öngörülmüş; maddenin hemen alt fıkrasında şirketin mali tablolarının ve faaliyetlerinin hazırlanan rapor üzerinden TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu tarafından denetleneceği öngörülmüştür. Bu durumda herhangi bir yaptırım belirlenmediği için TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunun, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiş rapor hakkında nasıl bir denetim yetkisine sahip olduğu açık değildir. Kaldı ki 16 Nisan 2017 tarihli Anayasa Referandumu ile bütçe konusundaki yetki değişiklikleri göz önünde bulundurulduğunda bu maddenin nasıl yorumlanması gerektiği tartışmalıdır. Zaten cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişten sonra cumhurbaşkanlığı kararnamesi (Karar Sayısı: 2018/162) ile fon cumhurbaşkanlığına bağlanmış ve fonun yönetim kurulu başkanı cumhurbaşkanı olmuş ve 6741 s. Kanun'un yürütücüsü haline gelmiştir. Bu noktada denetim konusu iyice belirsizleşmiştir.

6741 s. Kanun hakkında söz edilmesi gereken son bir nokta, başta da ifade edildiği üzere Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin malvarlığı ve borçlarının Türkiye Varlık Fonundan ayrı olmasının muayyen Kanun'da açıkça ifade edilmiş olmasıdır. İlgili madde Kanun'un yedinci maddesidir ve aşağıdaki gibidir.

Türkiye Varlık Fonunun mal varlığı ile Şirkete yönetilmek üzere devredilen varlık ve haklar, Şirketin mal varlığından ayrıdır. Türkiye Varlık Fonunun mal varlığı, Türkiye Varlık Fonu hesabına olması şartıyla para ve sermaye piyasalarından finansman temin etmek dâhil Türkiye Varlık Fonu ve alt fonların yapmaya yetkili olduğu faaliyetlere ilişkin iş ve işlemler haricinde teminat gösterilemez ve rehnedilemez, başka bir amaçla tasarruf edilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da dâhil olmak üzere haczedilemez, üzerine ihtiyati tedbir konulamaz ve iflas masasına dâhil edilemez. Şirketin üçüncü kişilere olan borçları ve yükümlülükleri ile Türkiye Varlık Fonunun aynı üçüncü kişilerden olan alacakları birbirlerine karşı mahsup edilemez. (6741 s. K. md. 7)

Maddenin karşıt yorumundan Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin kendisine Türkiye Varlık Fonu tarafından aktarılan malvarlığı dışında ayrı bir malvarlığına -aktif veya pasif- sahip olabileceği anlaşılmaktadır. Bu noktada Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin hem kamusal varlıklara erişim açısından oldukça imtiyazlı hem de kendi faaliyetlerini sürdürme konusunda tamamen serbest bir özel hukuk tüzel kişisi olması, ortaya sermaye kaynağının tipi ve yetkileri bakımından sui generis bir şirket şekli çıkarmaktadır. Türkiye Varlık Fonu A.Ş. bir yandan idarenin sahip olduğu özel hukuk kişisi niteliğine sahip olmakta diğer yandan ise aynı çatı altında tamamen kendi amaçları doğrultusunda çalışabilecek normal bir şirket olarak ortaya çıkmaktadır. Şirketin kuruluş kanununun kamusal herhangi bir amaç gütmemesi amaca ilişkin çelişkileri bir ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Ancak şirketin kendi işlemlerinden doğan borçların ve sorumlulukların ayrımı konusunda, şirketin özel kuruluş kanununun uluslararası piyasalarda geçerliliğinin ne olacağı meçhuldür. Toplamda on üç maddeden oluşan 6741 s. Kanun'un iki maddesinin başka kanunlarda değişiklik yapılmasına ilişkin olması sonucu, Türkiye Varlık Yönetimi A.Ş.'ye ilişkin kısım on bir maddeden oluşmaktadır ve sorumluluk hususunda, hiçbir madde yer almamakla beraber, özel hukuk hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Bu itibarla Kanun'un Türkiye Varlık Yönetimi A.Ş. hakkında uygulanacak özel hukuk hükümlerinin istisnalarını belirlemekten öteye geçmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.^{xvii}

Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş.'nin resmi internet sitesinde portföy kısmında yer alan varlık toplamına bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sahip olduğu varlıkların birçoğunun Türkiye Varlık Fonuna aktarıldığı, devredildiği veya kullanımına bırakıldığı görülmektedir. Bakanlar Kurulu Kararı ile gayet basit bir şekilde yapılan ilgili devirlere karşı hiçbir kanun yolunun açık olmaması ve 684 s. KHK ile neredeyse bütün kamusal varlıkların Türkiye Varlık Fonuna devrinin zorunlu hale getirilmesi- olağanüstü hal kapsamında çıkarılmış

olan KHK'ya karşı da kanun yolu açık değildir- ile birlikte, denetimsiz ve her türlü sorumluluktan azade bir biçimde kamusal varlıkların Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş.'ye aktarıldığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte mülkiyeti Hazine'ye ait hangi taşınmazların fona devredildiğinin belli olmaması ve bunların 'bazı' ifadesiyle belirtilmesinin idarenin açıklığı ilkesine tamamıyla aykırı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca ilgili şirketlerin devri hususunda birçok açıklama hükümet yetkililerince yapılmış ve Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş amacın, devletin elinde kuvvetli bir kaynak oluşturulması ve "ekonomik salvolarla karşı kendini koruyabilecek dinamik bir yapı" yaratmak olduğunu "Türkiye ekonomisinin gücünü göstermek, birtakım dışarıdan müdahalelere karşı kuvvetlenmesini sağlamak için tabiri caizse 'garanti' mahiyetinde olan bir fondur." şeklinde ifade etmiştir. Ancak Reuters'a konuşan üst düzey bir yetkili de fona devredilen şirketlerin, büyük projelere finansman bulmak için bir garanti aracı olarak kullanılacağını açıklamıştır (BBC, 2018). Bir başka ifade ile Türkiye'de mevcut konjonktürel durum sonucu ortaya çıkan kredi ve finansman sıkıntısı nedeniyle ilgili şirketlerin Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş.'ye aktarıldığı söylenebilir. Döviz rezervine ve hammadde gelirine de dayanmayan Türkiye Varlık Fonu, özelleştirme gelirlerini ve mevcut kamu iktisadi teşebbüslerinden aktarılanları kaynak olarak kullanacaktır (Konukman ve Şimşek, 2017).

Türkiye Varlık Yönetimi A.Ş.'nin internet sitesinde hiçbir mali tabloya veya yatırım stratejisine rastlanamamıştır. Ek olarak yatırım ilkelerinin, yatırım sınırlarının, yatırım için mali derecelendirme kuruluşlarından hangi notların kabul edilebilir olduğu; sadece hisse ve tahvil yatırımının mı yoksa diğer varlıklara da yatırımın yapılıp yapılamayacağına ilişkin hiçbir bilgi Şirket'in resmi internet sitesinde yer almamaktadır.^{xviii} Şirket'in işlemleri resmi internet sitesinde yer almadığı gibi basına da yansımamıştır (Güçlü, 2018). Bir başka ifadeyle Türkiye'nin kamusal varlıklarının tamamıyla aktarıldığı ve üzerinde sınırsız bir tasarruf yetkisini haiz olan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş.'nin bütün işlemleri gizlilikle yürütülmektedir. Bu açıdan Haziran ayında hazırlanacak rapor ve Ekim ayında ilgili raporun TBMM'nin ilgili komisyonu tarafından görüşülmesinin belirleyici olacağını söylemek gerekir.

Türkiye Varlık Fonunun İşlevi

Türkiye Varlık Fonu yukarıda kavram olarak açıklanan kamusal varlık fonlarının karşılığı değildir. Yatırım amaçları ülke içine yönelmiştir. Olsa olsa kamusal amaçlar için yatırım yapan bir fon olur ki, Türkiye varlık fonunun kaynağı kamusal olmakla beraber amacı kamusal değildir. Kanunun öngördüğü rapor yayınlama veya 3 yıllık plan hedefine uyulmamakla birlikte, varlıkların yönetimi için kurulan A.Ş. özel hukuk hükümlerine tabidir. Özel hukuk hükümlerine tabi olmakla beraber şirkete aynı zamanda birçok istisna ve muafiyet tanınmıştır. Özel statülü bir şirket oluşturulmuş ve hem idari hem de sivil denetimden bağımsız kılınmıştır. Türkiye Varlık Fonu ile ilgili medyada, bünyesindeki varlıkları satacağı veya dış borçlanma için teminat göstereceği haberleri de yer almıştır. Ancak Türkiye'deki varlık fonunun en ilginç yanı yapısıdır. Bir varlık fonu kurulmuş daha sonra bir anonim şirket kurulmuş ve varlık fonu bu anonim şirkete devredilmiştir. Varlık fonu yönetiminde üç yöntem vardır. Bunlar varlıkların doğrudan ilgili fonunun merkez bankası tarafından yönetilmesi, merkez bankası tarafından ayrı bir birim oluşturularak ilgili birim tarafından varlıkların yönetilmesi ve ayrı bir tüzel kişilik kurularak ilgili tüzel kişiliğe varlıkların aktarılması ve varlık yönetiminin ilgili tüzel kişilik tarafından yapılmasıdır (Alsweilem, Cummine, Rietveld ve Tweedie, 2015). Türkiye Varlık Fonu üçüncü modele girmektedir, ancak bu modelde yer alan fonlar amaç ve işlev bakımından Türkiye Varlık Fonundan ayrılır. İlgili fonların ayrı bir tüzel kişilik şeklinde organize edilmesinin amacı yatırım stratejilerin oluşturulması bakımından kaynak devletlerinden bağımsızlaşmaktır, işlev olarak hala kamusal işlev görmeye ise devam etmektedirler (Alsweilem vd., 2015).

Türkiye Varlık Fonunda ise anonim şirketin faaliyet alanı varlık fonunu yönetmekle sınırlı değildir, anonim şirket varlık fonu dışında da özel hukuk kişisi olarak başka herhangi bir anonim şirketin tüm hak ve yetkilerini haizdir. Bu bağlamda fonun amacı dışında başka her türlü işi yürütme imkanı olmakla birlikte bu imkan açıkça hem Kanun da hem de şirket esas sözleşmesinde tanınmıştır. Ayrıca 696 s. KHK m.86 ile Türkiye Varlık Fonu Anonim Şirketine, Türkiye Varlık Fonuna ve bunun altında kurulacak fonlara, dış borcun devri ve dış borcun ikrazı da Bakanlar Kurulu kararı ile mümkün hale gelmiştir. Dış borcun devri ile özellikle dış borcun ikrazının Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'ye yapılabilir duruma gelmesi oldukça ilgi çekicidir. Bu durumda Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'ye sadece var olan kamusal mülkiyet aktarılmamakta ayrıca şirketin kamu finansmanı ile finanse edilmesi durumu da ortaya çıkmaktadır. Böylece kamusal

mülkiyetin özel mülkiyete tahvil edilmesi konusunda da Türkiye Varlık Fonu, Türkiye'nin yeni bir hukuki teknolojisini, yeni bir özelleştirme yöntemini ifade etmektedir.

İlgili yeni teknoloji şimdiden işletilmeye başlanmıştır. Temmuz 2019 itibari ile Türkiye Varlık Fonunun kapsamında olan Milli Piyango'nun özelleştirilmesi için değerlendirilmesi yapılmak üzere danışmanlık firması Ernst&Young'a Türkiye Varlık Fonu tarafından yetki verilmiştir (BloombergHt, 2019). Milli Piyango'nun özelleştirilmesini Türkiye Jokey Kulübünün izleyeceği de Türkiye Varlık Fonu Genel Müdürü Zafer Sönmez tarafından bizzat açıklanmıştır (CnnTurk, 2019). 10 yıllık işletme hakkının devrinin özelleştirme olarak görülemeyeceği Varlık Fonu Yöneticileri tarafından belirtilse de (CnnTurk, 2019) yine kendileri tarafından oldukça kârlı olarak nitelenen Milli Piyango işletmesinin neden devredildiğini açıklamak mümkün değildir. Kaldı ki Milli Piyango gibi işletmelerde özelleştirme zaten işletme hakkının devri ile olur, zira bunlara şirket değerini veren işletmedir yoksa bina, personel, taşınmaz, taşınır mallar değil. 2019 Ağustos itibariyle Milli Piyango'nun on yıllık işletme hakkı ihaleye tek teklif veren Demirören-SISAL ortaklığına devredilmiştir (İsmail, 2019). Yine Ağustos 2019'da ortaya atılan bir iddiaya göre, Türkiye Varlık Fonu kapsamındaki varlıkların tamamının teminat gösterilerek Türkiye'ye 75 milyar dolar değerinde bir finansman sağlanması gündemdedir (Toker, 2019).

4046 s. Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun m.18 uyarınca özelleştirme yöntemleri, değer tespiti ve ihale yöntemleri açıkça ve ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur. Türkiye Varlık Fonu A.Ş. ise ayrı ve Türk Ticaret Kanununa tabi bir şirket olarak kendisine aktarılan malvarlığı üzerinde serbestçe tasarruf yetkisini haizdir. Başka bir deyişle 4046 s. Kanun'un uygulama alanı içerisinde olmadığından ilgili Kanun tarafından düzenlenen değer tespiti ve ihale yöntemlerinden de bağımsızdır. Başbakanlığa bağlı Özelleştirme İdaresi'nin yanında yine Başbakanlığa bağlı Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin kurulması ve Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından malvarlığı aktarılması 4046 s. Kanunun kamu varlıklarının özelleştirilmesi için öngördüğü usullerden muaf olma yönünde güçlü bir eğilimi ifade eder. 4046 s. Kanun m.13 uyarınca Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı, T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası A.Ş., Toprak Mahsulleri Ofisi Alkoloid Müessesesi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı kuruluşlarının sermayelerinin %49'undan fazlasının özelleştirilmesi halinde ilgili kuruluşlarda imtiyazlı hisselerin oluşturulması zorunludur. Sayılan kuruluşlardan Toprak Mahsulleri Ofisi Alkoloid Müessesesi hariç, diğer hepsinin kamuya ait olan hisselerinin Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin portföyünde yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda 4046 s.

Kanun'dan muaf olma eğilimi açıkça ortadadır. Kaldı ki ilgili muafiyet sarıh bir biçimde 6741 s. Kanun'un 8/f.4'te de açıkça düzenlenmiştir. İlgili maddede yukarıda da açıklandığı üzere Türkiye Varlık Fonunun muafiyet ve istisnaları düzenlenmiştir. Maddenin dördüncü fıkrasında "Şirket ve Türkiye Varlık Fonu ile Şirket tarafından kurulacak şirketler ve alt fonlar, kamu iktisadi teşebbüsleri de dâhil, sermayesinin yarısından fazlası kamuya ait olan veya özel kanunla kurulan kamu kurum, kuruluş ve ortaklıklarına uygulanan mevzuat, uygulama ve kısıtlamalara tabi değildir." denilmekle birlikte, 4046 s. Kanun'un saydığı muayyen şirketlerin satımında öngördüğü imtiyazlı hisse oluşturulması zorunluluğu kalmamıştır. Neden bu eğilimin güçlendiğini aşağıda açıklanacaktır.

Sonuç

Kriz evrelerinde, örneğin aşırı birikim veya yetersiz tüketim durumlarında, yatırımlar gelecekte üretilecek olan değere yönlendirilemeyebilir; bu hallerde para sermaye gelecekte üretilecek değeri hedeflemekten ziyade geçmişte üretilmiş bulunan artı değere yönelerek yeniden üretim sürecini sürdürme stratejisini benimser (Özdemir, 2014: 43). Geçmişte üretilmiş olan artı değerın yeniden paylaşımı özelleştirme politikalarıyla gerçekleşir ve bu itibarla özelleştirilen kamusal varlıklar ilgili topluma mal olduklarından daha azına satılması veya maliyetinin ödenmesi fark etmeksizin tekelleşen konumları nedeniyle sürekli gelir sağladıklarından, sermaye yeniden üretilecek artı değer için yatırım yapmadan yeni kaynaklara ulaşır (Özdemir, 2014: 44). Özelleştirme, daha önce kamu hizmeti olarak görülen hizmetlerin şirketlere devredilmesi şeklinde olabileceği gibi kamu hizmeti gören varlıkların şirketleştirilerek satılması şeklinde de olabilir (Harvey, 2004: 123).

Aşırı birikim, sermaye fazlasının karlı yatırım alanları bulamadan atıl kalması durumuna denk gelmekteyken; özelleştirme, düşük ve bazı durumlarda sıfır maliyetle bir dizi varlığı sermaye birikimin hizmetine sokmaktır (Harvey, 2004: 124). İlkel birikim süreçlerine dahil olan özelleştirme süreci, Marx tarafından ilkel birikimde arazinin alınması, çevrenin, üzerinde yaşayan halkın topraksız proletaryaya dönüştürülmesi ve özelleştirilerek sermaye birikiminin hizmetine sokulması şeklinde tanımlanmıştır (Harvey, 2004: 124). 1970'lerdeki aşırı birikim krizinin iyice belirginleşmesiyle, amentüsü özelleştirme ve piyasa liberalizasyonu olan neo-liberal akımın benimsenmesi Reagan ile Thatcher devlet faaliyetlerinin odağını, refah devleti

anlayışından sermaye birikimi koşullarını destekleyici devlet politikalarına çevirmiştir ve birkaç yıl içerisinde neo-liberal doktrin başta Anglo-Amerikan dünyası olmak üzere Avrupa'nın ve dünyanın birçok yerinde başat politika haline gelmeye başlamıştır (Harvey, 2004: 131). Devlet politikalarının başlıca amacının ortak mülkiyet nesnelere çevrenmesi olmasının sonucu, ortak mülkiyete veya devlet mülkiyetine konu olan değerler piyasaya arz edilerek aşırı birikmiş sermayenin yatırım yapabileceği, yenileyebileceği ve üzerinde spekülasyon etkinliklerde bulabileceği yeni karlı alanlar açılmış ve bu strateji hem yurtiçinde hem yurtdışında özelleştirilebilecek başka alanlar arayışına geçmiştir (Harvey, 2004: 131).

Neo-liberalizm ve özelleştirme politikalarının önem kazanması devalüasyonlarla ilgilidir. (Harvey, 2004: 151) Kriz yaratımı, yönlendirilmesi ve kontrol altına alınması dünyanın başka yerlerinde devalüe edilmiş varlıkların aşırı birikim sorununu çözebilir. Dışsal etmenler tarafından desteklenen uluslararası mali piyasa uzmanları danışmanlığında, genel bir çöküşe yol açmadan -özellikle IMF yapısal uyum programlarının işlevi budur- belli bir sektörde, belli bir ülkede veya kapitalist faaliyetin yürütüldüğü tüm bölgesel komplekste sınırlı krizler yaratılarak sermaye varlıklarının ve işgücünün değeri düşürülebilir ve aşırı birikmiş sermaye kendisine karlı alanlar bulabilir (Harvey, 2004: 124, 125). Değerli varlıklar sistem dışına çıkarılarak değeri düşürülmekte ve sermaye fazlaları tarafından ele geçirilip sermaye birikimine dahil edilinceye kadar bekletilmektedir (Harvey, 2004: 126). Türkiye Varlık Fonunu bu perspektiften değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye Varlık Fonu, dünyadaki diğer örneklerinden hem amaç hem de yapı olarak farklıdır. Bir kere amaç olarak kamusal fayda gütmemektedir. Ayrıca kurumsal yapı itibarıyla hem denetimi konusundaki belirsizlikleri hem de ayrı bir anonim şirket olarak kuruluşu, farklılıkların en çok kendini gösterdiği noktaları teşkil eder. Tüm bunlar işlevdeki farklılığa işaret etmektedir. Dünyadaki diğer kamusal varlık fonlarının genel işlevi ülkelerindeki yatırım fazlasını uluslararası finans piyasaları karşısında değer kaybetmemesi adına değerlendirilmesi ve bu suretle gelecek nesillere bırakılması iken, Türkiye Varlık Fonu başka bir işlevi haizdir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığının yanında yine onunla aynı olarak Başbakanlığa bağlı bir kuruluş olarak Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'ye kamusal varlıklar aktarılmıştır. (Şu an ikisi de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi uyarınca Cumhurbaşkanlığına bağlıdır.) Ancak Özelleştirme İdaresinden farklı olarak Türkiye Varlık Fonu A.Ş. 4046 s. Özelleştirme Uygulamaları Kanunu'na değil, özelde 6741 s. kendi kuruluş Kanunu'na genelde ise Türk Ticaret Kanunu'na tabi olmakla

beraber kendi kuruluş kanununda da belirtildiği üzere kamusal varlıkların üzerinde her türlü tasarruf yetkisini haiz olduğu gibi bunların yönetimi dışında da faaliyette bulunabilmektedir. Türkiye Varlık Fonunun resmi internet sitesi ilgili faaliyetlerin yabancı yatırımcılara danışmanlık olacağı yönünde bir kanaat oluşturmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye Varlık Fonu A.Ş. kamusal kaynaklı malvarlığına sahip özel bir şirket olarak ilgili malvarlığı üzerinde 4046 s. Kanun'un gereklerine takılmadan faaliyet gösterebilecek, hatta kendi özel faaliyetleri için kamusal varlıkları teminat olarak gösterebilecektir. Bir başka deyişle burada artık kaynağı kamusal olsa da kamusallıktan özelleştirme usul ve esaslarına tabi olmaktan çıkarılan malvarlığı söz konusudur. Yine bunlara bağlı olunmadan bunlar üzerinde arzu edilen tasarruf serbestçe gerçekleştirilebilecektir. Kamusal mülkiyetin özel mülkiye tahvilinde Türkiye Varlık Fonu A.Ş. özelleştirme usul ve esaslarından bağımsız olma yönünde hem bir aşamayı hem de bir aracı ihtiva eder ve bu anlamda yeni bir hukuki teknolojidir. Bir başka deyişle mevcut mevzuatta yer alan özelleştirme yöntemlerinden muaf tutularak ve tamamen özel hukuk alanındaki serbestiye sahip bir yapısal düzenlemeyi haiz olarak Türkiye Kamusal Varlık Fonu, yeni ve her türlü kısıtlamadan azade bir özelleştirme yöntemidir. Türkiye Varlık Fonu A.Ş.'nin yönetim kurulu başkanının Cumhurbaşkanı olması ve tüm üyeleri ve başkan vekillerini atama yetkisini haiz olması, cumhurbaşkanlığına bağlı gizli bir hazine söz edilmesini de mümkün hale getirmiştir.

ORCID ID

EZGİ NUR TÜRKOĞLU KARACAOVA

<https://orcid.org/0000-0002-2135-6693>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Alsweilem, K. A., Cummine, A., Rietveld, M. & Tweedie, K. (2015). Sovereign Investor Models: Institutions and Policies for Managing Sovereign Wealth, https://projects.iq.harvard.edu/files/sovereignwealth/files/investor_models_final.pdf (Erişim Tarihi 18.05.2018)
- Aykut, E. (2014). Kolektif Emperyalizm. Özdemir, A. M. (Der.) Khaleeji Sermayesi, Arap Baharı ve Amerikan Hegemonyası (201-231). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Balding, C. (2012). Sovereign Wealth Funds The New Intersection of Money&Politics. New York: Oxford University Press.
- Bazoobandi, S. (2013). The Political Economy of the Gulf Sovereign Wealth Funds A Case Study of Iran, Kuwait, Saudi Arabia and the United Arab Emirates. New York: Routledge.
- BBC, (2018). Türkiye Neden Şirketlerini Varlık Fonu'na Devretti?. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38878761>(Erişim Tarihi 12.03.2018)
- BloombergHt, (01.07.2019). Türkiye Varlık Fonu, Milli Piyango Özelleştirmesi için EY'ye etki Verdi. <https://www.bloomberght.com/varlik-fonu-milli-piyango-ozellestirmesi-icin-ey-ye-etki-verdi-2227581> (Erişim Tarihi 12.08.2019)
- Bortolotti, B., (2015). From The Editor, The Sky Did Not Fall Sovereign Wealth Fund Annual Report 2015. Centre for Applied Research on International Markets, Banking, Financial Regulation. Sovereign Investment Lab, (2015), <http://www.ifswf.org/publications/sovereign-wealth-fund-annual-report-2015> (Erişim Tarihi 14.11.2017)
- CnnTurk, (02.05.2019). Varlık Fonu Milli Piyango'nun İşletme Hakkını İddaa Formülüyle Devredecek. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/varlik-fonu-milli-piyangonun-isletme-hakkini-iddaa-formuluyle-devredecek> (Erişim Tarihi 12.08.2019)
- Das, U. S., Mazaerei, A. & van der Hoorn, H.(Ed.) (2010). Economics of Sovereign Wealth Funds: Issues for Policymakers, Washington D.C.: International Moneary Fund.

- Davis, J., Ossowski, R., Daniel, J. & Barnett, S. (2001). Oil Funds: Problems Posing as Solutions?, Finance and Development, Vol.38, No. 4 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2001/12/davis.htm#author> (Erişim Tarihi 19.08.2016)
- Gomes, T. (14.09.2008). The Impact of Sovereign Wealth Funds on International Financial Stability, Bank of Canada Discussion Papers. <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/01/dp08-14.pdf> (Erişim Tarihi 18.05.2018)
- Güçlü, M. (2018). Ulusal Varlık Fonları: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Değerlendirme. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9(1), 40-53. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/416133> (Erişim Tarihi 20.05.2018)
- Harvey, D. (2004), Yeni Emperyalizm. (Çev. Güldü, H.) İstanbul: Everest Yayınları.
- IFSWF, (2014). Santiago Principles:15 Case Studies. http://www.ifswf.org/sites/default/files/SantiagoP15CaseStudies1_0.pdf (Erişim Tarihi 15.06.2018)
- IMF, (2014). Working Paper Oil Price Volatility and the Role of Speculation. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp14218.pdf> (Erişim Tarihi 12.04.2018)
- IWG, 2008. Generally Accepted Principles and Practices "Santiago Principles". http://www.ifswf.org/sites/default/files/santiagoprinciples_0_0.pdf (Erişim Tarihi 15.04.2018)
- Klitzing, E., Lin, D., Lund, S. & Nordin, L. (2010). Economics of Sovereign Wealth Funds Issues for Policymakers. Das, U.S.&Mazarei,A.&van der Hoorn, H. (Ed.), Demystifying Sovereign Wealth Funds (s.3-13). Washington D.C.: International Monetary Fund.
- Konukman, A. & Şimşek, O. (2017). Ulusal Varlık Fonları ve Türkiye Uygulaması. Çalışma ve Toplum, 2017(4), 1913-1944. <http://www.calismatoplum.org/sayi55/konukman.pdf> (Erişim Tarihi 20.05.2018)

Norveç Varlık Fonu, (2018). Guidelines For Observation And Exclusion From The Government Pension Fund Global. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/fin/statens-pensjonsfond/formelt-grunnlag/guidelines-for-observation-and-exclusion-from-the-gpfg---17.2.2017.pdf> (Erişim Tarihi 24.05.2018)

Özdemir, A. M. (2014), Kolektif Emperyalizm. Özdemir, A. M. (Der.) Kolektif Emperyalizm (29-92). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, (2018). Özelleştirme İdaresi Görevleri. http://www.oib.gov.tr/Türkçe/Kurumsal/Detay/Özelleştirme_İdaresi_Görevleri/1488876249.html? (Erişim Tarihi 10.02.2018)

Sovereign Investment Lab, (2015). The Sky Did Not Fall Sovereign Wealth Fund Annual Report 2015 Centre for Applied Research on International Markets, Banking, Financial Regulation. <http://www.ifswf.org/publications/sovereign-wealth-fund-annual-report-2015> (Erişim Tarihi 20.03.2018)

Summers, L. (29.07.2007). Funds That Shake Capitalist Logic. Financial Times. <http://www.ft.com/cms/s/2/bb8f50b8-3dcc-11dc-8f6a-0000779fd2ac.html#axzz4JOB0T4bd> (Erişim Tarihi 30.11.2017)

SWFI, (2018). What is a Sovereign Wealth Fund?. <https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund/> (Erişim Tarihi 18.05.2018)

SWFI, (2018). Wealth Map. <http://www.swfinstitute.org/sovereignwealthmap.html> (Erişim Tarihi 30.11.2016)

Şahin, İ. (02.05.2019). Son Dakika: Milli Piyango İhalesinde Tek Teklif Demirören ve İtalyan Ortağından. CNNTURK. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/varlik-fonu-milli-piyangonun-isletme-hakini-iddaa-formuluyle-devredecek> (Erişim Tarihi 12.08.2019)

Toker, Ç. (12.08.2019). 75 Milyar Dolarlık Bir Varlık Fonu Öyküsü. Sözcü. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/cigdem-toker/75-milyar-dolarlik-bir-varlik-fonu-oykusu-5278546/> (Erişim Tarihi 12.08.2019)

- Türkiye Varlık Fonu, (2018). Neden Türkiye?.
<http://turkiyevarlikfonu.com.tr/TR/Accordion/46/neden-turkiye> (Erişim Tarihi 20.05.2018)
- Türkiye Varlık Fonu, (2018).Portföy. <http://turkiyevarlikfonu.com.tr/TR/Portfoy/5>(Erişim Tarihi 20.05.2018)
- U.S. Energy Information Administration, (09.01.2018). What Drives Crude Oil Prices?
https://www.eia.gov/finance/markets/reports_presentations/eia_what_drives_crude_oil_prices.pdf (Erişim Tarihi 22.05.2018)
- Yalçiner K. & Sürekli, A. M. (2015). Ekonominin Çeşitlendirilmesinin Bir Aracı Olarak Ulusal Refah Fonu Modelinin Türkiye Ekonomisi Açısından Uygulanabilirliği, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi,17(3), 1-29. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287144> ((Erişim Tarihi 20.05.2018)
- Yereli, A.B. & İ. Yaman (2017). Ulusal Varlık Fonlarını Anlamak: Fırsat Mı, Tehdit Mi?, Sosyoekonomi, Vol. 25(34), 69-86. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/338233> (Erişim Tarihi 20.05.2018)

ⁱ Kamusal Varlık Fonu kavramını öneren Ar. Gör. Ebubekir Aykut'a, bu çalışmaya yapmış olduğu değerli eleştiri ve katkılarından ötürü Dr. Engin Sune ile Ar. Gör. Aynur Demirli'ye teşekkür ederim.

ⁱⁱ Bkz. Güçlü (2018), Yereli & Yaman (2017), Konukman & Şimşek (2017), Yalçiner & Sürekli (2015).

ⁱⁱⁱ Yalçiner & Sürekli ilk uygulamayı 1854'te Texas'ta kurulan ve kaynağı kamu mülkiyeti içerisindeki taşınmazlar olan *Texas Permanent School Fund* olarak kabul etmektedir (Yalçiner & Sürekli, 2015).

^{iv} Burada Norveç Varlık Fonu bir istisna teşkil eder.

^v 2015 yılında Singapur fonları 13,2 milyon dolar değerinde anlaşma gerçekleştirmiş olduğundan (Bortolotti, 2015: 5); hammadde kaynaklı olmayan fonlar kategorisinde önemli hale gelmiştir.

^{vi} Bu konuda detaylı harita için bkz. <http://www.swfinstitute.org/sovereignwealthmap.html>

^{vii} Burada özellikle ekonomik amaç dışında ilan edilmemiş politik amaçların yaratabileceği sonuçlardan kaynaklı endişe söz konusudur (Yereli & Yaman, 2017: 82).

^{viii} Kuveyt ve Katar ile aynı durumda bir de Trinidad ve Tobago Fonu bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.ifswf.org/sites/default/files/SantiagoP15CaseStudies1_0.pdf

^{ix} Ancak özellikle Körfez Bölgesi'ndeki fonların ilgili suçlamalarla her zaman karşılaşmaları devlet yapılarından uluslararasılaşmanın gerektirdiği düzenlemeyi yapmaya direnmeleri nedeniyle ve ilgili yapılarda siyasi iktisadi ayırımının bulunmamasının sonucu olarak fonların saydam olmayan işleyişlerin ötürüdür (Aykut, 2014).

^x Bütçe fazlasından dolayı kamusal varlık fonuna sahip olan ülkeler yalnızca hammadde ihracatçısı olan ülkeler değildir. Çin ve Singapur bütçe fazlalarından dolayı hammadde kaynaklı olmayan fonlara sahiptir. Burada yalnızca ortak özellik olarak belirtilmektedir.

^{xi} Çin ve Singapur sabit kur politikasını veya kur politikasına ağır müdahalelerde bulunma stratejilerini sanayi ürünleri ihracatının fiyatlarını yapay olarak düşürmek amacıyla kullanırlar. Hammadde ihracatçısı ülkeler ise ekonomilerinin ticaret bakımından aşırı derecede dolara bağımlı olmasından ötürü ilgili stratejilere başvururlar böylece kendi faaliyetleri ile üretim ve kar birimleri arasında bağlantılı kurarlar (Balding, 2012). Sabit kur

politikası aynı zamanda *Dutch Disease* olarak bilinen ve hammadde ihracatçısı ülkelerinde hammadde fiyat değişkenliklerin yol açtığı ekonomik kötü gidişi de engellemek için kullanılmaktadır (Balding, 2012).

^{xii} Bunun ayrıntılı incelemesi için bkz. U.S. Energy Information Administration (*EIA*), Ham Petrol Fiyatları ile Önemli Jeopolitik Olaylar Grafiği (www.eia.gov, 2018).

^{xiii} Hammadde fiyatlarındaki değişkenliğe önemli olaylar yol açabildiği gibi, spekülasyonlar da yol açabilir. Kısa süreli spekülatif talep şoklarının uzun vadede küçük de olsa etkileri olduğu saptanmıştır. Örneğin 2003-2008 arasında petrolün reel fiyatlarındaki artışta spekülatif talep şoklarının etkisinin olduğu ifade edilmektedir (IMF Working Paper, 2014).

^{xiv} Hammaddeye bağımlı olan devletlerin gelirlerin bir kısmı petrol şirketleri ile yaptıkları anlaşma sonucu ya kar paylaşımından ya da imtiyaz bedellerinden kaynaklanmaktadır (Balding, 2012).

^{xv} Bkz. 23.01.2017 t. 684 s. KHK md. 9

^{xvi} İlgili muafiyet ve istisnalar arasında; kurumlar ve gelir vergisinden muafiyet, emlak vergisinden muafiyet, diğer anonim şirketler için öngörülen yasal yükümlülüklerden istisnalar örnek olarak gösterilebilir.

^{xvii} Türkiye Varlık Fonu Yönetim A.Ş. hakkında bir diğer mevzuat ise 17/10/2016 tarihli 2016/9429 s. 09/11/2016 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan Türkiye Varlık Yönetimi Anonim Şirketinin Yapısına ve İşleyişine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar’dır. İlgili Bakanlar Kurulu Kararının 6741 s. Kanundan temel olarak bir farkı bulunmadığı için burada ayrıca incelenmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.turkiyevarlilikfonu.com.tr/Upload/Bakanlar-Kurulu-Karari.pdf>

Buna ek olarak Türkiye Varlık Fonu A.Ş. ilgili Kanunda ve Bakanlar Kurulu Kararında öngörülen üç yıllık stratejik planını daha hazırlamadığı veya hazırlamış olsa bile resmi internet sitesinde yayınlamadığı için planı bu çalışmada inceleme olanağı bulunmamaktadır.

^{xviii} Burada Norveç Varlık Fonu örnek olarak gösterilebilir. Fon için öngörülmüş etik ilkeler olmakla beraber aynı zaman da fon yatırımlarının etik ilkelere olan uyumluluğunu denetleyen bir etik konseyi de bulunmaktadır (www.regjeringen.no, 2018).

Parlamenteer Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? 1960-1971 Dönemi

FAHRİ BAKIRCI¹

¹ Assoc. Prof. Dr., TOBB ETU, Faculty of Law

Özet

Bu makalede 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen Askeri Darbe ile 12 Mart 1971 tarihinde Askeri Muhtıra ile sonlanan dönemdeki siyasal krizlerin nedeni araştırılmakta ve bu krizlerin parlamenteer sistemin işleyişiyle bir ilişkisinin bulunmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu amaca ulaşmak için dönemi toptancı bir anlayışla incelemek yerine alt bölümler halinde bir çözümleme yapılmaktadır. Bu yolla her bir alt dönemin özgüllüğü ortaya konmakta ve her bir alt dönemde yaşanan siyasal krizlerin farklı nedenden kaynaklandığı gösterilmektedir. Böylece 2017 Anayasa değişikliğinin gerekçesi olarak kullanılan parlamenteer sistem=siyasal kriz eşitliğinin her bir alt dönem için farklı bir nedenle geçerli olmadığı 1960-1971 dönemi için gösterilmiş olmaktadır.

Anahtar kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, 12 Mart Muhtırası, Parlamenteer Sistem, Siyasal Kriz, Türkiye’de Hükümetler

Is the Parliamentary System the Cause of Political Instability? Period of 1960-1971

Abstract

In this article, the reason of the political crises in the period that ended with the Military Memorandum on March 12, 1971 from the Military Coup that accomplished on May 27, 1960 is investigated and it is tried to show that these crises do not have any relation with the functioning of the parliamentary system. In order to achieve this aim, instead of examining the period with a holistic approach, an analysis is carried out considering the sub-periods. In this way, the specificity of each sub-period is revealed and it is shown that the political crises experienced in each sub-period are caused by different reasons. The rationale for the 2017 constitutional amendment is the equality of the political crisis=parliamentary system. Thus it will be possible to prove that this rationale is not valid for the period of 1960-1971.

Keywords: May 27 Coup, March 12 Memorandum, Parliamentary System, Political Crisis, Governments in Turkey

Corresponding Author	FAHRİ BAKIRCI
	TOBB ETÜ, Hukuk Fakültesi, Ankara, Türkiye
E-mail	fahribakirci@gmail.com
Manuscript received	October 23, 2019
Revised manuscript accepted	November 8, 2019

Parlamenteer Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? 1960-1971 Dönemi

Giriş

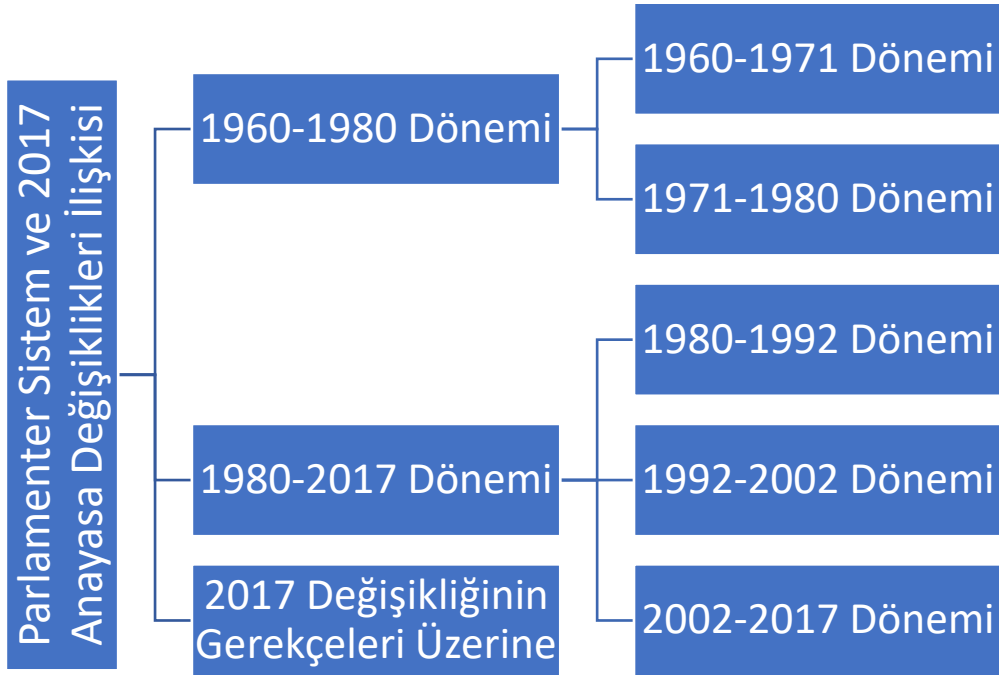
16/04/2017 tarihinde yapılan halkoylamasında kabul edilen 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun önemli gerekçelerinden birisi *1961'de oluşturulan mevcut hükümet sisteminin Türkiye'de bir türlü istikrar üretememesi ve 1983'ten günümüze kadar geçen 33 yılda 21 hükümetin kurulması, bu hükümetlerin ortalama ömrünün yaklaşık bir buçuk yıl sürmesidir....Gerekçeye göre, Seçim ve sistem bizatihi istikrar üretmelidir; istikrarı konjonktürün dalgalanmalarına bırakmak doğru değildir.*ⁱ Anayasa değişikliğinin kaynağı olan kanun teklifinden yapılan bu alıntıda aktarılan ve iç tutarlılığı sorgulanabilecek bu görüşler kanun teklifinin Anayasa Komisyonunda ve Genel Kurulda görüşülmesi sırasında sıklıkla dile getirilmiştir.ⁱⁱ Bu alıntının iç tutarlılığı sorgulanabilir, çünkü *mevcut hükümet sisteminin 1961'de oluşturulduğu* iddiası önemli ölçüde sorunludur. 1961 Anayasası'yla parlamenteer sistemin kurulduğu ve 2017 değişikliklerinden önce (gerekçenin hazırlandığı tarihte) parlamenteer sistemin uygulanmakta olduğu doğrudur. Ancak bu ibare *Türkiye'de bir türlü istikrar üretememesi* ibaresiyle birleştirildiğinde doğruluğu tümüyle kaybolmaktadır. Çünkü 1961'de kriz ürettiği bilinen parlamenteer sistem ile *mevcut* parlamenteer sistem aynı sistem değildir; araya 1982 Anayasası girmiş ve istikrarsızlık kaynağı olan birçok düzenlemeyi değiştirmiştir. Nitekim 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra on yıllık bir zaman diliminde istikrarlı hükümetler kurulmuş, daha sonraki on yıllık dilimde 1970'li yıllarda yaşanan krizlere rastlanmamış ve 2000'li yılların başından itibaren iki on yıla yaklaşan bir süre boyunca tek parti iktidarı yaşanmıştır. Dolayısıyla kriz üreten sistem olarak 1961'deki sistemin mevcut sistem olduğu biçimindeki iddia doğru olmadığı gibi, "mevcut sistem"de bir türlü siyasal istikrar üretilmediği biçimindeki iddia da olgularla örtüşmemektedir. Dolayısıyla daha başından itibaren belli çıkarımların yapılması olanaklıdır.

İlk olarak 1961 Anayasası döneminde yaşanan krizler ile 1982 Anayasası döneminde yaşanan krizler hem nitelik, hem de nicelik yönünden birbirlerinden ciddi biçimde farklılık gösterirler. Bunun önemli nedenlerinden birisi 1982 Anayasası'nın geçmiş döneme bir tepki niteliğinde olması ve bu dönemde yaşanan krizlere çözüm üretmeye çalışmış olmasıdır. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'yla karşılaştırıldığında temel hak ve özgürlükler yönünden bir

gerilemeyi ifade etse de, siyasal istikrarın sağlanması yönünden içerdiği düzenlemeler yönünden bir hayli ilerdedir. Bu yüzden de bu dönemde krizler hem niceliksel olarak azalmıştır, hem de siyasal sistemin felç olmasıyla sonuçlanan krizlere izin vermediğinden yaşanan krizlerin niteliği değişmiştir. Dolayısıyla 1961 döneminin siyasal istikrarsızlıklarını ve siyasal krizlerini gerekçe göstererek bu sorunları önemli ölçüde çözmüş olan 1982 Anayasası'nı değiştirmeye kalkışmak doğru olmayan bir muhakemenin sonucudur. Üstelik parlamenteer sistemi benimsemiş olan bir anayasayı rasyonalize ederek siyasal krizleri aşmanın olanakları bulunmaktayken, başkanlık sisteminin yaratabileceği daha büyük sakıncaları göz ardı ederek, kriz çözmek için sistem değişikliğine gitmenin savunulabilir bir yanını bulmak güçtür. *İkinci olarak* Türkiye'de bir türlü istikrar üretilemediğini ileri süren siyasal parti, 20 yıla tek başına iktidarda kalmayı başarmış ve bu dönemde 7 Haziran 2015 seçimi dışında koalisyon ihtimali hiç ortaya çıkmamıştır. Sözü edilen 7 Haziran seçimleri sonucunda ise koalisyon kurulması ihtimali ciddi biçimde ortaya çıkmış olmasına rağmen, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından 1982 Anayasası'nda öngörülmüş olan düalistleştirme tekniği kullanılarak seçime gidilmiştir. 1961 dönemi benzer bir krizden söz edebilmek için hükümetin çok uzun süreler kurulamaması nedeniyle siyasal istikrarsızlık yaşanmış olması gerekirdi. Oysa hükümetin kurulamaması aslında ciddi bir ihtimal bile değilken seçime gidilmesi, 1961 dönemi krizlerin yaşanma olasılığı bulunmadığını göstermektedir. *Üçüncü olarak* 2017'deki anayasa değişikliğinden önceki *mevcut sistem* parlamenteer sistem olması dışında 1961 Anayasası'nın sistemi değildir.

Birbiriyle bağlantılı bu üç saptama bir taraftan Anayasa Komisyonu ile Genel Kurulda ileri sürülen diğer gerekçelerin incelenmesini ve bu gerekçelerin ardında yatan asıl etmenlerin açığa çıkarılmasını gerektirmektedir. Bu yolla *2017 Anayasa Değişikliğinin* hangi gerçek amaca dayalı olarak sistem değişikliği içerdiği sorusunun yanıtı verilebilir. Bu sorunun ikna edici biçimde yanıtlanması için öncelikle 1961-2017 dönemini kendi içinde alt dönemlere ayırarak her dönemin ayırıcı özelliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koymak ve bir dönemin sorunlarının diğer dönemden ayrıştığını göstermek gerekir. Bu tür bir analiz belirli bir dönemin sorunlarından hareket edilerek bir sonraki dönemin sorunlarına çözüm aramanın yanlışlığını gösterebilir. Ancak 1960-1980 ve 1980-2018 dönemlerini 1961 Anayasası dönemi ve 1982 Anayasası dönemi olarak iki alt başlık altında incelemek iki dönem arasındaki benzeşmezlikleri ikna edici biçimde ortaya koyabilmesine rağmen, her bir dönemin kendi içindeki alt

dönemlerin özgürlüklerini gözden kaçırmaya neden olabilir. Bu nedenle çalışmanın şu şekilde alt bölümlere ayrılması ve çalışmanın sonucunda 7 makale üretilmesi amaçlanmıştır:

Çalışmanın, bu makalenin konusu olan ilk bölümünde 1960-1971 alt dönemi incelenmektedir. İkinci makalede 1971-1980 dönemi incelenerek hem kendisinden önceki alt dönem olan 1960-1971 alt döneminden farkı açıklanmakta hem de 1960-1980 döneminin 1980-2017 döneminden temel farklarının ne olduğu saptanmaya çalışılmaktadır. Benzer üç inceleme 1980-2017 döneminin alt dönemleri olan 1980-1992, 1992-2002 ve 2002-2017 için yapılmaktadır. Bu beş makaleden sonra 2017 Anayasa Değişikliğinin TBMM komisyonları ve Genel Kurulunda ileri sürülen gerekçeleri altıncı makalede incelenmektedir. Son makalede 6 makalenin sonuçları değerlendirilmekte ve parlamenteer sistemin yaşanan ya da yaşanmayan sorunlarının ile 2017 Anayasa değişikliği ile bir ilişkisinin bulunmadığı gösterilmektedir. Bu durumda 2017 Anayasa değişikliklerinin gerçek gerekçesinin ne olabileceği konusunda bir soru işaretinin belirmesi kaçınılmazdır. Son makalede bu sorunun muhtemel yanıtları çeşitli açıklamalara dayanılarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki her bir makale daha kapsamlı bir çalışmanın parçası olmakla birlikte, kendi başına belirli bir dönemin özgün niteliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koyma amacını taşımaktadır.

Bu çalışmanın savunduğu temel tez açık biçimde şu şekilde ifade edilebilir: *1961 döneminde yaşanan siyasal krizler 1982 Anayasası döneminde tekrarlanmamıştır ve bunun da*

ötesinde bu tür krizlerin tekrarlanma olasılığı yüzde sıfırdır. Daha açık söylemek gerekirse 1961’de oluşturulan sistem, yukarıda iddia edildiği gibi *mevcut* sistem değildir; mevcut sistem 1961 sisteminden farklı olarak *rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem*dir. 1982 Anayasası döneminde kullanılan rasyonelleştirme teknikleri ise 1961 dönemi siyasal krizlerinin tekrarlanma olasılığını kesin biçimde ortadan kaldırmıştır. 1961 Anayasası dönemi ve 1982 Anayasası dönemi siyasal krizler yönünden bu kadar keskin biçimde birbirinden ayrılabilirliklerinde, 1961 dönemi siyasal krizlerinin sonuçları üzerinden anayasa değişikliği yapmak ciddi biçimde hatalı bir anayasal sistemin doğmasına neden olabilecek niteliktedir. Nitekim 2017 değişikliklerinden sonra ortaya çıkan *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi* ya da *Türk Tipi Başkanlık* sistemi, 1982 Anayasası döneminde ortaya çıkma ihtimali bulunmayan siyasal krizlerin çok daha derin biçimde ortaya çıkma olasılığını yeniden doğurmuştur. Dolayısıyla 2017 Anayasa Değişikliklerinin gerçek gerekçelerinin açığa çıkarılabilmesi halinde bu değişikliklerin üretebileceği krizler ve bu krizlerin çözümüne yönelik öneriler geliştirilebilir.

Parlamenter Sistem ve Siyasal Kriz İlişkisi: 1960-1971 Dönemi

1961 Anayasası döneminde karşılaşılan siyasal krizlerin üç temel nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi siyasal parti gruplarının Anayasa’da öngörülen çoğunluğa ulaşamamaları nedeniyle hükümet kuramamaları ya da kurulan hükümetlerin aldıkları güvenoyunu koruyamamaları nedeniyle düşürülmesidir. İkinci neden MM’nin ve Cumhuriyet Senatosu’nun kendilerine bir başkan seçmede zorlanmalarıdır. Üçüncü neden ise TBMM’de Cumhurbaşkanı seçme konusunda uzlaşma sağlanamamasıdır. Dolayısıyla istikrarlı çoğunlukların oluşmaması nedeniyle TBMM’nin hükümet kuramadığı, Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı seçemediği söylenebilir. Ancak belirtmek gerekir ki siyasal istikrarsızlığı hükümetlerin kurulması/kurulamaması süreci üzerinden izlemek olanaklıdır. Çünkü hükümetin kurulamaması sorunuyla karşılaşıldığı durumlarda diğer iki sorunun da belirmesi, Meclisteki çoğunluğun kaybedilmesi olgusuna dayanmaktadır. Bu nedenle bu makalede diğer iki sorun hükümetlerin kurulamaması sorunu etrafında incelenecek ve hükümetin kurulması sorununun bulunmadığı durumlarda Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Başkanlığı seçimlerine girilmeyecektir.

1961 Anayasası dönemi yeni anayasanın yapılması ve bu anayasaya göre seçilmiş Meclisin toplanmasıyla başlasa da, bu dönemi inceleyen bir çalışmanın 1960 Askeri Darbesiyle

başlaması gerekir. Bunun *birinci nedeni* istatistiksel çalışmalarda hükümetlerin ortalama ömrü hesaplanırken darbe dönemlerinde kurulan hükümetlerin de hesaba katılmasıdır. Dolayısıyla bu dönemlerde kurulan hükümetlerin göz ardı edilmesi halinde istatistik rakamların söylediğinden hatalı sonuçlar üretmek söz konusu olur. *İkinci olarak* darbe dönemlerini sivil yönetim dönemlerinden ayırma çabasında anayasanın yürürlüğe girmesi bir başlangıç olarak kabul edilemez. Aşağıda görüleceği gibi 1960 Darbesi etkisini aşağı yukarı 1965 yılına kadar sürdürmüştür. Dolayısıyla darbe dönemini tam olarak kavrayabilmek için darbenin yapıldığı ana kadar geriye gitmek gerekir. Dolayısıyla bu incelemede başlangıç olarak 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin yapıldığı 1960 yılına kadar geriye gitmek ve 11 Temmuz 1960'ta kurulan 24. Hükümetle başlamak gerekir.

24 ve 25. Hükümetler

27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri "*kardeş kavgasına meydan vermemek, demokrasiyi içinden düştüğü buhrandan kurtarmak*" amacıyla ülke yönetimine el koyduğunu ve iktidarın Orgeneral Cemal Gürselⁱⁱⁱ yönetimindeki Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) elinde olduğunu duyurmuştur. 28 Mayıs'ta Cemal Gürsel'in Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı olduğu açıklanmıştır (Zürcher, 2014, s. 351-352). MBK başkanı Gürsel MBK tarafından Başbakan olarak görevlendirildiğini ve herhangi bir siyasi partiye üye olmayan kişiler arasından bir hükümet kurduğunu ilan etmiştir. Meclis bir askeri müdahaleyle dağıtılmış olduğundan hükümetin güvenoyuna başvurması söz konusu olmamıştır ve bu nedenle hükümet güvenoyuna ihtiyaç duymadan görevini sürdürmüştür (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 252-253). 11 Temmuz 1960'ta programı okunan 24. hükümet henüz 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmemiş olduğu 30 Mayıs 1960-4 Ocak 1961 tarihleri arasında görev yapmıştır (Öztürk, 1968, s. 465). Gürsel MBK tarafından Temsilciler Meclisine üye seçiminin yapıldığı 5 Ocak 1961 tarihinden bir gün önce demokratik gelişmelere uygun yeni bir hükümetin kurulmasına olanak tanımak amacıyla istifa etmiş ve 05 Ocak 1961 tarihinde kendisi hariç olmak üzere MBK üyesi olmayanlardan oluşan yeni bir hükümet kurmuştur. Henüz genel seçimler yoluyla Meclis oluşmadığından sözü edilen 25. hükümet de güvenoyuna gerek duymadan 1961 yılı genel seçimlerine kadar görevde kalabilmiştir (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 254-255). Özdemir 27 Mayıs 1960'tan yeni anayasaya göre seçilen parlamentonun

göreve başladığı gün olan 25 Ekim 1961'e kadar süren 27 Mayıs askeri yönetimini üç aşamaya ayırmaktadır (Özdemir, 1989, s. 232-233):

1. *Fiili iktidar dönemi*: Darbenin yapıldığı 27 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar geçen anayasasız dönem.
2. *Geçici anayasaya dayalı iktidar dönemi*: Geçici anayasanın^{iv} yapıldığı 12 Haziran 1960'tan Kurucu Meclis'in açıldığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar geçen süre.
3. *Kurucu Meclis Dönemi*: Kurucu Meclis'in^v açılış tarihi olan 6 Ocak 1961'den^{vi} 1961 Anayasası'na göre seçilen Meclis'in göreve başlama tarihi olan 25 Ekim 1961 tarihine kadar geçen süre.

Şu halde 24 ve 25. Hükümetlerin, askeri darbeden sonraki geçici dönemde geçici yönetimin örgütlenmesine bağlı olarak oluşturulduklarını ve buradaki hükümet değişiminin güvenoyu, gensoru mekanizmalarından bağımsız olarak gerçekleştirildiğini söylemek gerekir. Dolayısıyla 24 ve 25. hükümetler genel seçimlerle oluşturulmuş bir Meclis ve koalisyonların sorumlusu olarak görülen bir anayasa olmadıklarından bilimsellik iddiasındaki bu çalışmanın kapsamı dışında tutulabilirdi. Ancak bu hükümetler de istatistik hesaplamalarda dikkate alınmakta ve parlamenteer sistemlerin kısa ömürlü hükümetlere yol açtığı biçimindeki iddiaların kanıtlanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bunlar da çalışma kapsamında incelenmiş bulunmaktadır.

26. Hükümet (1. İnönü Koalisyonu: CHP+AP)

1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkoylaması sonucuna göre % 61,7 çoğunlukla kabul edilerek yürürlüğe girmiş ve hemen ardından bu Anayasa gereğince oluşturulması gereken kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak Anayasa'nın oylanmasından önce 1961 yılında yapılacak seçimlerde yeni partilerin kurulmasına olanak tanımak için siyasal faaliyetler üzerindeki yasaklar kaldırılmıştır. Bu dönemde CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) ve CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi)'ye ilave olarak on bir yeni parti kurulmuştur. Bu partilerden en önemlisi Demokrat Parti (DP)'nin devamı olarak görülen ve başkanlığını Ragıp Gümüşpala'nın yaptığı Adalet Partisi (AP) idi. 15 Ekim 1961'de bu partilerle genel seçime gidildi. Seçim sonuçlarına göre oyların % 36,7'sini alan CHP, 173 milletvekilliği kazanırken oyların % 34'lük kısmını alan AP, 158 milletvekilliği kazandı. Seçimlerde Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13,9 ve CKMP %13,4 oy aldı. Bu sonuçlara göre hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğa sahip olmadığından iki partiye yöneltilen baskının sonucu

olarak 20 Kasım 1961’de CHP ile AP arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu (Zürcher, 2014, s. 361). Bu sonuç aslında siyasal olarak olağan karşılanması gereken bir sonuç değildir. Çünkü kapatılan DP’nin tabanından oy olan AP, YTP ve CKMP’nin toplam oyu % 62’ye yaklaşmakta olup çıkardıkları milletvekili sayısı 277’dir (158+65+54). Bu durumda aynı tabandan gelen üç partinin birleşerek bir koalisyon kurlmaları yerine iki zıt kutupta yer alan partinin koalisyon kurlmaları nasıl açıklanacaktır? Özdemir bu durumun bir geçiş süreci olmasının sonucu olduğunu belirtmektedir. Görünüşe göre bu durum normaldir, çünkü hükümeti kurma görevi en çok milletvekiline sahip olan CHP’nin lideri İsmet İnönü’ye verilmiştir. Ancak partilerin siyasi yelpaze içindeki konumlarına bakıldığında demokratik teamüller gereği İnönü hükümeti kuramayıp görevi iade etmesi ve bunun ardından hükümeti kurma görevinin ikinci sıradaki AP’ye verilmesi gerekirdi. AP, kendisiyle aynı kutupta bulunan YTP ve CKMP ile birlikte koalisyon hükümetini kurabilirdi. Dolayısıyla 1961 Anayasası döneminin ilk hükümetinin CHP ile AP’nin oluşturduğu bir koalisyon olması, darbenin etkisinin halen sürmekte olduğunu göstermektedir (Özdemir, 1989, s. 242). Aslında 1961 seçimlerinin sonuçları ordunun bazı kesimlerinde hayal kırıklığı yaratmış ve yeni bir müdahale yönünde istekler belirmişti (Zürcher, 2014, s. 361). Aşağıda inceleneceği gibi yeni bir darbe girişimi zorlukla önlenmiş ve pazarlıklar sırasında İnönü’nün başbakan yapılması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla bu koalisyon hükümetinin, ardından gelen ikinci koalisyon hükümetiyle (II. İnönü Hükümeti) birlikte askeri yönetimden sivil yönetime geçiş döneminin sonucu olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim 1965’te ordunun baskısı kalkmaya başlayınca, sandalye sayısında değişiklik olmadığı halde CHP’nin dışarıda bırakıldığı koalisyonlar kurulmaya başlanmıştır.^{vii}

26. Hükümetin Başbakanı olan İsmet İnönü 27 Kasım 1961 tarihinde hükümet programının başında şunları söylüyordu:

...Başkanı bulunduğum Karma Hükümet siyasi hayatımızda geçmiş misali olmayan bir yeni teşekküldür. Uzun bir ayrılık devri içinde bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sanılan siyasi partiler anlaşarak bir Hükümet kurabilmişlerdir.^{viii} (Öztürk, 1968, s. 493)

İnönü, konuşmasının devamında karma hükümet olarak adlandırdığı koalisyonu milletin siyasi olgunluğa ulaşmış olmasının sonucu olarak değerlendirmekteydi. 2 Aralık 1961 tarihinde yapılan güvenoylaması bu anlayışın muhalefet tarafından da paylaşıldığı izlenimini

vermektedir. Çünkü muhalefet partilerinin 119 milletvekilinden sadece 4 milletvekili ret oyu kullanmış, 78 milletvekili ise çekimser kalmıştır.^{ix} Kullanılan toplam 269 lehte oydan 162'si CHP'lilere, 101'i AP'lilere, 3'ü YTP'lilere, 3'ü, CKMP'lilere aitti (Şimşek, 2007, s. 2963-2964). 98 Milletvekili ise toplantıda bulunmayanlar ya da toplantıda buldukları halde oylamaya katılmayanlardı. Dolayısıyla koalisyona bütün partilerden destek geldiği ve koalisyona karşı olanların bile temkinli davranarak ret oyu vermek yerine ya toplantıya katılmadıklarını ya da toplantıya katılarak çekimser oy kullandıkları söylenebilir. Ancak başlangıçtaki bu uzlaşmaya dayalı anlayışın çok sürmediği 26. hükümet ya da birinci koalisyon hükümetinin ömrünün bir yılın altında kalmasıyla anlaşılmaktadır: Bu hükümet 20 Kasım 1961-1 Haziran 1962 tarihleri arasında görevde kalabilmiştir. CHP ile AP arasında CHP-DP düşmanlığının izlerini görmek mümkündür ve yukarıdaki sözlere rağmen aralarında kaçınılmaz bir husumet yaşanıyordu.^x DP'liler İnönü'nün orduyla gizli bir anlaşma içinde olduğunu düşünüyorlardı. Koalisyon bu temel uzlaşmazlık üzerine dayandığı için zayıftı ve bu zayıflık iki somut konuda koalisyonun çöküşüne neden oldu.^{xi} Bu konulardan *birincisi* genel af ve *ikincisi* planlı ekonomi projesiydi. Af konusunda hem ordunun, hem de AP içindeki eski DP'lilerin hassasiyetleri bulunduğundan hükümet dikkatli davranmak ve her iki tarafı da memnun etmek zorundaydı. Planlı ekonomi projesi ise ordu ve CHP tarafından desteklenen ama AP tarafından şiddetle karşı çıkılan bir projeydi (Zürcher, 2014, s. 361). Programında serbest piyasa ekonomisine öncelik veren AP'nin planlı bir iktisadi modele onay vermemesi programıyla uyumludur. Ancak AP'nin af konusundaki ısrarı, 1960 öncesi kavgaları sürdürme eğiliminin bir yansıması olarak kabul edilebilir. AP'nin bu dönemdeki temel çabası DP'nin devamı olduğunu ispatlamak ve bu yolla DP'nin tabanını devşirmektir. AP bu amaçla *hayırda hayır vardır* sloganıyla anayasaya karşı propaganda yapmış, seçimlerde *gözlerimize bakın anlarsınız* teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulanmış, DP kökenli kişiler milletvekili adayı gösterilmiş ve DP'liler için genel af konusu çıkarılması sürekli olarak gündemde tutulmuştur (Çavdar, 1996, s. 113-114). Af konusuna öylesine yoğun bir vurgu yapılmıştır ki birinci koalisyon hükümeti dönemindeki önemli olayların çoğunun bu konu etrafında döndüğü söylenebilir. Koalisyon hükümeti daha bir ayını doldurmadan Meclis'e bir soru önergesi verilerek konunun 25 Aralık 1961 tarihli gündemde tartışılması sağlanıyordu. Soruya Başbakan İnönü'nün cevap vermesi bile konunun önemi hakkında fikir vermektedir.^{xii} AP aynı günlerde bir af kanunu tasarısı hazırlamak için bir heyet kurdu. Diğer partiler de kendi içlerinde komisyonlar kurdular. Konunun sürekli gündemin üst sıralarında tutulması silahlı

kuvvetlerdeki bir grup tarafından tepkiyle karşılandı. Albay Talat Aydemir başkanlığındaki bir grup, diğer nedenlerin yanında bu durumu da bahane ederek 22 Şubat 1962 darbesine kalkıştı. Darbe girişiminin sonunda Aydemir ekibi silah bırakma koşuluyla affedileceklerinin güvencesini aldılar. Darbeye kalkışan subayların affına ilişkin 50 sayılı Kanun'un 10 Mayıs 1962'deki görüşmeleri sırasında konu yeniden Genel Kurulda tartışıldı. AP 22 Şubatçıların affı dolayısıyla Başbakanı eleştirdi ve bu affa karşılık siyasal affı bir önkoşul olarak sundu. 31 Mayıs 1962 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'in manşeti şöyleydi: "*Başbakan İsmet İnönü dün gece istifa etti: İnönü C. H. P. Grupunda 'af konusu hükümeti meflûç hale getirmiştir' dedi.*"

Askeri darbeden sonra seçime dayalı olarak kurulan ilk hükümet olan 26. hükümetin ömrünün altı ayla sınırlı kalması askeri yönetimin demokratik yönetim üzerinde hâkimiyete sahip olmasının sonucu olarak görülebilir. Kendi içinde de seçimlerden sonra izlenecek yöntem konusunda çatışan görüşlere sahip olan askeri yönetim, CHP üzerinden DP'nin uzantılarını kontrol altında tutmak amacıyla hükümetin kuruluşuna perde arkasından müdahale etmeye çalışmış ve bu durum uzlaşma olasılığı bulunmayan bir koalisyonun kurulmasına neden olmuştur. Daha başından ölü doğan bu koalisyonun ömrü altı ayla sınırlı olmuş ve bu altı aylık süre boyunca, DP'nin yerini almak isteyen AP'nin DP mirasının sahiplenilmesinde sembolik anlam taşıyan siyasal af yönündeki talepleri konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla hükümetin sona ermesinin nedeni olan siyasal af tartışmaları, aslında iki parti arasındaki daha köklü uzlaşmazlıkların simgesidir ve 26. hükümetin sona erişinin asıl nedeni, hükümetin ordunun da etkisiyle yanlış ortaklar tarafından kurulmasıdır.

27. Hükümet (II. İnönü Koalisyonu: CHP+YTP+CKMP+Bağımsızlar)

Haziran ayında süren birkaç haftalık bir bunalımdan sonra 25 Haziran 1962'de, 2 Aralık 1963 tarihine kadar yaklaşık bir buçuk yıl görev yapacak yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Hükümeti kuran yine İnönü idi ama bu defa yanına YTP, CKMP ve bağımsızları almıştı (Özdemir, 1989, s. 244). Koalisyon kısmi bir genel af konusunda anlaşmıştı, ancak diğer anlaşmazlıklar birinci koalisyonu aratmıyordu. Bu defa temel uzlaşmazlık konusu İnönü'nün yeni Anayasa'nın öngördüğü reformların bir parçası olarak gördüğü toprak vergisi kanun teklifiydi (Zürcher, 2014, s. 262). Öte yandan DP'lilere kısmi bir af getirilmiş olması DP'lilere

verilmiş bir ödün olarak algılandı ve CHP içindeki muhalefeti hareketlendirdi. Bu dalgalanma 20-21 Mayıs 1963'te Albay Talat Aydemir'in ikinci hükümet darbesini hazırlamasına neden oldu. Aydemir'in bu ikinci darbe girişimi de başarısız oldu. Ancak ilk darbe girişimi bir pazarlıkla durdurulmuş ve darbecilere af getirilmiş olmasına rağmen, bu darbenin bastırılmasından sonra Aydemir idam edilmiştir.^{xiii} (Atılğan, 2015, s. 559)

27. hükümetin sonunu hazırlayan gelişme 17 Kasım 1963 yerel seçimleriydi. Sonuçlara göre AP katılma oranının %77,62 olduğu seçimlerde kullanılan 9,5 milyon civarındaki geçerli oyun 4,335,193'ünü (% 45,36) elde etmiş ve CHP oyların %36,21'ini, YTP % 6, 54'ünü, MP % 3,15'ini ve CKMP % 2, 98'ini almıştı.^{xiv} Seçim sonuçlarına göre AP toplam 1028 belediye başkanlığından 505'ini kazanarak ülkedeki belediye başkanlıklarının yarısını elde etmişti. CHP 335 belediye başkanlığı kazanırken, YTP, CKMP ve MP sırasıyla 58, 9 ve 8 belediye başkanlığı kazanmışlardı. Bu sonuçlara göre yerel seçimlerin en belirgin *birinci* sonucu AP'nin ezici bir zafer kazandığıydı. Bu sonuç AP açısından son derece anlamlıydı: AP, DP'nin tabanına sahip çıkabildiğini göstermiş ve hem ülkenin, hem de sağın en büyük partisi olmayı başarmıştı. Seçimlerin *ikinci* sonucu oy oranında değişiklik olmamasına rağmen, AP'nin oy oranındaki yükseliş nedeniyle CHP'nin sıralamada ikinciliğe düşmüş olmasıydı. Seçimlerin hükümet üzerinde doğrudan etkili olan *üçüncü* sonucu sağda bulunan iki koalisyon ortağı YTP ve CKMP'nin önemli bir oy kaybına uğramış olmalarıydı. YTP ve CKMP genel seçimlerde sahip oldukları yüzde 14'e yaklaşan oy oranlarını sırasıyla % 6,54 ve % 2, 98'e düşürmüşlerdi: YTP yarından fazla ve CKMP^{xv} 3/4'ten fazla küçülmüştü. CKMP'nin MP'ye giden oyu çıkarılacak olursa, CKMP ve YTP'nin %10'un üstündeki oyunun koalisyona katılmayan AP'ye kaydığı tahmini yapılabilir. Bu durumda, YTP ve CKMP'nin CHP ile koalisyona katıldıkları için seçmen tarafından cezalandırıldıklarını düşünmüş olmaları muhtemeldir. Özdemir'in bu sonucu ima eden şu değerlendirmesi anlamlıdır:

CHP ile işbirliğine yanaşmayan AP, yerel seçim sonuçlarının gösterdiği gibi güç toplarken, onunla koalisyon hükümetleri kuran YTP ve CKMP hızla zayıflamakta, erime noktasına doğru gitmektedirler. (1989, s. 245)

Bu saptama, yerel seçimlerin daha sonraki yıllarda Türk siyasal yaşamı üzerinde görünür hale gelecek *dördüncü* sonucuna işaret etmektedir: Sağ partiler CHP ile koalisyonun seçmen tarafından cezalandırıldığını düşünerek bu tür bir koalisyondan uzak durmanın yollarını

aramaya başlamışlardır. Aslına bakılırsa şimdiye kadar CHP ile kurulan koalisyonlarda ordunun siyasete müdahalesinin izlerini de görmek mümkündür. Dolayısıyla yerel seçimlerden sonra partilerin artık kendilerini CHP ile koalisyon yapmak zorunda hissetmemeleri ordunun etkisinin oldukça azaldığını göstermektedir ve ordunun etkisinin azalmış olduğunu göstermesi yerel seçimlerin *beşinci* sonucu olarak görülebilir. 1963 yerel seçimleriyle bağlantılı olarak ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azalmış olduğunu gösteren bir örnek şöyle ifade edilmektedir:

Bu hükümet de Kasım 1962'teki yerel seçimlerde AP'nin kesin bir zafer kazanması üzerine CHP'nin ortaklarının çekilmesiyle son buldu. Daha önceki başarısız darbe girişimi sonrasında sadece görevinden alınmakla yetinilen ve yargılanmayan Talat Aydemir'in 20 Mayıs 1963'teki ikinci bir darbe girişimi de başarısız oldu ve bilahare yargılanıp idam edildi. (Erdoğan, 2003, s. 121)

Özetlemek gerekirse bu dönemde ordu içindeki dalgalanmalar sürmekle birlikte, ordu sivil siyaset üzerindeki etkisini AP'nin yerel seçim zaferiyle birlikte önemli ölçüde kaybetti. AP'nin güçlenmesinin diğer sonucu, güçlenmenin koalisyon hükümetini zayıflatması ve YTP ile CKMP'nin koalisyondan ayrılmak istemeleridir. Koalisyon ortakları bakanlarını kabineden çekince İnönü'nün istifa etmekten başka seçeneği kalmadı. İnönü Başkan Kennedy'nin Washington'da düzenlenen cenaze töreninden döndükten sonra 2 Aralık 1963 tarihinde istifa etti (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 259). Hükümetin istifasıyla ortaya çıkan krizin nasıl aşılacağı konusunda partiler arasında görüş farklılıkları vardır: AP siyasal tablonun değişmiş olduğu gerekçesiyle haklı olarak erken seçimlere gidilmesini isterken, MP bir milli koalisyon kurulmasını ve YTP, CHP-AP koalisyonunu önermektedir. (Özdemir, 1989, s. 245)

28. Hükümet (III. İnönü Azınlık Hükümeti: CHP+Bağımsızlar)

İnönü'nün istifasından sonra Cumhurbaşkanı Gürsel hükümeti kurma görevini Ragıp Gümüşpala'ya verdi. Zürcher'in bu görevlendirmeye ilgili değerlendirmesi anlamlıdır:

Bu defa ilk kez olarak, Cumhurbaşkanı Gürsel (Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sunay'ın desteklemesiyle) AP lideri Gümüşpala'dan bir hükümet kurmasını istedi. Bu çok önemli bir gelişmeydi. Çünkü bu teklif, ordunun AP'yi siyaset sahnesinin normal ve kabul edilir bir parçası olarak addettiğini ve artık İnönü'nün vesayeti altında tutulmasına gerek duymadığını gösteriyordu. (Zürcher, 2014, s. 362)

Değerlendirme anlamlı olmasına rağmen bir sorunun daha yanıtlanmasını gerektirmektedir: AP'nin siyaset sahnesinin normal ve kabul edilir bir parçası olarak addedilmesi, AP'nin ordunun gözünde normalleşmesinin mi sonucudur, yoksa ordunun AP'nin seçim başarısı karşısında kendisini geri adım atmak zorunda hissetmesinin mi sonucudur? 27. hükümetin istifasının seçimlerde elde edilen başarıyla ilişkisi düşünüldüğünde sorunun yanıtının ikincisi olduğu açıktır.

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Gümüşpala'nın girişimi başarılı olmadı ve görev yeniden İnönü'ye verildi. İnönü bağımsızlarla birlikte 25 Aralık 1963'te yeni bir azınlık hükümeti kurdu. Hükümette bir devlet bakanı bağımsızlar arasından, Dışişleri Bakanı Meclis dışından seçilmişti (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 260-261) ve hükümet Meclisin çoğunluğunun desteğine sahip olmadığından zayıf bir hükümetti (Zürcher, 2014, s. 362). Güven oylamasında 450 üyeden 401'i oy kullandı ve hükümete üye tamsayısının tam yarısı kadar, yani 225 oy^{xvi} çıktı; 175 üye ret oyu kullandı ve bir üye çekimser kaldı. Meclis çoğunluğuna sahip olmayan bu azınlık hükümetinin ömrü beklendiğinden daha uzun, bir yıl civarında sürdü. Hükümet bir azınlık hükümeti olmasına ve daha başından itiraz edilen bir hükümet olmasına rağmen, 1964'te patlak veren Kıbrıs bunalımı nedeniyle 1965 Şubat ortalarına kadar varlığını sürdürdü. (Erdoğan, 2003, s. 121)

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak Kıbrıs Anayasası'nda yapılmasını gerekli gördüğü değişiklikleri yetkililere aktardı. Değişiklikler 30 Kasım 1963'te Türk toplumu temsilcilerine aktarıldı ve temsilciler 16 Aralık 1963'te kabul edilemez bulunarak reddedildi. Değişikliklerin zorla kabul ettirilmesi için bundan bir hafta sonra 21 Aralık'ta yerel çatışmalar başladı ve böylece Türkiye'de 28. hükümetin kurulduğu günlerde *Kıbrıs Krizi* başlamış oldu. 23-23 Aralık'ta ateşkes çağrısında bulunuldu ve zaman üzerinde şiddet olaylarının tırmanması üzerine 15 Ocak'ta tarafların katıldığı III. Londra Konferansı yapıldı. Konferansta Rauf Denktaş federal bir yönetim kurulmadığı takdirde ayrı bir hükümet kuracaklarını açıkladı. Bunun üzerine Konferans 31 Ocak'ta herhangi bir sonuç alınamadan dağıldı. Türkiye, 13 Mart 1964'te Makarios'a bir nota verdi. Notada "*Kıbrıs Türk toplumuna yönelik şiddet eylemlerinin ve saldırıların bir an önce sona erdirilmesi; Kıbrıs'ın her yerinde derhal ateşkes ortamının sağlanması, halihazırdaki ateşkes anlaşmalarına bağlı kalınması ve Lefkoşa'daki Yeşil Hat Anlaşması'na uyulması; Türk toplumuna uygulanan ablukaların kaldırılması, Türk toplumuna haberleşme ve ulaşım*

özgürlüğünün geri verilmesi ve Türk rehinelere ve bunlardan öldürülenlerin ailesinin en kısa zaman içinde geri verilmesi; Adadaki Türk-Rum toplumu arasında öngörülen dengenin korunması, antlaşmalara aykırı olarak sokulan askeri güçlerin çıkarılmaları” istendi. Hemen ardından 16 Mart 1964’te TBMM birleşik toplantısında yapılan bir kapalı oturumda Kıbrıs sorunu görüşüldü. Toplantı sonunda, TBMM 93 sayılı Kararıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin hükümet tarafından yurt dışına gönderilmesine izin verdi (Gürsoy, 2015). Oylama sonuçları, azınlık hükümetine sadece YTP tarafından dışarıdan destek verildiğini ileri süren kaynakların (Özdemir, 1989, s. 245) aksine en azından hükümetin Kıbrıs politikasına daha yaygın bir desteğin bulunduğunu göstermektedir.^{xvii} Söz konusu dönemde Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu’nun toplam üye sayısı 635 olup 14 üyelik açık bulunmaktadır. Toplam 621 üyeden 132’si oylamaya katılmamış ve oylamaya katılanlardan sadece 4 üye çekimser oy kullanmış ve ret oyu çıkmamıştır. Toplam 485 kişi olumlu oy kullanmıştır.^{xviii} Bunun üzerine Makarios 4 Nisan’da daha önce yapılan İttifak Anlaşmasını tek tarafı olarak sona erdirdiğini bildirdi ve Türkiye, 2 Haziran’da askeri müdahalede bulunma kararı aldı. Bunun üzerine ABD Başkanı, İnönü’ye *Johnson Mektubu*’nu gönderdi. Mektupta müdahaleden vazgeçilmesi gerektiği, aksi takdirde daha önceki taahhütlerin ihlal edilmiş sayılacağı; Türkiye’nin NATO üyeliğinin sorgulanacağı ve SSCB’den destek alınması halinde Türkiye’ye NATO üyesi olmayan ülke işlemi yapılacağı; müdahalede ABD’den alınan silahların kullanılmayacağı; müdahale sonucunda Kıbrıslı Türklerin toptan imha edilebileceği; telafisi imkânsız düşmanlıkların ortaya çıkabileceği vs. son derece sert bir üslupla bildiriliyordu. Johnson, mektubunun sonunda, anayasal görevleri nedeniyle ülkeden ayrılmadığını ancak isterse İnönü’nün görüşme yapmak için ABD’ye gidebileceğini belirtiyordu. Bunun üzerine İnönü yaşadığı hayal kırıklığını anlatan cevabını 13 Haziran’da bildirdi ve 21 Haziran’da ABD’ye gitmeye karar verdi. Görüşmeler sürerken 17 Temmuz’da Makarios tarafından Türklere yönelik ambargo kararı alındı; Rumlar 6 Ağustos’ta Erenköy’e saldırdı, 8-9 Ağustos’ta Rum askeri hedefleri Türk savaş uçakları ile bombalandı ve bu olaylarda 33 Kıbrıslı Rum öldü. Aynı tarihlerde BM Güvenlik Konseyi toplanarak ateşkesin sağlanmasını taraflara önerme kararı aldı ve 10 Ağustos’ta taraflar ateşkes kararı aldılar (Gürsoy, 2015).

1963-1964 Kıbrıs Krizinin tırmanışı ateşkes kararıyla birlikte inişe geçti. Krizin tırmanmaya başlaması 28. hükümetin kuruluşunu ve sürmesini destekledi. Aynı şekilde krizin Ağustos ateşkesinden sonra yumuşamaya başlaması, yeniden iç siyasetin öne çıkmasına ve yerel

seçimlerde zafer kazanmış AP karşısında CHP'nin iktidara sahip olmasının sorgulanmaya başlamasına neden oldu. Bu arada AP'nin seçmen tabanının genişlettiğini ispatlayan bir başka seçim yapıldı. Johnson mektubunun gönderilmesinden iki gün sonra 7 Haziran'da 26 ilde yapılan Senato yenileme seçimlerinde AP 31, CHP 19 ve Bağımsızlar 1 senatörlük kazandı (Anadolu Ajansı, 2003, s. 207). Seçim sonuçlarına göre AP oyların % 50'ye yakınına alırken CHP oyların %41'ini alarak yine ikinci sırada kalmıştı. CKMP ve YTP'nin aldığı oylar sırasıyla % 4 ve %3 idi.^{xix}

Senato seçimlerinde alınan yenilgi Johnson Mektubunun verilmesinden 2 gün sonra olunca, Hükümetin mektuba karşı tepki göstermesi için yeterli Meclis desteğine sahip olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi. İnönü ABD'ye gitmeden önce güven tazelemek için 19.6.1964 tarihinde *"Kıbrıs konusunda Hükümetin izlediği politikanın son safhasının ve bu safhada takibolunacak istikametinin Meclisçe uygun görülüp görülmediğini belli etmek için"* MM'den güven isteminde bulundu. Güven oylamasının sonuçları azınlık hükümetinin hala Meclis çoğunluğunun desteğine sahip olduğunu gösteriyordu. Ancak Kıbrıs gibi bir *milli mesele* olmasına rağmen destek azalmıştı. Hükümetin göreve başlarken sahip olduğu 225 oyluk destek güven isteminin yanıtlanmasında 200'e düşmüş, ret oyları ise 175'ten 194'e yükselmişti.^{xx} İnönü güven isteyerek görüşmeleri yürütmek için yeterli desteğe sahip olduğunu görmüştü, ancak sonuçlar verilen desteğin giderek azalmakta olduğunu da gösteriyordu. Nitekim Kıbrıs Krizinin 10 Ağustos Ateşkesiyle yumuşamasından hemen bir ay sonra Kıbrıs meselesiyle ilgili bir genel görüşme yapıldı. İki gün süren genel görüşme AP, CKMP, YTP ve MP'nin verdiği önergeler üzerine gerçekleştirildi. Uzun görüşmelerin sonunda CKMP bir gensoru önergesi sundu, ancak bu önerge hakkında işlem yapılmadı.^{xxi} Ertesi günkü birleşimde hükümet hakkında CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz tarafından izlenen Kıbrıs politikasından dolayı bir gensoru önergesi verildi. Görüşmelerde CKMP hükümetin gensoruyla düşürülmesini ve yerine AP'nin olduğu bir hükümetin kurulmasını isterken, AP hükümetin düşürülmesini istiyor, ancak koalisyon hükümetinde görev almaya yanaşmıyordu. YTP ise AP'nin bu isteksizliği karşısında, kriz ortamında hükümet bunalımı yaratmamak için mevcut hükümetin uyarılarak göreve devamına karar verilmesini istiyordu. Görüşmelerin sonunda hükümet hakkında gensoru açılmasına ilişkin önerge 169'a karşı 198 oyla reddedildi.^{xxii} Bu gensoru öngörüşmelerinin bir gensoru görüşmesine dönüşerek hükümetin düşürülmemiş olmasının belirgin nedeni, AP'nin muhtemelen seçim başarılarını da görerek bir koalisyon

içinde yer almak istememesidir. AP hem yerel seçim sonuçlarını, hem de senato sonuçlarını değerlendirerek artık iktidarın sahibi olduğunu görüyor, ancak tek başına iktidar olmak varken iktidarını paylaşmak ve yıpranmak istemiyordu. CHP de aynı sonuçları görüyor, ancak kaybettiği iktidarı alacak bir siyasal parti bulamıyordu. YTP iki partinin yaklaşımlarını doğru değerlendirerek çözümsüz bir hükümet krizi oluşmaması için CHP'ye bağımsızlarla birlikte destek veriyordu. Dolayısıyla 28. Azınlık hükümetine verilen desteğin Kıbrıs Krizi öncesi ve sonrasında farklılaştığını söylemek gerekir. Kriz paradoksal biçimde hem bu hükümeti zayıflattı, hem de ayakta tuttu: Hükümet zayıfladı, çünkü aynı dönemde seçmen desteği de giderek azalan hükümetin Kıbrıs politikasında yanlışlar yaptığı düşünülüyordu, hükümetin ayakta kalmasını sağladı, çünkü kriz ortamında iktidarı devralacak adaya rastlanmıyordu.

28. hükümetin beklenen sonu 13 Şubat 1965 tarihinde bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sona ererken geldi. Bütçenin maddelerine geçilmesinin oylanmasında yeterli sayıda ulaşılamadığından bütçe reddedilmiş oldu ve İnönü söz alarak oylama sonuçları nedeniyle istifasını Cumhurbaşkanı'na sunacağını açıkladı. Aslında oylama sonuçları, hükümetin son zamanlardaki oy oranını koruduğunu gösteriyordu, çünkü oylamada 197 kabul oyu çıkmıştı. Ancak bu defa ret oyları artmıştı ve hükümeti kuran 225^{xxiii} sayısına ulaşmıştı.^{xxiv} Bu arada hükümetin düşürülmesinde AP'nin taktik değiştirmesinde Süleyman Demirel'e ilişkin şu değerlendirme önemlidir:

Demirel, güç gösterisine girişerek diğer muhalefet partileriyle de anlaşmış ve üçüncü koalisyon hükümetini düşürmek için zemin oluşturmaya başlamıştır. Yaklaşan bütçe görüşmeleri iyi bir fırsattır. Demirel, bu fırsatı kaçırmamış; 13 Şubat 1965'te yapılan oylamada 197'ye karşı 225 oyla bütçenin reddedilmesini sağlamıştır. (Kara, 2015)

Demirel'in, AP'nin kurucusu Ragıp Gümüşpala'nın 5 Haziran 1964 tarihinde ölümü üzerine 29 Kasım 1964'te genel başkanlığa seçildiği hatırlandığında, bütçe görüşmelerindeki 225 oyun Demirel'in etkisiyle sağlandığı düşünülebilir.

29. Koalisyon Hükümeti: Ürgüplü Hükümeti

28. hükümetin istifası üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 4 partili bir koalisyon hükümeti kurulmasını önerdi. CHP koalisyonun dışında muhalefet partisi olarak kalacaktı.

Demirel genel seçimlerde milletvekili seçilmediği için genel başkanlığı kazanmış olmasına rağmen başbakan olamadı (Eroğul, 1990, s. 142-144). Cumhurbaşkanı Gürsel Demirel'in kontenjan senatörlüğü ricasını geri çevirdiğinden, Demirel başbakan yardımcılığıyla yetinmek zorunda kaldı (Kara, 2015). Üç günlük bir arayıştan sonra AP'den seçilerek Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına getirilen Suat Hayri Ürgüplü Başbakan olarak atandı. Ürgüplü 20 Şubat'ta 29. hükümeti kurdu. Hükümette 10 bakanlık AP'ye ve dörder bakanlık CKMP, YTP ile MP'ye verildi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 213). Ürgüplü hükümeti doktrinde üzerinde neredeyse hiç durulmayan hükümetlerden biridir. Bunun nedeni hükümetin anayasal tanım gereği olmasa da işlevsel olarak bir seçim hükümeti olmasıdır. Çünkü Anayasa gereği Ekim ayının ortasında genel seçimlerin yapılması gerekmektedir ve hükümetin en fazla 6 ay civarında bir ömrü bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hükümet daha çok *geçici hükümet* kavramıyla tanımlanmaktadır.

Ürgüplü hükümeti, 27 Mayıs 1960'tan sonra aşağıda incelenecek olan ordu etkisi nedeniyle tam anlamıyla hayata geçirilemeyen sivil yönetime dönüş çabalarının son halkasıdır. Ancak bu süreçte İnönü ve ordu içinde sivil yönetime geçişi arzulayan kanadın etkisiyle rejim normale dönmeye başlamıştır. Yeni dönem yeni seçimlerin yapılmasından sonra başlayacaktır. (Eroğul, 1990, s. 145)

1960 darbesinden 1965 Ekim'ine kadar geçen beş yıllık sürede, askeri yönetim dönemi dâhil altı hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin üçü İnönü tarafından kurulan koalisyon ve azınlık hükümetleri, ikisi askerler tarafından kurulan geçici hükümetler ve biri de genel seçime götürmek üzere kurulan geçici hükümettir. Bu dönemde siyasal iktidarların, ordunun yönetimi sivil iktidarlara bırakmasından sonra bile, askerlerin etkisinde kaldığı söylenebilir. 1961 Anayasası'nın son derece özgürlükçü bir yaklaşım benimsediği ve bunun da demokratik yaşamın gelişimi açısından büyük önem taşıdığı doğrudur. Ancak temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan temel ilkelerin Anayasa metnine yazılmış olması, bunların toplumsal ve siyasal yaşamda hemen uygulanabildikleri anlamına gelmez (Eren, 1963, s. 29). Bu ilkelerin hayata geçirilmesi için öncelikle askeri darbeyi yapanların kendi iç hesaplaşmalarını tamamlamaları gerekmiştir. Askeri yönetimin sivil yönetim üzerindeki etkisi azalmaya başladıkça aşamalı biçimde sivil yönetimin güç kazanmaya başladığı söylenebilir. Ancak asker-sivil yönetim ilişkisi hiçbir zaman askerlerin sivil yönetime tabi olmaları biçiminde kurulmamış, askerler güvenilebilecekleri siyasileri belirledikten sonra görelî olarak siyaset sahnesinden

uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla bu dönemin bütünüyle, ordunun içindeki çekişmelerden etkilenen geçici bir dönem olduğunu söylemek gerekir. Söz konusu dönemin bir istikrarsızlık dönemi olması parlamenter sistemin benimsenmiş olmasıyla ilişkili değildir. Hangi yönetim sistemi benimsenirse benimsensin ordunun ve ordu içindeki çekişmelerin siyaset üzerine doğrudan yansıdığı bir devlette, sivil siyaset mekanizmalarının işleyişi olanaksızdır. Daha açık söylemek gerekirse, 1961 Anayasası bir başkanlık sistemi düzenlemiş olsaydı bile, askerlerin siyasete müdahale projelerinin olduğu bir dönemde, benzer istikrarsızlıkların olması kaçınılmazdır. Bu yüzden 1961-1965 dönemi tablosunu tamamlamak için ayrı bir başlık altında ordu içindeki çatışmaları incelemek gerekir.

1960-1965 Döneminde Ordu İçindeki Çekişmeler ve Siyasete Yansımaları

Aydemir, 27 Mayıs İhtilalinin taraflarca çok önceden bilindiğini açık biçimde çok yönlü olarak göstermektedir. Örneğin DP'nin 2 Ağustos 1958 tarihli bildirisinde CHP idarecilerinin Meclis ve hükümetin meşruiyet ve istikrarını şiddet yolu ile tahrip edecekleri tehlikeli bir yola girdikleri ifade edilmektedir. Aydemir *"bu sözler kısaca CHP ihtilal hazırlıyor, demektir"* demektedir (Aydemir, 1983, s. 365). Menderes 21 Eylül 1958 Balıkesir konuşmasında şunları söylemektedir:

Onların niyeti, TBMM denen aziz Kâbe'yi itibardan düşürmek ve memlekete, işte Meclis de kalmamıştır diyerek, ellerini kollarını sallaya sallaya, seçimlerin semtine dahi uğramadan, iktidara gelivermektir. (Aydemir, 1983, s. 368)

Aydemir kitabında buna benzer çok sayıda belge ve bilgi göstererek bir ihtilal şüphesinin taraflarca bilindiğini ortaya koymaktadır.^{xxv} Bu durum ordudaki ihtilal hazırlığının belirli bir oranda amatörce yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum bir başka açıdan, 27 Mayıs İhtilalinin hiyerarşik biçimde örgütlenmiş disiplinli bir grup tarafından yürütülmediği izlenimi vermektedir. Atılğan'ın Eroğul'a dayanarak yaptığı şu özetleme bu izlenimin doğruluğunu ortaya koymaktadır:

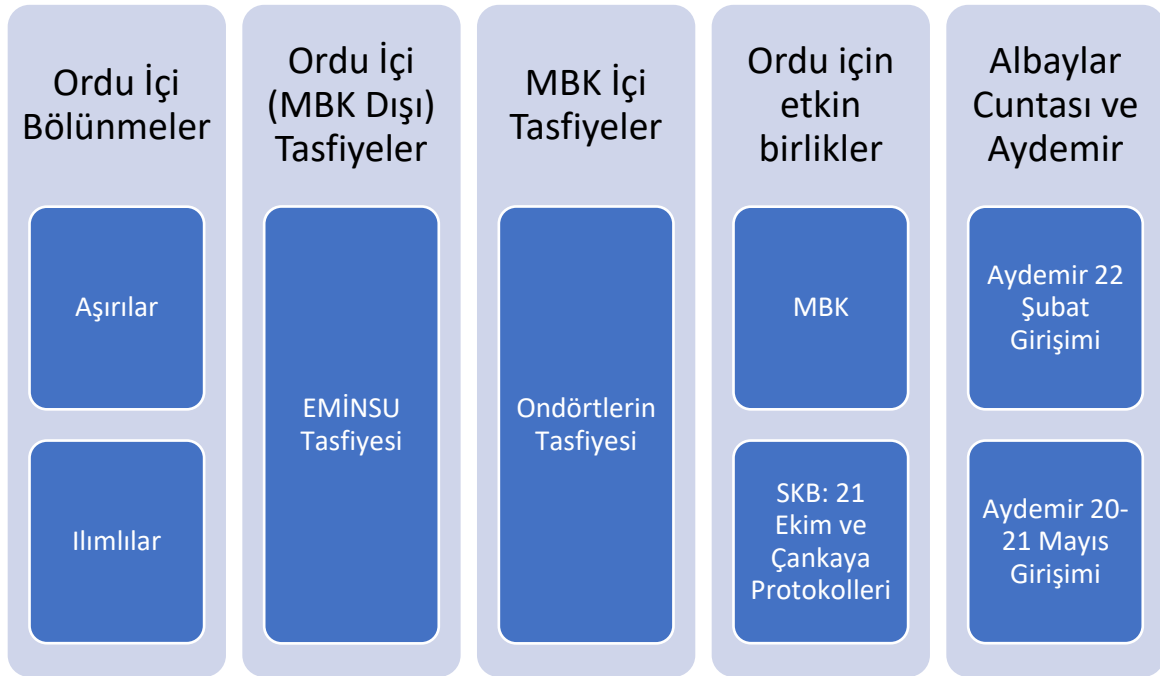
27 Mayıs Darbesi'nden sonraki ilk günlerde muktedir ama şaşkın bir yönetim işbaşındaydı. Bu günler, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kimlerden oluşacağı, ülkeyi yönetmek üzere bakanlar kurulunun nasıl belirleneceği, genel yönelişin nasıl tayin edileceği gibi sorunlara yanıt aranmasıyla geçti. Aslına bakılırsa bu soruların yanıtlarını

darbenin aktif subayları dahi bilmiyorlardı. Zira darbe, rütbeleri yüzbaşı ile general arasında değişen bir subay kümesinden gelmişti ve ordunun tümü bir olup bittiyle darbenin içine çekilmişti. Darbeyi gerçekleştirenler de gizli örgütlenmenin sınırları nedeniyle kendi aralarında hiyerarşik bir yapı ve bir fikir birliği kuramamışlardı. (Atılğan, 2015, s. 540-541)

Darbeyi yapanlar arasında hiyerarşik bir bütünü olmamasının yanında darbenin aşamaları hakkında ayrıntılı bir plan bulunmaması darbenin ilk günlerinde bocalamalara yol açmıştı. Örneğin darbeyi yapanlardan Celal Madanoğlu “*Ne yapacağız yahu, 5-10 subayla koca devleti nasıl hale yola sokacağız?*” diyordu. (Atılğan, 2015, s. 541) Ancak bu durum daha derinde yatan bölünmelerin varlığının kanıtıydı ve bundan sonraki dönemde ordu içindeki bu hiziplerin karşı karşıya gelmeleri ve kimi zaman sivil siyasetle etkileşim içine girmeleri söz konusu oldu. Bu yüzden darbe sonrasında orduda yer alan farklı görüşteki çeşitli kanatlar değişik etkilerde bulunmaya çalıştılar. Darbeyi yapan Milli Birlik Komitesini oluşturan subayların bile daha en başından itibaren düşünce birliği içinde olmadıkları ve en az iki karşıt eğilim içinde oldukları bilinmektedir. Birinci eğilimde olan *aşırılar* yıllardır darbe hazırlığı içinde olmuşlar ve güçleri darbeye yetmediği için diğer gruplarla işbirliği yapmışlardı. Bunların demokratik bir yönleri bulunmayıp ülkeyi askeri bir rejimle yönetmek istiyorlardı. Bunlara göre yönetimin ülkeyi bu duruma getiren siyasal partilere bırakılması halinde aynı tür bunalımların çıkması kaçınılmaz olduğuna göre askeri yönetim birkaç yıl sürmeli ve ancak gerekli reformları tamamladıktan sonra yönetim sivillere bırakılmalıydı (Eroğul, 1990, s. 134-135). *İlimliler* olarak bilinen ve Gürsel’in önderliğinde hareket eden ikinci grup ise demokrasiye geçmek için gerekli hukuksal ve siyasal düzenlemelerin yapılmasından sonra seçimlere gidilmesini ve yönetimin seçilmiş parlamentoya bırakılmasını istiyordu.^{xxvi} (Özdemir, 1989, s. 232-235)

Darbenin yapılmasını sağlayan MBK’nin ilk başlarda ne lideri, ne üyeleri ne de işlevi belliydi. Darbenin liderliğine, Milli Savunma Bakanına siyasal durumu yorumladıktan sonra 3 Mayıs’ta mecburi izne çıkarılan Kara Kuvvetleri eski komutanı Cemal Gürsel getirildi. Bu yüzden Gürsel darbenin görünüşteki lideri idi. Ancak darbe bildirisini okuyan Başbakanlık Müsteşarı Albay Alparıslan Türkeş MBK’nin en nüfuzlu üyesi idi. Türkeş siyasal sistemde köklü bir reform yapılmasını isteyen ve siyasal partilere hiçbir şekilde güvenmeyen kanadın da lideriydi (Zürcher, 2014, s. 352-353). Kimi kaynaklarda Gürsel başından beri darbenin planlayıcısı olarak aktarılsa da darbenin yapıldığı anda, darbeyle ilişkisinin bir liderlik ilişkisi

olmadığı kuvvetli ihtimaldir. MBK'nin üyeleri ilk günlerde belli olmasa da birkaç gün içinde açıklandı. Komitenin başkanıyla birlikte 38 üyesi bulunmaktaydı. Bu 38 üyenin Gürsel'le birlikte bazı üyeleri ılımlı kanattandı ve bunların amacı anayasayı yaptıktan sonra en kısa zamanda seçimlere gitmek ve yönetimi seçilmiş siyasetçilere bırakmaktı. Darbenin başarıya ulaşmasından sonra, toplumu dönüştürmek amacıyla siyasi iktidarın uzun süre elde tutulmasını amaçlayan ve işlerinde general bulunmayan aşırılar yaşça daha küçük ve daha az kıdemli olanlardı. MBK'de etkin olan ılımlı kanat amaçlarına ulaşmak için çeşitli tasfiyeler yaptı. Tasfiyelerin bir kısmı Komitenin içinde bir kısmı ise dışındaydı. Komite dışı tasfiyenin bir kısmı orduda, bir kısmı diğer kurumlardaydı. (Özdemir, 1989, s. 230-241)

Şekil I. Ordu içi bölünmeler, hareketler ve girişimler

EMİNSU Tasfiyesi

MBK'nin ordu üzerindeki hâkimiyetinin tesisi ve ordu teşkilatının darbe eğilimi olan kıdemli askerlerden temizlenerek yerlerine gençlerin alınması amacıyla Temmuz ayında bir hareketlilik başladı. Gürsel açıkça ordunun hasta olduğunu söyledi. 26 Temmuz gecesi MBK yeni çıkan kurmayların alınması ve eskilerinin tasfiyesinin yöntemini tartıştı. Bu işlemin Emekli Sandığı Kanunu'nda yapılacak bir değişiklikle gerçekleştirilmesi ve emekli olanlara birtakım ek haklar tanınması kararlaştırıldı. Ancak mağduriyetin giderilmesi için bir ek kaynağa da ihtiyaç

vardı. Bu amaçla NATO Kuvvetleri Komutanı Norstad'a bilgi verilerek yardım istendi. Bu gençleşmeyi uygun karşılayan Norstad 4 Temmuz'da hükümetle 1 milyar dolarlık yardım anlaşması imzalayan ABD'nin 12 milyon dolarlık bir kaynak tahsis etmesini sağladı. Böylece darbe bildirisinde yer alan NATO ve CENTO'ya bağlılık taahhüdü mesajlarının karşı tarafça olumlu algılandığı da kanıtlanmış oluyordu (Aydemir, 1983, s. 478). Emekli Sandığı Kanununda değişiklik öngören kanun teklifinde yirmi beş hizmet yılını dolduran subay, askeri memur ve astsubayların kendi istekleri üzerine veya res'en emekliye ayrılanlara çeşitli haklar tanındı. Binbaşı ve daha yukarı rütbeli subaylarda ise yirmi beş yıllık hizmet süresi aranmadı.^{xxvii} 2 Ağustos 1960 tarihinde 42 sayılı Kanun gereğince 235 general ve amiral ile 5000'e yakın subay ordudan çıkarıldılar. *Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU)* adı verilen bu kişilerin tasfiyesinin amacı bir taraftan MBK'nın silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesini meşrulaştırmak, diğer taraftan orduyu gençleştirerek yeniden düzenlemektir. İşin ilginç tarafı ordunun sivil yönetime bağlanmasını amaçlayan bu tasfiye sırasında darbeye karşı çıkmamış olduğu için emekli edilen genelkurmay başkanı Ragıp Gümüşpala, daha sonra AP'nin kurucu genel başkanı olacaktır. Bu tasfiyeden sonra, sivil yönetime bağlı, darbeden uzak bir ordu oluşturmak için çok sayıda üst düzey atama yapıldı.^{xxviii} (Özdemir, 1989, s. 235)

Ondörtlerin Tasfiyesi

MBK'nin Ağustos ayında kendi dışında yaptığı tasfiyeden sonra sıra kendi içindeki tasfiyeye gelmişti. Bu tasfiyenin birbiriyle ilişkili çok sayıda nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler arasında *ilk olarak* yukarıda değinilen MGK içindeki *aşırılar* ve *ılımlılar* biçimindeki bölünme bulunuyordu. Bu grupların temel uzlaşmazlık konusu iktidarın sivillere devrinin zamanıydı. Daha önce de değinildiği gibi İnönü ve CHP ile temas halinde olan *ılımlılar* yeni bir anayasa ile güvenceli bir seçim yasasının hazırlanmasından ve seçimlerin yapılmasından sonra yönetimin seçilen sivil siyasetçilere bırakılması gerektiğini savunurken, *aşırılar* birtakım köklü reformlar yapılmadan ve yerleştirilmeden yönetimin sürdürülmesini istiyorlardı. Ancak bu önemli nedenin arkasında ordu teşkilatlanmasının bozulmasından duyulan kaygı biçimindeki *ikinci bir neden* bulunuyordu. Darbenin emir komuta zinciri dışında gerçekleşmiş olması geleneksel disiplin anlayışını zedelemişti. Yukarıda değinilen EMİNSU tasfiyesi bu zedelenmeyi daha da büyütmişti. Bu nedenin karşısında *üçüncü bir neden* yer alıyordu. Bu neden Yassıada yargılamalarının intikamının alınması korkusuydu. Çünkü darbe dolayısıyla eski dönemin güçlü

partisi DP'nin yönetici kadrosu yargılanıyor olmasına rağmen, DP'nin oldukça yüksek bir seçmen desteğine sahip olduğu biliniyordu. Yönetimin hemen devredilmesi ve devredilen yönetimin DP'nin devamı olan partilerin eline geçmesi halinde Yassıada yargılamalarının intikamı alınabilirdi. Aşırılar kendilerinden intikam alınacağı endişesi içinde, seçmen tabanının eğilimlerini değiştirecek reformlar yapılmasından sonra iktidarın devredilebileceğini düşünüyorlardı. Buna karşılık ılımlılar MGK içindeki disipline dayalı hiyerarşinin bozulmuş olmasından rahatsızdılar ve MGK içinde bile bu hiyerarşinin bozulmuş olduğu açıkça görülüyordu: MGK içindeki bir subay bir generalle eşit söz hakkına sahipti ve bu geleneksel hiyerarşik düzene uymuyordu. Dolayısıyla ılımlılar bir an önce disipline dayalı bir hiyerarşik düzenin kurulmasını istiyorlardı. Bu iki anlayış basın yoluyla kamuoyu önünde de paylaşılıyor ve alınan çeşitli kararlarda etkisini hissettiriyordu (Eroğul, 1990, s. 135). İki anlayışı savunanlar arasındaki görüş farklılıkları belirli bir oranda grup üyelerinin kişisel statü farklılıklarından da kaynaklanmış olabilir. Yapılan hesaplamalarda ılımlılar grubu üyelerinin yaş ortalaması 45, aşırılar grubunun ortalaması 37 olarak gösterilmektedir^{xxix} (Özdemir, 1989, s. 232). Dolayısıyla yaşça büyük oldukları için daha deneyimli ve daha üst düzeyde bulunan komutanların ılımlılar grubunda bulunması; yaşça daha küçük, deneyimsiz ve alt düzeyde bulunan subayların aşırılar grubunda bulunması açıklanabilir bir sonuçtur: Deneyimli komutanlar kendi statülerinin de gereği olarak ordu hiyerarşisinin bozulmasından rahatsız iken, yaşça küçük olanlar da kendi avantajlarına olduğu için kendi rütbelerinin üstünde ve kısa yoldan söz sahibi olmaya olanak tanıyan bir yolu tercih etmektedirler.

Aşırılar ile ılımlılar arasındaki bu görüş farklılıkları, sonunda General Madanoğlu'nun Gürsel'e koşarak aşırıların görevden alınmasını istemesine neden oldu. Gürsel'in bu isteği kabul etmesi üzerine bir plan hazırlandı ve 13 Kasım 1960 tarihinde 14 kişiye aynı saatte tebligat yapılarak MBK'nin lağvedildiği ve yeniden kurulduğu bildirildi. Komite 14 kişinin olmayacağı biçimde yeniden kurulurken, tasfiye edilen öndörtlere çalışmalarından dolayı teşekkür ediliyordu. Tasfiyeye uğrayanların bir karşı harekette bulunmamaları için tebligatlar sabah saat 5'te yapıldı ve bunların telefon bağlantıları kesildi. Daha sonra da bir karşı eylemin olmaması için bu kişiler çeşitli ülkelere bir tür sürgüne gönderildi. Bunlar yurtdışındaki büyükelçiliklerde danışman olarak görevlendirildiler ve iki yıl boyunca ülkeye geri dönemediler (Aydemir, 1983, s. 499-500). Bu tasfiye aslında hukuki dayanaktan yoksun olan darbe içinde siyasal bir darbeydi. Çünkü 12 Haziran 1960 tarihli geçici anayasa MBK üyelerine önemli bir

ayrıcalık vermiş ve bunların yeminlerine sadakatsizlikten ya da vatana ihanetten dolayı açıkça hüküm giymedikçe komite üyeliğinden çıkarılmayacaklarını hüküm altına almıştı. Dolayısıyla darbecilerin bir kısmı bir tür karşı darbeye etkisiz hale getirilmişti (Eroğul, 1990, s. 136).

Ondörtlerin tasfiyesi çok partili yaşama geçişte özel bir önem taşımaktadır. Ondörtler darbe yönetiminin sivillere devri yönünde direnç oluşturdıklarından askeri yönetimin kurumsallaşması tehlikesi bulunmaktaydı. Ondörtlerin tasfiyesiyle bu tehlike ortadan kaldırıldıktan bir ay sonra 13 Aralık 1960'ta kabul edilen bir kanunla geçici anayasa değiştirilerek bir Kurucu Meclis kurulması kararlaştırıldı. Kurucu Meclis'in iki kanadı vardı: MBK ve sivil nitelikte bir Temsilciler Meclisi. Temsilciler Meclisinde DP dışındaki sivil örgütler aktif rol aldılar ve yeni anayasanın yapılmasında rol oynadılar. Temsilciler Meclisinde kabul edilen metinler MBK'ya gidiyor ve iki kurul arasında uzlaşmazlık çıktığında bir karma komisyon aracılığıyla uzlaşmazlık gideriliyordu. Hazırlanan uzlaşma metni Kurucu Mecliste üçte iki çoğunlukla karara bağlanıyordu (Eroğul, 1990, s. 136-137). Özetle söylemek gerekirse ondörtlerin tasfiyesi, darbenin demokratik bir hedefe yönelmesinin yolunu açmış ve önemli oranda demokratik yollarla son derece demokratik bir anayasanın hazırlanmasına olanak tanımıştır.

Silahlı Kuvvetler Birliğinin hâkimiyeti: 21 Ekim Protokolü ve Çankaya Protokolü

MBK'nin yaptığı ondörtler tasfiyesinden sonra Kurucu Meclis'in kurulması, siyasal partilerin faaliyetlerinin serbest bırakılması, yeni anayasanın referanduma sunulması, Komitenin demokrasiye dönüş niyetinde olduğu konusunda en küçük bir tereddüde yer bırakmıyordu. Ancak MBK üyeleri demokratik bir ortam oluşturup yönetimi sivillere devredince iktidarını yitirmeye başladı. İktidarın yitirilişi ilk bakışta demokrasi adına önemli bir kazanç gibi görülürken, bir başka açıdan kurulan yeni sistemin yeniden ordu içi hiziplerin tehditlerine maruz kalması sonucunu doğuruyordu. Çünkü MBK üyelerinin demokrasiyi sindirmiş olmaları, orduda fiilen görev yapan komutanların da aynı durumda oldukları anlamına gelmiyordu. Silahlı kuvvetler içindeki çeşitli gruplar yeni kurulan ve DP'nin devamı olan AP'nin ordudan intikam alabileceği endişesini taşıyorlardı. Bu endişeyi taşıyan üst düzey komutanların liderliğinde *Silahlı Kuvvetler Birliği* (SKB) adında cunta eğilimleri ağır basan yeni bir grup kuruldu. MGK'nin sahneden çekilmesine koşut olarak SKB'nin giderek daha etkili

biçimde siyasete müdahale hazırlıkları içine girdiği görülmektedir (Eroğul, 1990, s. 138). SKB'nin varlığından haberdar olunmasına neden olan olay 6 Haziran 1961'de gerçekleşen *İrfan Tansel olayıdır*.^{xxx} Bu olay orduda yeni bir darbeci grubun kontrolü ele aldığını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ispatlama yeteneğindedir. SKB'nin gizli yemin belgesindeki ifadeler, SKB'nin hiyerarşik olarak MBK'nin üstünde olduğunu gösteriyordu. (Demir, 2006, s. 157)

SKB'nin en önemli etkinliklerinden birisi, DP'nin genel seçimlerde elde ettiği başarı üzerine, yeni anayasaya göre seçilen TBMM'nin toplanmasından 3 gün önce, 21 Ekim 1961'de İstanbul Harp Akademileri'nde yapılan bir toplantıda 10 general ve 28 albay arasında 21 Ekim Protokolü olarak adlandırılan bir belgenin imzalanmasıydı. Belgede yeni bir darbe kararı alındı. Zabıt Varakası denilen talep listesine göre *“(a) TSK 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni TBMM toplanmadan evvel, duruma fiilen duruma müdahale edecektir. (b) İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir. (c) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle MBK feshedilecektir. (d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.”* Protokolü imzalayanlar, zabıt varakasına, taleplerinden birini yazmaya bile gerek görmemişlerdi: EMİNSU tasfiyesine uğrayanlar göreve iade edilecekti (Bardakçı, 2010). Görüldüğü gibi tasfiye edilen ondörtlerin hedefleri bu defa SKB tarafından benimsenmişti ve son derece ciddi bir darbe hazırlığı başlamıştı. Protokolü imzalayan komutanların^{xxxi} bir kısmının daha sonradan genelkurmay başkanı, kuvvet komutanı, ordu komutanı, general yapılmış olması dikkat çekicidir.^{xxxii} (Özdemir, 1989, s. 243)

MBK'nin yönetimi sivillere devretmeye hazırlandığı ve yeni Meclisin toplanmasına ramak kaldığı bir dönemde alınan darbe kararının, gücünü iyice yitirmiş ve SKB'nin emrine girmiş MBK tarafından önlenmesi olanaksızdı. Bu ortamda İnönü yanına Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı da alarak sivil yönetimi kurtarma kararlılığını gösterdi. Komutanların endişelerini giderecek bir uzlaşma formülü geliştirdi (Eroğul, 1990, s. 140). İnönü 21 Ekim Protokolü'nün imzalandığını öğrenince damadı Metin Toker'i İstanbul'a gönderdi. İnönü'nün Toker'den istediği İstanbul valisi Refik Tulga'ya darbe girişiminin kesin olarak karşısında olduğunu bildirmesiydi. Bu konuşma yapılırken Protokol Ankara'da Cevdet Sunay'a da sunulmuştu. Sunay, İnönü'nün de darbeye kesin olarak karşı olduğunu öğrenince ortada bir gevşeme havası esti. Sunay'la birlikte diğer kuvvet komutanları da darbeyi onaylamayınca 23-24 Ekim'de kararsızlık ve bölünme ortaya çıktı. Cevdet Sunay kuvvet komutanlarıyla, İnönü

parti liderleriyle toplantılar yaptı (Aydemir, 1983, s. 539-540). 24 Ekim’de, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in başkanlığında dört siyasi partinin lideri, Genel Kurmay Başkanı ile kuvvet komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve 1 inci, 2 nci ve 3 üncü Ordu komutanlarının katıldığı toplantıda uzlaşmaya varıldı ve *Çankaya Protokolü* adı verilen belge imzalandı. Protokol şu dört maddeden oluşuyordu: “(1) Siyasi Partiler Cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyecek ve Cemal Gürsel’e oy verilmesi için liderler, gruplarında ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir. (2) Ordu mensuplarına tanınmış herhangi bir hak geri alınmayacağı gibi EMİNSU’larla ilgili kanun da değiştirilmeyecektir. (3) Yassıada hükümleri hakkında şimdilik bir af kanunu çıkarılmayacaktır.^{xxxiii} (4) 147’ler üniversitelere alınmayacaktır.” Üzerinde uzlaşıldığı halde Protokole yazılmayan maddelerden birisi İnönü’nün başbakan yapılmasıydı. Çankaya Protokolü’nün imzalanmasıyla parlamentonun açılmasının önündeki engel kalkmış oldu ve ertesi gün Meclis toplandı. Protokol’deki anlaşmaya uygun olarak, 26 Ekim’de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi ve 20 Kasım 1961’de de İnönü’nün başkanlığında yukarıda incelenen CHP+AP koalisyonu kuruldu.

Albaylar Cuntası ve Aydemir Ayaklanmaları (22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963)

Albay Talat Aydemir (1917-1964) 1960 Darbesi sırasında Kore’de görevli olduğu için askeri eylemde ve MBK’de yer alamamıştı. Yurda döndükten sonra Harp Okulu komutanlığına atandı (Özdemir, 1989, s. 248). Harb Okulu komutanlığının verdiği güçle *Albaylar Cuntasını* kurdu. Cunta kısa zamanda adından söz edilen bir yapı haline geldi. Albaylar Cuntası, yukarıda incelenen SKB’nin kurulmasında ve 21 Ekim Protokolünün kabulünde etkin rol oynadı. Ancak bu Protokol’ün hükümlerinden *Çankaya Protokolü* ile vazgeçilmesi Meclis’in açılmasını, hükümetin kurulmasını ve Cumhurbaşkanının seçilmesini sağlamış olmakla birlikte, ordudaki karışıklıklar son bulmamıştı. Talat Aydemir bu Protokolün Albayların isteğine aykırı olduğunu, Cumhurbaşkanı ve Başbakan seçiminin askeri baskı ile gerçekleştiğini, bu durumun ordunun isteği olarak yansıtıldığını ancak ordunun gerçek isteğinin bu olmadığını ileri sürüyordu. Yönetimin sivillere devredilmesi, Cumhurbaşkanının seçilmesi ve hükümetin kurulması ilk başta siyasi ve ticari kesimleri memnun etmesine rağmen, af konusu kısa zamanda Meclisi ikiye böldü. Basında DP döneminin önce üstü örtülü olarak sonra açıkça övülmeye başlanması ve 27 Mayısın eleştirisi konusu olması ordudaki huzursuzluğu artırdı (Demir, 2006, s. 159).

Ordunun kaygılarını gidermek için yaratılan bu yapay koalisyon hükümetinin af konusu etrafında tartışma yapmaktan başka bir çözüm üretmediği görülünce toplumda da hoşnutsuzluk arttı ve bu durum darbe heveslilerine yeni umut kapıları açtı (Eroğul, 1990, s. 141). Aydemir 27 Mayıs'ın hedefine ulaşmamış olduğunu, ihtilalden önce olduğu gibi halkın iki gruba ayrıldığını ve bir milli birlik ruhu yaratılmadığını, parlamento içindeki bazı siyasilerin maksatlı tutumları yüzünden halk ile silahlı kuvvetlerin karşı karşıya getirildiklerini ve seçim sonrasında istikrarlı hükümetler kurulamadığı için ülkenin gereksindiği reformların yapılamadığını düşünüyordu. Bu durum ona göre darbenin yeni bir darbeye tamamlanmasını gerektiriyordu (Demir, 2006, s. 161-162).

Aydemir'in bu düşüncelerinin taraftarları vardı ve ordudaki huzursuzluk çok açıktı. Bu yüzden İnönü 17 Ocak 1962 tarihli radyo konuşmasında demokrasiden vazgeçen kapalı bir sisteme asla müsaade etmeyeceklerini ve bunun karşısında mücadele edeceği mesajını verme ihtiyacı hissediyordu (Aydemir, 1983, s. 546). Bu konuşmadan 2 gün sonra, 19 Ocak 1962'de askeri müdahale söylentilerini görüşmek ve İnönü'yü desteklemek amacıyla Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın isteğiyle Genelkurmay Karargâhında *Genişletilmiş Komuta Konseyi* toplandı (Demir, 2006, s. 159). Toplantıya 72 komutan katıldı. Sunay yaptığı konuşmada ordudaki huzursuzluğu bildiğini, İnönü başta oldukça bir çarenin mutlaka bulunacağını ve bu nedenle İnönü hükümetinin desteklenmesi gerektiğini, bir ihtilal teşebbüsünün sakıncalı sonuçlar doğuracağını belirterek bir ihtilale karşı olduğunu açık bir dille ifade ediyordu. Toplantıda bulunan komutan ve generaller Sunay'ın konuşmasındaki önerileri desteklediler, ancak toplantıdaki albaylar buna karşı çıktılar. İtirazlarda fiziksel yapısı bakımından enerjisi tükenmiş 80 yaşındaki bir ihtiyara bel bağlanamayacağı ve İnönü zihniyetiyle bir adım ileri gidilemeyeceği belirtiliyordu (Aydemir, 1983, s. 547). Talat Aydemir ise bir ihtilalin zaten yapılacağını ancak ihtilalin başarılı olması için Sunay tarafından yönetilmesi gerektiğini söylüyordu:

Bu memlekette yüzde yüz, ikinci bir ihtilal olacağına inanıyorum. Çünkü Devlet Reisi Cemal Gürsel ihtilal hazırlığı yapıyor. Milli Birlik Komitesi üyeleri ihtilal ile uğraşiyor. Zira bize gelip 'Bu işi beraber yapalım' diye müracaat etmişlerdir. Fakat bu isteklerini kabul etmedik. Halk Partisi, endirekt yollardan ihtilal hazırlıyor. İntikamcı Partiler de halk ihtilalini hazırlıyorlar. Fakat orduya sızamamışlardır. Bir de ordu içinde biz ihtilal hazırlıyoruz! Sizin de bulunacağınız, bulunmanız suretiyle yapacağımız bir ihtilal, en az

zayıatlı, en az tehlikeli ihtilal olacaktır. Böyle olursa Silahlı Kuvvetler parçalanmayacaktır.
(Aydemir, 1983, s. 547-548)

Aydemir sözlerinin devamında ordunun parçalanmış durumda olduğunu söyledi ve aksini iddia eden komutanla hemen hesaplaşabileceğini açıklayarak meydan okudu.^{xxxiv} Ancak Sunay bu konuşmayı hiç duymamış gibi, Aydemir ve arkadaşlarının hayret dolu bakışları arasında, İnönü'ye giderek ordunun kendisini yüzde yüz desteklediğini bildireceğini söyleyerek ayrıldı. İnönü'ye giderek ordunun kendisini desteklediğini söyledi ve daha sonra ordu içinde ordunun hükümeti desteklediğine ilişkin yoğun bir propaganda yaptı (Aydemir, 1983, s. 548-549). İnönü'de hiçbir harekete izin vermeyeceklerini söyleyerek ordunun çeşitli kademelerini ziyaret etti ve subaylara soğukkanlı ve sabırlı olmalarını öğütledi. Ancak bütün planlarını darbenin İnönü ve çevresi tarafından istenilir olduğu varsayımı üzerine yapan *Albaylar Cuntası* bu tepkiden hoşlanmadı ve ihtilal hazırlıklarını sürdürdü (Demir, 2006, s. 160). İnönü ve çevresinin girişimleri İstanbul grubunu, üst düzey komutanları ve Hava Kuvvetlerini darbeden vazgeçirirken Aydemir ve çevresi darbe girişiminin sonuçlandırılması için çalışmalarını hızlandırdı: Darbenin taraftarları ve karşıtları giderek belirginleşiyordu. 9 Şubat 1962 tarihinde İstanbul Valisi General Refik Tulga'nın başkanlığında 54 komutan ve üst düzey subayın katıldığı askeri bir toplantı yapıldı. Değişik görüşlerin dile getirildiği toplantıda ihtilale karar verildi ve bir ihtilal protokolü hazırlandı. 9 Şubat Protokolü olarak anılan bu belgeye göre "*Silahlı Kuvvetler, 28 Şubat 1962 tarihini geçmemek üzere memleketin idaresine el koyacaklardır.*" İnönü ve Sunay protokolden bir gün sonra haberdar oldular. Sunay, Hava Kuvvetleri Komutanıyla birlikte 18 Şubat'ta harekâta katılmaya karar verenlerden bazılarıyla bir toplantı yaptı. Sunay Albaylar Cuntası hakkında bir tasfiye planı hazırlamıştı. Plan 20 Şubat'ta Aydemir'e ihbar edildi ve Cunta harekete geçmeye karar verdi. Buna karşılık Hava Kuvvetleri Komutanı darbeye karşı önlemler aldı. Gece saat 02.20'de Harp Okulunun yanındaki Tank Taburu alarma geçti. Darbe harekâtı başlamıştı, ancak kimse ne yapacağını ve niçin harekâta geçildiğini bilmiyordu.^{xxxv} Aydemir alarm emrinin verilmesinden sonra harekâta katılanlara bir yanışlık olduğunu bildirdi ve darbeye kalkışan taburun geri döndürülmesini istedi. Kalkışmanın ilk günü olan 20 Şubat karmaşa ve belirsizlik içinde geçti. 21 Şubatta Hava Kuvvetlerine mensup kurmaylarla eski MBK üyelerinden bazıları toplanarak Sunay'a bir muhtıra verdiler. Muhtıra'da, Aydemir ile arkadaşlarının emekliye sevk edilmelerini istediler. Sunay bazı istişarelerden sonra darbeye kalkışanların yerlerinin değiştirilmesine karar verdi. Üç darbeci

çağrılarak görev yerlerinin değiştirildiği bildirildi ve bu karara uymaları istendi. Bu görüşmede Sunay, Aydemir'e "Sizlerin yerlerinizi değiştiriyorum, sizleri himayem altına alıyorum" sözlerine karşılık Aydemir "Ben Allah'tan başka kimsenin himayesine girmem" dediği aktarılmaktadır. 22 Şubat sabahı Aydemir Genelkurmay Başkanlığına çağrıldı. Ancak Aydemir Harbiye'ye gitti ve yeni mezun 600 asteğmeni topladı. Saat 15.00'te Harp Okulunu harekete geçirerek darbeyi başlattı. Ancak bu sırada Harp Okuluna yeni bir komutan atandı ve komutan o esnada göreve başladı. Aydemir, Çankaya Köşkü Muhafız Birliğindeki kontrolü ele geçirmiş olmasına rağmen İnönü ile Bakanlar Kurulunun köşkten ayrılmasına izin verdi. İnönü bu anda Aydemir için "İşte şimdi yenildi" cümlesini kurdu. 22 Şubat gecesi tam bir kargaşa yaşandı. TBMM, Genelkurmay Başkanlığı ve Bahçelievler kavşağı çevresinde iki taraf karşı karşıya idi. Aydemir kararsız olduğundan silahlar da patlamadı (Aydemir, 1983, s. 551-552). İnönü bu durumu şöyle özetlemektedir:

Sabahtan beri türlü olaylar oluyor. Kıtalar kolayca elden ele geçiyor. Hâlbuki kimsenin elinde çakı bile yok. Bu nasıl haldir? (Aydemir, 1983, s. 552)

Bu arada Aydemir kontrolü ele geçirdiğini düşündüğü sıralarda Cumhurbaşkanı'ndan şu taleplerde bulunmuştu: (1) Kendisi ile birlikte emekliye sevk edilen arkadaşlarının yerlerine dönmesi, (2) 200 milletvekilinin milletvekilliğinin düşürülmesi ya da Meclis'in feshi, (3) Anayasa'nın bazı maddelerinin düzeltilmesi. Aydemir bu talepler yerine getirilmediği takdirde alarmın durdurulmayacağını bildirmişti (Demir, 2006, s. 163). Çankaya Köşkü'ndeki ablukadan kurtulan hükümet üyeleri Hükümet merkezinin Eskişehir'e nakli dâhil olmak üzere çok sayıda önlemi masaya yatırdı (Aydemir, 1983, s. 552). İnönü sonunda şu açıklamayı yaptı:

Bu milletin haysiyetine, ordunun şerefine tecavüz edilmiştir. Sonuna kadar mücadele edeceğiz. Silahlı çatışmaya yol açmazlarsa affedebiliriz. Aslında cezaları kurşuna dizilmektir. Kendilerini emekliye sevk edeceğim. (Demir, 2006, s. 163)

Radyoda bütün parti liderlerinin imzalarını taşıyan bir beyanname yayınlandı. Bu arada darbeye kalkışanlar cezai müeyyideler tatbik edilmediği takdirde teslim olacakları haberini gönderdiler. Sonunda darbeye kalkışanların haklarında takibat yapılmaması ve emekliye sevk edilmeleri koşuluyla anlaşmaya varıldı. 23 Şubat akşam saatlerinde Talat Aydemir ve diğer darbeciler gözaltına alındılar. 25 Şubat'ta, 22 Şubat olayları için takibat yapılmaması kararı alındı ve gözaltına alınanlar serbest bırakıldı^{xxxvi} (Aydemir, 1983, s. 552) (Demir, 2006, s. 163).

Yukarıda incelendiği gibi darbeciler 10 Mayıs 1962 tarihinde çıkarılan 50 sayılı Kanunla affedildiler. Bu af DP'li siyasilerin de affedilmeleri gerektiğini savunan koalisyon ortağı ile aranın açılmasına ve koalisyon hükümetinin kısa süre sonra sona ermesine neden oldu.

22 Şubat Darbe girişiminden sonra Aydemir ve arkadaşlarının hızlarını alabildikleri söylenemez. Ancak Aydemir ve arkadaşlarının yeni darbe hazırlıklarını incelemeye geçmeden önce 5 Mart 1962 tarihinde çıkarılan 38 sayılı Kanuna değinmek gerekir. Kanun teklifi dört siyasal partinin genel başkanları tarafından imzalanmıştır. Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun darbe girişiminin bastırılmasından sadece birkaç gün sonra 2 Mart 1962 tarihinde sunulmuş ve Millet Meclisi'nin 3 Mart, Senato'nun 5 Mart tarihli birleşiminde büyük bir hızla görüşülerek kabul edilmiştir. Kanun teklifinin muhtemel amacı, ordu içinde 27 Mayısçılardan intikam alınacağından korkan kesime güvence vermek ve bu amaçla darbe girişimleri hazırlanmasının önüne geçmektir. Kanunun 1. maddesinde *"...Türk Milletinin gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Devrimini ... yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler...; Yüksek Adalet Divanınca veya sair kaza mercilerince verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri ... kötüliyenler ...; feshedilmiş Demokrat Partinin iktidarını övenler veya müdafaa edenler; ... feshedilmiş Demokrat Partinin devamı olduğunu ileri sürenler ...bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla"* cezalandırılacaklardı. Bu Kanun yoluyla siyasal partiler orduya 27 Mayıs'ın tartışma konusu yapılmayacağını, intikam amacı gütmemesi muhtemel DP'nin yeniden canlandırılmayacağını ve Yüksek Adalet Divanı'nın kararlarının tartışma konusu yapılmayacağını güvencesini vermekteydiler. DP'nin devamı olduğunu ispatlama çabası içinde olan AP'nin bile teklifi imzalamış ve desteklemiş olması, darbe tehdidinin ne kadar güçlü olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Bir darbe girişimi daha atlatılmıştı, bu durum yeni darbe girişimlerinin olmayacağı anlamına gelmiyordu. Kanun teklifi darbe hazırlıklarının en önemli gerekçelerinden birini ortadan kaldırarak darbeye karşı köklü bir önlem almaya çalışmıştı. Ancak önlemler bununla sınırlı değildi.

İnönü ondörtlerden yurda dönenlerin 22 Şubatçılarla görüşmelerini izliyor ve tetikte kalmaya çalışıyordu (Demir, 2006, s. 164). Çünkü 1 Temmuz'da yurda dönen ondörtlerden iki kişi Ankara'nın 100 km. dışında 22 Şubatçılar tarafından karşılanmıştı. Bir başka önlem 22 Şubat'la ilgili subayların saptanarak emekli edilmeleriydi. 3 Nisan'da 22 Şubat'la ilgili görülen 69 subay emekliye sevk edildi. (Aydemir, 1983, s. 553)

Bu önlemlere rağmen Aydemir'in yeni darbe girişiminin sinyallerini vermesi çok uzun sürmedi. İnönü 7 Temmuz 1962 tarihli Genel Kurul konuşmasında 22 Şubatçılara değinerek bunları *ağır suçlular* olarak tanımlamıştır: *“Büyük Millet Meclisi rejimi o kadar kuvvetli görmüştür ki, orduya olan güvenin delili olarak ve ordunun siyasetten kurtulmak için gösterdiği gayreti kolaylaştırmak üzere ağır suçluları affetmeyi bile düşünmüştür.”* Ancak İnönü konuşmasının devamında bu düşüncenin başarısızlığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Memlekete hesapsız zararlar vermiş olan 22-23 Şubat itaatsizliği şimdi ordu içinde bir nifak yaratmak ve Büyük Millet Meclisinin orduya olan güvenini sarsmak için bir vesile olarak istismar edilmek isteniyor. Buna alet olanlar iyi niyetten mahrum olanlardır... Hiç kimse, ordu ile Büyük Meclis arasında ayrılık yaratmaya muvaffak olamayacaktır. Aksine, şimdiye kadar itaatsizlik ve memleketi anarşiye götürmek teşebbüslerine girişenler nasıl perişan olarak çıkmışlarsa, bundan sonra orduya dil uzatmak teşebbüslerinden daha da pişman olarak çıkacaklardır.^{xxxvii}

Konuşma ertesi gün 12 gazetede Aydemir'in konuşmaya verdiği cevapla birlikte yayınlandı. Aydemir 22 Şubatçılarla ilgili suçlamaları reddediyor ve İnönü'yü ismi zekâsından büyük olan, tükenmiş, statükocu biri olarak tanımlıyordu. Ona göre, *“22 Şubat İnönü'nün yarattığı keşmekeşe karşı bir reaksiyon”*du ve 22 Şubat *“ordunun partilerüstü bir görüşe sahip olduğu”* inancını ortaya koyan bir hareketti. Bunun üzerine Aydemir kanunun suç saydığı bir cürmü övmekten dolayı savcılığa çağrıldı ve mahkemece tutuklanarak cezaevine gönderildi; 10 günlük haptisten sonra 18 Temmuz'da ancak kefaletle serbest bırakıldı. Tahliye'den birkaç gün sonra ondörtler yurda döndüler. 22 Şubatçılarla ondörtler arasında yeni bir yakınlaşma başladı; bazı siyasal partilerle üniversite mensupları da harekete katıldı; hareketin liderliği için çalışmalar yapıldı; hareketin ilkeleri temel yasa adındaki bir belgede belirlendi; baş operasyon, şövalye operasyonu, kurt operasyonu, İnönü operasyonu, muşta operasyonu, kademe operasyonu gibi adlarla çeşitli eylem planları belirlendi. (Aydemir, 1983, s. 556-557)

İhtilalin 20-Mart-20 Nisan 1963 tarihleri arasında bir günde yapılması planlandı. Bu arada gelişen çeşitli olaylar askeri harekâtın AP lehine yorumlanması endişesini doğrunca tarih biraz ertelendi. Bu arada hükümete ihtilal günü ihbar edildi ve bu şartlar altında Aydemir'in ihtilalden vazgeçeceği düşünüldü. Buna rağmen Genelkurmay birliklere gizli bir emir yollayarak dikkatli olunmasını istedi. Nitekim düşünüldüğü gibi oldu 31 Mart-1 Nisan günü planlanan ihtilalden vazgeçildi. Ancak ihtilalden vazgeçildiğine ilişkin bilgiyi almayan Deniz

Harb Okulu teğmenleri harekete geçtiler ve bu sırada tutuklandılar. Bu olay ihtilali olumsuz etkiledi ve çalışmaların bir süre yürütülmesini engelledi. Bu süre içinde diğer gruplarla ittifak arayışlarına girildi, ancak bu çabalar sonuçsuz kalınca yine kendi başlarına hazırlık yapmayı kararlaştırdılar. Aydemir ihtilal için yeni tarih olarak 19 Mayıs 1963'ü düşündü ancak yanlış anlaşılma endişesiyle 21 Mayıs'ı belirledi. İhtilal tarihi birlikte harekete ikna edilemeyen ondörtlerin lideri Alpaslan Türkeş tarafından İnönü'ye ihbar edildi. İnönü ihbara inanmadı, ancak saat 23:30'da ihtilal başladı. İhtilalciler Harp Okulu'na girip hâkimiyeti ele geçirerek alarm verdiler. Daha sonra radyo işgal edildi ve Aydemir'in beyannamesi okundu. Ancak kısa süre içinde radyo geri alındı ve Genel Kurmay başkanının ültimatomu okundu. Harb Okulu hükümet kuvvetleri tarafından sarıldı. Hükümet radyoda duruma hâkim olduğunu açıkladı. İhtilal girişiminin başarısız olma ihtimali arttıkça ihtilali destekleyen birliklerde çözümler de artıyordu. Sunay bir tebliğ yayınlarak ihtilalciler yarım saat içinde teslim olmadıkları takdirde Hava Kuvvetlerinin, Harb Okulu'nu bombalayacağını duyurdu ve sabah saat 05.30'da iki jet uçağı Harb Okulunun yollarına ateş açtı. Bu sırada Okula doğru ilerleyen Muhafız Alayı'nın ileri hatlardaki birlikleri jetlerden açılan yayılım ateşi nedeniyle dağıldılar ve birliğin başındaki Cafer Atilla ile iki er öldürüldüler. İhtilal başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Olaylarda toplan 8 kişi öldü ve 26 kişi yaralandı. İhtilalin bazı liderleri Almanya Büyükelçiliği'ne sığınarak siyasi mülteci olmak istediklerini belirtsele de bu istekleri reddedildi. Aydemir ve diğer ihtilalciler tutuklanarak Mamak Muhabere Okuluna götürüldüler. İhtilalin bastırılmasından sonra Milli Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etti. İhtilal sanıklarını, Harb Okulu öğrencilerini ve ihtilalden sonra ihtilalciler lehine teşebbüste bulunanları yargılamak üzere üç ayrı sıkıyönetim mahkemesi kuruldu. Mahkemelerden başta Talat Aydemir ile Fethi Gürcan olmak üzere toplam 7 idam kararı ve çok sayıda hapis ve müebbet hapis cezası çıktı. Önce 26 Mayıs'ta Gürcan'ın ve bir hafta sonra da Aydemir'in idam cezaları infaz edildi; diğer idamlar hapse çevrildi (Aydemir, 1983, s. 558-559) (Demir, 2006, s. 166-169).

Yukarıda incelenen ihtilal girişimleri ve ordu içi hizipler dikkate alındığında, 1960-1965 dönemi istikrarsızlıklarının 1961 Anayasası'nın içerdiği sistemle hiçbir ilgisinin olmadığı görülmektedir. Arcayürek'in ifadesiyle *"TBMM açıldıktan sonra askeri güçler, hiçbir zaman siyasetin içinden çıkmadı. 1965'teki genel seçime değin, bu gücün siyaset üzerindeki etkisi her zaman duyuldu* (Arcayürek, 1984, s. 150). Bu dönemde hükümetlerin kurulması da bozulması

da ordu içi oluşum ve girişimlerden etkilenmiş, Anayasa ile getirilen sistemin işleyişinde herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır.

30. Hükümet: I. Demirel Hükümeti

1960 darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerden sonra gerçek anlamda sivil yönetime geçilememiş olmakla birlikte bu dönemde sivil yönetime geçişin temelleri atıldı. 1950 seçimlerinin DP iktidarı dönemini yaratması gibi 1965 seçimleri de DP iktidarının devamı olan AP iktidarını yarattı (Eroğul, 1990, s. 145). Aslına bakılırsa AP'nin güçlenme eğilimi son derece belirgin bir hale gelmiş ve seçimlerde iktidarın CHP tarafından kaybedilmemesi için önlem de alınmıştı. Alınan önlem seçim sisteminin değiştirilmesiydi. 1961 seçimlerinde *Çevre Barajlı D'Hont* sistemi uygulanırken, 1965 seçimleri öncesinde 13 Şubat 1965 tarihli ve 533 sayılı Kanunla seçimlerle ilgili kanunlarda değişiklik yapılarak *Milli Bakiye* sistemine geçilmişti (Erol, 2006, s. 169).

Milli Bakiye Sistemi, her oyun değerlendirilmesini ve çeşitli eğilimlerin parlamentoya yansıtılmasını amaçlayan bir sistemdi ve her seçmenin kendi eğilimine uygun partiye oy vermesinin sağlanmasıyla AP'nin tek başına iktidar olmasının önünün kapatılabileceği düşünülmüştü. Oylar daha çok sayıda parti arasında bölünecek ve bu sayede hiçbir partinin tek başına çoğunluğu sağlaması mümkün olmayacaktı. Gerçekten de bu sayede Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) parlamentoda grup kurabilecek sayıda milletvekili çıkardı.^{xxxviii} Bu olgu 1965 seçiminin en önemli sonuçlarından biriydi. Ancak yeni seçim sistemi AP'nin tek başına iktidar olmasının önünü kesemedi (Özdemir, 1989, s. 250). Genel seçimler 10 Ekim 1965 tarihinde yapıldı ve seçim sonuçlarına göre AP toplam 450 Milletvekilinin salt çoğunluğu olan 226 sayısının üstünde bir çoğunlukla tek başına hükümet kurabilecek bir çoğunluğa ulaştı. 19 Ekim 1965 tarihli Resmi Gazetede açıklanan kesin seçim sonuçları şöyleydi: Toplam seçmen, 13.679.753; Kullanılan oy: 9.748.678; Geçerli oy: 9.307.563; Seçime katılma oranı: % 71,26.

Siyasal Partiler ve Bağlılarımız	Oy Sayısı	Oy Oranı %	Toplam mv.	İl mv.	Milli seç. çev.
AP	4.921.235	52,87	240	204	36
CHP	2.675.785	28,75	134	102	32
CKMP	208.696	2,24	11	-	11
MP	582.704	6,26	31	6	25
TİP	276.101	2,97	14	1	14
YTP	346.514	3,72	19	3	16
Bağımsızlar	296.528	3,19	1	-	1

Tablo I. 1965 Genel Seçim Sonuçları

Tabloda yer alan sonuçlarda dikkat çekici hususlar şunlardır: (1) Seçimin galibi AP, milli bakiye sisteminden gelen milletvekillikleri hesaba katılmadığında, CHP'nin iki katı milletvekili çıkarmıştır. (2) Küçük partilerden CKMP eski sisteme göre hiçbir milletvekili çıkaramayacakken, yeni sistem dolayısıyla 11 milletvekili çıkarmıştır. (3) MP ve YTP eski sisteme göre sırasıyla 6 ve 3 milletvekili çıkaracakken yeni sistemde 25 ve 16 milletvekilliği çıkarmışlardır (Toplamda 9 yerine 50 milletvekili). (4) Sağ partiler olmaları dolayısıyla bu küçük partilerin kazandıkları milletvekillerinin eski sistem geçerli olsaydı AP'ye gidecekleri söylenebilir. Bu durumda kaba bir hesapla AP'nin yeni seçim sistemi dolayısıyla 50 milletvekili kaybettiği sonucu çıkarılabilir. (5) YTP eski sistemde çıkarabileceği 3 milletvekilliği yerine 19 milletvekili çıkarmıştır. (6) Eski sistem geçerli olsaydı sosyalist oyların CHP'ye gideceği varsayımı altında, CHP'nin yeni sistem dolayısıyla 16 milletvekili kaybettiği söylenebilir. (7) Kaba bir hesapla, eski seçim sistemi geçerli olsaydı AP'nin toplamda 290 civarında ve CHP'nin 150 civarında milletvekiline sahip olacağı söylenebilir. (8) Yeni seçim sistemi küçük partileri güçlendirerek AP'nin aşırı güçlenmesini önlemiş olmakla birlikte, AP'nin tek başına iktidar olmasını önleyememiştir. Eroğul, seçim sonuçlarının AP'nin mutlak çoğunluğunu sağlamış olmasına bakarak, seçim sistemiyle kamuoyundaki gerçek güç dengesine fazla etki edilemeyeceği çıkarımını yapmaktadır (Eroğul, 1990, s. 145).

Seçim sonuçları, bu makalede ileri sürülen tezin desteklenmesi açısından son derece önemlidir. 1961 Anayasası ile getirilen parlamenteer sistem, 1965 seçimlerinde koalisyonların doğmasını destekleyen milli bakiye sistemine rağmen istikrarlı siyasal çoğunluklar üretebilmiştir. Özellikle 1965-1968 dönemi parlamenteer sistemin istikrarlı bir siyasal yapı üretebilmesinin sağlam bir kanıtı olarak kullanılabilir. 1968'den sonra başlayan istikrarsızlaşma ise ülke içindeki ideolojik kutuplaşmaların artmasının ve ülke dışında ise Avrupa ülkelerinde görülen kimi gelişmelerin sonucudur. Dolayısıyla 1960-1965 döneminin sivil yönetime geçiş için harcanan bir dönem olarak kabul edilmesi halinde, 1961 Anayasası'nın ve dolayısıyla parlamenteer sistemin 1960-1971 dönemi yönünden kriz yaratmadığı söylenebilir.

Türkiye'nin 30. Hükümeti yukarıdaki seçim sonuçlarına göre kurulmuş I. Demirel Hükümeti oldu. 27 Ekim 1965 tarihinde kurulan bu hükümet 1969 yılında yapılan genel seçimlere kadar görevde kaldı. Mecliste sağlam bir çoğunluğa dayandığından güvenoylamasında herhangi bir sorunla karşılaşmadığı gibi görevde kaldığı süre içinde bir düşürülme riskiyle de karşılaşmadı.^{xxxix} Bu yüzden 1965-1969 arası yıllar Türkiye'nin görel

olarak siyasal istikrara sahip olduğu yıllar olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki ekonomik büyüme oldukça yüksekti ve reel gelirler ortalama % 20 gibi yüksek bir oranda artmıştı (Zürcher, 2014, s. 364). Bu dönem *Türkiye'nin tarihinde Çok Partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönem* olarak tanımlanmaktadır (Eroğul, 1990, s. 145). Bu olumlu gelişmeleri destekleyen etmenlerin önemlileri şöyle sıralanabilir:

i. İşçi dövizleri

1960'lı yılların başlarında Batı Avrupa ülkelerine çalışmak amacıyla giden işçilerin anavatana gönderdikleri dövizler, ülke kalkınmasında önemli rol oynamıştır. İşçi dövizleri 1960-1971 döneminde ekonominin canlanmasına ve büyüme rakamlarının olumlu yönde gelişmesine katkı yapmakla kalmamış, 1971-1978 arasında ekonomik dengelerin iyice bozulmasına rağmen ayakta kalmasına destek olmuştur. 1970 yılında IMF'nin isteği üzerine yapılan devalüasyon ve beraberindeki önlemler paketinin temel amacı ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılmasıdır. Ancak devalüasyonun sonucunda beklenmedik şekilde artan diğer gelir kaynağı işçi dövizleri olmuştur. O sırada akılda olmayan işçi dövizlerindeki olağanüstü artış, Türkiye'nin, ithal ikamesi politikasını sürdürerek 1978-1979 yıllarına kadar durumu sallantıda idare etmesini olanaklı kıldı (Altan, 2001, s. 103-106).

ii. Yüksek büyüme oranları ve değişen tüketim kalıpları

Yüksek büyüme oranları kentli ve taşralı burjuvazinin gelir düzeylerinin yükselmesine yol açmış ve bu yükseliş *beyazlar* olarak anılan radyo, televizyon, buzdolabı, çamaşır ve elektrikli süpürge makinesi, otomobil, modern büro, mutfak ve ev eşyaları gibi dayanıklı tüketim mallarına yönelik bir talep oluşturmuştur. Dış ticaret tıkanmalarının geçerli olduğu bu dönemde kıt dövizin ithal mallarına tahsisine izin verilmediğinden bu mallar bazı durumlarda yabancı sermayenin katılmasıyla ülke içinde üretilmiştir. İlk başta montaj biçiminde kurulan dayanıklı tüketim malları sanayii zamanla daha fazla yerli katkıyla modern sanayi görünümü kazanmıştır (Boratav, 1995, s. 95-96).

Ancak burada belirtmek gerekir ki ekonomideki olumlu gelişmeler burada incelenen bir alt dönemle sınırlıdır ve ekonominin yapısal sorunları ağırlaşarak varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. 1960'tan sonra sanayinin temel nitelikleri şu özelliklerle tanımlanmaktadır.

Birinci özellik yabancı sermaye ile tanışma ve birleşmedir. Türkiye'ye 1950'den sonra çeşitli kanallardan ve değişik yöntemlerle yabancı sermaye girmiştir. Yabancı Sermayeyi teşvik kanunu ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu bu teşvikin araçları olarak kullanılmıştır. Ancak ülkeye giren yabancı sermayenin %64'ü kar, ücret gibi transferlerle yeniden yurt dışına dönmektedir. Başka bir anlatımla yabancı sermaye belli bir kar düzeyine ulaştıktan sonra anaparasını geri çekmekte ve ülkede elde ettiği karı işletmeye devam etmektedir. Bu da yabancı sermayenin ülke üretiminin artmasına katkısının geçici olduğunu göstermektedir. *İkinci* özellik, sanayinin önemli bir bölümü montaj sanayidir ve bu yapı firma içi işbölümünü firma dışı işbölümüne kaydırmıştır. Sanayinin bu yapısının nedeni ithal ikameci politikalarıdır. Ana montaj firmasını ürün sağlayan küçük işyerleri işçi üzerinde daha yoğun bir sömürü kurabilmekte ve sömürülen artı değer önemli bölümü küçük firmalar arasındaki rekabet nedeniyle tekelci firmaya aktarılmaktadır. *Üçüncü* özellik ithal ikameci üretimin tekelci bir yapı kazanmış olmasıdır. 1970'li yılların ortasında otomotiv sektöründeki sermayenin %38'ine sahip on yabancı firma sektörün üretiminin %98'ini denetleyebilmektedir. Öte yandan otomobil lastiği kesiminde sermayenin %58'i yabancıların elindedir ve bu yabancı firmalardan üçü sektör üretiminin %73'ünü elinde tutmaktadır. *Dördüncü* özellik halkın tüketime koşullandırılmış olması ve tüketimin tutsağı haline getirilmiş olmasıdır (Çavdar, 1992, s. 224-226). Dolayısıyla 1965-1968 alt dönemindeki ekonomik gelişmelerin sürdürülebilir bir büyümenin işaretleri olarak almanın olanağı yoktur. Nitekim aşağıda inceleneceği gibi kısa süre sonra ekonomideki olumsuz gelişmelerin etkisi hissedilmeye başlanacaktır.

iii. Dış siyasette olumlu stratejiler

Bu dönemde Türk dış siyaseti eşine az rastlanır bir dinamizm kazanmıştır. Bu dönem ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaşın yumuşamaya başladığı ve dünyanın gelişmiş ekonomilerinin çevre ekonomilerin büyümelerine izin verdiği yıllara denk düşmektedir. Demirel bu ortamda avantajlı konumunu iyi kullanmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde dünya politikasındaki yumuşamanın da etkisiyle olumlu rol oynamıştır (Özdemir, 1989, s. 252). 1966 yılında ilk kez bir Sovyet başbakanı Alexei Kosigin Türkiye'yi resmen ziyaret etmiştir. Demirel temelde Batı ittifakına sadık kalmakla birlikte üçüncü İnönü hükümeti döneminde başlatılan yeni dış siyaset açılımını geliştirerek sürdürmüştür. 1965'ten itibaren Türk-Arap ilişkileri

düzelmeğe başlamış; aynı yıl Türk-Bulgar, Türk-Yugoslav ve Türk- Romen ikili ilişkilerinin hızla geliştiği bir yıl olmuştur (Eroğul, 1990, s. 150).

iv. Ordu ile ordudan intikam almak isteyen DP'liler arasında uzlaşma sağlamak

Bu dönemde Demirel'in en önemli başarılarından biri orduyu DP'nin mirasçısı olan sivillerle uzlaştırmasıydı. 1961-1965 dönemi incelenirken görüldüğü gibi ordu darbeyi yaptıktan sonra çeşitli görüşlerin etkisinde kalmış ve geçmiş dönemde yaptıklarından dolayı hesap sorulan DP'nin yeniden canlanarak hesap soracağından korkanların yeni darbe girişimlerine kaynaklık etmiştir. 1965 sonrasında ordunun darbe yapma eğiliminin ortadan kalkmış olmasının en önemli nedeni Demirel'in bu konudaki uzlaşmacı tavrıdır. Hiç kuşkusuz Demirel bu uzlaşmayı sağlamak için orduya bir bedel de ödemek zorunda kalmıştır: Ordunun savunma bakanına ve kabinenin otoritesine gösterdikleri itaat bir formaliteden ibaret kalmış ve silahlı kuvvetlere neredeyse tam bir özerklik verilmiştir. Öte yandan Demirel 27 Mayıs darbesinin intikamını almak isteyen taraftarlarının denetim altında tutulması için çaba harcamak zorunda kalmıştır (Zürcher, 2014, s. 364). Örneğin 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel sağlığını kaybedip Cumhurbaşkanlığı makamını boşaltınca, Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın mevcut görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanı seçilmesine AP önyak olmuştur. Bu yolla AP bir taraftan DP'nin mirasına sahip çıkarken, öte yandan ordu hiyerarşisinin desteğini sağlamak için elinden geleni yapmış ve sağın en güçlü partisi olmayı başarmıştır (Eroğul, 1990, s. 150). Şu halde Demirel bir taraftan orduya tavizler vererek, diğer taraftan partisi içindeki ordudan intikam alma taraftarlarını susturarak önemli bir uzlaşma sağlamıştı. 1965 sonrası ile öncesini siyasal istikrarsızlık bakımından birbirinden ayrılmasını sağlayan önemli etmenlerden biri budur.

v. Partinin birliği ile liderliğini korumak

Demirel'in bir başka başarısı kabinesini ve partisini bir arada tutmak konusunda gösterdiği başarıydı. AP aslında sanayiciler, büyük toprak sahipleri, küçük tüccar ve esnaf, köylüler, dinci gericiler ile Batıcı liberallerin bir koalisyonuydu ve bu koalisyonun ideolojik bir tutarlığının bulunmaması son derece doğaldı. Demirel bir taraftan bu farklılıkları görünmez kılacak bir politika izlemek, diğer taraftan parti içindeki emanetçi konumundan kurtulmak zorundaydı.

Demirel partinin başına getirilirken, hapiste bulunan partinin gerçekte lideri Celal Bayar'ın emanetçisi olarak görülüyordu. Bayar ve diğere DP liderlerinin 1966 yılında af kanunu ile serbest kalmalarından sonra bu bölünme açığa çıktı. Bayar'ın etrafında biriken DP'liler AP siyasetini etkilemek için 1968'den itibaren *Bizim Ev* adında bir baskı grubu kurdular. Ancak Demirel partinin birliğini de kendi başkanlık statüsünü de 1960'lı yıllar boyunca korumayı başardı. Demirel'in bu amaçla kullandığı iki temel stratejisi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi seçimler sırasında Nurcu liderlerle ve diğere dini liderlerle yakınlaşarak partinin İslami kimliğinin altını çizmesi ve geleneksel değerlerinin yanında olduğu mesajı vermesiydi. İkinci taktiği sağ karşısında ortak bir düşman yaratarak ona karşı mücadele vermesiydi. Bu amaçla sürekli olarak sürekli bir komünizm aleyhtarı propaganda ve sol hareketi yıpratma kampanyası sürdürüyordu. MGK'nın desteği ve MİT aracılığıyla sol örgüt ve kişiler üzerinde sürekli bir baskı uygulanıyor ve önlemler giderek artırılıyordu. 1966-1967'de okullar ve üniversitelerin solcu öğretmenlerden temizlenmesi girişimi başlatıldı, yabancı sol yayınları çevirenler mahkemeye verildi, çok sayıda kişi komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı ve bu çabalar Atatürk'ün eski bir nutkunun komünizm propagandası kapsamına alınmasına kadar vardı (Zürcher, 2014, s. 364-365). Demirel birbirini tamamlayan bu iki taktikle bir taraftan toplumun çoğunluğunu oluşturan muhafazakârlara geleneksel değerlere bağlı olduğu mesajı veriyor, diğere taraftan karşıdaki tehlikeli düşman aşırı solun karşısında ideolojik bir blok yaratmaya çalışıyordu.

vi. 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlükçü ortam

1961 Anayasası'nın en belirgin özelliği devlet karşısında yurttaşlara geniş bir güvenlik sağlamasıdır. Anayasa bu amaçla temel hak ve özgürlükleri geniş ve ayrıntılı biçimde düzenlemiş ve yasama ile yürütmeyi kendi içlerinde bölerek yurttaş karşısındaki güçlerini azaltmıştır. Ayrıca devletin bütün eylem ve işlemlerinin bağımsız yargının denetimine tabi olması sağlanmıştır (Eroğul, 1990, s. 146-147). Eroğul Anayasa'nın bu özelliklerini şöyle özetlemektedir:

Kısacası 1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlamak, yasama ve yürütme alanlarında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak, ve nihayet siyasal partileri anayasa güvencesine almak suretiyle, devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak

açmak yolunda, o güne dek Türkiye’de uzaktan bile benzeri görülmeyen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır. İşte, 1965 yılından itibaren rejimin normale dönmesinden, ordu müdahalelerinin sivil yönetim üzerinde sürekli bir tehdit olmaktan çıkmasından itibaren, toplumda çeşitli siyasal akımların boy göstermesi için böyle bir anayasanın varlığı az bulunur bir ortam yaratmıştır.^{xi} (Eroğul, 1990, s. 147)

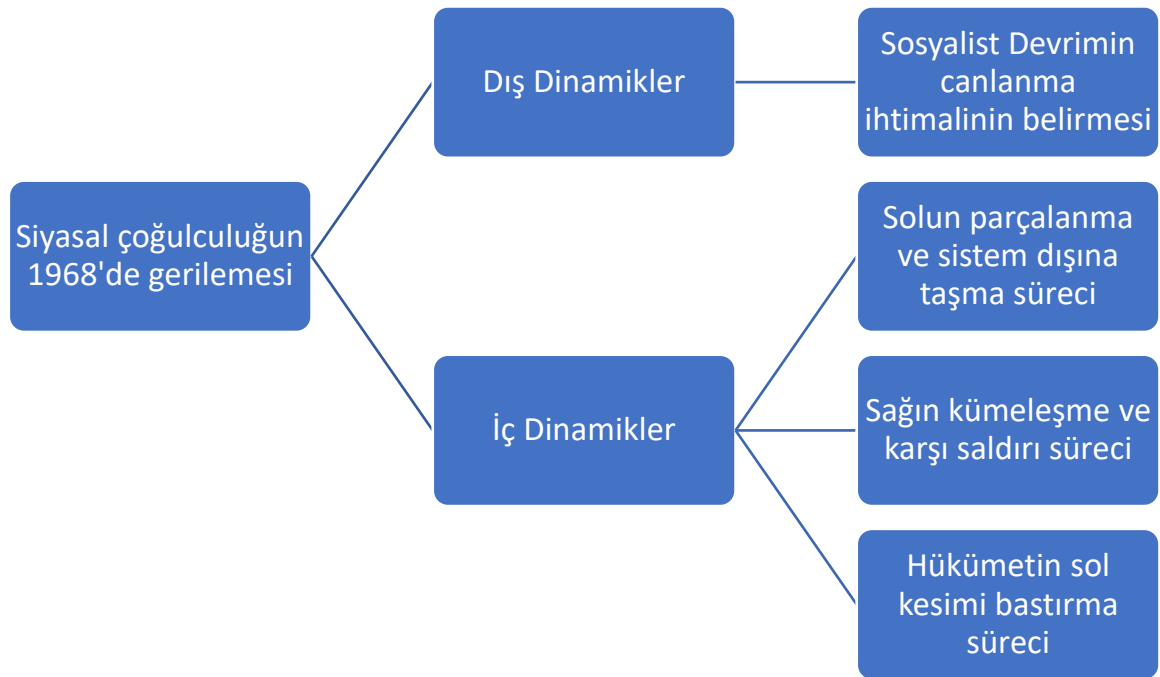
1965 yılından itibaren 1950’li yıllarda ve 1960’lı ilk yıllarda görülmeyen biçimde ideoloji Türk siyasal yaşamının önemli bir parçası haline geldi. Marksist TİP’in Meclis’teki varlığı ve AP karşısında gösterdiği sağlam muhalefet her cenahtaki ideolojik eğilimleri güçlendirdi. Anayasa’nın tanıdığı yeni özgürlükler ideolojik siyasetin yeşermesine olanak tanıdı. Sol ülkenin tümünde ve özellikle de üniversitelerde taban kazandı. Öğrencilerin bazıları kendi siyasi örgütlerini TİP’e bağlı olarak kurdular. Batılı sol eserler Türkçe’ye çevrilmeye başlandı ve dünyadaki siyasi literatürü izlemek olanaklı hale geldi. Türkiye’nin yalıtık hali sona erdi ve ülke dünyadaki diğer ülkelerin farkına varmaya başladı (Cop, 2018, s. 172).

Bütün bu etmenlerin de desteğiyle 1965 seçimlerinden sonra Türkiye’de çoğulculuğun altın yılları başlamıştır. Ancak çoğulculuğun altın yılları 1968 yılından itibaren geriye gitmeye başlamış ve 1971 *Askeri Muhtırası* ile sona ermiştir.^{xii} Bu arada 1965 genel seçimlerinden sonraki genel seçimler Ekim 1969’da yapılmıştır. Dolayısıyla çoğulcu sistemin daha 1969 seçimlerinden önce istikrarsızlaştığı ve 1969 seçimlerinden sonra Askeri Muhtıraya yol açacak kadar derinleştiği söylenebilir. Bu durumda 1968-1971 arasındaki üç yılı bir bütün olarak istikrarsızlaşma dönemi alt başlığı altında incelemek mantıklı görünmektedir. Ancak bu çalışmanın yöntemiyle uyumlu olarak 1968’den 1969 genel seçimlerine kadar yaşanan gelişmeleri bir alt başlık altında incelemek daha doğrudur. Hemen ardından 1969 seçimlerinden sonra kurulan II. Demirel Hükümeti’nin incelenmesine başlanacaktır.

Çoğulculuğun gerilemeye başlaması: 1968 Olayları

1968 yılı, 1965 yılında başlayan sivil yönetim ve çoğulculuğun zirveye ulaştıktan sonra geriye dönmeye başladığı yıl olmuştur. AP’nin 1965’ten itibaren tek başına yönetme olanağına kavuşması yukarıda sayılan olumlu koşullarla birleşince özgürlük ortamı genişlemiş ve bu sayede öğrenci hareketlerindeki patlama yaşanmıştır. Bu yıllarda öğrencilerin toplantı, açık

oturum, bildiri dağıtma, kampanya düzenleme gibi etkinliklerinde belirgin bir artış olmuştur. Öğrenciler bu dönemde eylemdeki emekçi köylüler ve grevdeki işçilerde dayanışma eylemleri yapmışlar ve toplumsal muhalefetin gelişimine ve birleşmesine öncülük etmişlerdir. Bunun üzerine Amerika'nın da tahrikleriyle sol muhalefetin bastırılmasına yönelik saldırılar başlamıştır (Atılgan, 2015, s. 607). Sol muhalefetin bastırılması 1968 sonrasının belirleyici teması olmasına rağmen, bu sonucun ortaya çıkmasını sağlayan değişik kaynakların bulunduğu söylenebilir. Bu kaynaklar iç ve dış kaynaklar olarak iki gruba ayrılabilir. İç kaynaklar da kendi içlerinde (1) Sol kesimin parçalanma ve sistem dışına taşma süreci, (2) Sağ kesimin kümeleşme ve karşı saldırıya geçme süreci (3) Hükümetin sol kesimi bastırma süreci olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Eroğul, 1990, s. 151). Ancak belirtmek gerekir ki bu kaynaklar arasında kimi zaman belirgin bir örtüşme de bulunmaktadır. Örneğin hükümet sol kesimin bastırılması için kimi zaman sağ kesimin örgütlenmesine göz yummuş ya da destek olmuştur. Şu halde 1968 yılında siyasal çoğulculuğun gerileme nedenleri şöyle gösterilebilir:

Şekil II. Siyasal çoğulculuğun 1968'de gerileme nedenleri

Dış Dinamikler: Sosyalist Devrim Tehlikesi

1968 yılı Dünya ve özellikle Avrupa için çok önemli bir yıldır. Bu yılın ortalarına doğru Almanya’da öğrenci hareketleri başladı ve bu hareketler daha sonra Fransa’ya bulaştı (Eroğul, 1990, s. 151). 22 Mart 1968’de, Paris banliyösü Nanterre’de, basın ve Fransız politikacıların genellikle *68 olayları* biçiminde adlandırdıkları olaylar başladı. Paris’te bulunan Amerikan Ekspres şubelerine karşı bir saldırıya karıştığı söylenen aşırı sol bir öğrencinin tutuklanmasına karşı bir protesto düzenlendi, göstericiler bir amfide toplantı düzenlediler ve akşam Üniversite Konsey odasını işgal etmeye karar verdiler. Olaylar birkaç hafta içinde büyüdü ve savaş sonrası sonraki en büyük öğrenci hareketine dönüştü. Öğrenci hareketlerinin ardından 9 milyon işçinin katıldığı ve bir ay süren büyük bir grev yapıldı. Bu grev uluslararası işçi hareketinin tarihindeki en büyük işçi eylemiydi (Révolution Internationale, 2008). Fransa’da öğrenciler bu yolla Mayıs 1968’de bir devrim başlatarak General De Gaulle’ü alaşağı edebilecek ciddi bir tehlike oluşturdular (Zürcher, 2014, s. 370).

Bu yıllara kadar yaşanan gelişmeler Avrupa’da devrim olasılığının ortadan kalktığını göstermiş olmasına rağmen, gelişen olaylar Batı Avrupa’nın düzenini temelden sarstı ve devrimin yeniden gündeme girmesine neden oldu. Aynı yıl Doğu Blokunda da derin sarsıntılar yaşandı. Bu dönemde Prag’da demokratik sosyalizm denemesi başladı ve bu deneme Batı gençliği ve aydın kesimi içinde büyük umutlar doğurdu. Ancak 21 Mayıs 1968’de Çekoslovakya, Sovyetler Birliği önderliği altındaki bir grup sosyalist ülkenin silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi ve bu işgal devrim konusunda yeşeren umutları kökünden kopardı (Eroğul, 1990, s. 151).

İç Dinamikler: Solun Parçalanma ve Sistem Dışına Taşma Süreci

Türkiye’deki gençlik hareketleri 1968’den itibaren Almanya’daki ve özellikle de Fransa’daki öğrenci hareketlerinin etkisi altındaydı. Öte yandan Çekoslovakya’nın Sovyetler Birliği tarafından işgali dünyada olduğu gibi Türk solu içinde de derin bir bilinç bunalımına yol açtı (Zürcher, 2014, s. 370).

1968 yılı Ocak ayının başında Çekoslovakya’yı Stalin taraftarı bir anlayışla yöneten Antonin Novonti baskılar üzerine 5 Ocak’te Birinci Sekreterlikten ayrılmak ve devlet başkanı sıfatıyla

yetinmek zorunda bırakıldı. Yenilikçi kanat Alexander Dubček'i Birinci Sekreterliğe getirerek büyük bir zafer kazanmış oldu. Dubček Komünist Partisi tarafından kabul edilen reform programlarıyla rejimi köklü biçimde değiştirmeyi değil, daha ılımlı ve liberal bir hale getirmeyi amaçlıyordu. Her tarafta bir özgür tartışma, eleştiri, sorgulama ve değişim rüzgârı esmeye başladı. Bu durum *Prag Baharı'nın* başlangıcını oluşturmuştu. *Prag Baharı'nda* yıllardır süren sansür yumuşamış, daha önceki dönemlerde yapılan siyasi duruşmalar ve "temizlikler" açıkça eleştirilmeye başlanmıştı. Basın yayın organları üzerindeki denetim, askeri ve devlet sırlarının açığa çıkarılmasının önlenmesiyle sınırlanmıştı. Mart ayında Yüksek Mahkeme Stalin dönemi duruşmalarının gözden geçirileceğini duyurmuş ve çok sayıda statüko yanlısı kamu görevlisi görevden alınmıştı. Bu süreçte Novtoni devlet başkanlığı görevinden de ayrılmış ve başbakanlığa reformist Oldrich Cernik getirilmişti. Ordu da reformları destekleyeceğini açıklamıştı. Çekoslovakya Komünist Partisi 5 Nisan'da yaptığı toplantıda insancıl sosyalizmi benimseyen eylem programını kabul etti: "*Komünist Partisi öncü rolünü toplumun üzerinde egemen olarak değil, onun özgür ve ilerici sosyalist gelişmesine kendini adanmış bir şekilde hizmet ederek gerçekleştirir. Parti otoritesini dayatamaz, bunun parti faaliyeti yoluyla tekrar tekrar kazanılması gerekir.*" Ancak bu liberal yaklaşımlar hem Çekoslovakya'daki eski rejim yanlıları, hem de Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği tarafından endişeyle izleniyordu. Komünist Partinin Haziran ayı başında Çekoslovakya'nın sosyalizme doğru bağımsız bir yol izleyeceğini duyurması, SSCB ile bağların koptuğu anlamına geliyordu. 20 Ağustos 1968 tarihine gelinceye kadar çeşitli uzlaşma görüşmeleri yapılmasına rağmen sonuç alınamadı ve belirtilen tarihte gece saat 23.30'te 7000 SSCB tankı 600 bin SSCB, Doğu Alman, Polonya, Macar ve Bulgar askeri Çekoslovakya sınırını geçti. Ağustos ve Eylül aylarında çatışmalarda 100 kişi öldü ve 800 kişi yaralandı. Batılı ülkeler Varşova Paktı'nın işgalini kınadılar. Böylece Prag Baharı sona ermiş oluyordu (Serenti: Tarih ve Siyaset, 2017).

Bu gelişmenin Türk solu ve Türk siyaseti üzerinde çok ciddi bir etkisi oldu. Yasalci^{xlii} solu temsil eden TİP'in kurucusu ve genel başkanı olan Mehmet Ali Aybar *Prag Baharı'na* gönül verenlerden biriydi. *Bahar'ın* işgal nedeniyle kışa dönmesi, Aybar tarafından sosyalizmin iflâsı olarak değerlendirildi ve bu gelişme Aybar'ın Marksist ideolojiden vazgeçmesine neden oldu (Eroğul, 1990, s. 152). Aybar'ın işgali kınaması partinin diğer önderleri Sadun Aren ve Behice Boran gibi isimlerle ayrışmasına neden oldu ve TİP bölündü^{xliii} (Zürcher, 2014, s. 370). Diğer önderler işgal olayını Marksizm'in değil SSCB'nin hatası olarak görüyorlardı ve bu hatanın

Marksizm'den vazgeçmenin nedeni olarak görülemeyeceğini savunuyorlardı. Aslında her ikisi de yasalıcı solu temsil eden bu iki grubun bölünmesiyle sistem dışı mücadele etmeyi savunan solcu strateji öne çıktı ve sol harekete kesin biçimde egemen oldu (Eroğul, 1990, s. 152).

TİP'in 1968'de bölünmesiyle birlikte, devrimci gençlik, TİP'in parlamenterci ve pasifist politikalarını aşan arayışlar içine girdi. Önceleri TKP içinde ve daha sonra *Yön* Dergisi ile TİP içinde yer bulmaya çalışan Mihri Belli ve çevresi bu ortamda çekim merkezi oldu. Devrimci gençlik hareketinin ön plandaki öğeleri Belli etrafında toplanmaya başlayınca Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi gerçek bir siyasal akım olmaya doğru evrildi. MDD ideolojik olarak Marksizm'e dayanmakta ve Komintern'in az gelişmiş ülkeler için geliştirdiği iktidar stratejisini uygulamaya çalışmaktaydı. Türkiye yarı feodal ve dolayısıyla yarı sömürge bir ülke olduğu için kapitalistleşmemişti. Kapitalist olmayan bir ülkede de kapitalizme özgü sınıfların ve özellikle de işçi sınıfının bulunmaması doğaldı. Bu tezin sonuçları MDD'yi iki aşamalı bir devrim stratejisi izlemek zorunda bırakıyordu. Önce burjuva devrimlerinin görevlerini üslenerek bir devrim desteklenecek ve bu devrimin kapitalizmi yaratmasından sonra ortaya çıkacak sınıf çelişkileri sosyalist bir devrimle çözülecekti. Daha açıkçası sosyalizm kapitalizmin çelişkileri üzerine kurulabildiğinden önce kapitalizmin koşulları yaratılacak ve sonra sınıf çelişkileri kullanılarak sosyalizm kurulacaktı. İlk aşama milli demokratik devrim idi ve bu aşamada burjuva devrimcisi olan Kemalist asker-sivil aydınlar grubuyla ittifak yapılacaktı. Ancak daha sonra bu ittifakın biçimi konusunda MDD içinde tartışma başladı ve MDD beş gruba ayrıldı. İlerici bir ordu darbesi beklentisi içinde olan Mihri Belli ve arkadaşları *birinci küme*yi oluşturuyordu ve bunlar sosyalist bir parti inşa etmenin acil bir görev olmadığını düşünüyordu. İlerici bir ordu darbesi beklentisini ciddiye almakla birlikte yasal bir işçi partisi kurarak toplumun emekçi kesimlerini örgütleme ve onlara liderlik yapma amacı taşıyan *ikinci küme* TKP eski Merkez Komitesi üyelerinden Hikmet Kıvılcımlı ve arkadaşlarıydı. *Üçüncü küme*nin başını Mahir Çayan çekiyordu ve bu küme ilk iki kümenin aksine ordudan ilerici bir darbe beklentisinin gerçekçi olmadığını savunuyordu. Bu küme olası bir askeri diktatörlüğe karşı silahlı bir mücadeleyi örgütleyecek illegal bir partinin kurulmasını istiyordu. Maocu bir yöne evrilen *dördüncü küme*nin başını Doğu Perinçek çekiyordu. Perinçek bütün sosyalist eğilimlerin sosyalist bir partide birleşmesi ve iktidarın kırlardan kentlere doğru parça parça alınması gerektiğini savunuyordu. Son kümede Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan vardı. Bunlar da silahlı devrimci bir grup kurarak devrimci bir cephe açmak istiyordu. Bu kümeleşmeden Mahir Çayan'ın başını çektiği

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C), Doğu Perinçek'in başını çektiği Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (Tİ-İKP) ve Deniz Gezmiş'in başını çektiği Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) çıktı (Atılğan, 2015, s. 575-576). Perinçek, Mart 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)^{xliv} başkanlığına seçildi. 1969'da kurulan Devrimci Gençlik Federasyonunun (Dev-Genç) öncüsü olan FKF o dönemin en büyük solcu gençlik örgütüydü ve TİP'in yasalclılığını reddediyordu. Böylece sol içi çekişme, solun sistem dışına çekilmesiyle sonuçlanmış oluyordu (Eroğul, 1990, s. 152).

Sol örgütlerde görülen bu sistem dışına çıkışın yansımaları eylemlerde de görülüyordu. Şubat 1968'de Zonguldak maden işçileri ücret dağıtımındaki haksızlıklar nedeniyle büyük bir direniş gerçekleştiriyordu. Aynı ay TİP İstanbul'da *Kurtuluş Mitingi* adıyla büyük bir gösteri düzenliyordu. Haziran ayında İstanbul Üniversitesinde ilk işgal eylemi gerçekleştirildi. Temmuz'da işçiler ilk işgallerini Derby lastik fabrikasında gerçekleştirdiler (Eroğul, 1990, s. 151-152). 1968 yılı ortalarında yeni döneme damgasını vuracak olan ve aşağıda ayrı bir alt başlık altında incelenmeyi hak eden *ABD 6. Filosu* ve *Kanlı Pazar* olayları yaşandı.

İç Dinamikler: Hükümetin Sol Kesimi Bastırma Süreci

Hükümetin ılımlı politikalarından vazgeçerek sol kesimi bastırma girişimlerinden önemli biri MM çatısı altında gerçekleşen linç girişimidir. 19 Şubat 1968 gece yarısı İçişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaşanan gerilimin linç girişimine dönüşmesi, bundan sonra yaşanacak olayların habercisi gibidir. Dolayısıyla bu olay üzerinde ayrıntılı olarak durmak yararlı olabilir. Bakanlığın bütçesi üzerinde konuşan İçişleri Bakanı Faruk Sükan TİP düşmanlığını tehditler savurarak dile getirmektedir ve konuşma tümüyle bu konuya ayrılmıştır. Bakan şu sözleri söylemektedir:

TİP sosyalizme geçmek için... tek cephe hareketinde ve Kurtuluş Savaşında öncü olarak işçi sınıfını kabul eder. Anayasamızın ve kanunlarımızın bir sınıf tahakkümünü reddetmesine rağmen bütün konuşmaları ve faaliyetleri TİP' in, işçi sınıfını, emekçi sınıfını hâkim kılmaya matuftur. Çünkü gayet tabii onların hedefi proleterya hâkimiyetidir... Türkiye'deki ne kadar bozguncu hareket varsa TİP elemanları vardır...Doğu mitinglerinin hepsi TİP tarafından tanzim edilmiştir ve Doğulu masum Türk vatandaşlarına, her zerresinde Türklük kokan ve millî tarihte büyük hissesi bulunan

Doğulu vatandaşa ırk ayrımını telkin suretiyle siyasi istismar vasıtasıyla anarşi yaratmak maksadiyle bu işi tertibedenler TİP'dir, mahkemelerce tesbit ve tescil edilmiştir...Ama, Anayasa nizamını değiştirmek, Sadun Aren Beyin biraz önce Mecliste yaptığı bütçe konuşmasında arz edeceğim, Anayasa nizamını kökten değiştirmek, müesses nizamı bozmak, insan hak ve hürriyetlerine saygılı olan rejimi, insan haysiyetine saygı gösteren rejimi yıkmaya matuf olan faaliyetleri takibetmekle beraber, bu tarzda davrananlar kim olursa olsun endişe ederler.^{xiv} Endişe etmekte de haklıdır, çünkü onlar suç işlediklerini bilirler...Arkadaşlar, Türkiye'de her türlü hareket, ne kadar bozguncu hareketler varsa içinde, sokak hareketlerinin içinde TİP elemanları ve militanları vardır....Bu emir de Moskova emridir, siz bunu reddedersiniz ama bu bir gerçektir...^{xvi}

Bu uzun alıntıda TİP'in ağır bir yaptırımla karşılaşacağına işaretleri bulunmaktadır. TİP, Sükan tarafından işçi sınıfının hakimiyetini kurmaya çalışmakla, bozguncu hareketlerin içinde bulunmakla, Doğulu vatandaşlara anarşi aşılama, Anayasa nizamını değiştirmekle, suç işlemekle, Moskova'nın emirlerini yerine getirmekle suçlanmakta ve ağır biçimde cezalandırılmakla tehdit edilmektedir. Bakanın bu konuşmasının sadece kişisel görüşlerini ifade etmediği ve örgütlenmiş bir tepkinin ifadesi olduğu, oturumu yöneten başkanvekili Atif Şohoğlu'nun tutumu ve daha sonra gelişen olaylarla şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlanmaktadır. Şohoğlu Bakan'ın konuşması sırasında *"Muhterem arkadaşlarım, bundan sonra en ufak bir müdahaleyi tespit ettiğim takdirde cezaya geçeceğim."* diyerek Genel Kurul teamüllerine aykırı bir tutum takınacağını belirttiikten sonra *"Mahkeme söyleyebilir, siz söyleyemezsiniz."* şeklinde laf atan Konya Milletvekili Yunus Koçak'a hemen bir ihtar cezası vermiştir. Başkan bununla da yetinmeyerek laf atmayı sürdüren milletvekiline *"Sayın Koçak size bir ihtar cezası daha veriyorum. Ağzınızı her açtığınızda ceza vereceğim, içtüzük bana bunu emrediyor."* demiş ve Koçak'ın itiraz etmesi üzerine *"Oturunuz ve ağzınızı kapayınız, dinleyiniz rica ederim."* biçiminde küçümseyici ifadeler kullanmıştır. Konuşmanın ilerleyen bölümünde İstanbul Milletvekili Çetin Altan Bakana *"Böyle Konuşamazsın"* diye bağırınca Başkan *"Sayın Çetin Altan, Meclisi çalışmaktan imtinaya mecbur bırakıyorsunuz, size bir takbih cezası veriyorum, ne hakkınız var müdahale etmeye?"* diyerek bir uyarı cezasını da Altan'a vermiştir. Genel Kurul görüşmeleri tarihsel olarak incelendiğinde Başkanların sadece müdahale edilmesinden dolayı disiplin cezası vermelerinin olağan bir durum olmadığı kolaylıkla görülebilir. Dolayısıyla Başkanın bu tutumunun önceden planlanmış bir stratejinin ürünü olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Bakan iyice gerilen ortamda konuyla hiç ilgisi olmadığı

halde Altan'a dönerek "Çetin Altan siz, Türk mahkemelerinin mahkûm ettiği Nazım Hikmet'i, millî şair, vatan şairi olarak gösterdiniz mi?" biçiminde bir soru sorarak asıl tartışmanın konuşmaya müdahale edilmesinden kaynaklanmayıp daha derin ideolojik hesaplaşmaların sonucu olduğunu göstermiştir. Bakanın bu sorusuna karşılık Altan'ın "En büyük şair idi Nazım Hikmet" demesi üzerine AP'liler TİP'lilerin oturdukları sıralara koşarak saldırıya başlamışlardır.^{xlvii} Gece saat 02.00 civarında yaşanan bu saldırı üzerine başkan oturumu kapatmış, ancak saldırı devam etmiştir. Saldırı sırasında TİP milletvekili Yunus Koçak tabanca kabzasıyla başından, Sadun Aren yumruklarla gözünden ve Çetin Altan da tekme darbeleriyle çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. O günkü görüşmelerde AP'lilerin diğer günlere göre Genel Kurul'da daha kalabalık olarak geldikleri de dikkate alınırsa, ortada parlamentonun TİP'e dar edilmesinin daha önceden bir planının bulunduğu anlaşılır. Bu planlamanın sadece gerilimin yaşandığı güne ait olmadığı ve parlamento kapılarının TİP'e kapatılmak üzere olduğu bütçe görüşmelerinin son günü olan 29 Şubat 1968'de verilen çalışma önergesi yoluyla kolaylıkla görülebilir.

Parlamentoda bütçe görüşmelerinden sonra dinlenme amacıyla belirli sürelerle çalışmama kararları alınmaktadır. Bu defa ise tam tersine Cuma günü çalışma günü olmadığı halde ertesi günde de Meclisin toplanmasına yönelik bir önerge verilmiş ve önerge kabul edilmiştir. Kabul edilen önerge üzerine 1 Mart 1968 Cuma günü toplanan MM seçim kanununda değişiklik öngören bir kanun tasarısını hızlıca görüşerek kabul etmiştir. Tasarı aynı ay içinde Cumhuriyet Senatosu tarafından da sonuçlandırılarak 20 Mart 1968 tarihinde kanunlaşmıştır. Yapılan değişiklik TİP'in ve diğer küçük partilerin Meclise girmesine olanak tanımış olan milli bakiye sisteminin kaldırılmasına yöneliktir (Atılğan, 2015, s. 606). Kanunla *milli bakiye* sisteminin yerine 20.03.1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla *seçim çevresi barajlı d'Hont* sistemine dönülmüştür^{xlviii}. Yüzbaşıoğlu kanundaki değişikliğin, AP çoğunluğu tarafından, *bu kez tek başına* iktidarını sürdürmek amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1996, s. 116-117). Ancak bu saptama iki yönden yanlış sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Çünkü *ilk olarak* değişikliğin yapıldığı tarihte AP tek başına iktidarını sürdürmektedir ve sayısal olarak herhangi bir desteğe ihtiyacı bulunmamaktadır. *İkinci olarak* AP'nin ikinci kez çoğunluğu sağlamakla ilgili ciddi bir endişesi bulunmamaktadır. Asıl endişe TİP'in milli bakiye sistemi nedeniyle TBMM'de grup kurabilecek bir sayıya ulaşmış olması ve toplumsal hareketleri sürükleyebilen bir dinamizme sahip olmasıdır. Yukarıda 1968 yılı

bütçesinin ayrıntılı olarak aktarılan bölümünde, İçişleri Bakanının konuşmasının neredeyse tümünün TİP'i hedef aldığı ve TİP'i susturmak için sistemli bir çabanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bütçe görüşmelerinin sona erdiği günün hemen ertesi gün özel çalışma kararı alınarak kanunun sonuçlandırılması, AP'nin tek başına iktidar olma isteğiyle değil TİP'in tahammül edilemez bir parti olarak algılanmaya başlanmış olmasıyla açıklanabilir.

İç Dinamikler: Sağın kümeleşme ve karşı saldırı süreci

TİP'in 1965 yılında parlamentoya girmesi ve parlamentoya dinamizm kazandırması sol örgütlerde de canlanmaya neden olurken TİP'in 1968'de bölünmesi solun sistem dışına çekilerek değişik adlar altında örgütlenmesine neden oldu. Bu durum sağ cephede de toparlanma ve saldırıya geçme eğilimleri doğurdu. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)^{xlix} önderliğindeki sağcı gençlik 1968 Mart ayında İstanbul'da *Şahlanış Mitingi* adında bir gösteri düzenledi (Eroğul, 1990, s. 152). Şahlanış mitingleri sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı; Ankara, İzmir, Erzurum ve Sakarya'da da düzenlenen mitinglerde *solcuların katli* vurgusu öne çıkarıldı. MTTB aşağıda incelenecek olan *Kanlı Pazar* olayının mimarı olarak 6. Filonun İstanbul'a gelişini protesto eden solculara *Müslüman Türkiye* sloganı altında saldırı. Önceleri Türk-İslam Sentezi çizgisine bağlı kalan MTTB 1969'da bir dönüm noktasına geldi. 1969'da MTTB'deki Türk-İslam Sentezinin milliyetçi ögesi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İslamcı ögesi Milli Nizam Partisi (MNP) olarak ayrıştı. Bundan sonra yapılan MTTB Genel Kurulunda milliyetçilerle İslamcılar arasındaki kırılma belirginleşti; her bir grup kendi adayını çıkardı. Genel Kurulda İslamcı Aday Burhanettin Kayhan'ın kazanmasıyla Birlik İslamcıların kontrolüne geçti (Atılğan, 2015, s. 593-594). MTTB içindeki MHP'li üyeler CKMP'nin dönüşmesiyle kurulan MHP'ye gittiler.

Sağın kümeleşme sürecinde önemli olayları arasında MHP'nin kuruluşu bulunmaktadır. 1967'den sonra değişik üniversitelerde fakülte esasına göre o zamanki CKMP altında Ülkü Ocakları kurulmakta ve kurulan örgütler MTTB tarafından desteklenmekteydi. Ocakların amacı, *"öğrenciler arasında Türk milliyetçiliği şuuru işleyip güçlendirmek; öğrencilerin Tanrıya, Türklüğe, Vatana bağlı, Türk'ün tarihini, dilini, dinini, kültürünü, soyunu, milli mukaddesatını bilerek seven, milletine karşı görevlerini eksiksiz yapan 'örnek insan'lar haline getirilmesine çalışmak; milli birliği ve beraberliği parçalayarak ve hedefleri tehdit ve tahrip edici cereyanlarla mücadele ederek gençliğin uyarılması için her türlü faaliyette bulunmak"*

biçiminde tanımlanmaktaydı (Atılğan, 2015, s. 591). 1968 yılından itibaren her üniversitede bir Ülkü Ocağı şubesi kurulmaya başlanmıştır. Sağcı gençliğin vuruşkan odakları olan *Ülkü Ocakları* MHP'nin ve sağın milis güçleri olarak hareket ettiler ve ideolojik kutuplaşmada önemli rol oynadılar. Türkes ve yandaşlarının örgütlemesiyle Temmuz 1968'de İzmir'de ilk komando eğitimi kursu açıldı. Bu kurslarda gençlerin 45 günlük sıkı bir ideolojik ve fizik eğitimden geçirilmesi ve böylece sağın milis güçlerinin oluşturulması hedefleniyordu (Eroğul, 1990, s. 152). Komando kampları NATO merkezli antikomünist kontrgerilla teşkilatı örnek alınarak düzenlendi. Büyük şehirlerde kurulan kamplara katılanlar çadırlarda yaşıyor ve eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkeyi komünizmden kurtarmayı amaçlayan şiddet eylemlerine militan olarak katılıyorlardı (Atılğan, 2015, s. 591). Komando kamplarının örgütleyicisi Alparslan Türkes 9 Şubat 1969 Kongresinde CKMP'nin adını MHP olarak değiştirdi ve MHP'nin Genel Başkanlığına seçildi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 232). Böylece sağdaki milliyetçi gençlik Alparslan Türkes'in genel başkanlığı altında faaliyette bulunan MHP çatısı altında kümeleşmiş oldu. MHP ilk girdiği 1969 seçimlerinde, küçük partilerin seçilme şansını ortadan kaldıran seçim sistemi değişikliği nedeniyle (milli bakiye sisteminin kaldırılması) parlamentodaki üyeliklerini kaybetmiş olmasına rağmen sol ve komünizmle mücadelede para-militer bir güç oldu ve siyasal hayatın önemli aktörlerinden biri olmayı başardı (Atılğan, 2015, s. 584).

MTTB içindeki İslamcı kanadın ayrışarak MNP adı altında bir parti kurmasının başlangıcı Necmettin Erbakan'ın başını çektiği İslamcı muhalefet grubunun Odalar Birliği seçimlerindeki başarısına kadar geriye götürülebilir (Eroğul, 1990, s. 152). İslamcı hareket daha önceden DP ve AP çatısı altında örgütlendi ve bağımsız bir siyasal hareket olarak partileşme çabası içine girmedi (Atılğan, 2015, s. 586). Sağcı gençlik MTTB içinde örgütlenmeye ve gösteriler yapmaya başladı ve İslamcı akım 1968'de *Bugün Gazetesi* etrafında siyasal bir kimliğe bürünmeye çalıştı. İslamcı akımın ortaya çıkışı 19 Mayıs 1969'da Dolmabahçe Camisinde kılınan ilk toplu namaz benzeri etkinliklerle de görünür olmaya başladı (Eroğul, 1990, s. 152). İslamcı kanadın partileşme çabası Necmettin Erbakan'ın Demirel'in gösterdiği aday karşısında seçimi kazanmasıyla başladı. Erbakan Demirel'i büyük sermayeye ve özellikle de yabancı sermayeye bağımlı olmakla suçluyor ve tüccar-esnaf ağırlıklı taşra burjuvazisinin çıkarlarını savunuyordu. Ona göre Demirel farmasonların ve Siyonistlerin kuklası olup İslam'a sırtını dönmüştü ve ülkedeki sorunların ana kaynağı Osmanlı-İslam mirasının yıkılıp taklitçi Batılılaşmanın benimsenmiş olmasıydı (Zürcher, 2014, s. 372). Ancak Erbakan'ın bu başarısı Demirel

tarafından karşılıksız bırakılmadı; önce birliğin kredi dağıtma yetkisi elinden alındı ve banka hesaplarına el kondu ve daha sonra Erbakan Danıştay kararıyla Odalar Birliği başkanlığından alındı. Erbakan bundan sonra AP'yi içeriden kuşatmak için partiye üye oldu ve 10 Ağustos 1969'da milletvekilliği adaylığı başvurusunda bulundu. Ancak 18 Ağustos'ta başvurusu reddedildi ve Konya'dan bağımsız milletvekili adayı oldu. Bağımsız milletvekili olarak parlamentoya girdikten sonra İskenderpaşa Cemaatinin Nakşibendi lideri Mehmet Zahit Kotku'nun, Nur Cemaatinin, bazı sufi tarikatları ile bazı tüccarların desteğini alarak 24 Ocak 1970'te MNP'yi kurdu. MNP, AP'den iki milletvekili transfer etti ve İslamcı Bugün ve Sabah gazeteleri tarafından *ezilen Müslüman kitlelerin sesi* ve mukaddesatçı *Müslümanların partisi* olarak kitlelere tanıtıldı.

İslamcı sağın kümeleşmesi ve toplumu harekete geçirmesi son derece kolay oluyordu. Muhtemelen toplumun dini hassasiyetlerinin yüksek olması nedeniyle, antikomünist hareketler geniş bir taraftar kitlesi bulabiliyor ve antiemperyalist solcu hareket güçlü biçimde bastırılabilirdi. Burada bu tür sağ hareketlere iki örnek aktarılacaktır. Böylece bu dönemde siyasal istikrarsızlığın neden oluştuğuna ilişkin bir öngöründe bulunmak mümkün olabilecektir.

11 Şubat ya da Osmaniye Olayı

Mahmut Şevki Eygi yönetimindeki *Bugün Gazetesi*, "*Kuran Yakma*" haberleri yayınlamak halkı solcu komünistlere karşı harekete geçirmeye çalışıyordu. *İlk olarak* İstanbul Kalamış'ta gençlerin Kuran'ı yırtarak sayfaları üzerinde dans ettikleri haberi yapıldı. *İkinci olarak* Şubat ayında Kadıköy'de bir evde Kuran yakıldığına ilişkin bir haber yayınladı ve haberde evin adresi ile sahibinin adına da verildi. *Üçüncü olarak* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi ve Osmaniye'li Ruhi Kılıçkiran'ın solcular tarafından hunharca ve gaddarca öldürüldüğüne ilişkin bir haber yayımlandı. Bunun üzerinde Osmaniye'li İslamcı ve milliyetçiler Osmaniye Komünizmle Mücadele Derneği Şubesinde toplandılar. İlk şehit ve gazi beldesi olan Osmaniye'de lanetleme eylemlerinin başlaması gerektiğine ilişkin bildirimler dağıtıldı. Amaç lanetleme eylemlerinin dalgalar halinde ülkeye yayılması ve solcu gençliğe karşı toplumsal bir tepkiyi harekete geçirmektir. Kaymakamdan bir miting yapmak için izin istendi ve izin verilmeyince öldürülen gencin evindeki mevlide gidildi ve mevlitten sonra yürüyüş başladı. "*Kahrolsun komünizm, Kuran yakılıyor! Din elden gitti!*" sloganları arasında ve polis gözleri

önünde şehitliğe gidilerek tekbir getirildi. Olaylar sırasında gözaltına alınanların kurtarılması için kaymakamlığa gidilerek bina taşlandı, içeriye girildi, emniyet müdürlüğü basıldı. Olaylar kaymakamın validen yardım istemesi ve yardıma gelen askeri birliklerin 10 kişiyi tutuklaması üzerine güçlkle bastırılabilirdi. Özetle söylemek gerekirse Kuran yakan ve sağcı öğrenci öldüren komünizm yanlısı solcu gençlerin toplumun hassas dini duygularının harekete geçirilmesi yoluyla toplumsal linç konusu edilmeleri bekleniyordu. Ancak olayların hiçbirinin aslı yoktu ve yapılan araştırma ve soruşturmalarda bütün haberlerin düzmece olduğu ortaya çıktı. Çünkü Kadıköy Savcılığı haberde adı geçen Kuran yakan kişiyi de Kuran yakılan evi de bulamadı, her ikisi de uydurmaydı. Kuranı yırtarak üzerinde dans edildiği haberini ihbar eden kişi, haberi yayınlayan gazetenin muhabiri ve Koşuyolu Camisinin imamı çıktı. İmamın olayın varlığını ispatlamak için gösterdiği şahitlerin gençlerin eğlence düzenledikleri iddia edilen yerlere gidemeyecek kadar yaşlı oldukları görüldü. Şahit olarak ifade verenlerden birisi polise verdiği ifadenin külliyen yalan olduğunu itiraf etti ve daha sonra aldığı tehditler nedeniyle can güvenliğinin sağlanması amacıyla koruma talebinde bulundu. Son olarak komünist öğrenciler tarafından öldürüldüğü iddia edilen Kılıçkırın'ın gerçek katili bulundu: Katil, AP Ardeşen ilçe örgütüne üye Kazım Saraçoğlu idi ve ölüme neden olan olay Karadenizliler ile Adanalılar arasındaki siyasi niteliği bulunmayan bir kavgaydı (Atılğan, 2015, s. 588).

ABD 6. Filosu ve Kanlı Pazar Olayı

ABD-Türkiye ilişkileri Kıbrıs Krizi sırasında ABD'nin taraflı tutumunu kuşkuya yer bırakmayacak biçimde gösteren Johnson Mektubu'ndan dolayı gerilimli bir döneme girmiş ve ABD'ye karşı toplumsal bir tepkinin doğmasına neden olmuştu. Nitekim ömrünü doldurmuş İnönü hükümeti de bu tepkiden dolayı MM'de destek sağlayarak bir süre daha ayakta kalabilmişti. Öte yandan ABD'nin 1960'lı yıllarda Vietnam'da yaptıkları az gelişmiş ülkelerde antiemperyalist bir bilincin gelişimi üzerinde önemli bir katkı yapmıştı. Son olarak ABD'nin Ortadoğu'da İsrail yanlısı tavrı ve İsrail Arap savaşları 1960'lı yılların gençliğini ABD karşıtı bir tavır almaya itmmişti.

6. *Filo* ABD'nin Avrupa Donanma Kuvvetleridir ve merkezi İtalya'dır. Donanmanın sorumluluğu Akdeniz ve Karadeniz'dir. 1934 yılında ABD Büyükelçisi olarak atanan Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesi, ölümünden sonra, 5-9 Nisan 1946'da 6. Filo'ya bağlı Missouri

Zırhlısı ile Türkiye'ye gönderilmişti. Aslında Zırhlı'nın gönderilme amacı Truman'ın SSCB ve Stalin'e Türkiye ve Yunanistan'ın üzerinden elini çekme mesajı vermesiydi. Zırhlı dipnotta küçük bir kısmı açıklanan çok sayıda hazırlık yapılarak karşılandı. Ancak sonuç tam bir faciaydı. Büyükelçinin getirilen cenazesinin kimse farkında bile olmamış ve ortalık bir anda bayram yerine dönmüştü. Gelen askerler kısa zamanda İstanbul sokaklarına dökülerek âlem yapmaya başlamıştı. Güpegündüz yollarda ve tramvaylarda kızlara sarkıntılık yapıyor ve karşı koyanlar darp ediliyor ya da azarlanıyordu. Kısa zaman içinde karakollar Amerikan askerlerini şikâyet eden vatandaşlar tarafından dolmuştu, ancak askerlerin karakola getirilmemesi yönünde sıkı talimat vardı. Olaylara rağmen yapılan anlaşma uyarınca daha fazla sayıda Amerikan askeri ve uzmanı Türkiye'ye gelecekti (Kaptan, 2017) (Küçük, 2018) (Aksoy, 2010).¹ 1967-1971 yılları arasında da 6. Filo İzmir ve İstanbul'u ziyaret etti. Filonun 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelişi sırasında geçmişte yaşanan olayların da etkisiyle emperyalizm karşıtı solcu gençler tarafından protesto gösterileri yapıldı. 17 Temmuz'da denizcilere taş, boya ve zift atılarak araçları tahrip edildi. Bunun üzerine toplum polisi öğrenci yurtlarını basarak öğrencileri yataklarından sürükledi ve sıra dayığına çekti. Bu olay sırasında 1961 Anayasası döneminde ilk kez bir öğrenci öldü ve ideolojik mücadelenin ilk kanı akıtılmış oldu (Eroğul, 1990, s. 153): Vedat Demircioğlu polis tarafından tartaklanırken camdan aşağı düşerek yaralandı ve ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldı. Ancak bir hafta sonra 24 Temmuz'da öldü. Olaylar sırasında çok sayıda öğrenci de yaralanmıştı. 17 Temmuz'da yaşanan bu olaylar üzerine öfkelenen gençler Deniz Gezmiş'in öncülüğünde limana doğru yürüdü ve Amerikan askerleri denize atıldı, araçları tahrip edildi. 6. Filo'nun bu ikinci ziyaretinin faturası çok sayıda gencin tutuklanması ve yaralanması, bir gencin ölümü, Amerikan askerlerinin darp edilerek suya atılması ve araçlarının tahrip edilmesi olmuştu.

6. Filo'yla ilgili yaşanan üçüncü önemli olay 1969'da *Kanlı Pazar* olarak bilinen olaydır. MTTB 16 Şubat 1969'da *Kanlı Pazar* olarak bilinen olayın mimarlarından biri oldu. 1969 yılı ekonomi krizin tırmandığı, ekim seçimlerinin yaklaştığı ve ABD 6. Filosu'nun yeniden İstanbul'a geldiği bir yıldır. Ülkede ekonomik kriz ve seçimlerle birlikte 6. Filo nedeniyle sömürü düzeninin kurulduğu konuşuluyor ve solcu öğrenciler arasında harekete geçme zamanının geldiği düşünülüyordu. 10 Şubat'ta İstanbul'a gelen filoya karşı üniversiteli gençler tarafından ilk protestolar 11 Şubat'ta İstanbul Limanı'nda başladı. Gösteriler kısa zamanda İzmir ve Trabzon'a da taşdı ve olaylarda çok sayıda üniversiteli genç öldü ve yaralandı (biamag, 2013).

Gazete haberlerinden yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerde “11 Şubat’ta Beyazıt Kulesi’ne Vedat Demircioğlu posterleri ile birlikte kızıl bayrakların asılmasının, 12 Şubat’ta da Türk Bayrağı’nı yarıya indirme teşebbüslerinin, sağcı öğrenci örgütleri tarafından hoş karşılanmadığı; bayrak hadisesi nedeniyle 14 Şubat’ta Beyazıt Meydanında MTTB öncülüğünde büyük bir Bayrağa Saygı Mitingi düzenlendiği; 15 Şubat’ta İzmir ve Trabzon’da 6. Filo’ya karşı düzenlenen mitinglerde 14’ü ağır 130 kişi yaralan”dığı belirtilmektedir (Aydemir S. S., 2014, s. 45).

Yaşanan bu olaylardan dolayı sol kanat tarafından 16 Şubat’ta 6. Filo’ya karşı Beyazıt Meydanı’nda bir protesto yapılmaya karar verildi.^{li} Bu defa gösteriye sadece öğrenciler değil, sendikalar, dernekler ve çeşitli kuruluşlar katılacaktı. Protesto yapılacağını öğrenen MTTB karşı saldırı hazırlığına başladı. Olaylardan bir gün önce *Bugün Gazetesi* yazarı ve gazetenin sahibi Mehmet Şevki Eygi *Cihada Hazır Olunuz* başlıklı yazısında bir karşı saldırı çağrısında bulunuyordu:

Büyük fırtına patlamak üzeredir, Müslümanlar ile kızıl kâfirler arasında topyekûn savaş kaçınılmaz hale gelmiştir... Müslüman kardeşim, sen bu savaşta bitaraf kalamazsın. ‘Ben namazımı kılar, tespihimi çekerim... Etliye, sütlüye karışmam’ deyip de kendine zulüm edenlerden olma, gözünü aç, bak!.. Tedbir almazsan boğulacaksın. Komünizm küfrüne karşı derhal silahlan. İslam’da askerlik ve cihad ihtiyari değildir; mecburidir... Onlarda, taş sopa, demir, molotof kokteyli mi var? Biz de aynı silahları kullanmaktan aciz değiliz... Herkes komünizm küfrüyle savaşa hazırlansın. ...Cihat eden zelil olmaz. Sağ kalırsa gazi olur, canını verirse şehitlik şerefini kazanır. ‘Vur! Allah için Vur!’

MTTB bu yazı doğrultusunda elde bulunan silahlarla solculara karşı bir linç girişiminde bulunma kararı aldı. Olay sabahı taraftarlar Beyazıt ve Dolmabahçe’de toplu namaz kıldılar. Saat 11.00 civarında Beyazıt Meydanı kalabalıklaşmaya başladı. Solcu üniversite gençleri İstanbul’un değişik semtlerinden Taksim’e vardıklarında onlara bir ders vermek için hazırlanmış silahlı MTTB’lilerle karşılaştı. Tekbir sesleri ile saldırıya geçen grup Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan adlı iki genci bıçaklayarak öldürdü ve 200 civarında kişiyi yaraladı. Tarihe *Kanlı Pazar* olarak geçen bu olaydan sonra olayı tahrik eden Eygi tutuklandı ve sahibi olduğu *Bugün Gazetesine* kışkırtıcı haberlerinden dolayı soruşturma açıldı.

11 Şubat ya da *Osmaniye Olayı*, 6. Filo Olayları gibi olaylar Türkiye’de 1968-1969 yıllarında istikrarsızlığın başlangıcının önemli olaylarıdır. Ancak belirtmek gerekir ki bu olayların arkasında daha önce incelenen solun parçalanma ve sistem dışına taşma süreci, sağın kümeleşme ve karşı saldırıya geçme süreci ve hükümetin solu bastırma sürecinin bir arada işleyişi bulunmaktadır. Solun 1968 sonlarından başlayarak sistem dışına kaymaya başlaması ve giderek artan ölçüde şiddet araçları kullanmaya başlaması militan sağdan gelen ve çok daha baskın olan karşı şiddetin ortaya çıkmasına neden oldu (Zürcher, 2014, s. 373). Solun parçalanarak sistem dışına taşması, sağın kümeleşmesi ve karşı saldırıya geçmesini tetiklemiş; sağın karşı saldırıya geçmesi ve hükümetin de bu saldırıları desteklemesi olayların kontrolden çıkmasına ve yeni bir askeri müdahalenin yapılmasına neden olmuştur.

31. Hükümet: II. Demirel Hükümeti

Hükümetin sol kesimi bastırma süreci TİP’in parlamentodan atılması yönünde arayışlara götürdü ve seçim kanununda yapılan değişiklikle milli bakiye sisteminden vazgeçilerek *seçim çevresi barajlı d’Hont* sistemine gidildi. AYM değişikliğin baraja ilişkin hükmünü iptal edince *barajsız d’Hont* sistemiyle 1969 seçimlerine gidildi. Seçimler ideolojik kutuplaşmaların en yoğun olduğu bir dönemde yapıldı. 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamı sayesinde toplumun tüm kesimleri dinamizm kazanmış ancak bu dinamizm ideolojik kutuplaşmalar nedeniyle şiddete dönüşmüştü. 12 Ekim 1969 seçimlerinin 20 Ekim 1969 tarihli ve 13331 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan sonuçları şöyleydi:

1969 Toplam seçmen, 14.788.552; Kullanılan oy: 9.516.035; Geçerli oy: 9.086.296; Seçime katılma oranı: % 64,35) (1965 Toplam seçmen, 13.679.753; Kullanılan oy: 9.748.678; Geçerli oy: 9.307.563; Seçime katılma oranı: % 71,26

Siyasal Partiler ve Bağımsızlar	Oy Sayısı 1969	Oy sayısı 1965	Oy Oranı % 1969	Oy Oranı % 1965	Toplam mv 1969	Toplam mv 1965
AP	4.229.712	4.921.235	46.53	52,87	256	240
CHP	2.487.006	2.675.785	27.36	28,75	143	134
MHP (CKMP)	275.091	208.696	3.03	2,24	1	11
MP	292.961	582.704	3.22	6,26	6	31
TİP	243.631	276.101	2,68	2,97	2	14
YTP	197.929	346.514	2.18	3,72	6	19
BP	254.695	-	2.80	-	8	-
GP	597.818	-	% 6.58	-	15	
Bağımsızlar(119)	511.023	296.528	5.62	3,19	13	1

Tablo II. 1969-1965 Karşılaştırmalı Genel Seçim Sonuçları

1969 seçimlerinin 1965 ve diğer seçimlerle karşılaştırılması sonucu şu sonuçlar türetilir: (1) Bu kutuplaşmış ortamda yapılan seçimler Türkiye seçim tarihinin en düşük katılımli seçimleri oldu: Seçime katılma oranı % 64,35'te kaldı. Katılma oranındaki düşüklük yaygınlaşan şiddet olayları karşısında toplumun umutsuzluğa ve yılgınlığa düştüğünün göstergesiydi. Seçime katılma oranındaki düşük oran 1969 seçiminin en belirgin ve en anlamlı sonuçlarından birincisiydi. Halkın üçte biri siyasal partilerden ümidini kestiğinden oy kullanmaya gitmemişti (Eroğul, 1990, s. 153). Seçmen sayısı dört yıl içinde 1.000.000 civarında artmış olmasına rağmen kullanılan oy sadece 200.000 civarında artmıştı. (2) Seçimlere katılan siyasal parti sayısı 6'dan 8'e çıkmıştı. Siyasal parti sayısındaki artışa rağmen bağımsızların oyu bir önceki seçime göre neredeyse ikiye katlanmıştı. Bunun sonucu olarak daha önceki seçimde 1 olan bağımsız milletvekili sayısı 13'e çıkmıştı. Bunun muhtemel nedenlerinden birisi 1965-1968 dönemindeki istikrarsızlaşmadan siyasal partilerin sorumlu tutulmasıydı (Eroğul, 1990, s. 154). Bunun bir başka nedeni yeni seçim sistemi nedeniyle küçük partilerden seçilme olanağı olmadığını anlayan kişilerin bağımsız olarak seçime katılmaları olabilir. (3) TBMM'deki siyasal parti grubu sayısı 6'dan 3'e düşmüştü. (4) Yeni seçim sistemi dolayısıyla TİP, YTP, MP gibi küçük partilerin milletvekili sayısında oy sayısındaki düşüşle orantılı olmayan bir düşüş yaşanmıştı. Hatta MHP'nin oy sayısında artış yaşanmasına rağmen milletvekili sayısı 11'den bire düşmüştü. (5) yeni seçim sistemi dolayısıyla iki büyük partinin de oy oranında düşüş yaşanmasına rağmen, iki partinin milletvekili sayısında artış olmuştu. Bunun anlamı küçük partilerin yeni seçim sistemi nedeniyle milletvekiline dönüşmeyen oylarının büyük partilerin hanelerine geçmesiydi. Önceki seçimde 374 milletvekiline sahip iki büyük parti oylarını toplamda 8 puan düşürmelerine rağmen milletvekili sayılarını 25 artırmışlardı. (6) Seçim sistemi değişikliğinin büyük siyasal partilere yansımaları da farklı boyutlarda olmuştu: AP oylarını 6. 34 oranında düşürmesine karşılık milletvekili sayısını 16 artırmıştı. Buna karşılık CHP oylarını sadece 1. 39 oranında düşürmüş ve milletvekili sayısını 7 artırmıştı. Başka bir anlatımla oyun daha fazla oranda düşmesi, kazanılacak milletvekili sayısında önemli bir düşüşe neden olmamıştı.

Seçim sonuçları zorlu bir döneme girildiğinin işaretlerini vermekteydi. Seçimin galibi Demirel seçimden iki gün sonra yaptığı açıklamada Türk milletinin kendilerini hizmete layık görmesinden şeref ve gurur duyduğunu açıklarken, bundan iki gün sonra yaptığı açıklamada Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulların 1965 koşullarından farklı olduğunu, iktisadi ve sosyal

meselelerin daha çok su yüzüne çıktığını söyleyerek zorlu bir dönemece girildiğinin farkında olduğunu gösteriyordu (Atılğan, 2015, s. 624).

1969 seçimleri, 1968 yılında başlayan siyasal çözülme sürecini durduramadığı gibi, çözülme seçimlerden sonra büyük bir ivme kazandı. Köylülerin toprağı, işçilerin fabrikayı ve öğrencilerin de fakülteyi işgal eylemleri giderek yayıldı. Farklı ideolojik kutuplarda yer alan gruplar birbirleriyle çatışmanın dozunu giderek artırdılar; solcu gruplarla kolluk kuvvetleri arasındaki çatışma tehlikeli boyutlara ulaşmaya başladı. Yeni bir askeri müdahaleye zemin hazırlayan bu dönemde sokaklarda kan dökülmesi kanıksandı ve sokaktaki olaylara paralel olarak devlet de çöküş sürecine girdi (Eroğul, 1990, s. 154). Hiç kuşkusuz olayların bu noktaya gelmesinin arkasında bazı toplumsal ve ekonomik nedenler vardı. Bu dönemde kamu çalışanlarının sefalet içinde olduğu ve patlama noktasına geldikleri, bir atın ve öküzün aylık gideri ile bir öğretmenin aldığı maaş karşılaştırılarak çarpıcı biçimde ortaya konuyordu: Atın aylık gideri 363, öküzün aylık gideri 429 lira iken öğretmenin aldığı maaş 350 lira idi. 1960 yılı sonlarında önce öğretmenler olmak üzere bütün kamu çalışanları ayağa kalktı; memurlar başkaldırdı. Astsubaylardan, toplum polisine, öğretim üyelerinden yargıç ve savcılara, hastabakıcılardan doktorlara kadar herkes boykot, yürüyüş, miting gibi değişik etkinliklerle hakkını aramaya çalışıyordu (Atılğan, 2015, s. 625). Nitekim Demirel 7 Kasım 1969'da Meclise sunduğu hükümet programında şunları söylüyordu:

İktisadi durumlarının ve hayat şartlarının ıslahı gereken gruplar arasında sayıları büyük bir yekun tutan kamu personeli ile ilgili meseleler elbette ki acil bir ehemmiyet arz etmektedir. İktisadi devlet teşekkülleri mahalli idareler ve belediyeler personeli de dâhil olmak üzere devlet hizmetinde çalışan bütün personelin hayat şartlarını ıslah için... tedbirler alınacaktır. ...asgari geçim seviyesinin altında ücret alan memur ve hizmetliler maaş ve ücretleri ilk merhalede asgari geçim seviyesine çıkarılacaktır. Asgari geçim seviyesinin üstünde maaş alan memur ve hizmetlilerin de gördükleri hizmete göre hayat şartlarını ıslah edici tedbirlere başvurulacaktır. Bilumum kamu personelinin huzur içerisinde çalışabilmeleri için, bir taraftan asgari hayat şartlarına intibakları yapılırken, diğer taraftan da adil bir ücret dengesi sağlanacaktır.... Kamu hizmetlerinden emekli olanların ve bunların dul ve yetimlerinin hayat şartlarını düzeltici mahiyetteki tedbirlere devam edilecektir. (TBMM, 2013, s. 2598-2599)

Çalışanların maddi sorunlarının çözüleceğine yönelik hükümet programına giren bu taahhütler, bu konudaki sorunun geniş bir toplumsal tabanı bulunduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu tablonun ortaya çıkmasında AP'nin ve Demirel'in ekonomik tercihleri rol oynamıştır. Demirel hükümetinin önceliği sanayileşme idi ve bu yüzden sürekli olarak dış finansman arayışındaydı. Sovyetlerden sağlanan kredi ile sanayileşme için ihtiyaç duyulan sanayi tesislerinin yapımına başlandı ve İskenderun demir çelik, İzmir Aliğa petrol rafinerisi, Seydişehir alüminyum ve sülfirik asit işletmeleri kuruldu. Koç grubu 1966 yılında Otosan'ı kurarak 1967'de Anadolu marka otomobili üretti. Bundan sonra kurulan Oyak-Renault ithal ikameci sanayileşme politikasından yararlanarak iç pazara hâkim hale geldi. Sanayiye verilen öncelik dolayısıyla yapılan büyük hacimli sanayi yatırımları finansman ihtiyacını artırıyordu. 1968 yılına gelindiğinde bir finansman krizi de artık görünür hale gelmişti. Bu dönemde dış borç rakamları % 50 oranında artmıştı. Ancak Demirel 1969 seçimlerini düşünerek IMF'ye verdiği niyet mektubunda taahhüt ettiği devalüasyonu bir yıl ertelemişti (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 149-151). Ancak belirtmek gerekir ki iktidarın sanayi sektörüne öncelik vermiş olması tek başına ücretlilerin yaşam standartlarının düşmesinin nedeni olarak gösterilemez. Tam tersine 1963'ten itibaren gelişen özgür sendikacılık ve grev hakkıyla desteklenen toplu sözleşme rejimi içinde oluşan işçi ücretleri 1971'e kadar her yıl reel olarak artmıştır. Öte yandan AP'nin asıl seçmen tabanı çiftçiler ile küçük işadamlarıydı (Zürcher, 2014, s. 368) ve bu sınıfı tümüyle ihmal etmiş olması düşünülemezdi. Bu yüzden de AP'nin tarım kesiminin de finansman ihtiyacını karşılamaya çalıştığı ve ödemeler dengesinin olumsuz etkilenmesinde bu kesimin de payı olduğu söylenebilir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 149-151). Nitekim bu dönemde buğday, tütün ve pamuğun fiyatlarının tarım dışı fiyatlara göre ilerlemiş olduğu saptanmıştır. Bunun nedeni bu dönemde izlenen tarıma dönük popülist politikalarıdır. Giderek yaygınlaşan taban fiyat ve tarımı destekleme politikaları tarım sanayi fiyat ilişkilerinin tarım lehine gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Ancak bu desteklemelere rağmen sanayi kesiminin tarım kesimine göre daha hızlı büyüdüğü söylenebilir (Boratav, 1995, s. 110-114). Bu durumda şu sorunun sorulması gerekir: Bu dönemde hem reel ücretler artmış olmasına, hem de tarım ürünleri fiyatlarının tarım dışı fiyatlar karşısında artmış olmasına rağmen çalışanların hoşnutsuzluğunun nedeni nedir? Boratav bu konuda şunları söylemektedir:

Ancak, hayat standardındaki değişimleri (ilerlemeleri) değil, net hasıladan alınan payları (sömürü derecesini) saptamaya yönelik gelir dağılımı göstergeleri bakımından

farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Sınai katma değerden ücretlerin aldığı pay 1963-64'ten 1972'ye kadar sürekli olarak gerilemiş; dönem başında %31'i aşkın iken 1972'de %25'in altına düşmüştür; böylece işçi sınıfının durumu bozulmuştur. (Boratav, 1995, s. 114)

Dolayısıyla hak arama girişimlerinin yukarıda açıklandığı gibi artmasının temel nedeninin işçi sınıfının durumunun bozulması olduğu söylenebilir. Öte yandan seçmen tabanı çiftçiler ile küçük işadamları olan AP'nin parti politikalarının giderek artan oranda modern sanayi burjuvazisi ile büyük sermayenin çıkarlarını savunur hale gelmesi bir başka sorun yaratıyordu. Kendi seçmen tabanının çıkarlarına aykırı biçimde politika üretmesi AP'ye oy verenlerin çoğunu küstürdü. İslamcı ve aşırı milliyetçi partilerin doğuşu (MHP-MNP) ve AP içindeki küskün seçmene göz dikmeleri de AP'nin seçmen tabanını çıkarlarıyla örtüşmeyen politikalar üretmesine bağlanabilir (Zürcher, 2014, s. 368). İzlediği iktisadi politikalar nedeniyle AP'nin kendi seçmen tabanına yabancılaşması partinin kendi içinde de sorunlara neden olmaya başlamıştı. Büyüyen dış borçlar nedeniyle derinleşen iktisadi çıkmaz ve tırmanan siyasal olaylar Demirel'e karşı parti içinde bir tepki hareketinin doğmasına neden oldu. 11 Şubat 1970 tarihinde bütçenin oylaması sırasında 41 milletvekili^{lii} muhalefetle birlikte oy kullanınca bütçe reddedilmiş oldu^{liii} ve hükümet çekilmek zorunda kaldı (Eroğul, 1990, s. 154). Hiç kuşkusuz bütçenin reddi AP'nin kendi içinde bölündüğünü açık biçimde göstermiş olmakla birlikte bu reddin öncesinde bu bölünmeye ilişkin başka belirtiler de ortaya çıkmıştı: Bütçenin oylanmasından 10 gün önce 4 Şubat'ta AP'nin ağır topları ve Genel İdare Kurulu üyeleri Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükan, Cihat Bilgehan, Talat Asal ve Yüksel Menderes Kurul üyeliğinden istifa etmişlerdi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236).

32. Hükümet: III. Demirel Hükümeti

Demirel, 11 Şubat 1970'te yapılan oylamanın reddi üzerine 14 Şubat'ta istifa etti, ancak 6 Mart 1970'te Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bunun nedeni Demirel'in parti grubunun içinde güveni kaybetmiş olmasına rağmen parti örgütünde son derece güçlü olmasıydı. Demirel istifa ettikten sonra parti örgütünü harekete geçirdi ve muhaliflerinin bir kısmını ikna etmeyi başardı. Meclisteki çoğunluk durumu başka bir kişinin hükümeti kurmasına izin vermiyordu. Parti içi muhalefet parlamentodaki muhalefetle birleşerek hükümeti düşürmüştü, ama parti içi muhalefetin parlamento içi muhalefeti destekleyerek hükümet kurdurması mümkün görünmüyordu

(Eroğul, 1990, s. 154). Bu nedenle hükümeti kurma görevi verilen Demirel 6 Mart'ta kurduğu hükümet için yapılan güvenoylamasında kullanılan 404 oyu 232'sini almayı başardı. Oylamada 172 ret oyu çıkmıştı.^{liv} Oylamaya katılmayanların 35'i AP'li, 1'i YTP'li ve 8'i bağımsız idi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236). AP'nin toplam sandalye sayısının 256 olduğu ve 35 AP'li milletvekilinin oylamaya katılmadığı göz önüne alındığında, oylamada hükümete AP'li milletvekilleri tarafından verilen oy sayısı 221'dir ve bu sayı üye tamsayısı olan 226'dan 5 eksiktir.^{lv} Bunun anlamı AP'nin parlamentonun salt çoğunluğunun desteğini kaybetmiş olmakla birlikte, diğer partilerden gelen destekle yeniden kurulabilme başarısını gösterdiğidir. Bu sonuç, parlamentoda kendi partisinin desteğini kaybeden bir hükümetin de başka partilerin desteğiyle kurulabildiğinin ve parlamenteer sistemin her durumda siyasal kriz yaratmadığının somut örneğidir.

AP içindeki bölünmenin kendi seçmen tabanının isteklerine karşı duyarsızlaşmasından ve sanayi sermayesini desteklemeye başlamasından kaynaklandığı belirtilmişti. AP içindeki İslamcı sağ kanadın temsilcisi Erbakan partiyi içeriden fethetmek amacıyla 1969 seçimlerinde AP'den milletvekili adaylığı için başvurmuş ancak başvurusu reddedilince bağımsız aday olarak seçimlere girmişti. Seçimlerden başarıyla çıkarak milletvekili seçilince önce AP'den iki milletvekilini koparmayı başarmış ve 25 Ocak 1970 yılında MNP'yi kurmuştu. 5 Şubat 1970'de AP'nin Genel İdare Kurulu üyeliklerinde yaşanan istifalar ve 11 Şubat 1970'te AP'li hükümetin bütçesinin reddi, benzer bir tepkinin değişik aşamaları olarak düşünülebilir. Hükümetin düşürülmesinde muhaliflerle birlikte hareket eden parti içi muhalefetin, parti politikalarından ciddi biçimde rahatsız olduğu kesindir. Çünkü bu parti içi muhalefetin önemli bir kısmı 15 Mart'ta yapılan güvenoylamasında ret oyu kullanmasa da oylamaya katılmamıştır. Demirel bu tavrı iyi okuyarak 25 Haziran 1970'te muhalif 26 milletvekilini partiden ihraç etmiştir.^{lvi}

Bu arada belirtmek gerekir ki AP içindeki kopuşun sınıfsal nedeni ile görünürdeki nedeni ilk bakışta birbiriyle çelişkili gibi görünse de, biraz daha yakından bakıldığında çelişki kaybolmaktadır. Kopuşun görünen nedeni yine eski DP'lilerin siyasal haklarının iadesini öngören af kanun teklifi meselesiydi. Askerler ile Cumhurbaşkanı Sunay kanuna karşı olduklarını açıklamışlardı. Ancak kanunun seçimden önce çıkarılmamasının asıl nedeni bu değildi. Kanun seçimden önce çıkmış olsaydı eski DP'li milletvekillerinin seçilme şansı çok yüksek olduğundan mevcut AP'li milletvekilleri tasfiye edilecekti. Dolayısıyla AP'li milletvekilleri AP'nin yeni bir kimlik kazanması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Kulislerde AP'nin

Demokrat Partinin gölgesinden kurulması gerektiği ve AP'nin artık bir Demirel partisi olması gerektiği savunulmaktaydı. Demirel bu yüzden 1969 seçimlerinden sonra kabineye muhalif gruptan hiç kimseyi almamıştı (Çavuşoğlu, 2016, s. 1045). Dolayısıyla görünürdeki neden eski DP'liler ile AP'liler arasındaki çatışmaydı ve bu açıklama kopuşa ilişkin sınıfsal nedenle çelişkili gibi görünmektedir. Ancak DP'lilerin sağın klasik çiftçi ve küçük işadami tabanına hitap ettikleri, AP'nin ise büyük sanayi sermayesine hitap etmek istediği düşünüldüğünde iki açıklama arasındaki çelişki kaybolmaktadır: AP'liler partinin yeni politikalarını eski politikalarından koparmak için, eski politikaları temsil eden DP'lilerin siyasete girmelerinin önünü açan kanun teklifine karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkış bir taraftan DP politikalarının partiye yeniden egemen olmasını önlemiş, bir taraftan da AP içinde DP geleneğini temsil eden geleneksel grubun tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Demirel daha sonraları yaptığı değerlendirmelerde tasfiye olayını şöyle değerlendirmektedir:

Geçmişteki en büyük hatam bir kısım arkadaşlarımın AP'den kopmalarını ve Demokratik Parti'yi kurmalarını engelleyememiş olmamadır. Onları bizimle beraber kalmaya razı edebilirdim. Bunun için gerekli gayreti yeterince göstermediğim için kendimi tenkit ediyorum. Demokratik Parti'nin kurulması, AP'yi ve onun uzantısı DYP'yi hiçbir zaman tek başına iktidar yapmamıştır. Hem de 1971'den 1983'e kadar 12 yıl sağlıksız koalisyon ve ihtilal hükümetlerine Türkiye mahkûm kalmıştır. (Tombuş'tan aktaran Çavuşoğlu, 2016, s. 1045)

Demirel'in bu açıklamaları anakronizm içermektedir. Çünkü Demirel'in 1970'li yılların koşulları içinde gerçekleştirmeyi düşündüğü Batı sermayesine eklemlemeye çalışılan sanayi sermayesine destek vermek için geleneksel tabana bağlılığı sürdürmeyi isteyen gruptan kopuşu gerçekleştirmek zorundaydı ve bu politika değişikliğine gitmeden iktidarını sürdürmesinin olanağı yoktu. Dönemin kendine özgü koşulları DP'nin politikalarının sürdürülmesini olanaksız kılmıştı ve DP'lilerin AP'ye egemen olmasıyla kendi politikalarını hayata geçirmek istenmelerinden daha olağan bir şey olamazdı. Nitekim Demirel'in tasfiyeden hemen sonra giriştiği etkinlikler, AP'nin artık DP'den farklılaştığını açık biçimde göstermektedir. Demirel tasfiyeden hemen sonra iktisadi bunalımı aşmak için bir dizi önleme başvurdu. Temmuz 1970'te çıkarılan Finansman Kanunu yoluyla vergilerde önemli miktarlarda artışlar yapıldı. Daha önce yapılması planlanan devalüasyon 10 Ağustos 1970'te yapılarak Türk Lirasının değeri %66,6 oranında düşürüldü. Avrupa Birliği'nin çekirdeği olan Ortak Pazar'a tam

üyelik için hazırlık aşamasından geçiş aşamasına girilmesi kararlaştırıldı. Bu durum Batı sermayesi ile bütünleşme isteğini yansıtıyordu ve bu istek gelenekçi sağın hoşnutsuzluğunu artırmıştı (Eroğul, 1990, s. 154). Dolayısıyla Demirel'in özeleştirisini bağlamından koparılmış bir özlemin ifadesi olarak değerlendirmek gerekir.^{lvii}

III. Demirel hükümeti bir taraftan AP'nin geçirdiği dönüşüm nedeniyle yeni siyasal oluşumların ortaya çıkmasına neden oldu, diğer taraftan da çıkan olayları olağan yollardan önleme konusunda yetersiz kaldı. 12 Mart 1971 tarihine kadar yeni siyasal oluşumlar cephesinde önemli gelişmeler oldu. 25 Haziran'da 26 milletvekilinin AP'den ihracından sonra İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi 29 Haziran'da eski DP'lilere siyasal haklarını iade eden Anayasa değişikliğini iptal etti. Böylece eski DP'lilere siyaset alanı giderek daralmaya başladı. Bunun üzerine Sadettin Bilgiç 5 Eylül'de bir toplantı yaparak 41'lerin AP Kongresinden önce yeni bir parti kuracaklarını açıkladı. 27 Eylül'de AP Konya milletvekili Faruk Sükan 41'ler adına yeni bir parti kuruluşu açıklaması yaptı. 19 Ekim'de muhalif grup içinde yer alan Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyle Başkanlıktan istifa etti. Bu arada AP Kongresi 21-23 Ekim tarihlerinde yapıldı ve Demirel 53'e karşı 1425 oy gibi ezici bir çoğunlukla yeniden Genel Başkan seçildi. Meclis Başkanlığından istifa eden Ferruh Bozbeyle 13 Kasım'da AP'den de istifa etti. Bu oluşumlar biçimlenirken AP'nin Senato'da çoğunluğu kaybetmesine yol açan bir istifa yaşandı. Senatör Şevket Akyürek'in AP'den istifasıyla AP'nin Senato'daki çoğunluğu sona erdi. 17 Aralık'ta 41'lerin yeni parti kurmalarından hemen önce, 41'ler hareketini zayıflatmak için bir grup tüccar, çiftçi, fabrikatör ve sanayici Demokratlar Partisini kurdular. Bundan bir gün sonra 18 Aralık'ta ise eski DP'nin mirasına sahip çıkmaya çalışan 41'ler Demokratik Parti'yi kurduklarını açıkladılar. Kurucular arasında Nilüfer Gürsoy, Neriman Ağaoğlu, Yüksel Menderes ve Mutlu Menderes de vardı. Önce Meclis Başkanlığından sonra AP'den istifa eden Bozbeyle 23 Aralık'ta Demokratik Parti'nin genel başkanlığına seçildi. Böylece eski DP'nin yeniden canlandırılması süreci tamamlanmış oldu. Bu arada diğer partilerde de önemli gelişmeler yaşandı. Millet Partisinin 2-3 Mayıs'taki kongresinde Osman Bölükbaşı genel başkanlığa seçildi. CHP'nin, 2-5 Temmuz da yapılan 20. Kurultayı'nda Bülent Ecevit genel sekreterliğe seçildi. 16 Ekim'de GP, MP ve YTP birleşme kararı aldı ancak 7 Aralık'ta MP birleşme kararından vazgeçti; daha sonra YTP aynı kararı aldı ve böylece üç parti birleşemedi. 17 Ocak 1971 tarihinde GP'nin olağanüstü kurultayı toplandı ve kurultayda gerçekleşemeyen birleşme yerine yeni bir fikir ortaya atıldı: *Milliyetçi Cephe*. Kurultay'da YTP ve GP'nin MP'den bazı üyelerle birlikte Milliyetçi Cephe

kurmaları görüldü. 29 Ocak 1971'de Güven Partisi (GP) Milli Güven Partisi (MGP) adını aldı. 29-31 Ekim'de toplanan TİP'in Büyük Kongre'sinde Behice Boran Genel başkanlığa seçildi. MNP'nin kuruluş toplantısı 8 Şubat 1970'te tekbir getirilerek açıldı ve 24 Ocak 1971'de MNP birinci Kongresi'nde Necmettin Erbakan Genel Başkan seçildi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236-240). III. Demirel Hükümetinin kurulmasından kısa bir süre sonra siyasi partiler içinde önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir. Bu dönüşümler 1971 Muhtırasından sonraki siyasi olayların ardında yer alan siyasi aktörlerin sahneye çıkma sürecini yansıtmaktadır. Dolayısıyla 1971-1980 arasındaki siyasi gelişmelerin faili olan aktörlerin 1970 yılı ortalarında ortaya çıktıklarını kabul etmek gerekir.

III. Demirel hükümeti döneminin bir başka özelliği 1968'den sonraki çözümlerin giderek hızlanması ve 1971 Muhtırasının verilmesine neden olacak kadar yoğunlaşmasıdır. Çözümü yansıtan olayların tümünü incelenmesine olanak yoktur. Ancak bir fikir vermesi açısından kronolojik sıraya olabildiğince özen göstererek bu olayların hatırlanmasında yarar olabilir. ODTÜ öğrencilerinin 28 Ocak'ta başlattıkları boykot üzerine ODTÜ Rektörü ve aynı zamanda mühendislik fakültesi dekanı hem rektörlük, hem de dekanlık görevinden istifa ediyordu. 4 Eylül'de ise ODTÜ rektörlüğüne Erdal İnönü atanıyordu. Ancak İnönü'nün atanması olayların tırmanmasını engelleyemedi. 17 Ocak 1971'de İnönü'nün evinin önüne dinamit atıldı ve ODTÜ 20 Ocak 1971'de Akademik Konsey kararıyla süresiz olarak kapatıldı ve 10 Şubat 1971'e kadar kapalı kaldı. 4 Mart 1971'de ABD'li 4 asker Ankara'da Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) mensupları tarafından kaçırıldı ve 5 Mart 1971'de kaçırılan askerlerin ODTÜ'de alıkonuldukları duyuldu. Polisin üniversiteye baskın düzenlemesi üzerine çatışma çıktı, çatışmada Erdal Şener adlı öğrenci öldü ve bazı öğrenciler yaralandı. 8 Mart 1971'de ABD'li askerler serbest bırakıldı ve bundan bir gün sonra ve 12 Mart 1971'den 3 gün önce İnönü bir yılını bile doldurmadan rektörlükten istifa etti. 13 Nisan 1970'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesini basan 12 sağ görüşlü militan asteğmen doktor Necdet Güçlü'yü herkesin gözleri önünde alınının ortasından vurarak öldürdü ve katil İbrahim Doğan yakalandı. 8 Haziran 1970'te sağ görüşlü bir öğrenci olan Yusuf İmamoğlu İstanbul'da öldürüldü. Olayların üniversitelerde iyice tırmanmaya başlaması üzerine bundan dört gün sonra 12 Haziran 1970'te İçişleri Bakanı Menteşoğlu üniversitelerde görev yapacak özel polis birliklerinin kurulacağını açıkladı. 15 Haziran 1970'te başlayan işçi yürüyüşü protestoya ve bazı iddialara göre ciddi bir ayaklanmaya dönüştü. Olaydan dolayı İstanbul civarında hayat felce uğradı. 16 Haziran 1970'te hükümet askeri

birlikleri harekete geçirdi ve olaylarda 5 kişi öldü. 17 Haziran 1970'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesinde bir grup öğretim üyesi ortak bildiri yayınladı ve bildiride 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun Anayasa'ya ve Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu ileri sürüldü. Aynı gün Meclis sıkıyönetim kararını onayladı. 31 Ağustos 1970'te 16 Haziran işçi olaylarından sanık DİSK yöneticilerinin duruşmasına sıkıyönetim mahkemesinde başlandı. 1 Ocak 1971'de ücretleri ödenmeyen 600 maden işçisi Zonguldak'ta madenlere inmedi. 6 Ocak 1971'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde işten atılan 15 model çıplak olarak protesto gösterisi yaptı. 10 Ocak 1971'de 500'den fazla mülki idare amiri hükümeti protesto için eylem kararı aldı. 2 Ocak 1971'de üniversitelerde boykot, işgal ve eylemi yasaklayan tasarı Başbakanlığa sunuldu. 23 Ocak 1971'de Emekliler Ankara'daki Emekli Sandığı binasını işgal etti. 28 Ocak 1971'de İzmir'de Amerikan 6. Filosu gençler tarafından protesto edildi ve 20 genç gözaltına alındı. 15 Şubat 1971'de ABD'nin Ankara Balgat'taki tesislerinde görevli Çavuş James Finley kaçırıldı ve zenci olduğu anlaşılınca 17,5 saat sonra serbest bırakıldı. 19 Şubat 1971'de Hacettepe Üniversitesi'nde polisle öğrenciler çatıştı. 2 Mart 1971'de öğrenci-polis çatışması İstanbul Üniversitesi'nde yaşandı. Aralık 1970'te 12 Mart Muhtırasının ilk işareti olarak, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yedi sayfalık bir Muhtıra verdi. Muhtıra'da Cumhurbaşkanının oluşan anarşik duruma el koyması ve parti liderlerinin Sunay'ın başkanlığı altında yuvarlak masa etrafında toplanması isteniyordu. Muhtıranın ilginç tarafı bir kuvvet komutanının hiyerarşi kurallarına aykırı biçimde Genel Kurmay Başkanı ve Başbakanı aşarak Cumhurbaşkanına muhtıra vermiş olmasıydı. Muhtıranın basına sızmasının ardından tüm kamuoyu askeri bir darbeyi konuşmaya başladı. 28 Aralık 1970'te verilen muhtıra MGK'da görüşüldü. 5 Şubat 1971'de 12 Mart Muhtırasının ikinci uyarısı geldi: Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ordunun sabrının taşıdığını açıkladı. 9 Şubat 1971'de Demirel ümitsizlik ve bezginlik ortamı yaratıldığını söyledi. 11 Şubat 1971'de TİP Genel Kurmay Başkanının mesajını "tehdit" olarak nitelendirdi. Aybar 14 Şubat 1971'de partisinden istifa etti. 18 Şubat 1971'de Elazığ Senatörü Profesör Celal Ertuğ, "*Bir dikta ortamına adım adım yaklaşılmaktadır. Ordunun mesajı açıktır. Demirel derhal istifa etmelidir.*" dedi. Başbakan Süleyman Demirel ise buna cevap olarak "*Meşru yollardan geldim. Bulurlar 226'yu, bizi devirirler*" dedi. Darbenin çok yaklaştığına ilişkin üçüncü uyarı 3 Mart 1971'de Genelkurmay başkanı Memduh Tağmaç'tan geldi. Tağmaç, "*gereken gerektiği zaman*

yapılacaktır” dedi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236-241) (Biyografi.info, tarihsiz) (Atılğan, 2015, s. 636).

Muhtıra 10 Mart'ta toplanan Yüksek Komuta Konseyinden sonra yapılan “*Olayları önlemede hükümet yetersiz*” açıklamasıyla iyice belli edildi ve 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan bir Muhtıra^{lviii} Demirel Hükümetine verildi ve Demirel'in istifasıyla 12 Mart Dönemi başlamış oldu.^{lix}

Burada sadece genel bir fikir oluşturmak için verilen olaylar dizisinden çıkarılabilecek sonuç, 1968'den sonra başlayan çözülme sürecinin her düzeyde inanılmaz bir boyutta yaygınlaşmaya başlaması ve bir askeri darbeyi davet eder hale gelmesidir. Olayların tümünün aynı yönde ve birbirini tetikleyecek tarzda gelişmesi ve sorunların çözümüne yönelik herhangi bir girişimde bulunulmaması olayların arkasında bir dış destek bulunup bulunmadığını araştırmaya itmektedir. Bu dönemde dış ilişkiler bakımından bilinen olgu AP hükümetinin ABD'nin desteğini yitirmiş olmasıdır. Bu desteğin yitirilmesinin nedenlerinden birisi Türkiye'de afyon ekiminin yasaklanmasıyla ilgiliydi. ABD Adalet Bakanı John Mitchell 20 Temmuz 1970 tarihli Kongre konuşmasında Türkiye'nin afyon ihracatına izin verdiğini ve bu yüzden ekonomik yönden cezalandırılması gerektiğini söylüyordu. Bakan konuşmasında her gün üç kişinin fazla uyuşturucu almaktan dolayı öldüğü ve ABD'ye giren afyonun % 80'inin Türkiye'den geldiğini ifade ediyordu. Türkiye 1960'ta 21 ilde afyon ekimi yaparken bu ekimini 1968'de 11 ile indirmiş ve 1970'te aldığı bir kararla ekimi 4 ile indireceğini taahhüt etmişti. Ancak ABD ekiminin azaltılmasını yeterli görmemiş ve tatmin olmamıştı. AP hükümeti ise 3 seçenek arasında sıkışıp kalmıştı: (1) 40 milyon dolarlık askeri yardımın kesilmesi, (2) afyon ihracatından elde edilen 3 milyon doların kaybı, (3) afyon üretiminin durdurulması dolayısıyla üreticilerin başkaldırı olasılığı. ABD'nin desteğinin yitirilmesinin ikinci nedeni Türkiye'nin ABD karşısında bir denge kurmak amacıyla AB ile yakınlaşma çabalarıydı. Yukarıda Türkiye'nin bu dönemde Ortak Pazar'a üyelikte bir üst aşamaya geçme çalışmalarına başladığı söylenmişti. Bu çerçevede 23 Temmuz 1970'te yapılan geçiş dönemi protokolü üzerinde anlaşma sağlanmıştı. AB ile somut olarak yaşanan bu yakınlaşmalar ABD'nin beş yıl önce destek verdiği AP'den soğumasının ikinci nedeniydi. Üçüncü olarak AP hükümeti hem SSCB ve doğu bloku ile hem de Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmıştı ve bu yakınlaşmalar emperyalist ABD'nin hoşuna gitmemişti (Atılğan, 2015, s. 627). Hiç kuşkusuz ABD ile AP'nin ve dolayısıyla

Türkiye'nin ilişkilerinin bozulmuş olması, Türkiye'de yaşanan çözümlenin nedeninin ABD olduğu ya da ABD'nin bozulan ilişkiler dolayısıyla Türkiye'deki çözümlerine müdahale ettiği sonucunu doğurmaz. Ancak bu süreçte ABD ve diğer ülkelerin rolünün ne olduğu konusu araştırılmaya değer önemli bir konudur. Bu konunun öneminin altını çizmek için bu dönemde yaşanan olaylar yukarıdaki kronolojik bakış açısından farklı bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Bakanlar Kurulu, 4 Şubat 1970'te daha önceden yürürlüğe koyduğu Tedbirler Kanunu'na dayanarak işgallere, direnmelere, memurların görev yerlerini terk etmelerine afiş asmaya, ağır cezalar getirilmesini ve İçişleri Bakanlığının olayların bastırılmasında önemli yetkilerle donatılmasını, derneklerde örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanmasını kararlaştırdı. Bununla eşzamanlı olarak Ülkücü Komandolar muhalefet üzerinde bir yıldırı başlatmak için kışkırtılacaktı. Komandolar hükümet çevreleri ve sermaye tarafından maddi ve manevi yönden destekleniyordu. Devletin güvenlik güçleri sağ cenahta desteklenen militanları caydırmak yerine korumakta ve teşvik etmekteydi. Örneğin bu dönemde CKMP genel başkan yardımcısı *"bu memleket Moskof uşaklarının değil, Ergenekon aslanlarınınındır"* diyerek milliyetçi Türk gençliğini sol hareketi durdurmaya açıkça çağırıyordu. Milliyetçi toplumcular önümüzdeki günlerde büyük olaylar olacağını açıklıyorlardı. Alparslan Türkeş komandoları sevimsiz göstermek isteyenlerin Türklük düşmanı olduğunu ilan ederek Türk milletinin varlık mücadelesi, ölüm kalım mücadelesi verdiğini, milletin ordu, polis ve gençliğiyle anarşi, komünizm ve diğer bölücü hareketlere karşı duracağını açıkça beyan ediyordu. Kuşkusuz gençlikten kastedilen milliyetçi gençlikti. Türkeş Ülkücü Komandolarla birlikte yaptığı gövde gösterilerinde, milliyetçi gençliği olay olan her yerde olaylara müdahale edeceğinin işaretini veriyordu. 1969'da yayınlanan bir habere göre 17.500 üniversite öğrencisi 34 komando kampında fikri ve fiziki (gerilla+komando) eğitime tabi tutuluyordu. Milliyetçi gençlik eğitildikten sonra sokaklara çıkıyor ve çeşitli yöntemler kullanarak bir yıldırı duygusu oluşturmaya çalışıyordu. Faili meçhul cinayetler 1969'da başlamış ve siyasi cinayetler yaygınlaşmıştı. 11 Mayıs 1970'te Dev-Genç genel başkanı Atilla Sarp adam öldürdüğü, işkence yaptığı, dinamitli saldırılar düzenlediği halde güvenlik güçleri tarafından yakalanmayan komandoların ve sağcı militanların silahlı eylemlerine karşı devrimci gençlerin de silah kullanmaya başlayacaklarının sinyalini veriyordu (Atılgan, 2015, s. 631-632). Özetle söylemek gerekirse olayların bir tarafında güvenlik güçleri tarafından maddi ve manevi olarak desteklenen milliyetçi gençlik ya da Ülkücü Komandolar vardı, diğer tarafında ise parlamenteer

yollarla mücadelenin sonuç doğurmayacağına inanarak sistem dışına kaymış olan ve milliyetçi gençliğin silahlı eylemlerine karşı silahla karşılık kararı vermiş olan solcu gençlik vardı. Ancak ortada sorulması gereken ve pek sorulmayan ciddi bir soru vardı: Bu çatışmalarda kullanılan silahlar nereden temin ediliyordu ve bunların finansmanı nasıl sağlanıyordu? Bu soruların cevapları gençlerin yaptıkları banka soygunlarıyla kolay açıklanamaz^{lx}, çünkü olaylar bütün ülke sathına yayılmıştı ve her iki cenahta da giderek yaygınlaşan bir örgütlenme ağının finansmanını sağlamak muhtemelen kolay bir iş değildi. Yasa dışı örgütlerin finansmanı, silahlarının hangi kaynaklardan sağlandığı, ülkücü gençlik örgütlerinin devletle nasıl ilişki kurdukları ve suça karışmış örgüt elemanlarının takibata uğramaksızın eylemlerine nasıl devam ettikleri, devletin güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının bu olaylarla bağlantıları halen tam olarak aydınlatılamamış konulardır. Bu konular aydınlatılabildiğinde muhtemelen olayların dış bağlantısı hakkında da geniş bilgi edinilmiş olacaktır.

Bu makalenin cevap aradığı soruya geri dönüldüğünde ulaşılan sonuç, parlamenter sistemin siyasal krizlerin ve koalisyonların nedeni olmadığıdır. Parlamenter sistem, 1965 seçimlerinde küçük partilerin temsiline olanak tanıyan seçim sistemine rağmen tek parti iktidarının kurulmasına olanak tanımış ve 1969 seçimlerinde kısmen seçim sisteminin de değiştirilmesinin etkisiyle 1965'tekinden daha fazla çoğunluğa sahip bir hükümetin kurulmasını mümkün kılmıştır. AP'nin kendi içindeki bölünme nedeniyle dönemin sonuna doğru küçük bir hükümet krizi yaşanmışsa da, kriz kısa zaman içinde kolaylıkla atlatılmıştır. Üstelik krizin atlatılmasında bazı muhalefet partisi milletvekilleri de hükümete destek vermiştir. Bu dönemde gerçekleşen siyasal çözümlenin parlamentoda yaşanan siyasal krizlerden kaynaklanmadığı ve benzer siyasal çözümlerin devlet sisteminin değiştirilmesi yoluyla önlenemeyeceği söylenebilir. Sorunlar meşru zeminlerde yürütülen tartışmaların sonucu değildirler ve bağlantıları ile kaynakları henüz aydınlığa kavuşturulamamış aktörlerin yasa dışı etkinliklerinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden de bu tür olaylarla karşılaşılması için alınması gereken önlem sistem değişikliğine gitmek değil hukuk devletini kurumsallaştırmaktır. Hiç kuşkusuz herhangi bir hukuk devletinin, kendi güvenliğini sağlamak için bile olsa yasa dışı güçlere dayanma, bu güçlere maddi ve manevi destek sağlama yetkisi bulunmamaktadır. Bu tür bir yetki kullanıldığında devlet kendisine içsel ve kurucu öge olan hukuktan vazgeçmiş olacağından, devlet olmaktan çıkmış demektir. Dolayısıyla bu tür durumlara karşı bir tedbir olarak alınması gereken temel önlem sistem değişikliği yerine hukuku içselleştirmektir.

SONUÇ YERİNE

27 Mayıs 1960 Darbesinden başlayarak 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar geçen dönemde parlamenteer sistem siyasal kriz üretme ve koalisyonlara neden olma yeteneği bakımından incelendiğinde hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak temel sonuç şudur: Parlamenteer sistem söz konusu dönemdeki koalisyonların nedeni olmadığı gibi, sistemin istikrarsızlaşmasında da herhangi bir rol oynamamıştır. Bunun anlaşılması için dönem kendi içinde 1960- 1965 ve 1965-1971 olmak üzere iki kısma ayrılmış ve her kısım da kendi içinde 1960-1961 ile 1961-1965 ve 1965-1968 ile 1968-1971 olmak üzere iki alt döneme bölünmüştür. Dönemlerin bu şekilde ayrılmasıyla her bir dönem ve alt dönemi diğer dönem ve alt dönemlerden ayıran kendine özgü nitelikler olduğu görölmüştür. Her dönemin kendine özgü niteliklerinin ortaya konmasıyla, hem kendisinden önceki ve sonraki dönemin nitelikleriyle tanımlanamayacağı gösterilmiş, hem de 1960-1980 dönemini toptancı bir anlayışla değerlendirmenin sakıncaları belirgin hale getirilmiştir.^{lxı}

Bu makalenin inceleme konusu olan alt dönemlerden birincisinin, yani 1960-1961 alt döneminin özelliği bir askeri darbe yönetimi içeren geçici bir yönetim olmasıdır. Bu dönemde, önce 24. Hükümet ve ardından darbe yönetimi olmasına rağmen yönetime demokratik bir içerik kazandırmak için 25. Hükümet kurulmuştur. Her iki hükümet de bir meclise karşı sorumlu olmadıklarından güvenoyu almadan kurulmuş ve bu geçici dönemde yürütme işlevini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu iki hükümetin istatistik çalışmaları sırasında dikkate alınmaması gerekirken, her ikisi de hesaplamalara dâhil edilmiş ve parlamenteer sistemin kısa ömürlü hükümetlere neden olduğu biçimindeki iddianın ispatlanmasında kullanılmışlardır. Başka bir anlatımla henüz anayasal bir sistem kurulmamışken, bu anayasal sistemin yarattığı sorunlardan onun hazırlık aşamasında sürdürölen işlemler de sorumlu tutulmuştur.

1961-1965 dönemi, Anayasa'nın çıkarılmış olması ve bu Anayasada bir parlamenteer sistem kurulmuş olması yönünden 1960-1961 döneminden keskin biçimde ayrılmaktadır. Ancak askeri yönetimin etkili olması bakımından bu dönemin öncekinden önemli bir farkı bulunmamaktadır. Hatta 1960-1961 döneminin bir askeri yönetim olması belirgin bir yönetime sahip olunması anlamına gelmiştir. Oysa 1961-1965 dönemi başından sonuna kadar askeri yönetimin etkisindeki bir belirsizlik dönemidir. Bir tarafta bir önceki DP'ye karşı darbe yapmış olmasından dolayı kendisinden intikam alınacağını düşünerek hareket eden askeri

darbe eğilimindeki gruplar, diğer tarafta sivil yönetimin bir an önce askerlerin etkisinden kurtarılarak anayasal yönetimin kurulmasını savunan gruplar bulunmaktadır. Dönem boyunca gruplardan birinin diğerini tasfiyeye çalıştığını ve diğer grubun da çeşitli ittifaklar kurarak yeni darbelere kalkıştığı görülmektedir. Bu dönemde sivil siyaset ordunun çeşitli grupları arasındaki çatışmalara göre biçimlenmiş ve hem hükümetler gruplar arasındaki pazarlıklar sonunda kurulmuş, hem de politikalar askeri grupların etkisine göre şekillenmiştir. Bu dönemin ilk hükümeti olan I. İnönü hükümetinin (26. Hükümet) parlamenter sistemin kuralları gereği AP tarafından kurulması gerekirken CHP tarafından kurulmuş olması askerlerin etkili olduklarının açık bir göstergesidir. CHP-AP Koalisyonunun kuruluşu parlamenter sistemin kurallarına göre gerçekleşmeyip askerlerle yapılan pazarlıkların sonucu olunca ömrü de son derece kısa olmuştur. Bunun yerine kurulan II. İnönü Hükümeti (27. Hükümet) de yeni sistemin kurallarına uygun olarak kurulmamıştır. Çünkü olağan olarak sağ partilerin çoğunlukta olduğu bir parlamentoda, koalisyon biçiminde de olsa sağ bir hükümetin kurulması gerekirdi. AP'nin dışlanmasıyla CHP tarafından kurulan koalisyon hükümetinin de ömrü uzun olamamıştır. Çünkü seçmen bu defa yerel seçimlerde AP'yi birinci parti yaparak, sistemin kuralları işletilecekse hükümetin AP tarafından kurulması gerektiği mesajını vermiştir. Bu mesajın koalisyon ortakları tarafından anlaşılması ve koalisyon ortaklıklarının sona erdirilmesi üzerine ilk defa AP Genel Başkanı Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevi verilmiştir. Ancak hükümet kurulamayınca III. İnönü Hükümeti (28. Hükümet) kurulmuştur. Bu hükümetin varlığı tümüyle o yıllarda ortaya çıkan Kıbrıs Krizine bağlıdır. Kriz sona erince hükümetin düşürülmesi için harekete geçilmiş ve bütçe görüşmeleri bu konuda karşılaşılan ilk fırsat olarak kullanılmıştır. Görüşmeler sonunda bütçe kabul edilmemiş ve İnönü istifa etmek zorunda kalmıştır. III. İnönü hükümetinin sona ermesiyle ordunun hâkimiyetindeki hükümetler dönemi de sona ermiştir.

Bundan sonra kurulan 29. Hükümet olan Ürgüplü Hükümeti işlevsel anlamda geçici bir seçim hükümeti olduğundan üzerinde durulmamıştır.

Bu tablodan ortaya çıkan sonuç 1960-1965 döneminde tümüyle darbe yönetimi tarafından kurulan 2 hükümetin, ordu içi mücadelelerin etkisiyle kurulan 3 hükümetin ve askeri yönetimden sivil yönetime geçiş görevini üstlenen 1 hükümetin parlamenter sistemin kurallarına göre oluşturulmuş hükümetler olduğunu ileri sürmenin olanağının olmadığıdır. Bu dönemde oluşturulan koalisyonların hiçbiri parlamenter sistemin işleyişi nedeniyle kurulmamıştır. Tam tersine yoğun ordu etkisi nedeniyle 1961 Anayasası'nın getirdiği

parlamenteer sistem işletilememiş ve istikrarsızlıklar ile darbe girişimleri tam da bu yüzden, yani sistemin işletilememesinden kaynaklanmıştır. Başka bir anlatımla 1960-1965 dönemi koalisyonlarının nedeni 1961 Anayasasıyla getirilmiş parlamenteer sistem değil, bu sistemin işletilememiş olmasıdır. Ordu içindeki müdahale girişimlerinin en başından önlenebilmesi ve darbe tehdidinin ortadan kaldırılmış olması halinde bu dönemde farklı ve uyumlu koalisyonların ortaya çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Dolayısıyla 1960-1965 dönemi açısından parlamenteer sistem ile siyasal krizler ve koalisyonlar arasında bir neden sonuç ilişkisi kurmak mümkün olmamıştır. Tam tersine ortaya çıkan istikrarsızlıklar ile zorlamaya dayalı koalisyonların oluşumunun parlamenteer sistemin işletilememesiyle doğrudan ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

1965-1971 döneminin parlamenteer sistem-siyasal istikrarsızlık ve koalisyonlar ilişkisi açısından incelenmesi de, yukarıdaki sonuca benzer biçimde, parlamenteer sistemin koalisyonlardan ve dolayısıyla siyasal istikrarsızlıktan sorumlu olmadığını göstermiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu dönem 1960-1980 döneminin koalisyonlarla geçirilmeyen istisna dönemlerinden biridir. 1965 seçimlerinde küçük partilerin çok sayıda milletvekili çıkarabilmelerine olanak tanıyan milli bakiye sistemi uygulanmış ve buna rağmen AP tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşmıştır. AP 1969 seçimlerine kadar herhangi bir çoğunluk sorunuyla karşılaşmadığı gibi, 1969 seçimlerinde seçim sistemini değiştirerek parlamentoda daha fazla bir çoğunluk elde etmeyi başarmıştır. Dolayısıyla bu döneme özgü olarak parlamenteer sistem ile koalisyonlar arasında pozitif bir ilişki kurmanın olanağı yoktur. Tam tersine parlamenteer sistemin küçük partilerin parlamentoya girmelerine olanak tanıyan bir seçim sistemi içinde bile istikrarlı hükümet çoğunlukları üretebildiği görülmüştür. Bu yüzden de 1965-1971 döneminde parlamenteer sistemin işleyişi sırasında hükümetlerin kurulamaması nedeniyle siyasal krizlerle karşılaşılmamış ve hükümet bunalımı yaşanmamıştır. Dolayısıyla bu dönem parlamenteer sistemlerin, hükümetin kurulamamasından kaynaklanan siyasal bunalımlarının incelenmesine olanak tanıyan bir dönem değildir. Tam tersine küçük partilerin parlamentoya girmesine olanak tanıyan bir seçim sisteminin varlığına rağmen hükümetlerin kurulmalarına ve güven bunalımı yaşamaksızın uzun süre görevde kalmalarına neden olabildiğini ispatlayan bir dönemdir.

Parlamenteer sistemin siyasal istikrarsızlık yarattığına ilişkin iddia bakımından ise bu dönemin iki alt döneme ayrılmasında yarar vardır. 1965-1968 dönemi 1961 Anayasası'nda

tanımlanan temel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi nedeniyle siyasal özgürlük alanının genişlediği bir dönemdir. Dönem, dünyada da yaşanan 1968 olaylarının Türkiye'ye yansması ve Türkiye'nin kendi iç dinamikleri nedeniyle 1968'den itibaren istikrarsızlık üretmeye başlamıştır. Özellikle parlamentoya girme şansı yakalayan TİP'in parlamento içindeki etkinlikleri parlamentoya ciddi bir dinamizm getirmiş ve siyasal özgürlüklerin genişlemesinde etkili olmuştur. Ancak TİP'in çeşitli dış olayların da etkisiyle daha sonraları parçalanarak sistem dışına taşması ve sağcı gençliğin hem dış destekle hem de hükümet desteğiyle sistem dışına taşan solcu gençliğin karşısında dengeleyici bir güç olarak kullanılması, siyasal istikrarsızlığın oluşmasında ve devletin kontrolü kaybetmesinde önemli rol oynamıştır. Şu halde siyasal istikrarsızlık parlamenter sistemin içinde kalarak mücadele etme isteğinden değil, tam tersine önce bazı aktörlerin sistem dışına kayması ve hükümet de dâhil olmak üzere diğer aktörlerin de mücadeleyi sistem dışında sürdürme isteğinden kaynaklanmıştır. Burada da siyasal istikrarsızlıkların nedeni parlamenter sistem değil, parlamenter sistem dışında kalınma isteğidir. 1968-1971 dönemi ise 1968'de başlayan çözümlerin yaygınlaşmaya başladığı ve sistemin işleyişini güçleştirmeye başladığı dönemdir. Ancak sistemin işleyişinde görülmeye başlayan aksamalar hiçbir biçimde hükümet krizinden ve parlamenter sistemin sorunlu doğasından kaynaklanmamıştır. Bu dönemde II. Demirel hükümetinin (31. Hükümet) bütçesinin parti içi muhalefetin etkisiyle reddedildiği ve Demirel'in istifa etmek zorunda kaldığı doğrudur. Ancak bu gelişme dolayısıyla herhangi bir siyasal kriz yaşanmamıştır. Demirel çok kısa süre içinde ve zorlanmaksızın yeni bir hükümet, III. Demirel hükümetini (32. Hükümet) kurarak programını uygulamaya kaldığı yerden devam etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde belirgin biçimde kendisini hissettiren krizin de hükümetin kurulamaması ve dolayısıyla parlamenter sistemle bir ilişkisi bulunmamaktadır. Siyasal krizin nedeni solun sistem dışına kayması ve orada mücadele vermeyi kararlaştırması ve sağın da devletin güvenlik güçleriyle zımnî bir anlaşma yaparak solcu gençlerle sistem dışında silahlı bir mücadele yapmaya kalkışmasıdır. Bunun diğer anlamı toplumsal kesimlerin hukuk dışı alanda mücadele etme isteklerine karşılık, devletin hukuksal sınırlar içinde kalmak yerine, hukuk dışına çıkmış olduğudur. Dolayısıyla burada da sorun devletin kendisine içkin olan hukuku kullanarak olayları önleme çabasına girmemiş olması ve sistemin kuralları içinde kalmamış olmasıdır. Hangi sistem altında olursa olsun bu tür bir yöntem kullanan bir devletin siyasal istikrarsızlıkları çözmek yerine bu istikrarsızlıkların kaynağı olma olasılığı son derece yüksektir.

Sonuç olarak her bir alt dönem kendi içinde farklı özellikler taşısa da, 1960-1971 döneminde parlamenteer sistemin siyasal istikrarsızlık ve koalisyenlar üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.

ORCID ID

FAHRİ BAKIRCI

<https://orcid.org/0000-0002-4783-2336>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

Aksoy, T. (2010, Ağustos 16). Türkiye'nin Missouri Faciası. Ekim 10, 2019 tarihinde <https://www.facebook.com/notes/son-s%C3%B6z/t%C3%BCrkiyenin-missouri-faciasi/152298981450766/> adresinden alındı

Altan, M. (2001). Darbelerin Ekonomisi (2. b.). İstanbul: İyiyadam Yayıncılık.

Anadolu Ajansı. (2003). Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolijisi. (M. M. Uyanık, Dü.) Ankara: Anadolu Ajansı.

Arcayürek, C. (1984). Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar: 1960-1965. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Atılğan, G. (2015). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. A. Gökhan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu içinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat (s. 515-616). İstanbul: Yordam Kitap.

- Aydemir, S. S. (2014). 12 Mart Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları. AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, III(5), 43-51.
- Aydemir, Ş. S. (1983). İkinci Adam (Cilt III). İstanbul: Evrim Matbaacılık.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2015). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi (3. b.). İstanbul: İletişim.
- Aykol, H. (2009). Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2010, Mart 4). 21 Ekim protokolünü hatırlar mısınız? Habertürk Gazetesi.
- biamag. (2013, Şubat 16). 16 Şubat 1969: Kanlı Pazar'dan Önce Gazeteler. Ekim 8, 2019 tarihinde <https://m.bianet.org/biamag/genclik/144384-kanli-pazar-dan-once-gazeteler> adresinden alındı
- Biyografi. info . (tarih yok). Tarihte Yolculuk: 1971. Ekim 23, 2019 tarihinde <https://www.biyografi.info/tarih/1971> adresinden alındı
- Boratav, K. (1995). Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985 (5. b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cop, B. (2018). Türkiye'de Seçim Sistemleri. (Ü. Dertli, Çev.) İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çavdar, T. (1992). Türkiye'de Liberalizm (1860-1990). Ankara: İmge Yayınevi.
- Çavdar, T. (1996). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995. Ankara: İmge.
- Çavuşoğlu. (2016). Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXI(3), 1043-1051.
- Demir, Y. (2006). Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, V(12), 155-171.
- Dodd, C. H. (1983). The Crisis of Turkish Democracy. Great Britain: Eoten Press.
- Erdoğan, M. (2003). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset (4. b.). Ankara: Liberte.
- Eren, N. (1963). Turkey Today and Tomorrow: An Experiment in Westernization. London and Dunmow: Pall Mall Press.

Eroğul, C. (1990). Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71. I. C. Schink, & E. A. Tonak içinde, Geçiş Sürecinde Türkiye (s. 112-158). İstanbul: Belge Yayınları.

Erol, T. (2006). Türkiye’de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği. Anayasa Yargısı(23), 167-182.

Günel, E. (2005). Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri. Ankara: Turhan Kitabevi.

Gürsoy, Z. (2015, Aralık 4). 1963-1964 Kıbrıs Krizi. Ağustos 29, 2019 tarihinde Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri: <http://tdpkrizleri.org/index.php/1964-k-br-s-krizi/item/251-ana-sayfa-1963-1964-k-br-s-krizi> adresinden alındı

Kaptan, N. (2017, Ekim 31). Cumhuriyetimiz için. Ekim 10, 2019 tarihinde <http://nacikaptan.com/?p=1741> adresinden alındı

Kara, M. A. (2015, 6 22). Türkiye’nin koalisyon tarihi-2: Birinci Dönem Koalisyonlar (1961-1965). 08 30, 2019 tarihinde Oda TV: <https://odatv.com/demirel-o-firsati-degerlendirip-inonuyu-nasil-devirmisti-2206151200.html> adresinden alındı

Karaer, İ., Erişti, R., & Ceylan, A. (2004). Dünden Bugüne Başbakanlık: 1920-2004. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Küçük, T. (2018, Mart 8). Dün-Bugün Amerikan 6. Filo ve Türkiye. Ekim 10, 2019 tarihinde <http://www.trsavunmasanayi.com/2018/03/dun-bugun-amerikan-6-filo-ve-turkiye.html> adresinden alındı

Özdemir, H. (1989). Siyasal Tarih (1960-1980). B. Tanör, K. Boratav, & S. Akşin içinde, Yakınçağ Türkiye Tarihi (s. 225-293). İstanbul: Milliyet Kitaplığı.

Öztürk, K. (1968). Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları. İstanbul: Baha Matbaası.

Révolution Internationale. (2008, Mart 22). MAYIS 68 [5]: Devrimci kuvvetlerin enternasyonal dirilişi. Ekim 3, 2019 tarihinde <https://tr.internationalism.org/book/export/html/34> adresinden alındı

Serenti: Tarih ve Siyaset. (2017, Şubat 24). Prag Baharı Nasıl Kışa Döndü? Ekim 7, 2019 tarihinde <http://www.serenti.org/prag-bahari-nasil-kisa-dondu/> adresinden alındı

Soysal, M. (1986). 100 Soruda Anayasanın Anlamı. Ankara: Gerçek Yayınevi.

Şimşek, D. (2007). Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962). ICANAS 38, (s. 2951-2969). Ankara.

Tanör, B. (2001). Osmanlı-türk anayasal gelişmeleri (7. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TBMM. (2013). Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (Cilt IV). (İ. Neziroğlu, & T. Yılmaz, Dü) Ankara: TBMM Basımevi.

Yüzbaşıoğlu, N. (1996). Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi. İHFM, LV, 103-150.

Zürcher, E. J. (2014). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (29. b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ⁱ Burada ileri sürülen görüşlerde dikkat çeken bir çelişki bulunmaktadır: Bir taraftan seçimin istikrar üretmesinden söz edilirken, diğer taraftan hükümetlerin ömrünün kısa sürmesi eleştirilmektedir. Oysa seçimlere istikrar üretici mekanizma olarak başvurulduğunda hükümetlerin ömrünün kısa olma ihtimali her zaman bulunmaktadır. Önemli olan husus hükümetlerin uzun süre kurulamaması nedeniyle siyasal krizlerin ömrünün uzun sürmesi ve siyasal istikrarsızlıklara neden olmalarıdır.

ⁱⁱ Anayasa Komisyonu ve Genel Kuruldaki görüşmeler, makalenin hacmini sınırlı tutmak amacıyla bir başka makalede incelenecektir.

ⁱⁱⁱ Cemal Gürsel Adnan Menderes hükümeti döneminde kara kuvvetleri komutanı olup 27 Mayıs eylemini gerçekleştiren subaylar tarafından önderliğe getirilmiştir.

^{iv} Milli Birlik Komitesi'ni kuran 12 Haziran 1969 tarih ve 1 sayılı Kanun bir tür geçici anayasa niteliğindedir (Tanör, 2001, s. 367).

^v Anayasa'nın yapılışı ile ilgili olarak daha için başında ortaya çıkan görüş ayrılıkları 1961-1965 döneminde yaşanacak iç çatışmaların habercisi olduğundan burada kısaca özetlenecektir. Darbeyi yapan MBK, daha darbenin ilk günü, göreve çağrılan üniversite üyelerinin belirledikleri esaslara dayalı olarak 30 Mayıs'ta yayınladığı 13 sayılı Tebliğ'le İ.Ü. Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında bir bilim kurulu oluşturmuş ve kurula anayasa hazırlama görevi vermişti. "İstanbul Bilim Komisyonunca hazırlanan anayasa tasarısının temel özelliği, genel oya ve genel oydan çıkan siyasal organlara karşı tam bir güvensizlik belirtisi oluşuydu." Komisyon çalışmalarında ölçüyü kaçırmış ve iktidarı bölüp parçalayarak güçsüz bir yönetim sistemi öngörmüştü. Cumhuriyet Senatosunun seçim dışı yollardan gelen üyeleri 2/3'ü bulmuştu. Milli İktisat Şurası, Türkiye Milli Bankası gibi kurullar iktidarın hareket alanını kısıtlamıştır. Anayasaya bir bükülmezlik kazandırılarak uzun süre sonmuş olarak kalması amaçlanmıştır. Taslak çeşitli çevrelerde eleştirildiğinden MBK anayasa çalışmalarının mümkün olduğu kadar geniş bir temsile dayanan bir kurucu mecliste devam ettirilmesini kararlaştırmıştır. MBK Ankara'da beş kişilik bir Bilim Kuruluna hazırlatılan bir yasaya dayalı olarak bir Kurucu Meclis'i işbaşına getirmiştir. Kurucu Meclis MBK ile Temsilciler Meclisinden oluşuyordu (Soysal, 1986, s. 66-67).

^{vi} Bu tarih aynı zamanda 25. hükümetin göreve başladığı tarihtir. Bunun anlamı Kurucu Meclis'in göreve başladığı gün yeni bir hükümetin de kurulmuş olduğudur. Sistemi tasarlayanlar Kurucu Meclis'in demokratik bir özünün bulunduğunu ve bu nedenle yeni bir hükümetin de göreve başlamasıyla bu demokratik yönün güçlendirileceğini düşünmüşlerdir. Bu davranış bu dönemde iktidarda bulunanların demokratik bir yönetim yönündeki istekliliklerinin de bir yansımasıdır.

^{vii} Seçim sistemi ile koalisyonlar arasında kurulan ilişkiler genellikle kafa karıştırıcıdır. 1961 seçimleriyle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde nispi temsil sisteminin koalisyon zorunluluğunu gündeme getirdiği ve böylece 1961 sonrası süreçte ilk koalisyon hükümetlerinin ortaya çıktığı; 1961-1965 aralığında üç kez hükümet kurulduğu belirtilmektedir (Günel, 2005, s. 116). Başka bir anlatımla nispi temsil sisteminin koalisyonların doğrudan ve kaçınılmaz nedeni olduğu belirtilmektedir. Bu durumda nispi temsil sisteminin milli bakiyeye birlikte uygulandığı durumlarda, koalisyon olasılığının kesin olması gerekirdi. Nitekim aynı Yazar milli bakiye yönteminin küçük partileri de koruyucu bir özellik gösterdiğini açıkladıktan sonra AP'nin milli bakiye sisteminin uygulandığı 1965 seçimlerinde büyük bir atılım yaparak tek başına iktidar olduğunu belirtmektedir. Üstelik "nispi temsil sisteminin büyük partiler açısından en elverişsiz yöntemi olan ulusal artık sistemine karşın" tek başına iktidar olabilmıştır (Günel, 2005, s. 118). Bu durumda 1961 seçimlerine ilişkin olarak ileri sürülen tez, 1965 seçim sonuçlarıyla çökmüş olmaktadır. Öte yandan 1961-1965 döneminde üç koalisyon hükümeti kurulmuş olmasının bu dönemdeki nedeni koalisyon hükümetlerinin genellikle uzun ömürlü olmayışından değil, askeri vesayetın devam etmiş olmasından kaynaklanmıştır. Dönem boyunca ordunun yönetime yeniden el koyması tartışmaları yapılmış ve bu konudaki girişimler bastırılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde kurulan koalisyon hükümetlerini demokratik bir işleyişin sonucuymuş gibi ele almak ve nispi temsil sistemiyle ilişki kurarak, nispi temsil sisteminin koalisyonlara yol açtığını ileri sürmek çok makul görünmemektedir. Hiç kuşkusuz seçim sistemi ile koalisyon hükümetlerinin kuruluşu arasında ilişki kurulabilir. Ancak koalisyonların süreklilik gösterip göstermemesinin seçim sistemi ile ilişkisini kurmak zordur. Askeri vesayetın sürdüğü 1961-1965 döneminde ise bu ilişkiyi kurmak olanaksız yakındır.

^{viii} Hükümet programının Genel Kurul'da görüşülmesi sırasında muhalefet partilerine mensup milletvekilleri tarafından benzer biçimde uzlaşmanın önemine vurgu yapan konuşmalar görülmektedir. Örneğin CKMP adına konuşan Ahmet Oğuz şunları söylemektedir: "Bu bakımdan, biz C. H. P., ile A. P. nin bir karma hükümet bünyesi içinde iş birliği yapmalarını iyi bir başlangıç saymaktayız. Bu hâdise, uzun siyasi mücadeleler sonunda birbirine karşı ayrılık duyan kütelerin de yaklaşmasını temin ederse memleket bundan fayda görecektir ve bu halin huzurun teessüsünde mühim rol oynayacağını ummak yerindedir." ^{viii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 30.11.1961, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, s. 145.

^{ix} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 2.12.1961, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, s. 180.

^x Örneğin İzmir Milletvekili Mehmet Ali Aytaş kendisine gönderildiğini iddia ettiği bir mektuptaki şu tehdidi aktarıyordu: "Kardeşim Mehmet Ali; eğer sende biraz akıl ve izan varsa, beni dinle. Yok ise, günah benden gitsin. Bak, durum çok kritiktir, ister açık olsun, ister sinsi olsun, her türlü D. P. bakiyesinin kesin olarak temizlenmesine karar verilmiştir. Bu meyanda senin de sehpa veya zindanı boylamanı istemem...A. P. üyesi ve mebusu olarak yakalanırsan, ya ipe, ya kodese gideceksin." Bu tehdidin gerçekten var olup olmadığı önemli değildir. Önemli olan Aytaş'ın cevabıdır: "Bu tehdit asırlarca milletin mukadderatına hükmeden eli silâhlı bir kara kuvvetten geliyor." www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 22.5.1962, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 90, Oturum: 1, s. 329. Söz konusu silâhlı kara kuvvetin ordu olduğu ve ordunun da CHP ile irtibatlı olduğu varsayımı yapıldığında daha en başından, koalisyonun uzun ömürlü olmayacağı kolaylıkla anlaşılır.

^{xi} Hiç kuşkusuz ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarının ağırlığı ülkedeki olağanüstü geçiş dönemi ile birleşince iki ana akım arasında tarihi kökleri bulunan kavga iyice şiddetlenmiştir. (Özdemir, 1989, s. 244)

^{xii} Aslında sorunun görüşülmesi bile kendi başına ilginçtir. Sorun gündemin 24. sırasında yer almaktadır ve AP milletvekilleri sorunun ön sıraya alınmasını isteyen bir önerge vermişlerdir. İçtüzükte hüküm bulunmamasına ve teamüllere aykırı olmasına rağmen önerge oylanarak soru önergesi ilk sıraya alınmış ve görüşülmüştür. Bu esnada Başbakan'ın toplantıda olması ve soruyu cevaplandırması sorunun görüşülmesi için önceden her iki parti tarafından da üstü örtülü bir hazırlık yapıldığını göstermektedir [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 25.12.1961, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 26, Oturum: 1, s. 392-397.].

^{xiii} Aydemir'in ilk darbe girişiminin ordunun sivil siyaset üzerinde çok etkili olduğu bir dönemde yapılmış olduğu darbecilerin Meclis kararıyla affedilmelerinden de anlaşılabilir. Nitekim darbeciler affedilirken, eski DP'lilerin sadece cezalarında bir miktar indirim yapılmış olması, koalisyon hükümetinin sona ermesine neden olmuştur. Buradaki ikinci darbenin idamla sonuçlanması, 1963 yerel seçimlerinde AP'nin ezici bir zafer kazanmasıyla ve bunun ordunun sivil siyaset üzerinde eski gücünü kaybetmesiyle ilişkilendirilebilir.

^{xiv} 17 Ocak 1964 tarih ve 11609 sayılı Resmi Gazete. Burada kullanılan sonuçlar yerel seçimleri en iyi temsil etme yeteneğine sahip olan il genel meclisi sonuçlarıdır.

^{xv} CKMP'nin küçülmesinin nedenlerinden birisi 1962'de kurucusu Osman Bölükbaşı'nın kişisel anlaşmazlıklar yüzünden ayrılarak Millet Partisini (MP) kurmasıdır. MP burada inceleme konusu olan yerel seçimlerde %3,15'lik oy oranıyla CKMP'den fazla oy almıştır. Dolayısıyla CKMP'nin oylarındaki erimenin yarıya yakın CHP ile sürdürdüğü koalisyonla bağlanabilse de dörtte biri MP'nin ayrılmasına bağlanabilir.

^{xvi} Genel Kurul'da oylamadan sonra çıkan tartışmada hükümetin üye tamsayısının salt çoğunluğu olan 226 sayısına ulaşamadığı ve güvenoyu alamadığı ileri sürülmüştür. Başkan üniversite öğretim üyelerinin oluşturduğu *ilim heyetinin* görüşünü de okutarak Anayasa'da güvenoyu almış sayılmak için üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu almayı gerektiren bir ibare bulunmadığını ve toplantıya katılanların salt çoğunluğunun oyunun yeterli olduğunu söylemiştir [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 25.4.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 25, Oturum: 1, s. 187-198]. Söz konusu uygulama Anayasa'ya uygun ve hukuksaldır. Ancak sayısal sonuçlar hükümetin Meclisin salt çoğunluğunun siyasal desteğine sahip olmadığını açıkça ortaya koymaktadır ve daha güvenoylamasının ilk gününde tartışılan bir hükümetin varlığını ifade etmektedir. Bu da yeni kurulan hükümetin zayıflığının ve uzun ömürlü olamayacağına göstergesi kabul edilebilir.

^{xvii} Aslında azınlık hükümetine bütün partiler destek vermişlerdir ve bu açıdan YTP'yi ayrı yere koymanın olanağı yoktur. Kıbrıs meselesi *milli mesele* olarak tanımlandığından hiç ret oyu çıkmaması ve karara destek verilmiş olması özel bir durumun sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak bu dönemden seçilen rastgele bir birleşimde yapılan bir açık oylamanın sonuçları incelendiğinde azınlık hükümetine her partiden destek geldiği görülmektedir. Sözkonusu birleşimde 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmaktadır ve oylama sonuçları şöyledir: Toplam 441 mevcut üyeden oylamaya 263 kişi katılmış ve bunların 164'ü olumlu oy kullanmıştır; 99 üye ret oyu kullanırken çekimser oy çıkmamıştır. Asıl önemli olan ise kabul oylarının dağılımıdır ve dağılım şöyledir: 135 CHP, 15 AP, 8 CKMP ve 6 YTP. Muhalefet partilerinden gelen yaklaşık 30 kabul oyu ret yönünde kullanılmış olsaydı, kanunun reddine oldukça yaklaşılmış olurdu. Dolayısıyla azınlık hükümetine bütün muhalefet partileri tarafından gerek katılmayarak ve gerekse kısmi kabul oylarıyla doğrudan ve dolaylı destek verildiği söylenebilir. www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 14.4.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 90, Oturum: 1, s. 587-594.

^{xviii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 16.3.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, TBMM Birleşim: 7, Oturum: 3, s. 120-125.

^{xix} 23 Haziran 1964 tarih ve 11735 sayılı Resmi Gazete, s. 5.

^{xx} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 19.6.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 139, Oturum: 1, s. 73.

^{xxi} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 7-8.9.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 132-133.

^{xxii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 9.9.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 134, Oturum: 1, s. 405-413.

^{xxiii} Aslında 225 sayısı hükümetin gensoruyla düşürülmesi için yeterli bir sayı değildi ve bütçe yerine gensoru önergesinin oylaması olsaydı hükümet düşürülemezdi. Öte yandan Anayasada bütçenin reddi durumunda hükümetin düşeceğine ilişkin bir hüküm de bulunmamaktadır ve bu konuda değişik görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla İnönü'nün bu sonuçlara bakarak tereddütsüz biçimde istifasını açıklaması, iktidarda uzun zamandır süren zayıflama algısının sonucu olarak değerlendirilebilir.

^{xxiv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 13.2.1965, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 57, Oturum: 1, s. 152.

^{xxv} Aydemir, Harb okulunda Mart-Nisan'dan beri darbe hazırlıklarının sürdürüldüğünü, örneğin Alpaslan Türkeş, Sezai Okan gibi öncü ihtilalcilerin 28 Nisan'dan sonra Harb Okuluna öğretmen olarak atandıklarını ve bu sayede Okulun ihtilalcilerin tesirine sokulduğunu; 21 Mayıs günü Harbiyelilerin Kızılay turunu tamamladıklarını ve Çankaya turundan komutanlarının yatıştırıcı müdahaleleri ile vazgeçirildiklerini vs. anlatmaktadır. (Aydemir Ş. S., 1983, s. 419-420)

^{xxvi} Bu arada ordu içindeki bütün eylemlerin MBK içindeki bölünmeyle sınırlı olduğu zannedilmemelidir. Aşağıda inceleneceği gibi, MBK'nin siyasetten çekilme düzeyiyle orantılı olarak Silahlı Kuvvetler Birliği adındaki bir grubun sahneye çıktığı; ayrıca darbe sırasında yurt dışında oldukları için darbeye herhangi bir rol üstlenmemiş olup döndükten sonra durumdan hoşnut olmayanların sahneye girdiği ve siyaset üzerinde etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir.

^{xxvii} 9.11.1960 tarihinde çıkarılan 125 sayılı Kanun, 42 sayılı Kanun hükümlerine göre emekliye ayrılan Harb okulu mezunu ve yüksek tahsil yapmış subayların orta dereceli okullarda öğretmen veya yetiştirme yurdu müdürü olarak atanmalarına imkân sağlamıştır.

^{xxviii} Ancak tasfiyenin amacına ulaştığı söylenemez, çünkü tasfiyeden sonra darbeleri önlemek amacıyla Genelkurmay Başkanlığına getirilen Orgeneral Cevdet Sunay 1960'lı yıllar boyunca ve 1971 Darbesi'nde aktif rol

oyladı ve Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı seçildi. Aynı amaçla hava kuvvetleri komutanlığına getirilen İrfan Tansel ise Silahlı Kuvvetler Birliği içinde aktif görev üstlendi (Özdemir, 1989, s. 235).

^{xxxix} Özdemir aşırılar grubu üyelerinin sayısının 21, ılımlılar grubunun üyelerinin sayısının 17 olduğunu belirtmektedir (Özdemir, 1989, s. 230-241). Ancak diğer kaynaklar aşırıları tasfiye edilen 14 kişiyle sınırlanmaktadır ve bu sayı daha makul görünmektedir. Çünkü Özdemir'in ileri sürdüğü gibi aşırılar Komite'de çoğunlukta olsaydılar, bunların tasfiyesinin nasıl gerçekleştiği sorusu yanıtlanamazdı. Ancak darbe bildirisini Türkeş'in okumasından yola çıkarak azınlıkta kalan aşırılar grubunun sayılarının üstünde bir güce sahip olmuş oldukları ve kimi zaman belirli üyeleri yanlarına çekmeyi başardıkları ileri sürülebilir. Ancak hiç kuşku yok ki ondörtlerin tasfiyesinden sonra MBK'ya ılımlılar kesin olarak hâkim olmuşlardır.

^{xxx} İrfan Tansel olayı şudur: Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in eylemlerinden kuşkulandığı için başka bir göreve atanması kararlaştırılmıştır. İçlerinde daha sonra darbe girişiminde bulunacak Talat Aydemir'in de bulunduğu kişiler tarafından Genel Kurmay Başkanına altı maddelik bir ultimatom verilerek tayin durdurulmuştur. Ultimatom şöyledir: (1) Korgeneral İrfan Tansel, eski görevi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığına iade edilecektir. (2) Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Celal Alkoç, 2. Ordu Kumandanı Şefik İlter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Zeki Özak emekliye sevk edileceklerdir. (3) Hava Kuvvetlerinde bizim harekâtımıza karşı duranlar, Hava Kuvvetleri Kumandanının (İrfan Tansel'in) tanzim edecekleri listeye göre emekliye sevk edileceklerdir. (4) Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığından, Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak ve MBK'deki vazifelerine döneceklerdir. (5) Orduda yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere, MBK karışmayacaktır. (6) MBK üyelerinden hiç birisi bundan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacaktır (Aydemir, 1983, s. 534-535). Madanoğlu ile Köksal'ın görevlerinden alınarak MBK'ye döndürülmek istenmesinin nedeni, bunların Tansel'i görevden aldirmek için uğraşan kişiler olmalarıydı (Arcayürek, 1984, s. 138). Bu kişilerin MBK'ye döndürülmek istenmesi MBK'nin güçsüzleştiğinin ve SKB'nin ne denli güçlendiğinin kanıtıdır.

^{xxxi} Bu komutanlar arasında Cemal Tural, Faruk Gürler, Faruk Güventürk, Refik Tulga, Namık Kemal Ersun, Suat Aktolga, Recai Baturalp, Vecihi Akın, Emin Aytekin, Fikret Köknar, Bedrettin Demirel gibi isimler bulunmaktadır (Özdemir, 1989, s. 243) (Eroğul, 1990, s. 140).

^{xxxii} Bu terfilerin dikkat çekici olmasının nedeni, askeri müdahale girişiminde bulunmuş olan komutanların bu niyetlerinin ortaya çıkmış olmasına rağmen değer görmeleri ve adeta ödüllendirilmiş olmalarıdır. Öte yandan girişimin başarısızlığına rağmen bunların görevde kalmaları, girişimin başarısızlığının bir karşı hamleden değil girişimde bulunanların ikna yoluyla vazgeçirilmiş olmalarından kaynaklandığını göstermektedir.

^{xxxiii} Yukarıda AP-CHP Koalisyonunun en önemli uzlaşmazlık konusunun siyasal af olduğu ve koalisyonun bu nedenle sona erdiği açıklanmıştı. Bu protokolda af çıkarılmayacağına ilişkin anlaşma maddesi dikkate alındığında, koalisyonun sona erme nedeninin ordu olduğu kolaylıkla görülür.

^{xxxiv} Ordu içindeki bu restleşmeler sivil siyasetçilerin de gündemindeydi ve onların da şiddetli tepkisine neden oluyordu. Ancak ordunun siyaset üzerindeki etkisi son derece belirleyici olduğundan itirazlar hemen etkisizleştirilebiliyordu. Bunun bir örneği AP'nin kurucularından Zonguldak milletvekili *Nuri Başer olayıdır*. Başer orduda müdahale girişimlerinin tartışıldığı günlerden birinde (27 Ocak 1962) Anadolu Kulübü'nde subay aileleri için ağır küfürler etmiş ve bu küfür darbe girişimi üzerinde tahrik edici olmuştu. AP sorumluluğu üstünden atmak için 31 Ocak'ta Başer'i partiden ihraç etti ve ardından savcılığın harekete geçmesiyle Başer'in dokunulmazlığı kaldırıldı. Başer yargılandığı davada bir yıl hapse ve dört ay Tatvan'a sürgün cezasına çarptırıldı (Demir, 2006, s. 160).

^{xxxv} Aydemir daha sonraları 20 Şubat alarımını kendisinin başlatmadığını anlatacaktır (Aydemir, 1983, s. 551).

^{xxxvi} Aydemir'in serbest bırakıldığı 26 Şubat günü, İnönü 22 Şubat olaylarını değerlendirdiği bir konuşma yaptı. Konuşmada Harb Okulu öğrencilerinin aldatıldığı ifade ediliyordu. Bu konuşma yüzünden Harb Okulu öğrencileri arasında olaylar çıkmış ve öğrencilerden bazıları üzerinde "*Harbiyeli Aldatılmaz*" yazılı bir çelengi Taksim'deki Atatürk Anıtı'na koydular. Harbiyeli öğrenciler hakkında soruşturma açılrsa da, bu çelendeki yazı sonraki 21 Mayıs kalkışmasının sloganı oldu (Demir, 2006, s. 163). Dolayısıyla darbe girişimi bastırılmış olmasına rağmen, darbecilik zihniyetinin olduğu gibi korunduğunu kabul etmek gerekir.

^{xxxvii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 7.7.1962, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 110, Oturum: 1, s. 258.

^{xxxviii} TİP sayısal olarak küçük bir siyasal parti grubu olmasına rağmen, parlamentonun dinamizm kazanmasına yol açması bakımından sayısal önemi ile orantılı olmayan bir ağırlık kazandı. TİP'in parlamentoya girmesiyle birlikte Genel Kurul ülkenin iç ve dış sorunlarının bütün engellemelere rağmen tartışılabilirdiği bir forum haline geldi (Özdemir, 1989, s. 250-251).

^{xxxix} 11 Kasım 1965 tarihli güvenoylamasında oylamaya 450 toplam üyeden 434 üye katıldı. Bu oyların 252'si kabul, 172'si red ve 10'u çekimserdi [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 11.11.1965, Dönem: 2 (13), Yasama Yılı: 1,

Birleşim: 10, Oturum: 1, s. 328]. AP'nin toplam üye sayısının 240 olduğu düşünüldüğünde muhalefet partilerinden de 22 kabul ve çekimsiz oyla hükümete destek verildiği anlaşılır.

^{xi} Ancak kimi yazarlar 1961 Anayasası'nın kendisini özgürlükçü olma noktasında sınırladığını ve Anayasa Mahkemesi ile Danıştay'ın bu sınırlamayı gerçekleştirme amacıyla kurulduğunu belirtmektedirler. Bunlara göre Atatürkçü devlet geleneğinden gelen bu en aydın kişiler istikrarlı bir çoğunluk hükümetinin oluşmasını arzu etmiş olabilirler. Ancak istikrarsız hükümet ve yoğun siyasal rekabet dönemlerinde Danıştay ile Anayasa Mahkemesi'nin siyasal mücadele içinde yer almamalarının olanağı bulunmamaktadır. Bir başka anlatımla bunlar 1961 Anayasası'nı vesayetçi bir anayasa ve bu iki mahkemeyi de vesayetçi kurumlar olarak görmektedirler (Dodd, 1983, s. 64-65). İşin ilginç tarafı olgularla bağdaşmayan bu değerlendirmelerin daha sonraki yıllarda Anayasa'nın değiştirilmesinin nedeni olarak kullanılacak olmasıdır.

^{xlii} Arcayürek askeri yönetimin etkisinde geçen 1960-1965 döneminden sonra 1971'de Cumhuriyete yapılan ikinci darbeye kadar geçen süreyi *geçici bir duraksama dönemi* olarak nitelendirmektedir (Arcayürek, 1984, s. 150). Bu dönemde askeri yönetimin etkisinin kırılması ancak bunun yerine istikrarlı bir siyasal ve ekonomik yapının kurumsallaştırılmaması göz önünde bulundurulduğunda bu nitelendirmenin doğruluğu kabul edilebilir.

^{xliii} TİP'in görüşlerine yön veren ideoloji Marksizm olmakla birlikte TİP'in ideolojisi ulusal kalkınmacılık ve kapitalist olmayan yoldan kalkınma gibi düşüncelerin etkisi altındaydı. Bu düşünceler o dönemde Marksizmin belirli bir yorumlanma biçiminin sonuçlarıydı. TİP, Kemalizm, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik gibi temaları da kendi sosyalist ideolojisine eklemişti. Partinin lider kadrosunun amacı SSCB ya da başka bir ülkenin komünist partisine tabi olmaksızın Türkiye'ye özgü bir sosyalizm modeli yaratmaktı (Atılğan, 2015, s. 569, 570).

^{xliiii} Tam bağımsızlığa ve insancıl sosyalizme dayalı bir sistemi savunan Aybar ile Boran'ın Emek Grubu arasında daha önce TİP'e yapılan saldırılar yoğunlaştığında da tartışma çıkmıştı. Hatta Aybar istifa etmiş ama sonra geri getirilmişti. Ancak Çekoslovakya İşgali olayından sonra Aybar 1969'da genel başkanlıktan istifa etti. TİP üyeliğinden istifası için 1971 yılını beklemek gerekecekti (Aykol, 2009).

^{xliiv} FKF sosyalist düşünceyi benimsemiş üniversite gençlerinin hareketiydi. Kökeni 1956'da A.Ü./S.B.F.'de kurulmuş Fikir Kulüpleri olmakla birlikte resmi kuruluş tarihi 17 Aralık 1965 idi. 1960 Darbesinden sonra değişik üniversitelerin değişik fakültelerinde de Fikir Kulüpleri kuruldu. Kulüplerin bir federasyon çatısı altında birleşmeleri TİP'in ve özellikle TİP milletvekili Sadun Aren'in teşvikiyle oldu. FKF'de 1968'e kadar TİP etkin olmakla birlikte, 1968'den itibaren MDD etkin oldu. Perinçek'in 1968 ikinci genel kurulunda genel başkan seçilmesinden sonra FKF, MDD'nin bir grubunun eline geçmiş oldu. 9-10 Ekim 1969 olağanüstü kongresinde FKF'nin adı Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak değiştirildi. Dev-Genç'te Sinan Cemgil, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Mahir Çayan, Ertuğrul Kürkçü gibi liderle başı çektiler (Atılğan, 2015, s. 594). Bu dönüşümler solun sistem dışına çekilme süreci ve sistem dışına çekilen solun kendi içindeki geçişkenliği hakkında bilgi vermektedir.

^{xliiv} Konuşmada birçok cümlelerin bu kadar bozuk olması, bakanın hiddetinin işareti olarak düşünülebilir.

^{xliiv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 19.02.1968, Dönem: 2 (13), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 45, Oturum: 3, s. 378-380.

^{xliiv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 19.02.1968, Dönem: 2 (13), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 45, Oturum: 3, s. 380-381.

^{xliiii} Anayasa Mahkemesi 24. 10. 1968 tarihli E. 1968/15, K. 1968/13 sayılı kararıyla seçim çevresi barajlı d'Hont sisteminin baraja ilişkin hükmünü şu gerekçeyle iptal etmiştir: *"Bu hükümler, bir seçim çevresinde her biri ayrı ayrı olmak üzere bir milletvekili çıkacak kadar oy toplayamamış, başka bir deyimle, engeli aşmamış bulunan siyasî partilerle bağımsız adayların meclislerde temsil edilmelerini önleyecek; buna karşılık ancak bir milletvekili çıkaracak kadar oy kazanmış bir siyasî partiye de o çevrenin çıkartacağı bütün milletvekilliklerinin verilmesine ve mecliste sadece o partinin temsil edilmesine yol açacak bir niteliktedir. Düzen adil olmadıktan başka, aşağıda açıklanacağı üzere bir çok hukukî sakıncalar ve ülkenin siyasî bünyesini demokratik olmayan bir düzene yöneltme olanağı taşımaktadır...demokratik idare anlayışı, içinde bulunduğumuz yüzyılda daha da gelişmiş ve toplumda beliren bütün fikir topluluklarının elverdiği oranda meclislerde temsillerine olanak tanınması; böylece sağlanan çoğunluk iktidar, azınlık da, muhalefet olarak bütün eğilimlerin ülkenin yönetiminde etkilerini göstermelerinin sağlanması, demokratik bir idarenin belli başlı nitelikleri arasında sayılmağa başlanmıştır. Engelli seçim düzeni, seçmen azınlığına dayanan temsilcilerin Mecliste çoğunluk sağlayarak yurt yönetiminin başına geçmelerine yol açabileceğinden, "demokratik hukuk devleti" ilkesine aykırı bulunmaktadır. Bir partinin seçimde topladığı oyların, gücü oranında değerlendirilerek öteki siyasî partiler ve bağımsız adaylar arasındaki yerine oturtulmak suretiyle hakkının verilmesi gerekirken, bir takım kanun engelleri çıkartılarak bu oyların sayılmaması yoluna gidilmesi dolaylı olarak siyasî partinin serbest faaliyetini zedeler. Bu davranış aynı zamanda yukarıda değinilen 'siyasî partilerin ister iktidarda ister muhalefette bulunsunlar demokratik siyasî hayatın*

vazgeçilmez unsurları olduğu' yolundaki ilkeye de aykırı bir tutumdur." Yüzbaşıoğlu bu kararı değerlendirirken AYM'nin yönetilebilirlik ya da istikrar ilkesi karşısında demokratik ya da adil temsili tercih ettiğini belirtmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1996, s. 117).

^{xlix} MTTB'nin geçmişi 1916 yılındaki İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanmaktadır. 1936'da hükümet tarafından kapatıldıktan sonra 1946'da öğrenci dernekleri tarafından yeniden açılmış ve Soğuk Savaş döneminin komünizm karşıtı etkinlikleriyle kendisini ayakta tutmaya çalışmıştır. 18 Mart 1965'te Rasim Cinisli'nin genel başkanlığa seçilmesiyle birlikte sağ kanat üniversite gençliğinin başlıca örgütü haline geldi. Örgüt 1966 yılında düzenlenen *komünizmi telin mitinglerinde* örgütleyici ve öncü bir rol oynadı. Millî Görüş Hareketinin etkili isimlerinden İsmail Kahraman'ın genel başkanlığa seçilmesinin ardından İslami temalara ağırlık vermeye başladı (Atılğan, 2015, s. 593).

ⁱ Missouri Zırhlısının Türkiye'ye gelişi yaşanan kötü olaylar nedeniyle *Missouri Faciası* olarak anılmaktadır. Zırhlıyı karşılamak için yapılanlar şöyle özetlenmektedir: Zırhlı, I. Dünya Savaşı'ndan kalma Yavuz, Sultanhisar ve Demirhisar gemilerince Çanakkale'de karşılanmış, Kızkulesi önünde "Welcome" pankartıyla selamlanmış, gelişinin anısına PTT "Missouri" adlı 3 pulluk bir seri yayınlamış, Missouri'nin şerefine TEKELE 50 sigaralık özel sigara üretmiş Hereke halı fabrikasında 18 küçük halı üretilmiş, Karaköy-Beşiktaş sahili arasındaki evler ve Beyoğlu'ndaki bazı binalar boyatılmış, Taksim'e büyük bir Missouri resmi konmuş, Missouri mürettebatının hoşuna gitmesi için gece kulüpleri ve barların önüne "Welcome" ve "Burada İngilizce konuşulur" yazılı tabelalar konulmuş, Missouri mürettebatını en iyi koşullarda "ağırlamak" ve "rahatlatmak" için İstanbul genelevleri beyaza boyanıp hayat kadınları muayene edilmiş, Dolmabahçe Sarayı'nın hemen yanı başındaki Bezm-i Alem Valide Sultan Camii'nin minareleri arasına "Welcome" mahyası asılmıştır.

ⁱⁱ 1 Şubat 1968 ile 16 Şubat 1968 arasındaki sağcı gazetelerin manşetleri bir karşı saldırının habercisi gibidir: 6 Şubat, Sabah: *Şer cephesi yeni bir karışıklık çıkaracak*; 7 Şubat Son Havadis: *Filo'nun yapacağı yeni ziyaret yaz aylarındaki hezimetin rövanş maçı mahiyetindedir*; 8 Şubat Bugün: *Komünistler, karışıklık çıkarmağa hazırlanıyor*; 12 Şubat, Bugün: *Tarihimizin en kara günü. Beyazıt kulesine kızıl bayrak asıldı*. 13 Şubat Bugün: *Milletin sabrı tükenmek üzeredir*; 15 Şubat Bugün: *Kızilları boğmanın vakti geldi*; 15 Şubat Son Havadis: *Ya tam susturacağız ya kan kusturacağız*. (biamağ, 2013)

ⁱⁱⁱ AP içinde Demirel'e karşı ortaya çıkan muhalefet bu 41 kişi ile sınırlı değildi. 17 Ocak 1970'te 72 milletvekili Demirel'e muhtıra verdi. Demirel bütçe oylamasına kadar geçen sürede muhalif milletvekillerinden bazılarını ikna ederek yanına çekmeyi başardı ve bütçe oylamasında sadece 41 milletvekili muhalif oy kullandı (Atılğan, 2015, s. 626-627).

ⁱⁱⁱⁱ İsim okunarak yapılan açık oylamada 214 kabul oyuna karşılık 224 ret oyu kullanıldı. [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 11.02.1970, Dönem: 3 (14), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 45, Oturum: 2, s. 147]

^{lv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 15.03.1970, Dönem: 3 (14), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 55, Oturum: 1, s. 554.

^{lv} Oylamada 404 çıktığından ve güvenoylamasında hükümetin kurulması için toplantıya katılanların salt çoğunluğunun oyu yeterli olduğundan, güvenoyu almış sayılmak için gerekli oy 203'tür. Bu yönden hükümetin kurulması için AP'li milletvekilleri tarafından verilen 221 oy yeterlidir. Ancak toplantıya katılmayan AP'li milletvekilleri ile diğer 8 bağımsız milletvekilinin red oyu vermeseler bile toplantıya katılmaları halinde, diğer partilerin destek vermemeleri koşuluyla, hükümet güvenoyu alamamış olurdu. Çünkü bu durumda toplantıya katılanların sayısı 448'e ve dolayısıyla hükümetin kurulması için gerekli olan oy sayısı 225'e çıkardı. Bu durumda AP milletvekilleri tarafından verilen 221 oy hükümetin kuruluşuna yetmezdi. Hiç kuşkusuz AP'li muhalif milletvekilleri toplantıya katılmayarak, hükümetin güvenoyu alamama olasılığını ortadan kaldırmışlar ve hükümete dolaylı bir destek vermişlerdir.

^{lvi} Parti içi muhalefetle Demirel arasındaki mücadele muhaliflerin tasfiyesi ile sonuçlansa da muhalifler de ihraç edilinceye kadar rahat durmamışlardır. Muhalifler Demirel'in soruşturma komisyonuna göndermişler ve yargılanmasını sağlamaya çalışmışlardır. (Atılğan, 2015, s. 626)

^{lvii} Altan Türkiye ekonomisinin 1970'li yılların başında kapitalist dünya ekonomisinin kabuk değiştirmeye başlamasıyla değişime zorlandığını ve bu değişime direndiği için 1971 Askeri darbesinin gerçekleştiğini ileri sürmektedir. 1971'de dünya ekonomisinde yığınlara yönelik tüketim mallarının yerini yüksek teknolojiye dayalı bilgisayar ve biyoteknoloji gibi ürünler almaktaydı. Bu yüzden de Amerika dâhil kapitalist dünyanın gelişmekte olan iç pazarlara eskisi kadar ihtiyacı kalmamıştı. Dünya bankacılık sistemi de bu değişiklikten etkilenecek borç vermekten vazgeçti ve eski borçları toplamaya koyuldu. Gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri, içe dönük büyüme modelinden vazgeçerek dışa dönük büyüme modelini seçmeleri gerekiyordu. O dönemde açıklanan IMF politikaları tam da bu amacı taşıyordu: (1) Enflasyonu frenlemek, (2) İhracatı artırıcı önlemler almak, (3) Ekonomiyi serbestleştirmek. Enflasyonun frenlenmesinin aracı, iç talebinin kısılmasıdır. İç talebin kısılması için ücret artışlarının önlenmesi ve kredi faizlerinin yükseltilmesi gerekir. İhracat artışı için tarım

kesiminin desteklenmesi ve tarımsal girdilere dayalı ihracata dönük sanayileşme yönünde adım atmak gerekir. Ekonominin serbestleştirilmesi için devlet müdahalesinin azaltılması ve KİT ürünlerine maliyetle orantılı zam yapılması önerilmiştir. Bu politikalar sonucunda ihracat ve döviz gelirlerinin artırılması sağlanacak ve gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödemesi mümkün olacaktı. Türkiye bu değişime direndiğinden 12 Mart darbesi yapılmış, ancak darbeden sonra da değişim gerçekleştirilmemişti (Altan, 2001, s. 103-106). Bu açıklamalar çerçevesinde, Demirel'in politika değişikliği arayışının nesnel dışsal koşulların zorlamasından kaynaklandığı söylenebilir.

^{lviii} Muhtıra metni şöyleydi: “(1) Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. (2) Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. (3) Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.” (Atılğan, 2015, s. 638)

^{lix} 12 Mart Muhtirasının aslında 9 Mart'ta farklı bir biçimde verilmesi planlanmıştır. 27 Mayıs Darbesinden sonra kurulan Madanoğlu Cuntası Türkiye'de sosyalizmi kurmayı amaçlayan, ancak bu amacın parlamenter demokrasi yoluyla gerçekleştirilemeyeceğine inanan Doğan Avcioğlu'nun fikirleri etrafında örgütlenmiştir. Avcioğlu bu nedenle *Yön Dergisi*ni kapatmış ve 1968'de tamamladığı *Türkiye'nin Düzeni* adlı eserinde Türkiye'nin neden kapitalist bir yoldan kalkınamayacağını açıklamıştı. Avcioğlu parlamenter rejimi *cici demokrasi* olarak adlandırıyor ve askeri darbeden sonra bir devrim yapılabilmesinin bir programın sürdürülmesi halinde mümkün olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla cuntanın askeri lideri Madanoğlu iken fikri lideri Avcioğlu'ydu. Madanoğlu Cuntası darbenin 9 Mart'ta yapılmasını planlamıştı. Ancak MİT ajanı Mahir Kaynak da cuntanın içine sızmıştı ve olayları takip ediyordu. Cunta, Kaynak'ın ajan olduğunu KGB sayesinde öğrendi. Darbenin başlayabilmesi için Gürler ya da Batur'un başa geçmesi beklendi. Ancak her ikisinden de darbe komutu gelmeyince 9 Mart darbesi yerine, duyurusu 10 Mart'ta yapılan 12 Mart Darbesi gerçekleşti (Atılğan, 2015, s. 636-637).

^{lx} Atılğan, parasal kaynak gereksiniminin giderilmesi için örgütlerin banka soygunları yapmaya başladıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda ilk banka soygununun 11 Ocak 1971'de yüzlerini gizlemeye bile gerek duymadan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan tarafından İş Bankası Ankara Emek Şubesinde gerçekleştirildiğini; 12 Şubat'ta ikinci banka soygununun Küçükkesat Ziraat Bankası şubesinde gerçekleştirildiğini ve bu soygunun da Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına mal edildiğini belirtmektedir (Atılğan, 2015, s. 634). Ancak ülke çapında silahlanan örgütlerin finansmanının birkaç banka soygunuyla sağlandığına inanmak güç görünmektedir.

^{lxi} 1960-1980 dönemini toptancı bir anlayışla değerlendiren çalışmaların birinde şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: “Doğrusunu söylemek gerekirse 1961 Anayasası'nın getirdiği değişikliklerin dışında olsa da devrimin getirdiği çok önemli bir değişikliklerden biri nispi temsil sistemiydi. Yeni sistem Halk ve Adalet Partilerinin iki büyük parti olarak ortaya çıkmalarını ve gerçekten de 1965'te Adalet Partisinin tek başına iktidara gelmesini önlemedi. Ancak genel olarak söylenirse 1960'tan 1980'e kadar koalisyon hükümetleri hüküm sürdü” (Dodd, 1983, s. 64). Bu ifadeler 1960-1965 arasında sivil bir rejime geçilemediğini ve bu durumun Anayasa'dan kaynaklanmadığını göz ardı etmekte ve koalisyonların sorumlusu olarak nispi temsil sistemini göstermektedir. Üstelik Anayasa'ya sorumluluk yüklemek isterken, seçim sistemi değişikliğinin Anayasa'dan kaynaklanmadığını da itiraf etmektedir. Öte yandan milli bakiye seçim sisteminin uygulandığı dönemde bile tek parti iktidarının oluşabilmesi bu açıklamaları kökten çürütmektedir. Bu tür toptancı değerlendirmelerin alt dönem incelemeleri yapıldığında ciddi sorunlar içerdikleri gözler önüne serilmektedir.

Göç Alanında Hukuksal Aksaklığa Karşı Kolektif Bellek

Pınar KARABABA¹

 ¹Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, Department of Sociology

Özet

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin 2019 senesinde mültecilik alanında bulunduğu noktayı geriye dönüşlü olarak, kitlesel göçün başlama tarihinden itibaren yaşanan hukuksal aksaklıklar üzerinden tartışmaktadır. Makale öncelikle göç alanında yeri giderek artan, fakat göç analizlerinde rolü tartışmalı olan sivil toplum örgütlerinin deneyimini hukuksal aksaklık zeminini netleştirmek için görünür kılmayı amaçlıyor. Aynı zamanda bu sektörün hem günümüz ekonomisindeki yeri hem de hukukun eksikliklerinin bertaraf edilmesindeki yazılı olmayan kuralların belleği olma görevi tartışılmaktadır. Bu yazının yazıldığı dönemde var olan krizin tekrarlanmaması ve yeni hukuksal yapılandırmaya mültecilik statüsü kadar eşit hak zemininin de getirilmesi için yazılı hukuk kadar aksaklıklara dair belleğin de işlevselleştirmesi gerekliliği makale kapsamında mülteci ve STÖ deneyimi üzerinden tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göç Çalışmaları, STK Çalışmaları, Türkiye'de Mülteci Hukuku, Geçici Koruma, Bellek

Collective Memory Against Legal Malfunction in the Domain of Refugee Work

Pinar KARABABA¹

¹Asst. Prof. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Department of Sociology

Abstract

This work discusses the present condition in the Republic of Turkey in 2019 in the field of migration retrospectively over the legal malfunctions occurring since the beginning of mass migration. The role of non-governmental organizations which is growingly prominent in the field of migration yet disputable in the analysis of migration is used in this work to clarify the field of malfunction. Additionally, NGO's are discussed both with their part in today's economy and with their feature as the collective memory of the field of migration challenging the malfunction functioning the juridical rules. For the new experiences in the field of migration to continue without being the repetition of the crisis happening during the time of this article, the article discusses the importance of making the memory on malfunction affective in addition to statutory law to reach a new legal configuration which would include an equal rights ground as well as refugee status.

Keywords: Migration Studies, NGO Work, Turkey's Law on Refugees, Temporary Protection, Memory

Corresponding Author	Pinar Karababa İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Cihangir, Petrol Ofisi Cd. No:3, 34310 Avcılar/İstanbul
E-mail	pkarababa@gelisim.edu.tr
Manuscript received	October 2, 2019
Revised manuscript accepted	December 3, 2019

Göç Alanında Hukuksal Aksaklığa Karşı Kolektif Bellek

Giriş

Bu makalenin ana meselesine girmeden önce bahsedeceğim aksaklıklar üzerine neden mültecilik sahasına ve bu saha şartları içinde oluşan kolektif belleğe referansla konuştuğumu açıklamam gerekli. Bu aynı zamanda tüm bu aksaklıkları dışarıdan değil, içeriden ve sorumluluk olarak eleştirdiğimden, eleştirilerin dışında kalmamam için de önemli.

2016-2017 senelerinde Gaziantep'te, 2017-2018 yılı Eylül ayına kadar İstanbul'da farklı sivil toplum örgütlerinde çalıştım. Ardından başlayan akademik hayatımda ise saha araştırmacısı olarak aynı alanda bulunmaya devam ettim. Hukukun teorik altyapı eksiklikleri üzerinden eleştiriyi yaparken öncelikle aşağıda bahsedeceğim üç konuda da (sorumluluk, hak gözetme ve dayanışma) sivil toplum örgütleri (STÖ) veya diğer adıyla üçüncü sektörün etkisini görmeyi ve oluşturdukları kısa süreli ama kolektif belleğin sorun çözücü olduğunu atlamamaya çalışacağım. Aynı zamanda bu sahada çalışmış, hukukun gri alanlarında geçici çözümleri bulmaya ve devlet mekanizmasını harekete geçirmeye uğraşmış biri olarak makalede bahsedeceğim hukuksal aksaklıkların saha yansımalarını tartışırken kendimi de bu çerçevede görmem gerekiyor. Bunu yapmadan ne bu makaleyi yazmam mümkün ne de sorumluluktan kaçmam. Bahsettiğim altyapı eksikliklerinin oluşmasında bir katkı olmasa da uygulama üzerinden bu eksiklikleri düzeltme konusunda kıyafetsiz kalındıysa bunda benim de payım ve kendi eleştiriye bir muhataplığım var. Bu vesileyle mültecilik alanında çalışan ve sürekli yeni bir bürokratik duvara çarpmanın; mülteciliği yaratan sistemde hem ekonomik olarak ayrıcalıklı hem mesleki olarak duyarlı olmanın zorluklarını yaşayan tüm saha çalışanlarına eleştiriyi içeriden ve kendi yaşadıkları zorluğu anlayarak yaptığımı söylemeyi emeklerine karşı bir borç bilirim.

Bu çalışma, yasada ve uygulamada yer alan boşlukların, ağır gelişmenin ve çözüm süreçlerini erteleme anlamındaki krizin bugün vardığı noktanın 2011 sonrası gelişmelerin sahadaki etkilerini aktararak incelenmesini içerir. İncelemeye destek olan veri hem mültecilik alanında eski bir sivil toplum örgütü çalışan olarak Gaziantep ve İstanbul sahalarında yaptığım gözlemlerden ve 2017 senesinde yaptığım bağımsız bir çalışmadan çıkarılmıştır.

Bu makale Türkiye’de Göç Hukuku’nun sebebini sadece yetersizlikte bulmadığım bir teori-pratik uyumsuzluğu üzerinden sahaya yansıdığını ve STÖ’lerin sahadaki süreçlere dair belleğinin bu uyumsuzluğun yarattığı krizi hafifletici etkilerine değiniyor. Türkiye Cumhuriyeti’nin mültecilerle ilgili zorlu deneyiminin çetrefilliğine dair örnekleri vakalar üzerinden incelemek hukukun pratik alana nasıl nüfuz ettiğini daha etraflıca görmemizi sağlayacaktır. Bu durumu mültecilik sahasının uygulama alanı olarak kendi dinamikleriyle incelersek mevzuatta ancak yaygın bir soruna maruz kalınca tekilliği çeşitlendirilen mülteci kavramının henüz yasaya ve siyasaya aksetmemiş yanlarını da bulabiliriz. Türkiye Cumhuriyeti’nin mültecilik ile olan uzun ve insani göç için verilen statü ve haklar anlamında akıl karıştırıcı ilişkisini sadece eksiklik veya keyfilikle açıklamak bu ilişkinin yoğunluğunu gözden kaçırmamıza sebep olur. Bununla beraber altyapısal eksiklik, keyfilik ve kasıtlı tercih üzerinden bu ilişkiyi okumanın bir zorluğu da var. Sahadaki belirsizlik ve yetkililer tarafından bilgi aktarımının sekteye uğraması araştırmacının saha bilgisine toptan erişimine sürekli perde çekiyor. Sahada üretilen bilginin ise, teori pratik uyumsuzluğu üzerinden hukuksal krizin insani krize etkisine bakarken, bu belirsizliği apaçık hale getirmese bile daha anlaşılır kılacağına inanıyorum.

Düzensiz göçü büyük ekseninde incelemek, bizi ve bütün devletleri bağlayan bir ekonomik düzenden bağımsızlaştırılmaz. Mültecilik dünya ekonomisi üzerinden okunduğunda tesadüfi olmayan bir durum. Göç yaygın olarak kaynakları ve güvenlikleri başka bir küresel tabakada yaşayan devletlerin güvenlik ve kaynağı için azaltılan insan gruplarının hareketi. Bu grupların yer değiştirmesini ekonomik sektörlere ucuz emeğin girişi ile hedef tabakayı ikinci kez zenginleştirmesi takip ediyor. Hedef tabakanın alt hiyerarşilerinde ise kimlik ve istihdama erişim konusunda çatışmaların çıkması pazar için rekabet üzerinde emek ücretlendirmesini ve işçi haklarını asgariden belirleme seçeneğini yaratıyor. Bu anlamıyla şaşkınlık yaratamayacak bir rasyonelden bahsediyoruz. Üçüncü sektörün şişmesi olarak da tanımlanan ve devlete bağlı olmayan örgütlerin hak ve hizmetlere erişimde devlet hizmetinden daha büyük bir paya sahip olmasını sosyal devletin küçülmesi adına eleştirmek, topluma dâhil olan mülteci ve kimliksizler de dahil bireylerin haklarını gözetmek için önemli bir nokta.

Öte yandan bunun çelişkisel bir durum olup olmadığını tartışırken sadece çatışma yaratmadığının da altını çizmek lazım. Mültecilerin hak ve hizmete erişimi için ortaya konulan hizmetlerin içinde ekonomik payı hiç de azımsanamayacak uluslararası yardım kuruluşlarının ve onların yerli ortaklarının bir hak olarak değil ama bir iş olarak hizmet sağlama

mekanizmasında yer kaplamaları sosyal devlet ihtimalini gölgeliyor. Öte yandan anilik ve planlanmamışlığın kesiştiği Türkiye gibi ülkeler için devlet ve devlet ile yüksek koordinasyon halinde çalışan Kızılay gibi kuruluşların kapsayamayacağı o büyük, aniden ortaya çıkmış ve ne hukuken ne de altyapı olarak tamamıyla düzenlenmiş yardım alanının hem desteğe hem de yönlendirmeye ihtiyacı olduğu kitlesel göç sonrası sekizinci senede hala ortada. Mücbir sebep (önlem durumunda dahi karşısında çaresiz kalınan durum) ve insani kriz (insan topluluklarını tehdit eden olaylar) sorumluluk, hak gözetme ve dayanışma da doğurur. Bunun ötesinde başka bir hak arama zemini kalmadığında alınan inisiyatifler ve bulunan geçici çözümler toplamı, hukukun belirleyiciliği kadar etkin olmasa da bir nebze olsun hak ve hizmet erişiminde etkin olabilecek bir kolektif bellek yaratırlar.

Bu noktada devlet, üçüncü sektör ve birey arasındaki temastaki gri noktaların uzantısının bugün karşımıza ne çıkardığını görmek ve neden üçüncü sektör içinde bir kolektif hafızanın gerekli olduğunu, yazılı olmayana ve bazen dengeleri değiştirmemek adına resmen yazılmayana karşı bu sözlü belleğin hangi açığı doldurduğuna değinmek gerekiyor. Mültecinin bu iki uç arasındaki deneyimi hukuksal aksaklığın temas noktalarını aktarmanın hukukun kendi içindeki teorik ve pratik işleyiş sorununu göstermek için önemli olacağını düşünüyorum.

Bu bağlamı gözden kaçırmadan geriye dönüşlü olarak 2019'dan 2011'de kitlesel göçün başladığı noktaya doğru yapılacak bir sorgulama kitlesel göç için oluşturulan yönetmelikle hayatımıza giren geçicilik kavramının farklı yansımalarını ortaya çıkarır. Bu aynı zamanda, sahadaki aktörlerin –ister kamu ister özelde olsun- eylemlerini göç mevzuatı ile beraber ele aldığımızda hangi noktalarda eksik kalındığını da haritalamaktadır. Son dönem gelişmelerden örnek vermeye başlamak bu eksiklikleri an itibariyle son noktasından başına doğru inceleme fırsatını bize sunar.

Kayıt Durdurma ve Sivil Toplum Örgütleri Deneyimi

Türkiye'nin hareketli gündemi 2019 senesinin Temmuz ayından bu yazının yazıldığı 2019 senesinin Eylül ayına kadar, İstanbul Valiliği'nin verdiği kararla mültecilerin geri gönderilmesi ile meşgul oldu (İstanbul Valiliği, 2019). Bu yazının da konusu olan göç hukukundaki aksaklık, boşluk ve uygulama sorunlarının pratik sahadaki etkilerine bakıldığında, özellikle 2011 Suriye'den Türkiye'ye kitlesel göç ekseninde görünür hale gelen altyapı ve uygulama

sorunlarından ötürü belirsizliğin, hala bu sahanın temel özelliklerinden biri olduğunu görmekteyiz. Türkiye'ye farklı ülkelerden gelen, bazıları çok uzun bir süredir başka bir ülkeye gönderilmeyi bekleyen ve resmi statüleri aslında mülteci olmayan pek çok insan, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin arabuluculuğuna ve dahline pek alan bırakılmadan geri dönüşün gerçekleşmeye başladığı bir ortamda yaşıyorlar.

İnsan hakları alanında çalışan pek çok örgüt ve kişinin itiraz ve paylaşımında görüldüğü üzere geri gönderilen kişilere dair tanıklık kendilerine gönüllü olarak döndükleri üzerine bir kâğıt imzalatıldığınıⁱ belirtiyor. Dolayısıyla dönmeye mecbur bırakılıp gönüllülükleri belgelenecek uluslararası anlaşmalarla belirlenen geri göndermeme ilkesininⁱⁱ askıya alınmasıyla ilgili kaygılar haklı bir şekilde dile getirilmekte.

Mültecilik bir kavram olarak hukuksal olduğu kadar toplumsal atıflar içeriyor. Türkiye Cumhuriyeti Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun (YUKK) tanımlandığı şekliyle mülteci tanımını "Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler" için kullanmak hukuksal anlamda bir hatadır. Türkiye hukuku, mültecilik alanında, aşağıda anlatılacak kısıtlardan dolayı mülteci tanımını bu çalışmada değinilecek Afgan, Iraklı, İranlı, Somalili, Suriyeli birçok topluluk için uygun görmez ve üçüncü yani nihai ülke olma rolünü çok daha dar bir grup için benimser. Öte yandan, tarafların birbirine sorumluluğu üzerinden ele alındığında özellikle sivil toplum örgütlerinde ücretli ve gönüllü çalışanlar için mülteci geriye dönüş ihtimalinin ve nihai olarak yerleşilecek üçüncü bir ülkenin yokluğunda bir temenni halini alır. Bir ülkede beraber yaşayan, kayıtlı veya kayıtsız aynı büyük ekonomiye emek veren, kayıtsız çalışma, sigortasızlık, erken evlilik, çocuk işçiliği, aile içi şiddet gibi ortak sorunları paylaşan; aynı çözümü hak eden insanların haklarını eşitlemeye en yakın statü olan mültecilik bu temenninin de taşındığı bir çatı kavrama dönüşmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin göç alanındaki resmi varlığı, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi kısıtlama şartıyla imzaladığından dolayı Avrupa Konseyi ülkelerinden gelenler dışındaki insan ve insan gruplarına mülteci statüsü vermekle yükümlü değil fakat aynı anlaşma tarafından geri göndermeme ilkesini uygulamakla da yükümlü kılınmakta (Cenevre Sözleşmesi, 1951). Türkiye Cumhuriyeti içinde coğrafi kısıttan dolayı sadece mülteci statüsündekiler resmen kalma iznine sahip. Bu anlaşmaya göre mültecilere benzer sebeplerle bireysel veya kitlesel olarak başka ülkelerden gelen vatanlı veya vatansız kimseler için belirlenen tüm farklı statülerin (mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma) risk devam ettikçe gönderilecekleri yerin menşe

ülke değil mültecilik statüsünü veren veya ilk kabul ülkesi olan ülke olduğunu kabul ediliyor. Bu aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği üyesi olması için, yani ekonomik pazarda bulunduğu katmanın şartlarını değiştirmesi için de Avrupa Birliği tarafından gerekli görülen noktalardan bir tanesidir (GIGM, 2013).

Bundan dolayıdır ki İstanbul Valiliği'nin aşağıda alıntılanan açıklaması yaşananın aslında düzensiz göç ile mücadele için yapılan bir önlem olduğunun altını çiziyor:

İlimizde düzensiz göçle mücadele, kaydı olmayan ya da başka illere kayıtlı olan Suriyeliler, kayıt dışı istihdamın önlenmesine yönelik rehberlik hizmetleri ve işyeri tabela denetimleri devam etmektedir.

Valiliğimizin koordinasyonunda 12 Temmuz – 25 Ağustos 2019 tarihleri arasında;

a) Düzensiz göçle gelen 16.423 kaçak göçmen, Bakanlığımızın belirlediği Geri Gönderme Merkezlerinin bulunduğu illere sevk edilmiştir. Bunların geri gönderme işlemleri sevk edildikleri merkezlerde sürdürülmektedir.

b) İlimizde kayıtsız 4.500 Suriyeli, Bakanlığımızın belirlediği illerdeki Geçici Barınma Merkezleri'ne sevk edilmiştir.

c) Başka illere kayıtlı Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin, kayıtlı buldukları illere dönüşleri devam etmektedir (İstanbul Valiliği, 2019).

İstanbul Valiliği'nin değindiği düzensiz göçü Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü şöyle tanımlıyor:

Düzensiz göç; bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir. Düzensiz göç hedef, transit ve kaynak ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir konudur (GIGM, 2019).

Düzensiz göçle mücadele planı içerisinde de İstanbul Valiliği'nin de değindiği "çalışma alanında gerekli düzenlemelerin yapılması ve yasadışı istihdamın asgari düzeye çekilmesi" yer almaktadır (GIGM, 2019/1). Göç İdaresi tarafından ifade edilen düzensiz göç şartlarında Geri Kabul Anlaşması'na yapılan atıf, düzensiz göçle mücadelede Geri Kabul Anlaşması Hükümlerince geri göndermenin gerçekleşmesi üzerinedir. Bu ilke aynı

zamanda Avrupa sınırlarından kota dışı ilticayı engellemeyi de sağlıyor. Avrupa Birliği'nin resmî internet sitesi anlaşmayı şöyle özetliyor:

AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması Vize Serbestisi Diyaloğunun başlamasına paralel olarak 16 Aralık 2013 tarihinde imzalandı. AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması'nın temel hedefi mütekabiliyet çerçevesinde, her bir tarafın diğer tarafın topraklarına giriş, topraklarında bulunma ya da ikamet etme koşullarını yerine getirmeyen kişilerin hızlı ve sistemli bir şekilde geri kabulüne ilişkin usulleri belirlemektir. Bu anlaşma bir tarafın topraklarından diğer tarafın topraklarına doğrudan giriş yapan ya da bu topraklarda kalan hem AB üye ülkeleri ile Türk vatandaşlarının geri kabulüne hem de üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişiler dâhil olmak üzere diğer tüm kişilere ilişkin hükümleri kapsamaktadır (AB, 2019).

Temmuz 2019 itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nin Geri Kabul Anlaşması'nın Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun açıklamasıyla, Doğu Akdeniz'de yaşanan gerilimler ve vize serbestisinin gerçekleşmemesi sebebiyle geri alındı. Bu açıklamayla aynı tarihte başlayan geri göndermelerle ilişkisi devlet kurumları tarafından kurulmazken, mültecilik sahasının kendi gerçekliği bunun yukarıda değinilen AB üyesi olma bağlantısı için olup olmadığını sorgulamaya hak verecek kaygılara da gebe.ⁱⁱⁱ

Bu gelişmeler içinde yer alan önemli başka bir nokta da Temmuz 2019'daki karar alınmadan önce devletin resmi iletişim kurumlarından bir olan Basın İlan Kurumu tarafından kamuoyu ile paylaşıldığı üzere İstanbul ili içerisinde kayıt alımının durdurulduğuna dair açıklamadır. Buna göre, İstanbul ili içerisinde Şubat 2018 itibariyle 542.000 Suriyeli bulunması sebebiyle kayıt işleminin Valilik tarafından durdurulduğu halka aktarılıyor (Basın İlan Kurumu, 2018).

Kayıt işleminin durdurulması, serbest kapı politikasının ardından başlayan ve geçici koruma altındaki kişilerin iş bulma, eğitim ve güvenlik sebepleri hariç kayıtlı oldukları şehirden çıkarılmaması üzerine olan uygulama devam ederken yeni kayıt alınmaması anlamına geliyor. Öte yandan, bu uygulama İstanbul'a önceden gelmiş ve kayıt beklemekte olan kişilerin de artık kaydolamayacağı demek. Benim 2016-2017 arası deneyimim de dönem dönem güvenlik, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile Göç İdaresi arasında veri güncelleme üzerinden kayıtları doğrulama süreci gibi sebeplerle ara sıra kayıtların durdurulduğu üzerine. Kayıtların alınmaması hem önemli sayıda insanın temel sağlık

hizmetlerine, kayıtlı istihdam alanlarına, yüksek eğitime erişememesi anlamına geldiğinden pek çok STÖ bu dönemlerde, özellikle hastanede doğum dahil sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlanmasından dolayı artan bir iş yüküyle karşı karşıya kalmaya alışkındır. Bu dönemlerde kayıtsız olan mülteciler toplumsal huzuru kaçırma, güvenlik gibi endişe veya kanıtlarla gönüllü dönüşe dair bir kâğıt imzalayarak ülkelerine gönderilirler. Uygulamanın duraksaması hem saha çalışanları hem de mülteciler için alışıldık bir durumken sonlandırılmanın ilk kez uygulanması henüz kayıt olamamışlar için başka ve daha çözümsüz bir süreç başlatmış oldu.

Yukarıda bahsettiğim deneyime dayanarak mültecilik sahasındaki eski bir saha çalışanı ve bu alanda akademide çalışan biri olarak deneyimim şu an vardığımız durumun aslında bir ilk uygulama değil fakat eski ve azlığından ötürü ses getirmeyen bir uygulamanın vardığı ileri nokta olduğunu bana gösteriyor. Hem kayıt durdurma hem de kâğıt imzalanarak geri gönderme ilk defa başlatılan süreçler olmanın tersine aslında denenmiş bir pratiğin ürünüdür. Bu denemelerin olumlu veya olumsuz etkisinin kamuoyuna ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri gibi koordine çalışılan devlet birimlerine nitelikli bir biçimde yansımamasının ise kendine özgü bir tarihi var. 2016'daki darbe girişimini takiben olağanüstü halin alışıldık ve başa çıkılabilen aksaklık ve uygulamalar yerine yeni bir dönem açması, birikmiş kolektif çözüm bulma hafızasının bundan dolayı işleyememesi ve ardından kapatılan çok sayıda dernekle zaten işlevselleştirilmesi sorunlu hale gelen bu hafızanın kaydedilmeden sahadan çekilmesi sebeplerden birkaçıdır.

Geçiciliğin, Aksaklığın ve Hafızada Kalanın Teorisine Dair Bir Not

Benim mültecilerin hak ve hizmetlere erişimi için Gaziantep'te çalışmaya başladığım 2016 senesi kriz adıyla da anılan kitlesel göçün beşinci senesiydi ve temel ihtiyaçlar olan barınma, gıda, tedaviye erişim sorunları devam ediyordu. Bu zaman dilimi mültecilik sahası için kritik bir dönemin içinde yer alıyordu. Bu sene içinde hem Türkiye'nin Suriye üzerinde iddiaları belirginleşti hem de AFAD'ın 2013'te Göç İdaresi'ne yaptığı devir teslim devam ediyordu. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GİGM) diğer uluslararası kuruluşlar ve STÖlerle koordinasyon toplantıları henüz tam anlamıyla işletilemeyen fakat kısa yolları öğrenilmiş bir çalışma sahasının bilgisini paylaşmamızı sağlıyordu. Buna verilebilecek bir örnek geçici koruma kimliği henüz çıkmamış hastaların düzenli tedavisini sağlayabilmek adına 3 aylık aralıklarla mahkemeden koruma

kararı çıkarılmasına dair bilgi paylaşımıydı ve pek çok STÖ'nün vaka dosyalarının akışını hızlandırmıştı. Bu paylaşım sayesinde hem Türkiye'deki hem Güneydoğu'daki hukuki zemini aynı olsa da uygulama bakımından farklılaşan benzer durumlar için çeşitli çözümler bulmak kolaylaşıyordu.

Bu yazıda kolektif belleğe verilen önem üçüncü sektörün Türkiye'de olduğu kadar kuvvetlenmesinin sosyal devletin çökmeye başlamasının bir göstergesi olduğu gerçeğini perdelemek amacı taşıyor. Küresel kapitalizmin vardığı bu nokta hem devletin hak ve hizmetlere erişim konusundaki yeterliğinin ve yeterlik istencinin hem de devlet adını verdiğimiz kurumun yeniden yapılandırılmış bir tabakalaşma içinde sınırlarının muğlaklaşmasını sağlıyor. Bauman'ın bu konuya değinirken göçmen/yerli ve kentsoylu/kente yerleşen ayrımlarını sorgularken tanımların yeniden yapılmasını istemesi bu belirsizlikle alakalı:

(...) küreselleşme neticesinde iktidarla siyasetin birbirinden ayrılması nedeniyle, devletler bugün büyükçe mahallelere dönüşüyorlar: belli belirsiz çizilmiş, geçirgen ve yetersiz tahkim edilmiş sınırların içine sıkışmış haldeler. Bu sırada eskinin mahalleleri de –bir zamanlar tüm diğer *pouvoirs intermédiaires* (aracı güçler) gibi tarihin tozlu sayfalarında kaybolacakları varsayılmışken -yarı-yerel politikaların ve bir zamanlar devletin tekelinde olan, canı pahasına koruduğu tekeli “biz” ve “onlar”ı ayırma görevinden geriye kalanları kullanarak “küçük devletler”e dönüşme savaşı veriyor. Bu küçük devletler için “ilerleme”, “kabileye dönüş” anlamına geliyor (Bauman, 2017, s. 40).

Bu belirsizlik içerisinde mültecilik kavramı bir göç bürokrasisi içine yerleştirilirken fazla değinilmeyen konulardan biri devlet dışında hizmet sağlayanların rolü ve etkisi. Üçüncü sektörün kuvvetlenmesi ve aracılık ile beraber koruma, temel sağlık ve hijyen, okula destek ve psiko-sosyal destek alanlarında kendisinin de hizmet vermesi yazılı hukuk kadar üzerinde uzlaşmış çözüm mekanizmalarına da dayanıyor. Yasa ve siyasanın atıllaştığı noktalarda işlemeyen ve aslında kaydedilmesi zor olan ise değişken bürokrasilerdeki kısa yollar. Özellikle Türkiye gibi yerel otoritenin güçlü olduğu ve bugün İstanbul Valiliği'nin uygulamasında da görüldüğü gibi diğer denklerinden bağımsız davranabildiği bir sahada bu kısa yolların kaydedilmesi hem hızlı değişimlerden dolayı vakit kaybı hem de 2016 sonrası Kanun Hükmünde Kararnameleri (KHK) takip eden süreçte raporlama denetiminin artması sebebiyle zor. Bunun yerine koordinasyon üzerinden gelişen ve dolayısıyla hafızadaki birikimi

işlevselleştiren bir süreç var. Elisa Palucci'nin (2018) alıntıladığı üzere Gill'in (2018) değindiği devlet merkezli, bürokratik karşılama ve dahil etme süreçlerinin karşısında kendiliğinden oluşan ve empati temelli oluşumların bulunmasının bir sebebi de Türkiye'nin de içinde bulunduğu aktif sahanın değişimlerinin yarattığı bir süreç (Palucci, 2018, s. 236). Bu iki sürecin arasında bulunan üçüncü sektör ise, profesyonelleşme iddiasının yanı sıra en azından pek çok STÖ'nün paylaştığı bir saha etiğini ve çözüm bulma amacını içeriyor. Ben yine de Gill'in bahsettiği kendiliğinden gelişen ve dışlamanın tam karşısında yer alan bu süreçlere STÖ'lerin de dahil edilebileceğini düşünüyorum. Sadece Türkiye sahası içine baktığımızda dahi, sivil inisiyatifle kurulan mülteci mutfak kolektiflerinin daha geniş ve çoğunlukla yerli bir kadın kitlesiyle buluşmasında STÖ'lerin gösterdiği aracılık buna bir örnek. Bu destekleşmenin sahada aktarılmasının yolu olan koordinasyon ise hukuksal karışıklığın karşısında yazılı olmayan ve etkileri kolay geçen ama geçici olarak faydası ortada olan bir destekleşmeyi bize sunuyor.

Aktörlerin resmi tarihe ve silinmek istenen kolektif deneyime karşı kullandığı bir araç olan bellek Leyla Neyzi'nin tanımıyla tarihin düz çizgisine meydan okur (Neyzi, 2008: 124) Eylemin bir birikim olarak görülmesini sağlayan fakat tekrar eden performansların arkasında fazla değinilmeden kalan öğelerden biri de aynı amaç etrafında birleşmiş farklı aktörlerin eyleme dair yöntemlerini yeni aktörler kuşağına aktararak sürdürmesini sağlayan bellektir. Öte yandan belleğin nesnel ve esnek yapısı onu işlevsel kıldığı kadar yoruma açık da kılar (Fentress ve Wickham, 1992). Bu işlevselliğin ve topluluğa göre şekillenmenin arkasında Nora'nın belirttiği gibi belleğin varoluşunun geçmişle değil şimdiki zamanla ilişkisi durmaktadır (Nora, 1989).

Belleğin yazılı kurala hem muhalefet eden hem de onun kadar geçici ve etkili olmayan yapısı bir yandan da belirli bir konjonktürde yazılamayacak olanın aktarılmasına odaklanmasıyla ilişkilidir. Hukukun yazılı ve erk sahibi olmasından beklenen standartlaşma ve etkililik ise bu yazının da konusu olduğu gibi kriz ortamlarında kaybolmaktadır. Hukukun teorisi ve pratiği arasındaki, kriz zamanlarında iyice açılan farklar aşağıda incelenecek olan ve öngörüsü zor tercih ve yetersizliklerden olduğu kadar mültecilik statülerinin yasa ve resmi dile konumlandırılmasından da kaynaklanmaktadır. Türkiye hukukunda mülteciliğin kısıtları resmi dilde statü sorunu olan grupları "misafir" gibi günlük ve muğlak bir geçicilikle işaretlemeye varabilir. Yazılı kural olarak hukukla ve yukarıda örneklendiği gibi hukukun işletilmesi üzerinden yorumlanan bilgi ile benzer bir durumu göç literatüründe de görürüz. Mültecilik kendi deneyimini sayı ve durum üzerinden hukuka yansıtabilir, ancak sıklıkla konumu

akademik yazında da görüldüğü gibi geldiği yerin şartlarına olan mesafesiyle belirlenecektir. Hukuk ve yazın arasındaki benzerlik aslında her iki disiplinin de göç süreçlerinde birbirlerine yol gösterici olmalarından da kaynaklanmaktadır. Bu sebeple geçiciliğin hukuk tarafından nasıl etkilendiğini aktarırken bir yandan da geçicilik gibi hem Türkiye Cumhuriyeti örneğinde gördüğümüz şekliyle kurumsal olarak yaratılan hem de farklılaşan mültecilik deneyimleri ve uygulamaları üzerinden doğası gereği değişken olan mültecilik sahasının ele alınmasındaki zorluğu da, hukuku da kuramsal alanın içine katarak belirtmekte yarar var.

Göç literatürüne baktığımızda disiplinlerarası olan bu alanın bilgi birikiminin bütünlüklü olmadığını görürüz. (Castles, 2010, s. 3). Göçmenlerin aktör olarak ele alınmaları aynı zamanda ait oldukları yerin dünya coğrafyasında etkin bir aktör olmamasına bir tezat olarak ortaya çıkar; bir anlamda baskı altındaki bir alandan güvenlik veya özgürleşmeye doğru yola çıktıklarında aslında kendi ülkelerinin etkin bir aktör olmamasını da yanlarında taşırlar (Castles ve Miller, 1998, s. 174). Bu bazı teorilerde fırsata kaçış olarak görülebileceği gibi (Lee, 1966) menşe ülkenin belirlediği bir kotanın doldurulması olarak da görülebilir (Straubhaar, 1986). Bu konuda hem akademik hem de teorik hukuk açısından mültecilik statüsü ve deneyiminin üzerinde uzlaşmadığının bilgisi kendi başına önemlidir. Buna ek olarak mültecilik deneyiminin kendi çeşitliliği içine yerleştirildiği teorik merkezin kaygan zemini ortaya konmadan karmaşayı açıklamak için yeterli değildir.

Hukuksal olanın kurgulanmasındaki aksaklıkların bize gösterdiğinin kasti olarak ülke çıkarını ve coğrafi kısıt gibi ilkeleri korumayı ön plana çıkarma dışında, çoğul deneyim, saha çalışanları dahil farklı etkileşim alanlarında olası çatışma zeminleri, altyapı ve üstyapı kaynaklı potansiyel sorunların öngörülmemesi; kısacası ülkenin farklı formlarına aşına olduğu mülteciliği görünür kılacak birikimin dahil edilmemesi olduğunu söylemek mümkün.

Burada belirtilmesi önemli olan hususlardan biri hukukun krizi veya hukuksal açıkları ne kadar tesadüfi boşluklar olarak ele aldığımız. Kendi kanım OHAL dönemine kadarki düzenlemelerin yetersiz olmakla birlikte otoritenin saha idaresi açısından verimli, dolayısıyla da tesadüfi olmayan, belki kriz riske dönüşüncüye kadar bürokratik iş yükü düşünülerek ertelenmiş düzenlemeler oldukları. Buna ek olarak hukukun teorik ve pratik boyutlarının birbiriyle ilişkisindeki kopukluğun analizi kısmen ani gelişmeye ve hizmet sunan aktörlerle koordinasyon eksikliğine bağlanabilir. Fakat OHAL dönemi başladığı andan itibaren ortaya çıkan durum beklenmedik yeni düzenlemelerin önceden olan her şeyi askıya aldığı fakat yerine

tam olarak geçerli bir düzenlemenin gelmediği karmaşık bir iç yazı ve muğlaklık dönemi. Sadece konuyla ilgili devlet kurumlarının veya STÖ'lerin değil aynı zamanda zaman zaman müdahil olan pek çok kurumun da yetkilerini tam bilmediği, sahaya etki izinlerinin askıya alındığı dolayısıyla hak ve hizmetlere erişim mekanizmasının büyük bir darbe aldığı bir döneme girmiş olduk. Bu dönemin hak savunuculuğu açısından en önemli etkilerinden bir tanesi Türkiye'deki hak temelli ve demokratik çabalarıyla öne çıkan örgütlerin kolektif bilgi birikiminin sekteye uğratılması oldu.

Topluluklar-arası Bir Bariyer Olarak Geçicilik

Çoğunlukla geldikleri kültürün esasları üzerinden değerlendirilen mültecileri yukarıda bahsedilen alanlardaki hukuksal aksaklıklar da karşılamıştır. 2016'dan itibaren Göç Raporu yayınlamasa da pek çok istatistik paylaşan Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'nın 05.07.2017 tarihli basın açıklaması yazı dilinde geçici korumayı misafirlik ile eşleştirerek kalıcı olmamaya vurgu yapsa da misafirin sanıldığı gibi suç işlemediğinin, bir süre daha barındırılabilceğinin de güvencesini verir:

Bazı basın yayın organları ve sosyal medya hesaplarından, Suriyeli misafirlerimizle ilgili, "suçu tırmandırdıklarına yönelik olarak" servis edilen haber ve yorumlar gerçek bağlamından koparılarak kamuoyuna yansıtılmaktadır. Suriyelilerin karıştıkları olayların Türkiye'deki toplam asayiş olaylarına oranı 2014-2017 arasında yıllık ortalama %1,32'dir. Bu olayların önemli bir kısmı kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan olaylardır. Ayrıca 2017'de Suriyelilerin karıştıkları suç olaylarında, nüfuslarındaki artışa rağmen bir önceki yılın ilk 6 ayına oranla %5'lik bir azalma olmuştur (İçişleri Bakanlığı, 2017).

Suç oranlarıyla ilgili atlanan nokta ise takibi çevresel veya sektörel sebeplerle zor olan şiddet, kayıtsız işçilik, çocuk işçiliği, erken evlilik gibi Türkiye vatandaşlarıyla ortak olarak maruz kalınan suçlarda mültecilerin ne kadar zarar gördüğüdür. Kitlesele göç pazara yeni işçi kazandırdığında ve şartlar çocukları eğitimden alıp evlenmeye veya çalışmaya zorladığında suç oranlarının ne kadar yükseldiği; bir başka deyişle, gelinen ülkenin orada kalmaya gelene karşı kusurunda görülen artış kayıtlara geçmemektedir.

Ortak sorunlar hukuksal düzenlemenin ve otoriteler tarafından verilebilecek doğru bilgilendirmenin eksikliğinde kitleleri birbirine yaklaştırmak için görünmezleşirken geçiciliğin denetim sıkıntısı yaşayan ekonomi altındaki yansımaları yerli olanı ve ötekiyi her tabakada karşı karşıya getirmektedir. Bu durumun örneklerinden bir tanesini istihdam sahasında görürüz. STÖ çalışanı E.K. ile yapılan mülakatta istihdama erişim için yapılan eksik düzenlemelerin hem mültecilerin kendi mültecilik deneyimleri için hem de içinde yaşadıkları toplumla paylaşımları için yarattığı sıkıntıyı görürüz:

Geçici Koruma altındaki mülteci Türkiye'nin sosyal güvenlik sistemine dahil oluyor, çalışma şartları yeniden düzenleniyor. Asgari ücret alıyor ama sağlık hizmetinde katılım payı ödemek zorunda kalıyor. Ücretsiz sağlık hizmetinden yararlandığı ve informal sektörde daha kolay iş bulduğu için, ayrıca sosyal yardımlardan faydalanamadığı ve dil bariyeri, mesleki yeterlilik eksikliği gibi sebeplerle tercih etmiyorlar. Çalışma izninde emeklilik soru işareti, bu belirsizlik mülteciyi tanımlamada önemli. Geçici mi kalıcı mı? Gidecek mi dönecek mi? (E.K. STÖ koordinatörü, yazar ile mülakat, 26.09.2019).

İstihdam gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında mültecinin kendi hayatına sahip çıkmasını sağlayan bir alandaki zorluk adaptasyon problemlerinin de artışına sebep olmaktadır. Geçiciliğin psikolojik yansımalarına baktığımızda tüm yaş grupları ve cinsiyetlerde geçici statü yüzünden yaşanan veya önceki savaş travmasının etkisini artıran sorunlar ortaya çıkmaktadır. Dile erişimi reddetme bunlardan bir tanesidir. Psiko-sosyal destek alanında kayıtlı olarak çalışan STÖ çalışanı bir Geçici Koruma Altındaki Suriyeli ile yaptığım mülakatta H.M., mülteciliğin üzerindeki etkisini Türkçe öğrenememesinde görüyor ve bunu *koruyucu bir kıyafet giymek* olarak tanımlıyor (H.M. STÖ çalışanı, yazar ile mülakat, 28.09.2017). Kendisine mülteciliğin haklarının ve pratik yaşamdaki yerinin düzenlenmesi sürecinde ne değişirse kendisini daha rahat hissedeceğini soruyorum:

Türkiye mülteciler için iyi bir şey yapmaya çalışırken her şeyi daha da kötüleştirdi. Mesela buradaki tıp doktorları (P.K Suriyeli doktorlar) ne Almanya'ya gidebildi ne burada aktif çalışmalarına izin verildi.^{iv} Belki Suriye'ye gittiğinde daha kötü olacak. Savaş bugün bitse herkes 5 sene daha travma yaşar. Akrabalarım Suriye'de, onarı özlüyorum ama gittiğimde kültürümden uzaklaşmış olacağım ve orayı yadırgayacağım. (...) Mültecilerin kabul ediliyor olması çok önemli bir durum,

hayallerini burada gerçekleştirebileceklerini, korunacaklarını söylediler. Ama kültür kaybı oldu. Devlet iki tarafı keskin bir bıçak yarattı (H.M. STÖ çalışanı, yazar ile mülakat, 28.09.2017).

Temel ihtiyaçların karşılanmasında istihdamın öte tarafında devlet, uluslararası ve ulusal kuruluşlar ile STÖler tarafından yapılan yardımlar yer almaktadır. Statü kesinlik kazanmadıkça, geçicilik içinde yardım destekli yaşamın ortaya çıkaracağı atılma Suriyelilerin kendi içinde de ayrımlar yaratmaktadır:

Kamp meselesi var. Kamptaki kişilerin çalışmadan her şeyi karşılanıyor, döndüğünde bir daha çalışmak istemeyebilir, ne iş yapacağını bilemeyebilir. Kampta ve çalışıyorsa hem başkalarının ihtiyacını görmüyor hem kendi dönünce iş bulamazsa bocalayabilir. Yardım talebinde bulunan bir insan ürettik ama üreten birey üretmedik. Çalışmayı bilmeyecekler. (H.M. STÖ çalışanı, yazar ile mülakat, 28.09.2017).

Yukarıdaki akıntıda da örneklendiği gibi mültecilerin Türkiye ile karşılaşmasının iç gruptaki etkilerine kendisi de bir STÖde psikolog olarak çalışan G.D. de örnek veriyor. G.D.'ye göre iletişim zemini iyi örgütlenmeden yapılan karşılaşmanın yarattığı temel zorluklar hane içini de etkiliyor. Ona göre 2017'de 5-6 senedir Türkiye'de (mülakat yapılan kişinin çalışma deneyimi itibarıyla Gaziantep'te) bulunan bir aile başka aileleri gördükçe sıkıntı oluyor. Farklı daha özgür aileler görüyor. Çocuklara karşı (kültürel olarak) soğuk babalar varken sevecen baba görünce sıkıntı yaşıyor. Buradan gidince değişmiş gidecekler (G.D., yazar ile mülakat, 28.09.2017).

Hukuksal düzenlemelerin insan hayatının her alanına yoğun etkisi düzenlemelerde sorun yaşadıkça kitleleri birbirinden uzaklaştıracak ve aynı grubu kendi içinde karşı karşıya getirecek nitelikte. Bunun sadece anilik üzerinden değerlendirilmesi sadece kitlesel göç üzerinden ele alsak bile Türkiye Cumhuriyeti'nin yoğun göç deneyimi için çok yüzeysel kalacaktır.

Aksaklık Zemini Üzerinden Sahanın Yapılanması

Yoğun nüfus ve ani gelişim sebebiyle aksaklıkların görünür hale gelmesinde önemli bir pay olan kitlesel göç ve onu takip eden gelişmelerin seyrine baktığımızda düzenlemeler kadar aksaklık ve müdahaleler de görürüz.

Koordinasyon boyutunda göç sahasında çalışan ve raporlama üzerinden saha bilgisi edinen bir yönetici ile yaptığım mülakatta E.K.'ye kitlesel göç sonrası gelişmelerin akışını nasıl ifade edebileceğimizi sorduğum. Kendisi akıştaki bölümlendirmeyi 2011'deki açık kapı politikası sürerkenki karışıklıktan başlatıyor: "Yasal boşluk, kim hangi rolü üstlenecek, ne kadar sürede hangi işler tamamlanacak, hukuki altyapıya geçici olarak yaklaşıldığından hiçbir şey hazır değildi." (E.K. STÖ koordinatörü, yazar ile mülakat, 26.09.2019). Ardından 2013'te yayınlanan Geçici Koruma Yönetmeliği geçiciliği düzenlerken aynı zamanda daha "proaktif, daha genç bir organizasyon olan, taşra teşkilatı yapılanması, personel eğitimi oturmamış" GİGM'yi öne çıkarıyor. 2017 ise E.K. tarafından "mihenk taşı" olarak değerlendiriliyor (E.K. STÖ koordinatörü, yazar ile mülakat, 26.09.2017). Bu dönemler içindeki standartlaşma eksikliğini ise E.K. şöyle tanımlıyor ve bilgi akışının öneminin altını çiziyor:

Resmi mülteci tanımı ile sahadaki mültecinin deneyimi arasında fark var. Suriyeli ve Suriyeli olmayan mülteci arasında resmi bir tanım yok.^v Cenevre Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımı ile bir ilişkisi yok. Göçmen veya sığınmacı olarak bir şey tanımlanmamış. Suriyeliler için misafir deniyor. Geçici Koruma Yönetmeliği YUKK içinde yapılan bir iç düzenleme. Öncesinde statü verilmediğinden hizmet üretilmiyordu. Diğer mültecilerin statüsü uluslararası koruma. Geçici koruma hizmetlerinin çoğundan yararlanamıyor; BMMYK'nin koruması altındalar. Ücretsiz sağlık ve eğitim hizmeti erişimi yok. 2016 çalışma izni Suriyeliler için çıktı. Diğerlerinde ise kota vazgeçilmezlik üzerinden kuruluyor. Ayrışma olduğu için iki gruba hizmette sıkıntı yok. Ortak hizmet verilmesi ise tansiyon artırıcı olur. Bilgi akışını çok doğru yapıp hangi kişilerin hangi haklardan nasıl yararlanabilecekleri çok iyi anlatılmalı. (E.K. STÖ koordinatörü, yazar ile mülakat, 26.09.2017).

Göç durumunda tanımların hem kendileri hem de sahadaki etkileri farklı dönem ve deneyimlerle sınırlar. Kitlesel göçle birlikte o sırada Suriye'de olan Filistinlilerin de gelmesi ve bir başka örnekte Suriyelilerle ortak dilleri Kürtçe olan Domların Geçici Eğitim Merkezleri'nde öğretim dilinin Arapça olmasından ötürü her iki sistemde de yer alamaması

farklı deneyimleri gösterir. Dönemsel olarak bakıldığında ise OHAL'in iç yazışma üzerinden belirlediği ilkelerin önceki hukuksal düzenlemeleri askıya alması o zamana kadar oturmuş olan bürokrasinin aksamasının bir örneğidir.

E.K.'nın bahsettiği aksaklıkların yeni bir döneme girmesi ile Geçici Eğitim Merkezleri'nin Milli Eğitim Bakanlığı sistemine dahil edildiği ve eğitim protokolü imzalamayan STÖ'lerin elinden eğitim verme hakkının alındığı; ASP'nin standardizasyona başladığı ve BMMYK ile Göç İdaresi'nin ülkede bulunan mülteci nüfusuna dair kayıtların güvenilirliğini beraber yeniden ele aldığı bir süreci beraberinde getirir. Önce AFAD'dan Göç İdaresi ve BMMYK'nın ikili sistemine devredilen, sonra alt birimleri ASP tarafından düzenlenen mülteci hizmetleri, Eylül 2018'de doğrudan Göç İdaresi'ne devredilmiştir.^{vi}

Yaptığı işi "göç çalışmaları" olarak tanımlayan ve ilk gelen gruplarla ilgilenen kişilerden biri olduğunu aktaran başka bir STÖ yöneticisi ile yaptığım ikinci bir mülakat bu göç çalışmaları tarihini sahanın ani oluşmasının karmaşası üzerinden detaylandırıyor. Onun aktardığı göç tarihinin dört dönemi var. İlki Suriye'de çatışma süreci bildiğimiz anlamıyla başlamadan önce gelen daha siyasi mültecilerin gelişi. Sayıları en fazla 400.000 olarak belirtilen bu kişiler o dönem kamplarda ikamet ediyor. Ardından 2012 senesinde Halep ve İdlip gibi şehirlerden gelen, siyasi olmayan ve kısa sürede gideceğini düşünen orta sınıfın gelişiyle başlıyor. T.E.'ye göre 3. Dönem 2014'te Suriye'de az gelirli olan bir buçuk milyon kadar kişinin gelişiyle başlıyor: "Gelen her grup sınır bölgelerinde yaşayan grubu içeriye itti. Ora sınıf Mersin, İzmir, İstanbul'a gitti; Urfa, Antep, Adana yeni gelenleri barındırdı". 2015'te ise Suriye içerisinde kalıp iyice yoksullaşanların varışı son dönemi oluşturuyor. T.E. bu grubun daha önce gelenler kadar iş bulma şansı yakalayamadığını ifade ediyor (T.E., STÖ yöneticisi, yazar ile mülakat, 06.10.2017).

T.E. ilk dönem sahada yaşanan aksaklıkları gelenin hızlı gideceğine dair bir inanın oluşturduğunu söylüyor:

2011'de ilk mülteciler geldiğinde sivil toplumla görüşüyorduk, bir koordinasyon grubu vardı. Valilik tarafından kurulan. 2016'dan sonra ise Suriyeliler muhafazakâr dernekler tarafından sağlanan hizmetleri görüyor. Uluslararası ve ulusal derneklerde hiç olmazsa kimin nereden fon aldığı ve iş yaptığı görülüyor. Diğer tarafta ise büyük bir gri alan var 2013-2014 arasında neredeyse her sokakta bir İslami dernek ve kayıtdışı şubeler vardı. 2015'te dışarıdan gelen o kayıtsız para

bitti, fon veren kurumlar ortaya çıktı, bu derneklerin çoğu kapandı ama çok kişi zengin oldu. Hala bu alanda çalışan hiçbir kurum hak temelli çalışmıyor, mülteciliğin bir insan hakları meselesi olduğunun farkında değiliz. Biz misafir söylemine karşıyız, mültecilik bir statü veriyor. Statü olmayınca geçicilik mantığı yüzünden çocukların eğitimi çözülemedi. %92'si okula gidiyor diyorlar, hepsi sokakta (T.E., STÖ yöneticisi, yazar ile mülakat, 06.10.2017).

İlk gelişmelerden sonraki dönemde göç sahasındaki uygulamaların standartlaşmamasını ise T.E. ilk gelen kuşağın aktifleşmesini engelleme isteğiyle bağdaştırıyor:

Suriyeli arkadaşlar arasında pek çok kişi Gezi'ye katılmak için İstanbul'a gitti. 2015'te AB ile imzalanan anlaşma ile Avrupa'ya giden 1 milyona yakın mülteci dünya ile entegre olan bir kuşaktı. STK'lerde çalışan Suriyeli çocuklar seslerini çıkartıyordu. 2015'te Ege'nin açılması, Sahil Güvenlik'in çalışması bu kuşağı göndermek içindi. 2015'te şunu anladılar. Mülteciler bizim için önemli bir araç ve bu aracın kullanılması gerekiyor. Sonra Gezi sonrası bu grubu muhalif vatandaşlara karşı kullanabilir miyiz dediler, onları Sivas, Zara, Maraş'a yerleştirme çabası muhalefete korku vermek için (T.E., STÖ yöneticisi, yazar ile mülakat, 06.10.2017).

T.E.'nin mülakatında görülen sahadaki bürokratik ve siyasi karmaşanın STÖ hizmetlerini nasıl etkilediği E.K. tarafından şöyle örneklemeştir:

Koruma Türkiye'nin kendi sistemi içinde karmaşa. Hassaslık kriterleri net. Yalnız kadın, refakatsiz çocuk gibi. Hem ASP hem BMMYK'nın tanımları hem de Türkiye'nin kültürel kodları birbirine karışabiliyor. (...) Şu anki gidişatta ASP düzenleme yapmayı planlıyor – STK'lerin çoğu ASP'lerin görev alanında çalışıyor. Sosyal inceleme, yönlendirme, psiko-sosyal destek, hijyen, üreme sağlığı, sağlık danışmanlığı, koruma. Bu yüzden Bakanlık'tan bağımsız çalışmaları zorlaşıyor. (E.K. STÖ koordinatörü, yazar ile mülakat, 26.09.2017).

Kendisi özellikle Çocuk Koruma alanında çalışan bir avukat olan T.C. bu karmaşada aniliğin etkisini görüyor: "Bir anda milyonlarca kişi akın edince çok iyi koordine olunamadı."

Öte yandan mültecilik çalışmalarının en hassas grubu olan ve kimlik verilsin verilmesin zaten koruma kapsamı içinde kalan çocuklara dair hizmetlerin aksamasını yüksek sayıyla açıklanamayacağını da belirtiyor:

Bir çocuk kimliksiz veya hastaysa hastanenin kabul etmesi, il Göç'ün kimlik kayıt vermesi, erken evlilik şikayet edilince o çocuğun korunması... Devlet bu korumayı yapmalıydı, olamadı. (...) Çocuk izleme merkezi var ama geç saatte gidince ifade alınamıyor. Geçici koruma mülteci statüsü değil, 5 yıldır geçici koruma altında olanların hepsi tedirgin. Fransa'ya gitse 3 sene içinde ne olacağını bilecek ama burada bilemiyor. Çalışma izinleri bekletiliyor, kimseye verilmiyor ama yazılı bir şey yok. Bu insanları açlığa mahkum etmek. Bu insanlar için kanun çıkartılıyor ama hiçbiri uygulanmıyor (T.C., avukat ve çocuk koruma uzmanı, yazar ile mülakat, 29.09.2017).

Bütün bu dönemi hizmet sağlama ve hizmete erişim açısından daha da karmaşıklaştıran, yukarıda bahsedilen OHAL durumunun araya girerek daha önce yazılı olan ve alışlageldik bütün uygulamaları sekmeye uğratması oldu. T.C. OHAL sonrası çıkan KHK'ların etkisini şöyle değerlendiriyor: "Geri gönderme durumlarında sınırdışı edilmesine karşı dava açılırsa, dava devam ederse geri gönderilemez. Yeni KHK ile gönderilebilir. Şüphenin kendisi şüça yaklaştı" (T.C., avukat ve çocuk koruma uzmanı, yazar ile mülakat, 29.09.2017).

OHAL öncesi yukarıda değinilen hem Valilik hem de BMMYK, UNICEF ve IOM tarafından düzenlenen koordinasyon toplantıları alt başlıklar halinde düzenli devam eden toplantılardı. Çocuk koruma, koruma, sağlık gibi alt başlıklar bu konuda çalışan derneklerin karşı karşıya gelip iyi pratikleri paylaşması ve yeni bir sorun ortaya çıktıysa çözüm odaklı tartışması için oluşturulmuştu. Hukukun tam anlamıyla uygulama sahasına nüfuz edememesine karşı ortak pratikler üzerinden kolektif belleğin yararının görüldüğü bu dönem önce darbe girişimini takip eden 20.07.2016 tarihli OHAL'in ilanı ve KHK'lerin yürürlüğe girmesiyle kesintiye uğradı. Bu süreç 24 Kasım 2016 tarihinde yayımlanan 677 sayılı KHK ile 375 dernek ve STÖ'nün kapatılmasıyla, dolayısıyla koordinasyon içinde bulunan derneklerin bilgi aktarımının kesilmesi ve sağladıkları hizmetlerin, süreci devam eden vaka dosyalarının yarım kalmasıyla devam etti (Resmi Gazete, 2016). Hem sahada daha önce üzerinde uzlaşmış yöntemler artık işlememeye, arka arkaya gelen iç yazılar bürokrasiyi sürekli değiştirmeye başladı hem de STÖ'lerin sahadaki varlıkları sınırlandırılarak saha bilgisinin tümünü elde etmelerine olanak kalmadı.

Sonuç

Kitlesel göç ve “geçici” statü Türkiye’de mültecilik sahasında yaşanan hak ve hizmete erişim konusundaki aksaklıklar için turnusol kağıdı görevi görse de geçiciliğin Türkiye’deki hikayesi uzun soluklu ve ağır devinimlidir. Mülteci tanımı bu yazıda bir eşitlik ve kalıcı ikamet hayali üzerinden kullanılır. Gerçekte ise Cenevre Sözleşmesi’nin belirlediği mülteci tanımına uymayan koruma altındaki insanlar kayıtlı olmak ve kayıtlı çalışmakla yükümlüdürler ve eğer geçici koruma altında değillerse gelirlerinin düşüklüğünü belgeleyerek hizmetlere ücretsiz erişmeye, her koruma türü için istihdam sektöründe statüleri uyarınca belirlenen kotalarda çalışmaya hak kazanırlar. Hukuksal olarak tanımlar, hak ve yükümlülükler belirli olsa da öncelikle bu Türkiye Cumhuriyeti için geç kalınmış bir belirliliktir. 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin ardından 2013 senesine kadar 6458 nolu Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun (YUKK) çıkmaması ve kitlesel göç üzerinden çıkan bu kanunun geçici koruma ilkelerine fazla yer vermemesinden kaynaklı olarak 2014’te Geçici Koruma Yönetmeliği’nin çıkması buna bir örnektir.

Hem hukukun yeni ve ani şekilde belirmiş bir duruma ayak uydurması hem de yeterli saha deneyiminin hukuksal zemine zaman içerisinde tercüme edilmemesi teori ve pratik arasındaki boşluğu kısmen açıklayabilir. Öte yandan bu ötekinin görünürlüğünün hukuku zorlayıcı yanıyla da ilgilidir. 2011 kitlesel göçünde olduğu gibi azımsanamayacak sayıda insanın erken evlilik, çocuk işçiliği, hane içi ve işyerinde şiddet, kayıtsız istihdam gibi henüz teoride ve yasanın uygulanışında sağlıklı bir zemin bulamamış olan sorunların olduğu bir ülkeye giriş yaptı. Bu giriş sadece uluslararası koruma ilkelerinin değil; istihdam, eğitim, sağlık ve güvenlik alanındaki pek çok yasayı da yeniden gözden geçirmenin zorunluluğunu dayatacaktır.

Burada düşünülmesi önemli olan bir not daha önceki uygulamaların oturmuşluğunun bürokratik olarak sağlam zeminde bulunmalarından değil yukarıda değindiğim kolektif bilginin bir süreliğine değişmezlikle oturmasından kaynaklanması. Devlet hizmetleri dışındaki hak ve hizmetlere erişim sahası, yani üçüncü sektör adıyla anılan birey ve sosyal hizmetler arasındaki ilişkiyi kurmak üzerine çalışan STÖ’lerin sahadaki birikimi yeni canlansa da Türkiye, örgütlülük ve hak arama konusunda eskiden devralınan bilgilerin de sahası. Hem üçüncü sektörün profesyonelleşmesi öncesindeki bilginin hem de 2011-2019 arası deneyimin arasındaki kırılmalar bu yazının en başına örneklere çalıştığım karmaşayı doğrular. Bugün mülteciler her zamankinden daha büyük bir belirsizlik içindeler. Alt koordinasyonda öngörülen kayıtlı

istihdam sağlama çalışmaları, Geçici Eğitim Merkezlerinin kapatılması, temel ihtiyaç sağlanması yerine daha çok topluluklar arası diyalog geliştirecek projelere destek verilmesi gibi süreçlerin yaşamını etkilediği bu grup geri göndermenin başlamasıyla birlikte nereye evrileceği belli olmayan başka bir belirsizliğin içinde devam ediyor.

Bu dönemde ortaya çıkan geri gönderme krizinin hukuksal açıklarına dair tartışmalara bakıldığında sahadaki etkisi müdahalelerle azaltılan kolektif belleğin parçalarının hukuksal işleyişin aksaklığına karşı bu aksaklığın tarihini ortaya koyarak direndiğini görüyoruz. Mülteci haklarını statü ve eşit erişim olarak yeniden yapılandırma girişimlerinin bu aksaklık zemininde üsteneceği görevler son sekiz seneye baktığımızda dahi zorluğu işaret ediyor. Mültecilere dair hukuku tüm ülkenin mültecilerle paylaştıkları sorunlar üzerinden yapılandırmak aslında hak ve hizmetlere erişim konusundaki tüm yasayı herkesin yararına yapılandırmak demek. Aksaklık ile istencin sınırlarının bulanıklaştığı alan da bana göre burada başlıyor. En temelde bu hak ve hizmete erişim zeminini yayabilmek içinse üçüncü sektörün bu kadar büyük pay sahibi olmasındaki ekonominin sorgulanması ve tekelci olmasa dahi faydacı olmayacak bir yapılandırmanın kurulması önemli. Buna rağmen yasal boşlukların yarattığı akış sorunlarının karşısında yer alan deneyim bütünü içinde üçüncü sektörün, deneyiminin şu geri gönderme tartışmalarının tam ortasında eksiltilmiş yapısıyla dahi duruyor olması, bu deneyimin yeniden yapılandırma için önemini de gösteriyor. Raporlamaların eskisi kadar yoğun yapılamadığı ve mültecilerle beraber göç çalışmalarının da bilgisinin eksildiği bu dönemin bilgisi hukuka dahil edilmedikçe ne yukarıda değindiğim kadar kapsamlı bir dönüşümün, ne de geçiciliğin belirsizliğini bir nebze olsun azaltacak herhangi bir çabanın mümkün olmadığı bir dönem, önceki deneyimlerin bilinçsiz bir tekrarına dönüşmek zorunda kalacaktır.

ORCID ID

Pınar KARABABA

<https://orcid.org/0000-0003-1565-9409>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Avrupa Birliği (2019). *Geri Kabul Anlaşması*, <https://tinyurl.com/rp8ckn3> (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

Basın İlan Kurumu (2018). *Bakanlık İstanbul'a Suriyeli Göçünü Durdurdu*, <https://tinyurl.com/ttdkm6v> (Erişim Tarihi: 25.09.2019).

Bauman, Z. (2017). Nesnesini ve İsmi Arayan Semptomlar. *Büyük Gerileme* (Haz. Heinrich Geiselberger) içinde, İstanbul: Metis.

Castles, S. ve Miller, M.J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, Londra: Macmillan.

Cenevre Sözleşmesi (1951). <https://tinyurl.com/vlxkoj3> (Erişim Tarihi: 28.09.2019).

Fentress, J. ve Wickham, C. (1992). *Social Memory*. Oxford: Blackwell.

Gill, N. (2018). The Suppression of Welcome. *Fennia 196(1)* 88-98 [Alıntılanma: Palucci, E. (2018). Who Welcomes? The Geographies of Refugee Aid as Care Work – commentary to Gill. *Fennia 196 (2)* 236-238.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2013). *Genel Gerekçe*. <https://tinyurl.com/shmu9wc> (Erişim Tarihi: 29.09.2019).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019). *Düzensiz Göç Hakkında*. <https://tinyurl.com/vvjt422> (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019/1). *Türkiye'nin Düzensiz Göçle Mücadelesi*. <https://tinyurl.com/rqzg22r> (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

İçişleri Bakanlığı (2017). *05.07.2017 Tarihli Basın Açıklaması*. <https://tinyurl.com/yx6crjmv> (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

İstanbul Valiliği (2019). *Düzensiz Göç, Kayıtsız Suriyeliler, Kayıt Dışı İstihdam Basın Açıklaması*, <https://tinyurl.com/wnlcdsl> Erişim Tarihi: 27.09.2019).

Lee, S. E. (1966). A Theory of Migration. *Demography* 3 (1), s. 47-57.

Neyzi, L. (2008). Remembering Smyrna/Izmir: Shared History, Shared Trauma. *History & Memory* 20 (2), s. 106-127.

Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux De Memoire. *Representations* 26 (1), s. 7-24.

Resmi Gazete (2016). *24 Kasım 2016 tarihinde yayımlanan 677 sayılı KHK*. <https://tinyurl.com/uhzu4f4> Erişim Tarihi 26.09.2019).

Straubhaar, T. (1986). The Causes of International Labor Migrations – A Demand Determined Approach. *International Migration Review* 20 (4), s. 835-855.

MÜLAKATLAR

E.K. STÖ koordinatörü, yazar ile mülakat, 26.09.2017

G.D., yazar ile mülakat, 28.09.2017

H.M. STÖ çalışanı, yazar ile mülakat, 28.09.2017

T.C., avukat ve çocuk koruma uzmanı, yazar ile mülakat, 29.09.2017

T.E., STÖ yöneticisi, yazar ile mülakat, 06.10.2017

ⁱ Bazı örnekleri için bkz. <https://tinyurl.com/qoevfeg>, <https://tinyurl.com/ssykpgx>, <https://tinyurl.com/woj2fec>

ⁱⁱ 1951 Cenevre Sözleşmesinin 33. Maddesi; "Hiçbir taraf devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir" ifadesi ile geri göndermezlik ilkesini belirler (Cenevre Sözleşmesi, 1951: madde 33).

ⁱⁱⁱ Haber için bkz. <https://tinyurl.com/vuo4rfj>.

^{iv} Burada çalışmalarına izin verilmediği söylenirken o dönemde tıbbın Türkiye Cumhuriyeti'nde yabancılar için yasaklı meslek kapsamından çıkarılıp kitlesel göçle gelmiş yabancı sağlık çalışanlarının Göçmen Sağlık Merkezleri'nde çalışmaları için yeni bir düzenleme getirilmişti ve böylece merdivenaltı sağlık merkezlerinin önlenmesi hedefleniyordu. Burada bahsedilen ise tam anlamıyla doktorluk yapabilme hakkı.

^v Suriyelilerin kitlesel göç ile (herhangi başka bir grubun da gelebileceği gibi) geldiklerinde bir tanıma kavuşabildiklerini, bu tanımın ise kendi belirsizliğinin tam bir ayırım yaratmadığını ifade etmek için resmi bir fark olmadığı söylenebilir.

^{vi} Haber için bkz. <https://tinyurl.com/uas32xd>.

Seçim, Karar ve Adalet

Orkun TÜFENK¹

¹Ph. D. Candidate, Dokuz Eylül University, Philosophy

Özet

Yirminci yüzyıl felsefesi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın adalet ve eşitlik merkezli felsefelerinin aksine bireysel, politik, hukuksal ve sosyal yaşamın ve bu yaşama ait değerlerin olumsal ve dinamik karakterine yapılan vurgu etrafında şekillenir. Bu makale iki izlek üzerine kurulacaktır. Bunlardan birincisinde seçim, karar ve adalet kavramları çerçevesinde Jean-Paul Sartre, Carl Schmitt ve Étienne Balibar'daki olumsallık perspektifi, hukukla olan ilişkisine göre konumlandırılacaktır. Bunlar sırasıyla hukuk-dışı, hukuk-üstü ve hukuk-içi olumsallık olarak adlandırılacaktır. İkinci izlekte ise sabit töz(ler)in ve evrensel(ler)in kendinde bütünselliğinin yitirildiği bir çağda, bu düşünürlerce bütünleme işleminin praksise nasıl bağlandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Yine sırasıyla bütünleme işleminin Sartre'da kendi-için-varlığın veya işçi sınıfının, Schmitt'te egemenin, Balibar'da ise adalet öznelerinin veya mağdurların praksisiyle ne bakımdan ilişkilendirildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Jean-Paul Sartre; Carl Schmitt; Étienne Balibar; Aşkınlık; İstisna Hali; Medenilik; Hukuk Felsefesi.

Choice, Decision and Justice

Abstract

Twentieth-century philosophy is shaped around the emphasis on the contingent and dynamic character of individual, political, legal and social life and its values, unlike the justice-centered and equality-centered philosophies of the eighteenth and nineteenth centuries. This article has two paths. In the first of these, the perspective of contingency in Jean-Paul Sartre, Carl Schmitt and Étienne Balibar will be positioned according to their relationship to law within the framework of the concepts of choice, decision and justice. These will be called, respectively, non-legal, supra-legal and intra-legal contingency. In the second path, in an age when totality of the constant substance(s) and the universal(s) in-itself are lost, this article tries to show how these thinkers tie the totalization process to praxis. It will be tried to explain how the totalization process is related to the praxis of the being-for-itself or working class in Sartre, of the sovereign in Schmitt and of justice seeking subjects or victims in Balibar.

Keywords: Jean-Paul Sartre; Carl Schmitt; Étienne Balibar; Transcendence; State of Exception; Civility; Philosophy of Law.

Corresponding Author	Orkun TÜFENK
E-mail	tufenkorkun@hotmail.com
Manuscript received	September 10, 2019
Revised manuscript accepted	November 20, 2019

SEÇİM, KARAR VE ADALET

Giriş

Yirminci yüzyıl felsefesi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın adalet ve eşitlik merkezli felsefelerinin aksine, bireysel, politik, hukuksal ve sosyal yaşamın ve bu yaşama ait değerlerin, olumsal ve dinamik karakterine yapılan vurgu etrafında şekillenir. Bu makale iki izlek üzerine kurulacaktır. Bunlardan birincisinde seçim, karar ve adalet kavramları çerçevesinde Jean-Paul Sartre, Carl Schmitt ve Etienne Balibar'daki olumsallık perspektifi, hukukla olan ilişkisine göre konumlandırılacaktır. Bunlar sırasıyla hukuk-dışı, hukuk-üstü ve hukuk-içi olumsallık olarak adlandırılacaktır. İkinci izlekte ise sabit tözlerin ve evrenin kendinde bütünselliğinin yitirildiği bir çağda, bütünleme işleminin *praksise* nasıl bağlandığı gösterilmeye çalışılacaktır. Yine sırasıyla bütünleme işleminin Sartre'da kendi-için-varlığın veya işçi sınıfının, Schmitt'te egemenin, Balibar'da ise adalet öznelerinin veya mağdurların *praksisiyle* ne bakımdan ilişkilendirildiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Sartre, *Varlık ve Hiçlik*'te insan varlığı veya kendi-için kavramı aracılığıyla, verili olanın sabitliğini bozan eksik bir bütünlük olan özneyi ön plana çıkarır. O, daha sonraki metinleri olan *Aydınlar Üzerine* ve *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde bu özneyi işçi sınıfı ve ezilenlerle ilişkilendirir. Bunu, kendinde ile kendi-için arasındaki ilişki ya da işçi sınıfının özgürlüğünün bilincine vardığı bir tarihsel diyalektik ile temellendirir. Böylece, öznenin, içerisinde seçimleri ve kararları aracılığıyla sürekli başkalarının bakışının ve kendisinin ötesine geçtiği, böylece bir bütünleme işlemi yaptığı ontolojik, sosyal ve etik bir olumsallık yaratır. Sartre'ın seçim temelli felsefesi, kendi sınırlarına, nesnel kategorilere ve evrensel zorunluluklara hapsolmamaya çalışan bir öznenin hikâyesidir. Bu olumsallığın hukuk-dışı ifadesidir. Schmitt'in karar temelli hukuk felsefesi ise, makro düzeyde politik bir seçimin ya da kararın önünü açma çabasıdır. *Siyasi İlahiyat* politikanın dayandığı metafizik biçimlerin ve karar üzerine verilen kararların bir incelemesidir. *Siyasi İlahiyat*'a göre, toplumsal durumda kararın ötesinde bir mekanizma mevcut değildir. Hukuksal ya da sosyolojik pozitivizm biçimleri, karar ediminin üzerini örten metafizik yaklaşımlardır. *Siyasi İlahiyat*'ta incelenen teizm, deizm ve ateizm arasındaki çatışma, aslen kararın yüceltilmesi, kararın ertelenmesi ve kararın yok edilmesi hakkında alınan kararlar arasındaki tartışmayı ifade eder. Bununla birlikte, her ne kadar üzeri örtülse de kararın kuruculuğu kendisini olağanüstü hallerde açığa çıkarır. Olağanüstü hallerde hiçbir

soyut mekanizma ve prosedür belirleyici olamaz. Schmitt'e göre, devletin özü Kelsen'in iddia ettiği gibi hukuk değil; kurucu karardır. Hukuk ve devlet ise, ancak karar verebilen bir egemene hizmet eder. Burada, dinamizme müsaade etmeyen bir politika bağlamında oluşturulmuş bir hukuk, edilgenlik biçimi olarak ifşa edilmektedir. *Siyasal Kavramı*'nda ise bir topluluk temsilcisinin politik topluluğa bütünlük kazandırdığı ve bu topluluğa kimliğini ve tözünü verdiği anlatılmaktadır. Tüm bunlar göz önüne alındığında, Schmitt'in olumsuzluğu hukuk-üstü ele aldığı, başka bir deyişle, hukuku politik olanın veya egemenin hâkimiyetine soktuğu söylenebilir. Balibar ise ahlak ve politika, adalet ve hukukun birbirinden ayrılmasını eleştirir. Balibar, tam da mağdurların ve ezilenlerin yasa düzenine katılmasıyla yasanın-politikanın kapsamının değiştiğini, böylece içsel ötekinin denkleme girdiğini veya yasanın dışında bırakılanların adalet mücadelesinin dinamizm ve olumsuzluk yarattığını öne sürer. Böylece karar ve seçim merkezli bir aşma teorisine alternatif olarak; yasa, politika ve ahlakın bir arada bulunduğu, *Sittlichkeit* ve çoğulculuk odaklı bir bakış açısı, dinamizm ve olumsuzluk olanağı olarak sunulur. Balibar'ın olumsuzluk perspektifi hukuk-politika birlikteliği çerçevesinde hukuk-içi olarak ele alınabilir.

Seçim ve Aşkılık

Varlık ve Hiçlik'e göre, yaşam "kökensel" ve sürekli bir seçimde temellenir (Sartre, 2011, s. 700). Öyleyse iki soru sorulabilir. Birincisi, seçim neye göre, başka bir deyişle, hangi değere göre yapılacaktır? İkincisi seçimi nasıl bir varlık kipi, hangi motivasyonla yapacaktır? Varoluşçuluk felsefesinde bir seçim evrensel bir değere göre belirlenmez ve yargılanmaz, değer seçim yapabilmeyen seçim yapabilmek ise değer koşuldur. Bu doğrultuda değer iki anlamı vardır. Birincisi "çimenlere basmayı yasaklayan uyarı levhalarına benzer bin türlü küçük ve gerçek gereklilik gibi yolumun üstüne serpiştirilmiş" olan değerlerdir (Sartre, 2011, s. 91). Değerin bu anlamını "değerlerin şeyci ve güven verici tözleştirilmesiyle yetinen ciddiye ruhu" verir (Sartre, 2011, s. 92). Değerin ikinci anlamı ise "bir varlığın, varlığının ötesine geçerken yöneldiği şey" olmaktır (Sartre, 2011, s. 156). Değer asıl anlamını eylemleri, yaşamları ve tavırları yargılamasından ve sınırlamasından değil, aşma ediminin veya sınır aşımının olanağını oluşturan en yüksek hedef olmasından alır. Sartreci varoluşçuluğa göre seçim yapmak ve değer, son kertede bir aşma edimine gönderme yapar. Sartre şöyle yazar: "Demek oluyor ki öteye geçme edimi, içsel olumsuzlama esasen vardır; aşkınlığın ve seçimin düzlemi üzerindedir" (Sartre, 2011, s. 433). Bu makaleye göre, sürekli aşma edimi ile özgürlüğün ilişkisi

özgür irade ile özgürlüğün ilişkisinden daha büyük önem taşımaktadır. Sürekli seçim yapmak ile bilincin veya insanın “kendini öldürmesi”, “kendi kendinin üzerinde yükselmesi” ya da “kendinden sıyrılması”, nihai olarak aşkınlığı ve özgürlüğü, aynı anlama gelir (Sartre, 2011, s. 127). Böylesi bir etik mesele, ontoloji ile bağlantılı olarak düşünülebilir. Sartre’ın ontolojisi insanın ontolojik rolünü, insanın tüm projelerinde verili olanı aşması ve kendini terk etmesi, böylece bir dünya kurması olarak tanımlar. Sartre’da seçime dayalı etik boyut, ontolojideki karşılığını farklı varlık kiplerinde bulur. Bunlar kendinde varlık ve kendi-için-varlıktır. Kendinde varlığın “ne ise o olmak”, var olmak ve doluluk olmak dışında bir ontolojik işlevi yoktur (Sartre, 2011, s. 43). O bir kendine uygunluk idealidir. O, eylemi mümkün kılan bozulmanın ve eksikliğin ortaya çıkabilmesi için varsayılan soyut bir mükemmellik kurgusudur. Bunun dışında bir şey değildir. Kendi-için-varlık ise “ne ise o olmayan” ve “ne değilse o olan”dır (Sartre, 2011, s. 43). Bu ise bozulmadır, eksiklik, aynı zamanda da özgürlük, eylem ve insan varlığıdır. Sartre iki ayrı varlık kipini ortaya koymakla sürekli bir aşma ve kendinden çıkma edimi olarak aşkınlık felsefesini mümkün hale getirir. Kendi-için-varlık kendinde varlıktan ayrı bir töze sahip değildir, o aslında tam da töz olmaya direnir. Kendi-için, hem kendindenin eksikliği hem de etkinlik imkânıdır. Kendinde, bir eksiklikle eyleyen kendi-için aracılığıyla, başka bir deyişle, insan aracılığıyla etkinleşir. Sartre’a göre, “İnsan, hiçliğin dünyaya gelmesine aracılık eden varlıktır” (Sartre, 2011, s. 74). Ontolojik ifadeyle kendi-için aracılığıyla hiçlik varlığa musallat olur. Özgürlük kendinde varlığın, doluluğun, kendine uygunluğun ve mükemmelliğin değil; eksikliğin, yenilginin, başka bir söyleyişle, hiçliğin hiçlenmesinin bir sonucudur. Özgürlük ve etkinlik varlık eksikliğiyle başlar, fakat sonuçsuz bir (kendini) aşma çabasıyla devam eder. Bu noktada Sartre’ın aşkınlık görüşü, etkinliği bir taraftan eksik bir varlığa bağlarken diğer taraftan eksiklik veya hiçlik aracılığıyla bütünlemeye(bütünlenmeye) çabalayan bir varlık kipi ortaya koyar. Elbette bu bütünleme çabası nafi değildir; daha ziyade bütünleme çabasının kendisi olarak kendi-için bir çeşit bütünlüktür, bütünlüğü bozulmuş ve eksik bir bütünlüktür. Kendinde, bir soyut ve belki de mükemmel bir bütünlük olarak, bu yolda yenilgiye mahkûmdur. Sartre şöyle yazar: “Kendi-içinin belirişi, kendi kendisinin temeli olamayan kendindenin yenilgisini onaylar” (Sartre, 2011, s. 227). Mükemmel bir bütünlemenin imkânsızlığı olarak bu yenilgi, eksikliğin baki kalması açısından eylemin ve özgürlüğün yegâne olanağıdır. Özgürlük ve etkinlik ilerlemeden ziyade bir yenilgiyle karakterize edilebilir. Artık Sartre’ın böylesi bir ontolojiyi deneyimle, başka bir deyişle, fenomenolojik olarak nasıl temellendirdiğine bakılabilir.

Sartre'in ontolojisi, tözcülüğe ve özcülüğe karşı, fenomenolojik bir ontolojidir. Kurmaya çabaladığı aşkınlık felsefesinin temelinde sabit metafizik bir öge bulunmasını engellemek için Sartre, her şeyi olduğu gibi aşkınlığı da ilk olarak fenomenal alanda açıklamaya çabalar. Aşkınlığı fenomenal alanda motive eden şey varlık çağrısı ve bütünleme arayışıdır. Varlık çağrısı bir deneyimdir. Varlık fenomenal olarak kendini "sıkıntı" ve "bulantı" ile ifşa eder (Sartre, 2011, s. 23). Bu fenomenler bizi bütünlük ve varlık arayışına, başka bir deyişle, aşkınlığa götürür. Varolanların varlığı ya da fenomenal varlık bir "varlık çağrısı"dır, başka bir deyişle, varlık fenomeni "fenomen olarak, fenomenötesi [transphenomenale] bir temel bulma" çağrısıdır (Sartre, 2011, s. 24). Bu fenomenötesi temel kendinde bir varlığa, nesnenin arkasında duran bir öze veya dünyanın temeli olan bir töze gönderme yapmaz. Modern düşüncede öz, fenomenin içerisindeki nesnenin ne'liğini belirten bir sabit öge olmaktan çıkıp, fenomenin diğer fenomenlerle bağlantısına dönüşmüştür. Fakat bu anlamda öz bir etker neden haline gelir. Bu, evrensel determinizmi varsayar ve konumsal-olmayan bilinci (tek bir bakış açısını) öne çıkarır. Bu noktada fenomenler arası ilişki klasik felsefedeki gibi ama başka bir biçimde sabitlenir, "ne ise o" olarak ele alınır. Sartre bu iki görüşe de karşı çıkarak özü kendinde varlık kipi olarak konumsallaştırır ve görelileştirir; böylece onu olumsal bir anlama indirger. Bunu "kendindenin olumsuzluğu" olarak tanımlar (Sartre, 2011, s. 44). Sartre kendinde varlığı "her türlü açığa çıkarılışın koşulu" olarak tanımlar. Varlık "açığa-çıkarılmak-için-olan-varlıktır" (Sartre, 2011, s. 24). Böylece verili olan, esnek bir olanağa dönüştürülür. Sartre verili olanın olumsuzluğuna ulaşabilmek için, başka bir deyişle, fenomeninden kendinde varlığı çıkarabilmek için, ilk olarak fenomenleri bilince göre konumsallaştırır. Başka bir ifadeyle, varlığın bütüne doğru çağrısı Sartre'ı ilk olarak bilince ulaştırır. Fakat varlık çağrısı bilinçte sonlandırılmaz, bütünlük olarak bilinçte, başka bir deyişle, öznellikte kalınmaz. Aksine, Sartre'a göre, "bilincin aşkın bir varlıkla münasebet" olması veya bilincin onu da aşan bir bütünlükle ilişkili olması, ontolojik bakış açısının gereğidir (Sartre, 2011, s. 37). Burada hem bilincin hem de fenomenin fenomenötesi bir varlığı olduğu görülür. Başka bir deyişle, öteye geçme çağrısı yalnızca öznel bir problem değildir; bu çağrı aynı zamanda nesneden de gelir. Nesneden gelen varlık çağrısı temellendirilme çağrısıdır. Bilinç "açınlayan görü"dür ve bir "açınlanana" gerektirir (Sartre, 2011, s. 37).

Fenomenolojik olarak nesneden gelen varlık çağrısının ontolojik karşılığı kendinde varlıktan gelen açınlanma çağrısıdır. Kendinde varlık doluluğun baskısı altındadır. Sartre şöyle yazar: "Her şey, sanki kendinin olumsuzluğunu varlığın bağrından kurtarmak için, varlık

basıncından kurtulmak gerekircesine cereyan etmektedir” (Sartre, 2011, s. 42). Bütünüyle dolu olan kendinde eyleyemez ve etkinleşemez durumdadır. Buna paralel olarak, kendinde kendine karşı bilinemez bir durumdadır. Onun kendini açığa çıkarması için hiçliğe, eksikliğe, bilince, kendi-içine ihtiyacı vardır. Başka bir deyişle, varlığın açığa çıkarılması için insan varlığına ihtiyaç vardır. Sartre bu ihtiyacı şöyle özetler: “Tek sözcükle, bir anlam ifade eden şey insan tavrıdır” (Sartre, 2011, s. 51). Varlık olmayanın varlığı insan yargısında ve belirlemesinde olumsuzlama olarak ortaya çıkar. Buna karşın hiçliğin varlık fonu üzerindeki etkinliği bu yargıyı mümkün kılar. Bilinç bir sorgulama ve olumsuzlama edimi olarak bu şekilde hiçlik temelinde mevcut olabilir. Öte yandan hiçlik kendisini hiçleyemez, bunu insan dolayımıyla yapar. Hiçlik insan tarafından “oldurular” ve “hiçleştirilir” (Sartre, 2011, s. 72). Hiçlik sorgulayıcı tarafından açığa çıkarılır. Her soru “bir olumsuz yanıtın mekanını” ortaya koyar (Sartre, 2011, s. 73). Sorgulayıcı hem sorguladığına hem de kendine karşı bir mesafe olarak ikisinde de bir hiç olma imkânı yaratır. İnsan sorgulama içerisinde hiçliği hem kendisine hem de dünyaya, bir miktar olumsuz-birim buyur ederek bulaştırır. İşte, hiçliğin insan tarafından böylesi bir hiçlenişinin koşulu özgürlüktür. Sartre’a göre, böylesi bir özgürlük anlayışı Hegel’de “olumsuz olan olduğu ölçüde tinin özgürlüğü”, Heidegger’de “kendinden kaçış”, Husserl’de ise “kendine sığmama”dır (Sartre, 2011, s. 75). Hiçlik ve onun insan varlığındaki karşılığı olarak olumsuzlama temel dinamik ögedir. Bu makaleye göre dinamizm olarak hiçlik, hem seçim yapan insanın eksikliği hem de verili olan varlığın eksikliğine, yani mükemmel olmayışına gönderir.

İnsanın ortak hedefi varlık projesi başlığı altında değerlendirilebilir. Bu makaledeki Sartre yorumuna göre, insanın tözleşmeye karşı direnişi anlamına da gelen ontolojik eksikliğin özgürlük olarak olumlanması, insanın ortak hedefidir. Bu da Sartre’ın varlık projesi dediği şeydir ve insan hayatı içerisinde çeşitli görünüşleri vardır. Yoksa, seçim, Kartezyen egoya bir dönüş veya nihai bir karar değil, bu özgürlüğün semptomudur. Sartre’da insanların seçimlerinin ve projelerinin çeşitliliği kökensel olarak “varlık projesi”ne bağlanır (Sartre, 2011, s. 701). Varlık projesi kendinde varlığı hiçleştiren kendi-içinin, kendi-için-olmaklığın tüm eksikliğini bir özgürlük deneyimiyle yüklenmek suretiyle, kendinde varlığın doluluğunu veya içkinliğini kazanma arzusudur; başka şekilde söylersek, varlığın özgürlük içerisinde temellendirilme arayışıdır. Sartre bunu “kendi-için-kendinde” olarak kavramsallaştırır (Sartre, 2011, s. 702). Bu bir çeşit bütünlüktür ama neredeyse bir bütünlük, eksik bir bütünlük ya da bütünlüğü yitmiş bir bütünlüktür. Bir taraftan, bu, bütünlük olmamayı olumlamanın

bütünlüğüdür; diğer taraftan, bütünlük olmaya, bütünlük kurmaya veya kendinden çıkmaya çabalayan bir varlık kipinin bütünlüğüdür. Şimdi tekrar bölümün başındaki iki soruya dönülebilir. Birinci soru şöyle yanıtlanabilir; insanın kararlarını ve seçimlerini belirleyen değer, onun kendinden çıkması için yöneldiği şeydir. İkinci sorunun yanıtı da şu olabilir; seçim ve karar eksik bütünlükten kaynaklanan bir özgürlükten, başka bir deyişle, eksik bir varlık kipinden çıkar; aynı zamanda da seçim ve kararın motivasyonu varlık projesini sürekli bir aşma ve özgürlük halinde gerçekleştirip, bu özgür-eksik varlık kipini olumlamaktır.

Mutlak bütünlüğün imkânsızlığına karşın bütünlüme arayışı, Sartre'ın Marksizmle ilişkilendiği *Varlık ve Hiçlik* sonrası eserlerinde de ezilenlerin ve işçi sınıfının *praksisine* bağlanma eğilimi olarak görülür. Bütünlük kendi başına anlaşılabilir ve o, eyleme veya teoriye önsel olan bir durum değildir. Bütünlük sonuçsuz bir insani üretimdir; bu nedenle özgür ve kurucu özneye birlikte düşünülmelidir. Sartre bunu *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde diyalektik ya da tarihsel bütünlüğe (totalization) kavramıyla ifade eder. Sartre *Yöntem Araştırmaları: Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde şöyle yazar "Tarih'in taşıdığı anlamların çokluğu, ancak, gelecekteki bütünlüğe temel alınarak, bu bütünlüğe göre konumlanarak ve bu bütünlüğe çelişilerek ortaya çıkarılabilir" (Sartre, 1981, s. 91). Sartre burada sınıfı ve sınıf çatışmasını bilimsel veya nesnel değil; olumsal ve insan *praksisine* göreli bir kategori olarak ele alır. Diyalektik bütünlüğe, insanın özgürlüğünün bilincine varması içerisinde, gerçekleştirilir ve bir öteki olarak işçi sınıfının *praksisi* tarafından tarihin gizli anlamı olarak açılır. Diyalektik bütünlük üçüncü göz tarafından kurulmaz; tam da işçi sınıfının mücadelesi ve bu mücadeleye *bağlanan* aydınlar tarafından türetilir. Burada Sartre, Schmitt'in dost ve düşman ayrımına ilişkin tarafsız bir belirlemenin yapılamayacağı görüşüne yaklaşır (Schmitt, 2012, s. 57). Sartre'a göre sosyal ve tarihsel durumun anlaşılması onun değiştirilmesiyle veya onu değiştirebilecek güçlere *bağlanmayla*, ontolojik bir deyişle, kendinde varlığın aşılmasıyla mümkündür. Kendi pozisyonunu ve kendi koşullarını terk eden özne eylemler, kendi konumsallılığını fark eder ve böylece dünyadaki anlamlar ve özneler çokluğunu bir birlik içerisinde sokar. Schmitt'teki gibi Sartre'da da dünyaya bütünlüğünü veren hiçlikten gelen bir seçim veya karardır. Bu karar ise kendi dışına çıkmaya çabalayan veya verili olanı aşan öznenin *praksisine* ilişkindir. Bu anlamda Sartre'a göre, tarihsel diyalektik kuralları önceden belirlenmiş bir şema değildir. Tarihsel diyalektik, hiçliğin politik olana önsel olması ve politik olanın savaşla (çatışma) kurulmasıdır.

Aydınlar üzerine olan metninde Sartre, “çelişkinin doğası”nın aydını taraf olmaya zorladığını yazar (Sartre, 2010, s. 47). Bu durumda gerçek bir teori ancak *praxis* içerisinde kurulur. Kapitalizmin ortaya çıkışında evrenselcilik fikriyle feodaliteye karşı mücadele eden burjuva sınıfı tarafından desteklenen aydınlar, burjuva sınıfının egemenliği altında burjuva ideolojisi ile evrenselciliğin çelişkilerini görür. Bu durumda aydın bir karar vermek zorunda kalır: ya burjuva ideolojisini meşrulaştıracak ya da ezilenlerin safına geçecektir. Sartre’a göre, aydının ilk özelliği, onu sınırlandıran mesleki statü ve beklentileri aşmaktır. Gerçek bir aydın “evrensel”in peşine takılarak tam da üzerine vazife olmayan işler yapar ve ezilenlerin safına katılır. Burada “evrensellik”, özneyi sabitleştiren bir kendinde-varlık kategorisi değildir; aksine kendi-için’in veya aydının dünya görüşünü boğan ideolojilere sıkışıp kalmamasının ve kendini aşma çabasının garantisidir. Sartre *Varlık ve Hiçlik*’in fenomenolojik ontolojisinde olduğu gibi, tarihsel ve sosyal alanda da kendisini sonsuzca aşmaya çabalayan bir bütünleyici-kurucu-aşıcı bir özne tasarlar. Sınıf, ezilenler ve evrensellik gibi mutlak, sosyolojik ya da nesnel kategorileri bu öznenin *praksisi* çerçevesinde olumsallaştırır.

Karar ve Egemen

Sartre, seçim yapabilen ve karar verebilen bir kendi-içini “ne ise o olmayan” ve “ne değilse o olan”, gerekliliklerin ötesine geçen özgür bir varlık kipi olarak nasıl tanımladıysa; Schmitt de karar verebilme cesaretiyle sınırı aşabilen bir egemenin soyut ve ekonomik gerekliliklere iradesini teslim etmiş bir politik vasatlığa karşı yönetme üstünlüğünü savunmaktadır. Bu olumsuzluğun hukuk-üstü boyutudur. Olumsuzluk Schmitt’te tarihin hareketinden, mağdurların müdahalesinden, sosyal yapıların karakterinden ve doğal kuvvetlerden değil de politik öznenin karar verme gücünden kaynaklanır. *Siyasi İlahiyat* bağlamında egemenlik ve kararcılık, sınırların ötesinde eyleyebilen ve politik özne temelinde şekillenen bir politika tarzını önerir. Aynı şekilde Schmitt *Siyasal Kavramı*’nda da topluluğun dünya kavrayışına bütünlüğünü veren, bilime ve tüm organizasyonlara önsel olan politik (siyasal) kavramını öne sürerek politika ve hukuku olumsallaştırır. Schmitt’te de Sartre’daki gibi ayrımlar ve çatışma bir bütünlük amacına hizmet eder. Başka bir deyişle bütünlük verili olanı aşan insan (Schmitt’te bunun adı egemendir) tarafından üretilen bir şeydir. Schmitt *Siyasal Kavramı*’nda şöyle yazar: “Düşman sadece, gerçek bir olasılık olarak, insanlardan oluşan bir bütün karşısında mücadele eden benzer bir bütündür” (Schmitt, 2012, s. 59). Olumsal bir politik kategori, özne ve varlık kipi olarak egemen, dünyayı amaçlarına göre,

özellikle yaptığı dost-düşman ayrımı aracılığıyla tasarlar. Schmitt, en başta, politik kavramından türeyen dost-düşman ayrımını iyi-kötü, güzel-çirkin gibi karşıtlıklardan ayırır ve düşmanı “öteki” olarak tanımlayarak onun sabitleştirilmesine direnir (Schmitt, 2012, s. 57). Bu doğrultuda ontolojik, etik, estetik ya da epistemolojik anlamda ötekinin mutlak ayıklanmasından ziyade, bir kendi-olmayanın, çatışmalı bir şekilde dahi olsa, politikanın zorunlu bir olumsal bileşeni haline getirilmesini sağlar ve böylece bir düşünce dinamizmi yaratır. Schmitt “dost ve düşman kavramlarının somut ve varoluşsal anlamlarıyla kavranması zorunludur” diyerek politik varoluşçuğunu ilan eder (Schmitt, 2012, s. 58). Egemen ve *politik* kavramları, karar temelli bir taraflılık ve *praxis* felsefesi bağlamında, dünyanın politik olarak bütünselleştirilerek kavranmasına yol açar. Schmitt’te de -Sartre’da görüldüğü gibi- insansal seçim, karar, *praxis* ve aşkınlık dünyayı kavrama ve bilme, aslen de kurma yoludur.

Schmitt’in hukukla ilişkisi de böyle bir politik olumsuzluğun devlet alanına sokulması üzerinden okunabilir. Başka bir deyişle devlet ve hukukun üzerinde egemen veya politik karar vardır. Schmitt’e göre, belli bir düşünce formu olarak pozitivist hukuk, evrensellik aracılığıyla politikayı devletten tasfiye eden ve egemenlik sorununun üzerini örten bir metafiziğin parçasıdır. Oysa ancak egemenlik problemiyle mümkün hale gelen politika tümelde, genelde veya evrenselde değil; tikel ve istisna durumunda kendini açığa vurur. Schmitt, “egemen, olağanüstü hale karar verendir” dediğinde verili olanın ötesinde veya en azından sınırında politika yapabilen bir öznenin yönetme hakkını vurgular (Schmitt, 1996, s. 13). Bu anlamda, gerçek politika veya hakikat, başka bir deyişle, politik etkinlik olarak hakikat, normalde, merkezde, sıradanda ve vasatta değil; soyut prosedürlerin ve ilkelerin kıyısında, başka bir deyişle, sınırda kendisini ortaya koyar. Bu nedenle Schmitt’in hukuk felsefesi sınır-kavram [Grenzbegriff] veya sınır-duruma [Grenzfall] odaklanan bir sınır felsefesi olarak nitelendirilebilir (Schmitt, 1996, s. 13). Schmitt, egemenlik kuramının klasik temsilcisi olarak Hobbes’un, yasayı yapanın hakikat değil egemen olduğu bildirisine, böylesi bir verili olanı aşma perpektifiyle tutunur. Schmitt’e göre temel mesele, bilimsel bilincin ne dereceye kadar hukuksal kararın normatif karakterinden oluştuğudur. Bu kritere göre iki tür hukuk bilimi yaklaşımı ayırt edilir; biri pozitivist hukuk, diğeri ise kararcılıktır. Schmitt kararcılığın temellerini Bodin ve Hobbes’ta bulur.

Bodin’in egemenlik görüşüne göre, prensin verdiği sözler sorumluluk yükleyen doğal hukuk gereği onu bağlar, o tebaasına veya halkına karşı bu bağlamda sorumludur fakat acil bir durumda söze ilişkin bu bağlayıcılık doğal nedenlerle yiter. Schmitt egemenlik kavramının

içerisine “karar”ı yerleştirmesinin Bodin’in bilimsel verimliliğinin ve başarısının kaynağı olarak görür (Schmitt, 1996, s. 16). Bodin’e göre, tikel durumlarda kanunu ilga etme yetkisi egemenliğin alâmetifarikasıdır. Bodin, savaş ilanı ve barış yapılması, memurların atanması, af ve nihai temyiz yetkisi gibi egemenliğin tüm ayırt edici niteliklerini buradan türetmek ister (Schmitt, 1996, s. 16). Bodin *Six Books of Commonwealth*’in ilk kitabında egemenlik ile ilgili şöyle yazar:

Ama egemen bir prensin tebaasının çıkarına olan bir yasaya uyması için rüşvet almasına ya da yemin etmesine ihtiyaç yoktur. Bir prensin çıplak sözü kutsal bir beyan gibi saygıdeğer olmalıdır. Eğer o bir yemin altında olmaksızın güvenilemeyecek ya da sözünü tutmak için ödeme almadığı takdirde itimat edilmeyecek kadar basiretsiz [ill-thought] olursa kuvvetini kaybeder. Yine de egemen prensin temin ettiği ve gözetmek için yemin ettiği yasaları, onların artık adaletin gereklerini yerine getirmediği durumda, ilga edebileceği ilkece doğrudur ve o bunu tebaasının onayı olmaksızın yapabilir (Bodin, 1955, s. 30).

Hobbes ise kararcılığın bir diğer klasik temsilcisidir. Hobbes “yasa koyucu egemen güçtür” demektedir (Hobbes, 2007, s. 190). Burada Hobbes egemeni çoğunluğun, kitlenin veya vasatın iktidarının (aslen iktidarsızlığının) karşısına çıkarır. Bu makale açısından, Schmitt’in Hobbes okumasından türeyen politik ontolojisinin takip edilmesiyle, başka bir deyişle, parlamenter demokrasi ve pozitivist hukuk anlayışının karşısında, liberalizm tarafından arkaik kabul edilen egemenlik doktrininin ön plana çıkarılmasıyla, liberalizmin özgürlük iddiası, olumsuzluk perspektifinden sorgulanabilir hale gelir. Schmitt’e göre, Hobbes’un aradığı şeklin kökeni somut bir merciden gelir. Kararın bağımsız anlamı hem karar öznesinin hem de içeriğinin bağımsız anlamını gerektirir (Schmitt, 1996, s. 41). İçeriksel bir doğruluktan ziyade, içeriklerin politik karar tarafından nasıl belirlendiği, Schmitt’in hukuk görüşünün temel problematığıdır. Başka bir deyişle, Schmittçi bir kararcılık pozitif bir verinin olumsuzluğunu varsayar. Schmitt, Hobbes’la bu minvalde bir bağlantı kurar. Bu bağlantıya göre, neyin erdem ve adalet olduğunu belirleyen egemenliktir. Hobbes *Leviathan*’da şöyle yazar: “Bireyler için, neyin adalet, neyin hakkaniyet ve neyin ahlak erdemi olduğunu ilan etmek ve bunları bağlayıcı kılmak üzere egemen gücün buyruklarına ve bunları ihlal edecek olanlar için cezalara gerek vardır” (Hobbes, 2007, s. 191). Hobbes’ta gerçek anlamda bir yasa, başka bir söyleyişle, toplumsal yasa insan ürünü ve bir yapıttır; egemenlikle mümkündür. Buna karşın, Hobbes’ta yine de saf bir kararcılığa karşı bir sigorta işlevi gören “insanı barış ve uyuma teşvik eden”, modern bireyselliği koruyan bir direniş olanağını diri tutan doğal hukuk söz konusudur (Hobbes, 2007,

s. 191). Egemenlik doğal hukuktan kaynaklansa da doğal hukukun gerçekleşmesi ancak -belki de çelişkili bir şekilde- doğal hukukun yerine geçirilen bir toplumsal hukukla, başka bir deyişle, egemenlik ile mümkündür. Başka türlü söylersek, doğal durumda bireyler yaşamlarını korumak adına egemene boyun eğdiklerinde, bu itaati emreden doğal hukuku toplumsal hukuk adına -büyük oranda- terk ederler. Her ne kadar Hobbes'ta, doğal hukuk modern bir metafizik güç olarak egemenin tamamlayıcısı olsa da, Hobbes onun silikleştiği -başka bir bağlamı varsayan- bu karar-sonrası anı veya politik inşayı tarif etmiştir. Schmitt –özellikle hukuki pozitivizm veya sekülerleşme yoluyla- doğal hukukun tümüyle yitirilmesinden sonra - tözsüzlük ve ilkesizlik- ortamında, daha güçlü bir şekilde bu ikinci bağlama, yani egemenliğe tutunur.

Schmitt egemenliği savunma yolunda, başta Kelsen olmak üzere hukuksal pozitivizmle hesaplaşır. Schmitt, Kelsen'in demokrasi egemenliği ile "rölativist, objektif bilimciliği" bir tutmasının çağın metafiziğine ve ilahiyatına ilişkin dönüşümlerle denkleştiğini ifade eder (Schmitt, 1996, s. 55). Kelsen *Saf Hukuk Kuramı*'nda devletin bir zor aygıtı ve hukuki bir örgütlenme olduğunu ifade ederek, hukuk ile devlet özdeşliği varsayar; bir politik örgütlenme olarak devleti öncelikli olarak hukukun altında tanımlar (Kelsen, 2000, s. 425). Ona göre devletin özü, politikadan ziyade, "görece merkezileşmiş" olmak ve norm yaratmak için "uzmanlaşmış organlar" kurmaktır (Kelsen, 2000, s. 426). Kelsen'deki "devlet ve hukuk düzeni özdeşliği, doğal meşruluk ile normatif meşruluğu özdeşleştiren bir metafiziğe dayanır" (Schmitt, 1996, s. 47). Böylesi bir özdeşliğin kaynağı her türlü "keyfiliğin" ve istisnالیğın reddini arzulayan bir pozitivizmdir. Schmitt'e göre, Kelsen demokrasi, politik görelilik, mucize ve dogmalardan arınmış bir insan rasyonalitesiyle birlikte eleştirelilik, şüphecilik ve bilimselliği ön plana çıkarır. Kelsen, doğal hukuk düşüncesini hukuk felsefesinden tasfiye etmek ve doğal hukukun yerine pozitif hukuku geçirmek suretiyle politikayı olgusal düzeyine taşımıştır. Doğal hukukun hukuk biliminden tasfiyesi bir taraftan hukuksal meşruiyetini yitirmiş radikal bir kararcılığa, diğer taraftan da hiçbir kişiselliği tanımayan hukuksal bir pozitivizme yol açmıştır. Schmitt'e göre hukuki pozitivizm ve normativite, politikanın karara, tikelliğe ve istisnaya imkân tanımayan yozlaşmış bir formudur.

Aynı şekilde, Schmitt'e göre, Kelsen normlara, ve nihai olarak da, temel norma atıf yapan saf bir sistem kurmak üzere tüm sosyolojik unsurları hukuk kavramından dışlar (Schmitt, 1996, s. 47). Olan ile olması gereken ve nedensel ile normatif düşünce arasındaki çelişki, sosyoloji ile hukuk arasına sokulur. Kelsen'in hukuki perspektifine göre devlet, hukuk düzeninin yanında

veya dışında yer alan başka bir gerçeklik değil de saf hukuki ve normatif bir şeydir; “ne fazla, ne eksik” (Kelsen, 2000, s. 426). Devlet içerisinde yetkiler ve haklar merkezi bir noktadan en alt basamağa doğru genişler. Devlette güç, sosyal veya psikolojik bir güçten değil, norm sisteminin soyut ve verili yapısından kaynaklanır. Hukuki sistemde yalnızca “atıf noktaları” vardır (Schmitt, 1996, s. 28). Atıf noktaları ise devlette sona erer. Söz konusu atıfların tüketileceği temel bir kural vardır. Asli olandan delege norma doğru giden kesintisiz bir kurallar sistemi bilimsel açıdan devleti oluşturur. Başka bir deyişle, pozitivist hukuk teorisine göre, devlet anayasasıyla özdeşdir (Schmitt, 1996, s. 28). Schmitt ise temelde buna itiraz eder.

Schmitt’e göre, hukuk devleti yetkilerin bölüştürülmesi ve karşılıklı denetimi aracılığıyla egemenlik sorununu ertelemeye çalışmaktadır. Hukuk bilimi, günlük yaşam ve ticari hayatla meşgul olduğu için egemenlik kavramından ziyade tanınabilir bir “normal olan” tanımlamanın peşindedir; bunun dışında kalan her şeyi ise "rahatsız edici" olarak görür (Schmitt, 1996, s. 19). Oysa olağanüstü halde, yani *extremus necessitatis casus'ta*, bu konforu sağlayan normatif hukuk tümüyle askıya alınır. Böylece, devletin varlığı normatif hukuk üzerinde bir üstünlük kazanır. Başka bir deyişle, kararın soyut bir sistem ve ilkeler karşısında, normatif bağlarından kurtulup mutlak hale gelmesiyle, politika ve somutluk öne çıkar. “Olağanüstü halde devlet, hukuku kendini koruma hakkına dayanarak askıya alır” (Schmitt, 1996, s. 20). "Hukuki düzen" kavramının iki unsuru olarak normal durumda bertaraf edilen karar ile olağanüstü halde askıya alınan norm karşı karşıya gelir. Olağanüstü halde politika, hukukun kararın egemenliği altına girmesi suretiyle zafer kazanır. Schmitt’e göre, devlet egemenliğinin özü “hukuken zorlama veya hükmetme tekeli olarak değil, olması gerektiği gibi karar verme tekeli olarak tanımlanır” (Schmitt, 1996, s. 21). Yine de olağanüstü hal hukuki anlayışın içerisinde kalır; hem norm hem de karar kendisini hukuk sistemi içerisinde sürdürür. Olağanüstü hal, devletin hukuksal makyajını silerek “hukuk üretmek için haklı olmak gerekmediğini kanıtlar” (Schmitt, 1996, s. 21). Schmitt’e göre, “olağanüstü hâl, sınıflandırılmayandır; genel kodifikasyondan uzak durur ama aynı zamanda spesifik hukuki form unsurunu -mutlak saflığıyla kararı- açığa vurur” (Schmitt, 1996, s. 20). Oysa norm, belli bir homojenlik gerektirir.

Schmitt’e göre, kararın ertelenmesi olarak liberal uzlaşmacılık sonrasında, ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, kararın öneminin güçlendiği, başka bir deyişle, karar hakkında acil karar verilmesi gereken bir dönem gelir. 1848 proleter devrimi sonrasında karşı devrimciler ile sosyalistler (özellikle de anarşistler) arasındaki “ya/ya da” mantığına dayanan radikal bir ideolojik çatışma görülür. Karşı devrimciler egemenlik kavramına yaslanarak sosyalistleri

“şeytan” olarak nitelendirir. Artık deistler ile teistler arasındaki mücadele ateistler ile radikal teistler arasındaki mücadeleye evrilir. İki taraf da hiçbir şekilde Hegelci bir senteze yaklaşmaz; her şekilde mesele hiçlik ve varlık arasında bir karar vermeye dayanır (Schmitt, 1996, s. 61).

Anarşistler doğrudan egemenliğin temel arkaplanı olarak Tanrıya karşı bir mücadele verirler. Bakunin *Tanrı ve Devlet*'te şu ünlü sözü eder:

İnsanlıkta takdir ettiğimiz ve saygı duyduğumuz her şeyin mutlak temel koşulu olarak gördüğüm insan özgürlüğünün tutkulu bir sevdalısı olarak, Voltaire'in cümlesini tersine çeviriyorum ve diyorum ki: *Eğer gerçekten tanrı olsaydı, onu ortadan kaldırmak gerekirdi* (Bakunin, 1998, 80).

Anarşistlere göre, Tanrı insanları suçlu olarak nitelendirirken kendi egemenlik arzusunu tatmin etmek için bahane üretmektedir. Ahlaki değerlendirmeler, Tanrı ve günah doktrinleri insanları otoriteye götüren gerçek bir kötülüktür; egemenlik hükmedenini de hükmedilene de dışsal bir olması gereken dayatmak suretiyle çürümeye götürür. Anarşistler herhangi bir karar iddiasının, iyiliğin kendiliğinden gerçekleşmesinin önünde engel olduğunu dile getirerek karara karşı bir karar verirler. Böylece Schmitt'e göre, Bakunin gibi bir diktatörlük karşıtı bir diktatör ortaya çıkar (Schmitt, 1996, s. 71). Anarşistlerin karşısında onları radikal kötülük olarak gören karşı devrimci ve tutucu yazarlar vardır. Schmitt özellikle bu tutucu yazarlara Bonald, de Maistre ve Donoso Cortes'i örnek verir.

Schmitt'e göre, her politik düşünce insanın doğasını ya iyi ya da kötü olarak görür. De Maistre ve Bonald da Donoso gibi insanın kötülüğünden ürkerler ve insanda engellenemez bir “güç tutkusu”ndan söz ederler (Schmitt, 1996, s. 63). Böylece despotik devlet görüşlerini bu dogmanın üzerinde şekillendirirler. Karşı devrimciler insanın doğasını kötü olarak nitelendirirler ve onu aşağılayarak kitlelerin karar almaya yetenekli olmadığını düşünürler. Özellikle Donoso Cortes Aydınlanma rasyonalizminin yasal despotizm ideali veya pedagojik sebeplerle kaba ve aptal saydığı insan doğası görüşünü daha da radikalleştirerek kötü insan doğasını mutlak günahkârlık ve ahlaksızlıkla tanımlar. Schmitt, karşı devrimcilerin söz konusu yaygaralarının ötesinde hala daha karar fikrini sahiplenmeleri bakımından onlara olumlu yaklaşır. Fakat bir taraftan karşı devrimciler kitlenin karşısında bir kararını desteklerken, diğer taraftan 1848 sonrası monarşinin ölümünü ilan ederek meşruiyetin altını oyarlar. Son kertede, onların ellerinde de hiçlikten yükselen bir karar ve yüceltilmiş bir karar anı kalır; Schmitt'e göre bu, diktatörlük anlamına gelir (Schmitt, 1996, s. 71).

Schmitt, *Siyasi İlahiyat*'ta, bir taraftan kararcılığı desteklerken, diğer taraftan son kertede diktatörlüğe yol açtığını savunduğu teist kararcılara da kararcılık karşıtı ateist anarşistlere de belli bir eleştirel mesafede durur. Buradan, onun istisnanın egemenliğine dayanan felsefesinin, diktatörlüğün ötesinde bir hedef taşıdığı düşünülebilir. Bu hedef, egemenin tözleştirilmesinden ziyade, varoluşçuluk dolayısıyla -Sartre'la benzer bir doğrultuda- sabitliğe ve kendine uygunluğa dayalı bir içkinlik idealine karşı aşkınlığın üstünlüğünü savunmak, başka bir deyişle, sıradanlığı, sabitliği veya normal olanı aşma arzusunu ön plana çıkarmak olarak ele alınabilir. Onun varoluşçulukla olan bağı doğrudan Sartre üzerinden olmasa da varoluşçuluğun kurucularından biri sayılan Soren Kierkegaard'dan yaptığı alıntıyla meşrulaştırılabilir. Schmitt'e göre, rasyonalizm yüzünü istisna yerine "normal olana" dönmüş bir bilimsel ilgiye sahiptir. Çünkü "istisna, rasyonalist şemanın birliğini bozar ve düzenini karıştırır" (Schmitt, 1996, s. 22). Fakat, istisna bütünlüğe sahip olmayan bir unsur olarak bütünlüğü açığa çıkaran güçtür. Schmitt, Kierkegaard'un *Repetition* adlı eserinden şöyle bir alıntı yapar:

İstisna, her şeyi tümelden çok daha açık bir şekilde ortaya koyar. Tümel hakkındaki sonu gelmeyen konuşmalar uzadıkça bıkkınlık verir; istisnalar vardır. Eğer bunlar açıklanamıyorsa, tümel de açıklanamaz. Çoğunlukla bu güçlüğün farkına varılmaz, çünkü tümel tutkuyla değil, rahat bir yüzeysellikte düşünülür. Buna karşılık, istisna, tümeli yoğun bir tutkuyla düşünür (Akt. Schmitt, 1996, s. 22-23).

Böylece Schmitt'te de ontolojik olarak bütün olmayan bir unsur politikanın ve teorinin başına geçirilmiştir. Diğer bir deyişle, yasanın başına kendine uygun olmayan ve tam olmayan bir güç geçirilerek, sabitliğin ve prosedürlerin dışına çıkma çabası desteklenmiş; olumsuzluk ve dinamizm kurtarılmaya çalışılmıştır.

Demokrasinin içkinlik tasavvuru "normal" in dışında olanın istencinin değil, "normal" in veya karar veremeyenin istencinin egemenlik karşıtı egemenliği, yönetemeyen yönetimi, başka bir deyişle, vasatlığın yönetimi anlamına gelir. Örneğin, Benjamin böylesi bir normalliğin egemenliğini, mitik şiddet anlamına gelen hukuksal ve anayasal şiddetin karşısına saf ve ilahi şiddeti yerleştirerek eleştirir; fakat Benjamin hukukun tümüyle yok edilmesini ilahi şiddetin amacı olarak görür (Benjamin, 2010, s. 38). Schmitt ise, hukukun yok edilmesini değil, onun politikanın hizmetine girmesini amaçlamaktadır. Schmitt, normalin egemenliğinin şiddetini, Sartre terminolojisiyle söylersek kendindeliğini veya tözcülüğünü açıklığa kavuşturmak için, Heidegger'in ifadesiyle, "bütünüyle raydan çıkmakta olan varolan" olarak olağanüstü hali felsefesinin temeline koyar (Heidegger, 2015, s. 36). Varoluşçu ifadelerle, olağanüstü hal

insanın kendisini varlığın bir başka yüzü olan hiçliğin kucağına bırakmasıyla meydana gelen bir korku atağı veya iç daralması sonrası yüksek bir karara ulaşma imkânıdır. Schmitt sınır-durumu veya olağanüstü hali, merkezi kaydırmak suretiyle, hukuk ve karar felsefesinin merkezi yapar; başka bir deyişle, liberal anlamda “normal olmayan” a hak tanımaktansa, “normal” durumun ötesine geçebilenin iktidarını savunur. Burada Schmitt’in normal olana karşı verdiği mücadeleye yönelik yapılan belirlemelerin aksine Balibar, Schmitt’in tam da *normaliteyi* yeniden tesis etmek için istisnaya sarıldığını öne sürer.

Çoğulculuk ve Adalet

Balibar, bir taraftan on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın adalet ve eşitlik hedeflerini sahiplenirken diğer taraftan Sartre ve Schmitt’teki gibi toplumsal normlar, yasalar ve değerlerdeki belirlenmişliğe karşı gelmektedir. Bunu elbette, özellikle Schmitt’in incelemesinde görmediğimiz bir şekilde, mağdurların başat rolü ve Marksizm etkisindeki çatışmacı kuram ekseninde yapar. Ayrıca Balibar’ın bütünlük anlayışı hukuku da içine alan çoğulcu bir bütünlükten gelir. Balibar’ın olumsuzluk perspektifi hukukun içten aşılması olarak hukuk-içi olarak adlandırılabilir.

Balibar’a göre, Schmitt’in istisnaya ilgisi, *normaliteye* karşı bir tavırdan değil, tam da “normalite”nin yeniden tesis edilme çabasından kaynaklanmaktadır (Balibar, 2014, s. 343). Schmitt özellikle çoğulculuk karşıtı bir strateji üzerinden, çeşitli kitaplarındaki farklı politik kavram ikilikleri aracılığıyla, devletin hiçlikten politik amaç üretme kapasitesini arttırmaya çalışır. Balibar, Schmitt’in totalite ya da bütünlük kategorilerinin yerine topluluk kavramını koyduğunu öne sürer. Başka bir deyişle, onun bütünlük kategorisi toplulukçuluktan gelir. Çünkü topluluk kendine önsel olarak bir çatışma varsayar. Bu çatışmaya (savaşa) özgür bir şekilde karar veren ve kendisine özgür bir şekilde dost-düşman belirleyen topluluk temsilcisi (ya da egemen) kendinden önce bir töze sahip olmamakla birlikte kendi siyasal kavramından ürettiği tözü topluluğa verir (Balibar, 2014, s. 341-342). Balibar’a göre, Schmitt’te politik süreç çoğulcuğun ya devlete karşı ya da devlet tarafından tasfiye edilmesi ile belirlenir. Daha sonra da “normalite”, devlet egemenliği aracılığıyla yeniden tesis edilir.

Balibar ise tam da bu *normalitenin* veya sıradanlığın ürettiği şiddetle mücadele eder. Balibar’a göre, şiddet ile politika ilişkisi üç türlü kurulur (Balibar, 2014, s. 44-48). Bunlardan ilki olan şiddetsizlik, şiddetin soyutlanması, saptırılması ya da geri dönmesidir. Şiddetsizlik bir şiddet biçimidir. İkincisi, şiddetin tekelleştirilmesi ve devletçi biçimi olarak karşı şiddettir.

Şiddeti elinde tutanlara karşı yine şiddetin araçlarıyla mücadele edilir; burada şiddetle bir mücadele yoktur. Böylece şiddet yeniden üretilir. Üçüncü yol ise Balibar'ın benimsediği anti-şiddet [şiddet karşıtlığı] tutumudur. Anti-şiddet doğrudan şiddete ve onun egemenliğine karşı bir mücadele, şiddete yönelik alternatif bir çözüm arayışıdır. Bu medenilik stratejileri içerisinde aranır. Medenilik [civilité], medeniyet [civilisation] ya da nezaketten [politesse] farklıdır. Medenilik etimolojik olarak Latince *civilitas*, Yunanca *politeia*'dan gelir (Balibar, 2014, s. 45-46). Çağdaş anlamıyla hem hukuksal hem de hukuksal olmayan alanları içerecek şekilde *Sittlichkeit*'a işaret eder (Balibar, 2014, s. 47). Balibar'a göre, şiddet-karşıtlığı medenilik içerisinde bulunmalıdır. Anti-şiddet "anti" önekinin ifade ettiği şekliyle bir "karşı durma" hareketidir (Balibar, 2014, s. 47). Anti-şiddet şiddetsizlik gibi şiddeti saptırma, kendini onun dışında tutma ve ondan kendini koruma olarak bir pasifizm değildir. Buna karşı, anti-şiddet gayrimeşru olarak tanımlanan bir şiddetin karşısına, meşru bir şiddetle çıkma anlamına da gelmez. Balibar'ın bir anti-şiddet politikası arayışında medenilik stratejilerine olan ilgisi onda bulunan çoğulculuk imkânından kaynaklanır (Balibar, 2014, s. 155). Bu bağlamda politika yurttaşların ortak praksişidir (Balibar, 2014, s. 141). Medenilik stratejileri bağlamında ortak praksise dayanan bir politikanın kararsızlığı riskler ve rastlantısallıklar olarak anlaşılmalıdır. Politikayı belli bir soyutluk, verili bir model ve ideal biçim olarak düşünemeyiz. Balibar, Sartre ve Schmitt'in aksine olumsuzluğu ve dinamizmi hiçlikten değil, dinamik çoğulculuktan türetir. Başka bir deyişle, bütünlük, yenilik ve tarih bir öznenin hiçlikten türettiği bir şey değil; adalet ve hukuk mücadelesi aracılığıyla hukuki, politik ve sosyal kapsamın genişlemesine dayanır. Başka bir deyişle tarihsel ve sosyal olumsuzluk hukukun içerisindeki bir *adalet oyunu* olarak kalır.

Balibar, kendini eşitlik ve adaletin ayrılmaz olduğunu düşünen demokrat ve cumhuriyetçilere yakın görür (Balibar, 2012, s. 9). Buradan yasa ve *praksişin* biraradalığına varır. Fakat bunları birbirlerine eklemek kolay değildir. *Justice And Equality* adlı makalede Balibar, yurttaş eşitliğini (politikayı), belli bir adalet (etik) meselesi ile Pascal, Platon ve Marx üzerinden ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Nesnellik ve öznellik, yurttaş eşitliği ve adalet, politika ve ahlak, yasa ve karar karşıtlıkları aşılacak suretiyle, yeni bir kamusal alan ve demokrasi nasıl tesis edilebilir? Balibar, *Şiddet ve Medenilik*'te, bu karşıt kavramların iki tarafının da ürettiği şiddeti eleştirel bir şekilde gösterirken, *Justice And Equality*'de birbirini dışlayan bu kavramları birlikte düşünmektedir.

Balibar'ın *Justice And Equality* metnindeki temel ikilikler, ahlak ve politika, adalet ve eşitliktir. Balibar, hangisinin bakış açısının öne çıkması gerektiğini şöyle sorgular: “Adalet fikrinin geleneksel ve baskın olarak bağlı kaldığı ahlak felsefesinin mi; yoksa, özellikle yurttaşlar arasında eşitlik iddiası etrafında şekillenen, fakat aynı şekilde özgürlük davasıyla da tipik bir birlik içinde olan modern söylemin mi, bakış açısı öncelikli olmalıdır?” (Balibar, 2012, s. 9). Sosyal yapı, hiyerarşi ve refah düşünüldüğünde adaletin mi; yoksa, eşitliğin mi bakış açısının öne çıkacağı sorunu önemsizleşir. Örnek olarak, adalet bakış açısı hem politik kurumlara ahlaki arka plan kazandırmak, hem de saf bir biçimci politikayı pratik bir tanıma zorlamak açısından gereklidir. Bu doğrultuda adalet, politik bir anlam kazanır. Adalet ile eşitlik arasındaki gerilimler ve çelişkilere odaklanıldığında, politika fikri karışmış ve istikrarsızlaşmış olur. Balibar, tam da politikanın ahlakla olan bağlantısından doğan politika kavramındaki bu karışıklığı çözmeye çalışmaktadır. Balibar'a göre, politika kendi “içsel ötekisi”ni hesaba katmalıdır ve ahlaki meseleler politikanın “politik olmayan” [impolitical] bu içsel ötekisinin belirtisidir (Balibar, 2012, s. 10).

Ahlak politikaya, adalet de eşitliğe (veya yasaya) bir dinamizm kazandırır. Başka bir deyişle hukuksal tanınma mücadelesi içerisindeki dinamizm sosyal adaletin veya eşitliğin kendisidir. Pascal'dan yola çıkıldığında adalet arayışının riskli bir süreç olduğu görülür. Balibar Marksistlerle ise biri olumlu ve diğeri olumsuz olmak üzere iki yönlü bir bağ kurar. O bir taraftan Marksizmin hukuk dışı alanda aradığı adaleti eleştirirken (buraya Sartre da konulabilir) diğeri taraftan da Marksizmin çatışmacı adalet fikrini, başka bir deyişle, adaletsizliğe içkin olan adaleti sahiplenmektedir. Bu doğrultuda, Balibar, *yer değiştirmeler* ve *yeni başlangıçlar* olarak çatışmacı adalet fikrini ortaya koyar. O politikanın dinamizmini ve olumsuzluğunu şöyle savunur:

Eğer kolektif ve bireysel pratikler lehine diğeri adalet boyutunu temsil eden öznellik süreçleri, bir “adil toplum” tahayyülüne gerçekten yaklaşıyorsa da, aynı zamanda onların, onları besleyen ve onlara anlam veren çatışmalardan ayrılamadıkları için tanınmalar, anlaşmalar ya da sonsal devrimlerden ziyade yer değiştirmeler ve yeni başlangıçlara sonsuza kadar bağlı kalacağını da öne sürebilirim (Balibar, 2012, s. 28).

Adalet dışlanmışların sürekli oyuna veya çatışmaya katılma sürecinin imkânını ifade eder. Balibar, oyun olarak adalet ya da tamamlanmamış adalet kavramını Ranabir Samaddar'dan alır; ama Balibar, yasal alanın dışarısına taşan bu kavramları tekrar yasal alanın içerisine, yasal alanın dinamik ögesi olarak sokar. Yasal dünya her zaman bir adalet öznesi yaratmasına rağmen adalet arayan özne hep yasal değişimlerin, anlaşmaların ve yolların ötesine geçen bir

“adalet oyunu”na ulaşır (Balibar, 2012, s. 14). Politik karşıtlıklar adalet dünyasında yeniden üretilir. Bu hem yasanın teminatında hem de yasal ve anayasal yapıyı aşan bir etkinlikle gerçekleşir. Adaletle yönelik yeni yollar bulmak için diyalojik kapasiteler geliştirilir. Adalet arayan öznelerin, kendilerini önceden kurulmuş bir yasanın diliyle tanımlaması gerekmez. Bunlar, daha diyalektik bir şekilde kendilerini, adaletin *içsel boşluk* [internal lacuna] ya da yasa boşluğu [void of law] olarak ortaya çıktığı yerde, demokratikleşmeye giden olumsal bir patikada var edebilirler (Balibar, 2012, s. 15). Burada tamamlanmamışlıkla tanımlanan oyun olarak minimal bir adalet söz konusudur. Pratikler, protestolar ve davalar ile bu oyun sürdürülür. Samaddar’daki çatışma ve oyun, yasayı aşan bir noktayı ifade eder. Ama buradaki aşma Balibar’a göre, yasanın içeriden aşılmasıdır. Başka bir deyişle, oyuna katılma anlamında sosyal dinamizmin mümkün kılınması adalettir. Bu dinamizm ise, yasanın içerisinde mümkündür. Balibar, modern çatışmacı teorinin aksine, yasanın, bütünüyle egemenin bir aracı ve muhalefeti sistematik dışlama yöntemi olduğunu kabul etmez. Muhalefetin oyuna katılması tam da yasanın içerisinde mümkündür. *içsel boşluk* ya da *içsel öteki* yasa dışı bir alandan gelmez. Yasa dinamik bir bütündür. Yasadan dışlananların yasaya katılmasıyla, yasanın ve anayasanın kapsamında bir değişim yaratılır. Yasanın içerisindeki çatışma ile mağdurlar sosyal yapının “bütünü” içinde “boşluk” yaratabilir. Bu boşluk yasanın iptal edilmesi değil; yasanın içerisindeki dinamik öğedir. Balibar son olarak şöyle yazar:

Biz sadece, adaleti mağdurların mahkemesi ya da onların intikamı ile özdeşleştiren, Yunan tragediyalarında (Aiskhülos’un Oresteia’sında) alegorik olarak tekrar ve tekrar tasvir edilen “politik adalet kurumu”nun önüne çıkmıyoruz, fakat yalnızca mağdurların sosyal dokunun “çokluk”u içerisinde yarattığı ya da uyguladığı “boşluk[tafsiye]” tarafından görünür ve duyulur olan çatışma (adaletsizlik gerçeği ve adaletin zorunluluğu) gerçeğini hesaba katmalıyız. Benim burada önerdiğim analogiler yeni bir adalet metafiziği belirlemek anlamına gelmiyor. Ama onlar yakın bir ortamı paylaşırlar. Bunun, Spinoza’nın formülünü taklit ederek, daha iyi anlaşılacağına inanıyorum; adaletle ya da “adaletsiz-olmayana” yönelik “haklı” çaba ya da mücadele hâlihazırda adaletin kendisidir (Balibar, 2012, s. 29).

Balibar’a göre, Pascal tarafından önerilen ve daha sonra, Derrida ve Samaddar tarafından devralınan düşünce, adaletin yasayı aşmasıdır. Burada adalet, politikanın önüne geçer. Bu politika ve yasaya dinamizmin gerekliliğini hatırlatan, dıştan gelen bir uyarıdır. Adaletin dinamik öğesi yasa ve politikayla birleştirilmelidir. Balibar, çağdaş sosyal eleştirinin “çatışmadaki adalet” ya da “adaletsizliğe karşı mücadele aracılığıyla adalet” şeklindeki

düsturunu sürdürür (Balibar, 2012, s. 29). Balibar adaletten çatışmacı adaleti anlar; fakat bu mağdurların mahkemesi ya da onların intikamını ifade eden politik adalet kurumunun karşısına “zalim”leri çıkarmak anlamına gelmez. Başka bir deyişle, mağdurların kendilerini dışlayan her çeşit yasal kapsama girme mücadelesi adaletin kendisidir. Bu durumda ideal bir adil durum yoktur; çatışma olarak adalet, adaletin kendisidir. Sartre’dan yardım alarak ifade edilecek olursa, adalet eksik bir “adil olana” veya bütüne doğru mücadele eden eksik bir özneye aittir. Ama bu mücadele medenilik alanında gerçekleşir. Başka bir deyişle, bütünlük arayışındaki eksik bir bütünlük veya evrensel arayışındaki eksik bir evrenselliştir. Böylece tüm kavramlar eksikliğiyle oluş içerisinde tanımlanır ve tek merkezli *praksisin* değil, *praksisler* çokluğunun bütünlüğü ortaya konulur.

Sonuç

Bu makalede iki izlek takip edilmiştir. Bunlardan birincisi yirminci yüzyılın öne çıkan kavramlarından biri olan olumsuzluğun, politik alanda hukukla olan ilişkisine göre hukuk-dışı, hukuk-üstü ve hukuk-içi konumlandırılmasıdır. Sartre hukuk-dışı bir öznenin ontolojik-fenomenolojik seçimine dayanan bir etik-sosyal-politik gerçekliği ön plana çıkarır. Bunu daha sonraki yazılarında ise işçi sınıfı mücadelesiyle tarihselleştirir. Tarihin öznesi olarak işçi sınıfını gören Sartre, tarihin aynı şekilde *praksisin* gelişim tarihi olduğunu ve insanın *praksis* aracılığıyla verili koşulların ötesine geçtiğini ifade eder. Böylece Sartre, Marksizm ve fenomenolojiyi ilişkilendirmek suretiyle, kendi olumsuzluk bakış açısını geliştirir. Schmitt ise olumsuzluğu siyasal anlamda, hukuku kendisine bağlayan ve karar verici hukuk-üstü (hukuku hizmetine koşan) bir özne açısından ele alır. O politik gerçekliği, mutlak ve nesnel kategorilerle değil, bütünlük verici politik bir özne temelinde açıklar. Schmitt’in olumsuzluk eğilimi, “politik (siyasal) ontoloji” veya “politik varoluşçuluktan” gelir (Esgün, 2013, s. 503-506). Schmitt’in öznesi politik topluluğa kimlik, anlam ve hatta tözünü verir. Balibar’a gelindiğinde, o politika ile yasayı medenilik kavramı içerisinde, birlikte ele alır. Politik-yasal alanın dinamizmini ve olumsal gerçekliğini adalet kavramı çerçevesinde açıklar. Adalet, hukuk-politikanın içsel ötekisi olmasına karşın, medenilik içerisindeki adalet mücadelesinin, politik gerçekliği ve hukuksal kapsamı dönüştürdüğünü öne sürer. Adalet oyunu hukuk içerisinde sürdürüldüğünde yasal-politik alan bir sabitlik olmaktan çıkar. Böylece Balibar, olumsuzluğu hukuk-içi konumlandırır veya onu hukukun adalet tarafından içeriden aşılması olarak tasarlar.

İzleklerden ikincisi ise öznenin bütünlüğüdür veya *praksis* olarak bütünlüktür. Tözel olarak bütünlüğün yitirildiği bir çağda, bütünlüçilik Sartre ve Schmitt'te ontolojik ve politik anlamda öznenin hiçlikten gelen seçim ve kararına bırakılmaktadır. Sartre bütünlüçiliği kendi-için-kendinde olarak tanımlarken ya da işçi sınıfının mücadelesi içerisinde "bütünlüç" kavramı ile yerleştirirken, Schmitt bütünlüğü istisna durumda karar veren bir egemene teslim eder. Schmitt'ten farklı olarak Sartre bütünlüğü sorgulayıcı öznenin sürekli bir eksik bütünlüğü olarak değerlendirir. Balibar ise Schmitt'in çoğunluk karşıtı stratejisi ile bütünlükten ziyade topluluğu öne çıkardığını iddia eder. Balibar, Schmitt'in politika ve hukukta istisnaya odaklanmasının normaliteyi yeniden tesis etme çabası olduğunu öne sürer. O, Schmitt'in bütünlük olarak toplulukçuluğuna karşı bütünlük olarak dinamik çoğulculuğu, *praksisler* çokluğu olarak bütünlüğü, bütün olmayan bir bütünlüğü ve medenilik içerisindeki adalet mücadelesini savunur.

ORCID ID

Orkun TÜFENK

<https://orcid.org/0000-0002-7227-767X>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Balibar, E. (2012). "Justice and Equality: A Political Dilemma? Pascal, Plato, Marx". *Border of Justice* (Étienne Balibar, Sandro Mezzadra, and Ranabir Samaddar, Ed.). Philadelphia and Pennsylvania: Temple University Press. 9-32.
- Balibar, E. (2014). *Şiddet ve Medenilik*. Çev. Sevgi Tamgüç. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bakunin, M. (1998). *Tanrı ve Devlet*. Çev. Remzi Çaybaşı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Benjamin, W. (2010) "Şiddetin Eleştirisi Üzerine". Der. Aykut Çelebi. *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. Çev. Ece Göztepe. (S.A. 19-42) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bodin, J. (1955). *Six Books of the Commonwealth*. Trans. M. J. Tooley. Oxford: Basil Blackwell.
- Esgün, T. G. (2013) "Carl Schmitt", Der. Kurtul Gülenç ve Ahu Tunçel, *Siyaset Felsefesi Tarihi*. (S.A. 485-512) Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Heidegger, M. (2015). *Metafizik Nedir?*. Çev. Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*. Çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kelsen, H. (2000) "Saf hukuk kuramı: Devlet ve hukuk özdeşliği", Der. Cemal Bali Akal, *Devlet Kuramı*. Çev. Cemal Bali Akal. (S.A. 425-459) Ankara: Dost Kitabevi.
- Sartre, J. P. (1981). *Yöntem Araştırmaları: "Diyalektik Aklın Eleştirisi"*. Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu. İstanbul: Yazko.
- Sartre, J. P. (2010). *Aydınlar Üzerine*. Çev. Aysel Bora. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Sartre, J. P. (2011). *Varlık ve Hiçlik*. Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Schmitt, C. (1996). *Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*. Çev. A. Emre Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi.
- Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. Çev. Ece Göztepe. İstanbul: Metis Yayınları.

Yuvarlak Masa Tartışması: Yargının Krizi Üzerine İlhan Cihaner, Selin Aksoy, Ayşe Sarısu Pehlivan

Ulaş KARADAĞ¹

 ¹Research Assistant, Inonu University, Faculty of Law

Özet

Bu yuvarlak masa tartışmasında, Türkiye’de yargının son on yılda derinleşen krizi ve dönüşümü, hukukçu İlhan Cihaner, Avukatlar Sendikası Başkanı Selin Aksoy ve Yargıçlar Sendikası Başkanı Ayşe Sarısu Pehlivan’la birlikte ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk; Yargı; Kriz; Dönüşüm.

On the Judicial Crisis: A Roundtable Discussion

İlhan Cihaner, Selin Aksoy, Ayşe Sarısu
Pehlivan

Abstract

In this roundtable discussion, the deepening crisis and transformation of the judicial system of Turkey in the last decade is discussed with İlhan Cihaner (Lawyer), Selin Aksoy (Chairperson of Union of Lawyers) and Ayşe Sarısu Pehlivan (Chairperson of Union of Judges).

Keywords: Law; Judicial system; Crisis; Transformation.

Corresponding Author	Ulaş KARADAĞ
	İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Malatya, , Türkiye
E-mail	ukkibritci@gmail.com
Manuscript received	December 13, 2019
Revised manuscript accepted	December 13, 2019

Yuvarlak Masa Tartışması: Yargının Krizi Üzerine

İlhan Cihaner, Selin Aksoy, Ayşe Sarısu Pehlivan

Türkiye’de yargı uzun zamandır sorunlu bir alan olarak görülüyor. Öyle ki yargı Türkiye’de hiç var oldu mu diye sormak bile mümkün. Öte yandan yargı yine uzun bir süredir yalnızca krize giren değil aynı zamanda kriz üreten bir pratik ve düzenekler alanı olarak karşımıza çıkmakta.

Bu bağlamda Türkiye’de yargının yerleşik kırılma ve fay hatlarına dair nasıl bir çerçeve çizilebilir? Özellikle de son 10 yıllık dönemde söz konusu fay hatları ne ölçüde kırıldı ya da bunlara hangileri eklendi?

İlhan Cihaner: Bu konunun sistematik ve bütünlüklü olarak ele alınması ne kadar gerekli ise, bir o kadar da zor. Gereklilik, hukukun ve yargının Türkiye’de dönüştüğü “şey” ile ilgili. Zorluk ise hukuk ve yargının, dünya konjonktürü kaynaklı sorunları ile konvansiyonel sorunlarının, ülkemize özgü sorunlarla üst üste binmiş olmasından. Ortaya çıkan sonuç ise “kriz” kavramının bile yetersiz kalacağı bir çöküş.

İlk olarak, “fay hattı” nitelemesini en fazla hak eden ve ülkemize özgü olarak nitelendirebileceğimiz temel sorunun, yargıdaki “cemaatleşme” olgusu olduğunu söyleyebilirim. “Fethullahçı Dönem” diye adlandırabileceğimiz dönemden doğru “dersler” çıkartılabilmiş olsaydı sadece belli bir dönem bu adla paranteze alınabilirdi. Bu adlandırma, Fetullahçı yapılanma ile hedef ve gündem birlikteliği içerisindeki iktidarın sorumluluğunu yok sayma olarak değerlendirilmemeli. Bilakis 15 Temmuz’un tozu dumanı dağılmadan bu kez farklı cemaatlerin yargıda egemenlik mücadelesine girişmesi, yargı dışı hiyerarşik yapılara/partilere adlı adınca kontenjan verilmesi -dar ve geniş anlamıyla- cemaatleşmenin artık yerleşik ve yapısal bir sorun haline geldiğinin/getirildiğinin açık göstergesi. Bu durumun yeni bir kırılmaya dönüşmesi kaçınılmaz görünüyor.

Fethullahçı yapılanma ile iktidar/devlet arasındaki “fay hattı” Dershaneler Krizi, MİT Krizi, 17/25 soruşturmaları gibi güçlü ön sarsıntılar geçirdiyse de nihai olarak 15 Temmuz darbe girişimi ile kırıldı. Bu boyutta bir sarsıntının yargıdaki etkilerinin tarihte benzerini bulmak çok kolay değil. Ancak iktidarın “Fetö ile mücadele” diye başladığı uygulamaların zaman içerisinde “riskli” gördüğü başka kişi ve gruplara da genişletmesi “yargıyı fethedilecek” bir alan olarak

görmekten vazgeçmediğini göstermektedir. En önemlisi de Fethullahçı yapılanma ile olan “derdinin” de bu yapılanmanın yapıp ettikleri değil kendisi ile ayrışması olduğunu ortaya koyuyor. AKP/Fethullah birlikteliği dönemine dair hukuki hesaplaşmanın sadece kumpas davaları ve doğrudan AKP’yi ilgilendiren davalarla sınırlı tutulması bu bakışın adaletsizlik üreten bir başka yansıması. Ayrıca bir yandan fiili “etkin pişman” Fethullahçıların kritik konumlarda göreve devam ediyor olması öte yandan “Kripto Fethullahçı” hayaletinin daha epeyce bir müddet yargı üzerinde Demokles’in kılıcı işlevi görecek olması, bu başlığın yargının temel sorun kaynaklarından birisi olmaya devam edeceğinin ispatı.

Üzerinde durulması gereken bir diğer başlık özellikle insan hakları alanında bir “çıpa” teşkil eden AİHM’nin bu niteliğinin önemli ölçüde ortadan kalkmış olması. AİHM’in OHAL Kararnamelerine dair ihlal iddialarında çözüm adresi olarak “OHAL İnceleme Komisyonunu” göstermiş olması en tipik gösterge. Kuşkusuz AİHM’i idealize eden bir yaklaşım içine sıkışmak doğru değil. Ancak, iktidar ile AYM arasındaki hukuku ve adaleti ikincilleştiren “oldukça uyumlu ilişkiyi” ve verdiği kararların yerine getirilip getirilmediğini bile sorgulamayan bir AİHM ülkemiz için artık hak ve özgürlükleri genişleten vasfını yitirerek hukuksuzluklara AİHM meşruiyeti kazandıran olumsuz bir etkene dönüşmüştür diyebiliriz.

15 Temmuz sonrası ilan edilen OHAL’in amaç ve kapsamı dışında kullanılması yanında neredeyse tüm KHK’ların yasalaşmış olması artık hukukumuzun kalıcı olarak OHAL Hukukuna dönüştüğü anlamına gelmektedir. Bu dönüşümün en çarpıcı yanı iktidarın alanının olabildiğine yargı ve hukuk aleyhine genişlemesi ve cüretinin de artması olmuştur. Üstelik fiili hukuksuzluklar OHAL düzenlemeleri ile yasal çerçeveye oturtulmuş durumda. Olağanüstü olanın “olağana” dönüşmesi söz konusu.

Öte tarafta, hukuk ve yargının yerleşik sorunlarından olan hukuk öğrenimi belki de tarihimizde olmadığı kadar dibe batmış durumda. Yetersiz koşullarda açılmış fakülteler, hukuk disiplini dışında öğretim üyelerinin yaygınlığı, OHAL ihraçları ile çoraklaştırılma, eğitimdeki genel sorunlar ve müfredatın kısırlaştırılmış olması hukuk eğitimini iflas ettirmiş durumda. Hukuk mesleklerine giriş sınavı getirerek ya da sınavlardaki başarı puanları ile oynayarak bu sorunun çözülebileceğini düşünmek sorunun kaynağının bile doğru teşhis edilmediğinin göstergesi. Bu sorunla bağlantılı olarak yargının her kademesindeki yaygın “siyasi kadrolaşma”, liyakatin hukuk ve yargı alanından sürülmesi sonucunu doğurdu. Yargıda olumlu pratikleri içeren “geleneklerin tahribi”nin, şikayetlerin ve disiplin cezalarının artması gibi sorunları çoğaltması kaçınılmaz görünüyor.

Tüm hukuki süreçlerin ve yargının olmazsa olmazı olan avukatlık/savunma mesleğinin gerilemesi de son 10-15 yılın dikkat çekici başlıklarından birisidir. İktidara yakın avukatların adeta yargının sahibi gibi davrandıkları, itiraz eden avukatların ise tutuklanmaya kadar varan yaptırımlara uğratıldıkları, yasa değişiklikleri ile avukatlığın evrensel kazanımlarının yok edildiği bir süreç yaşanıyor. Avukatlık faaliyetinin ve avukatın, savunduğu şüphelilerle/sanıklarla özdeşleştirilerek kriminalleştirildiği, savunma dokunulmazlığının ortadan kalktığı, bilgi ve yeteneğin yerinin ilişkilerin aldığı bir meslek pratiği ileriye dönük büyük bir sorun dinamiği demektir. Hukuku referans alması gereken meslek birliği ise “yerlilik ve millilik” referansı eşliğinde siyasi iktidarın hukuk dışı uygulamalarına alkış tutan bir örgüt görüntüsü çizmektedir.

Mahkeme kararlarının iktidar tarafından tanınmaması son dönemde en üst düzeyde dillendirilir ve belli bir oranda tepki çekerken, şimdi hukuka ve yargıya meydan okumak her kademedede yönetici için vukuat-ı adliyeden. Sofistike bir anayasızlaştırma/cezasızlık pratiği yerini artık lümpen bir “takmama” haline bıraktı. Bu tutumun yargı pratiğine yansımaları ise; artık doğrudan/dolaylı talimata bile gerek kalmaksızın yargıcın ve savcının kendisini iktidarın yerine koyarak hareket etmesi ve kararların “karar merciinde iktidar olsaydı nasıl karar verirdi” sorusuna göre verilmesidir.

Başta HSK olmak üzere yargı kurumlarının demokratikleştirilmesi ve bağımsızlaştırılması konusunda da oldukça geriye gidiş söz konusu. Üst kurulda bakan ve müsteşarın varlığı tartışılırken şimdi geldiğimiz noktada tüm üyelerini yürütmenin (ve artık siyasetin) başının belirlediği bir düzene geçmiş durumdayız. Tam bu noktada, tüm bu başlıklar değerlendirilirken değişen “rejimin” koşullarının göz ardı edilmemesi gereğine işaret etmekte fayda var. Aksi takdirde HSK üyelerini TBMM seçiyor yanılığımıza düşülebilir!

Hukuk ve yargının en büyük gerilimleri biriktirdiği alanlardan birisi egemen siyasetin(in) yetersiz kaldığı her yerde yargının zor aygıtı olarak iktidardan yana imdada yetişiyor olması. Bu durum; tarafsızlık, bağımsızlık ve “hukukun/yargının siyasallaşması versus siyasetin hukuklaşması/yargısallaşması” tartışmalarını aşan bir durum. Seçimlerin iptali ve kayyum uygulamasının yanı sıra Kavala, Demirtaş, Kozağaçlı tutuklamaları ve Gezi İddianamesi en taze örnekler.

Dünya konjonktürüne paralel olarak özellikle ceza adalet sisteminin neoliberalizasyonu da önemli -ve ihmal edilen- bir başlık. Bunun bir yansıması olarak, devletin terörle mücadele aygıtı olarak örgütlenmesi, aşırı hapsedme, yargının özelleştirilerek kamusal niteliğinin geriletilmesi, suçlulaştırma, düşman ceza hukuku pratiği, yeni cezalandırma anlayışı, kitlesel

kapatma ve güvenliğin paranoyaklaştırılması gibi olgular büyük sorun kaynakları. Tüm bunlar bir yandan, hukuk devletinin olmazsa olmazı olan kuvvetler ayrılığının geriletilmesi ve yargının tarafsızlık/bağımsızlık sorunu gibi geleneksel sorunları üzerinde çarpan etkisi yaparken öte yandan yeni fay hatları olarak gerilim biriktiren unsurlar.

Yargıdaki bu dönüşüme savunma ve avukatlık mesleğinin dönüşümü perspektiflerinden bakıldığında neler dikkat çekiyor? Ayrıca, bu dönüşüm karşısında yargı alanı içinden geliştirilen mücadele ve dayanışma pratiğini kısaca değerlendirebilir misiniz?

Selin Aksoy: Türkiye’de yargının dönüşümü maalesef uzun bir zamana yayılmış ve gerçekten de rejimin dönüşümü ile paralel ilerleyen bir süreç. Son yargı reformu stratejisi kapsamında yapılan değişiklikler ile artık yeni yargı sisteminin son adımlarını görmekteyiz.

Hatırlanacağı üzere Türkiye’nin dönüşümünün ilk önemli adımı Ergenekon operasyonuydu. Devamını Oda-Tv, Balyoz Davası, ÇYDD’ye dönük operasyonlar, KCK soruşturmaları, Şike Davası ile siyasi rejimdeki yapısal değişiklikler izledi. Anayasa’nın 26 maddesinin oyladığı 12 Eylül 2010 referandumu ile esas olarak HSYK’nin ve Anayasa Mahkemesi’nin yapısı ve işleyişi değiştirildi, HSK tarafından yapılan hâkim ve savcı atamaları adeta bir ceza uygulaması haline dönüştürüldü. Bu sırada cemaat, yargı içerisinde daha fazla örgütlenme alanı buldu, bu konsensüs ise 17-25 Aralık ve 15 Temmuz süreçleri ile sona erdi. İktidar; 2017 referandumu ile rejimi değiştirerek, hukuk alanında da kendi “iktidarını” kurmuş oldu. Bu süreçler ile adil yargılanma hakkı ve hukuk güvenliği gibi hukukun temel prensipleri artık sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Parlamento devre dışı bırakılmış, “yasa yapma yetkisi” dâhil yetkileri “yeni biçimi” ile yürütmeye devredilmiştir. Türkiye’de iktidar kendi hukukunu yaratmaktadır. Bu yeni bir hukuk ve yeni bir yargılama pratiğidir.

Yargının bir diğer ayağı olan savunmaya yani avukatlara baktığımızda ise avukatların - hâkim ve savcılara yapılan sürgünler ve diğer müdahalelerin gösterdiği üzere- doğrudan iktidarın aracı/aygıtı haline gelmediği söylenebilir. Avukatların bu tabloda, yapısal olarak devlet/iktidara bağımlı olmamaları ve tarihten gelen bağımsızlıkları gereği iktidarın boyunduruğuna girmemeleri AKP iktidarının avukatlara yönelik de kimi müdahalelerinin bulunmadığı anlamına gelmiyor. Artık avukatlar yalnızca savunma görevlerini yaptıkları için yargılanmakta ve hukuka aykırı bir şekilde hüküm dahi giyebilmektedir. Yargı Reformu Strateji belgesi kapsamındaki TBB yapısının değişikliğine ilişkin tasarılar ve Avukatlık Kanunu’nda

yapılması planlanan değişiklikler ile avukatlık mesleği iktidara daha fazla bağımlı ve “iktidarın istediği gibi” yapılmaya çalışılıyor.

Öte yandan, Avukatlık mesleğinin 2000’ler sonrasında büyük ölçüde neoliberal politikalarından etkilendiğini ve kamu görevi niteliğinden uzaklaştırılmaya çalışıldığını görmekteyiz. Müfredatının ve eğitimci kadrosunun yetersiz olduğu, lojistik ve kültürel olanaklardan yoksun üniversitelerden her yıl onbinlerce öğrenci mezun olarak dikkate değer bir işgücü yığılmasına neden oluyor. Üretim araçlarına nüfusun azınlığının sahip olduğu kapitalist bir düzende ise bu işgücünün eşit ölçüde emek üretip bu emeğinin karşılığını alabileceği bir ortam mümkün olamıyor. Üretimdeki pozisyonlarının bu şekilde değişmesi avukatlar arasında da sınıfsal bir tabakalaşmaya yol açmakta. Dolayısıyla avukatlık mesleği öncelikle iktisadi sistemden ve bu doğrultuda yargı sistemindeki piyasalaşmadan ve özelleşmeden öncelikle etkileniyor ve işçileşiyor. TBB’nin 31 Aralık 2018 tarihli verilerine göre, Türkiye’deki avukat sayısı 116779’u bulmuş durumda. Bir öncesi sene bu sayının 106496 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir yıl içerisinde yaklaşık 10.300 avukatın mesleğe katıldığı gerçeği ile karşı karşıyayız. Stajyer avukatlar bugün sigortasız olarak düşük ücretlerde veya bazen hiç ücret almadan çalışıyorlar. Tek başına bürosunu açabilen avukatlar ise eşitsiz ve haksız bir “rekabet” ortamında “hukuk pastası”ndan bir kırıntı “koparabilmek” adına tercih yapamadan iş üstlenmekte ve ayakta durmaya çalışmaktadır. İşçi avukatlar ise günde en az 12 saat çalışarak, insanlık dışı şartlarda, kimi zaman sigorta primleri eksik ödenerek ve düşük ücretlerde çalışmaktadır. Böyle bir ortamda biz, avukatların ancak örgütlenerek bu sorunları aşabileceğine inanıyoruz.

Yargı içerisindeki örgütlenmede ise, Yargıçlar Sendikası’nın, iktidarın özellikle hedefi haline gelen yargıçlar ve savcılar arasında önemli bir örgütlenme pratiği gerçekleştirmeye çalıştığını ve bu örgütlenme mücadelesi nedeniyle sendika üyelerinin sürgün, yer değişikliği, disiplin soruşturmaları vs. gibi sonuçları oldukça ağır olabilen bedeller ödediğini görmekteyiz. 2014 yılında kurulan Sendikamız ise avukatların örgütlenebileceği tek sendika olarak hem avukatların çalışma hayatlarına ilişkin hakları için mücadele ederken aynı zamanda hukuk devletinin gereği olarak, yargıç, savcı ve avukatlar ile bu üç mesleğin adaylarının ve de tüm çalışanların, temel hak ve özgürlükler bağlamında, idari ve mali vesayet de olmadan örgütlenmelerini, örgütlenmeleriyle ilgili her türlü kısıtlama ve sınırlandırmaların da kaldırılmasını, bunun tüm çalışanlar yönünden de gerçekleştirilmesi için mücadele etmektedir.

Barolar, sahip oldukları üye sayısına rağmen, Avukatların birlikte mücadelesinde aşama kaydedemiyor, Türkiye Barolar Birliği'ni temsil ettiğini ilan eden Başkan Feyzioğlu ise iktidar ile uyumlu bir pozisyon almaya dikkat ederek maalesef hem avukatlığın hem de yargının olumsuz yöndeki bu dönüşümüne katkıda bulunuyor. Oysa bugün yargıç ve savcılar ile avukatların örgütlü olarak birlikte mücadele etmesi, bu mücadelenin ise temsili olmayı aşarak kitleleşmesi ve bir baskı gücü olması gerekmektedir.

Gelelim kürsüye. Yargıların iktidar karşısındaki konumları politik davalarda verilen kararlar ve sürgün kararnameleri gibi çeşitli konular vesilesiyle son zamanlarda çokça tartışılan başlıklardan biri haline geldi. Bu vesileyle yargıdaki dönüşümün özellikle de yargı bürokrasisi bakımından temel uğraklarına dair neler söylenebilir? Ek olarak, aynı soruyu size de sormak istiyorum; bu dönüşüm karşısında yargı alanı içinden geliştirilen mücadele ve dayanışma pratiğini kısaca değerlendirebilir misiniz?

Ayşe Sarısu Pehlivan: Yargıdaki dönüşümü özellikle yargı bürokrasisi bakımından anlayabilmek ve anlatabilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasından başlamak gerekir.

1921 Anayasası'nda yargıya ilişkin bir düzenleme yoktur. Bu nedenle bazı kesimler yargıyla ilişkili olarak 1876 tarihli Kanunu Esasi'nin yürürlükte olduğunu söylemektedirler. 1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu olağanüstü dönemde kurulan İstiklal Mahkemelerinde görevlendirilen hakimlerin meclisin kendi içindeki kişilerden yine meclis tarafından seçildiğini de tarih kitaplarında okumuştuk. Bu haldeki yargıda yargı bağımsızlığından bahsetmek mümkün değildir.

1924 Anayasası'na baktığımızda 8. maddede "yargı yetkisinin millet adına usulü ve kanunu dairesince bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır" düzenlemesinin bulunduğunu görürüz. Yargı Kuvve-i Kaziye başlığı altındaki 53 ve 67. maddelerde yargıya ilişkin düzenlemeler vardır ve bunlar Yüce Divan (bakanları yargılamak üzere kurulmuş), Şurayı Devlet ve Temyiz Mahkemelerine ilişkindir. Danıştay yani önceki adı ile Şurayı Devlet yargı bölümünde olmayıp yürütme bölümünde düzenlenmiştir. Tüzüklerin dahi yasaya uygunluk denetimini yapamayan bir yapıdaydı. Anayasa Mahkemesine dair bir düzenleme de bulunmamaktadır. 24 Anayasasının 54.Maddesinde hakimlerin bağımsızlığı ilkesi tanımlamıştır. Ancak bağımsızlığın gereği olan güvencelere ilişkin bir düzenleme getirilmemiştir.

1961 Anayasasının 7.maddesinde yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı düzenlemesi bulunmaktadır. Hakimlik teminatı tanımlanmıştır. Yüksek Hakimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeler tek tek düzenlenmiştir. 1971 yılındaki anayasa değişikliği ile yine yargya dair bir kısım değişiklikler ve eklemeler yapılmış ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesine anayasada yer verilmiştir.

1982 Anayasası ise önceki anayasalara göre kazuistik yöntemle ve daha ayrıntılı şekilde hazırlanmıştır. Zaman içerisinde pek çok değişikliğe uğramıştır. 9. maddesinde yargı yetkisinin Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağı belirtilmiştir. Adli ve idari yargı ilk derece mahkemeleri, yüksek mahkemeler, askeri mahkemeler düzenlenmiştir. Doğal yargıç ilkesi 37. maddede düzenlenmiştir. Olaylardan önce mahkeme kurulmasının gerekliliğine, olaylardan sonra mahkemelerin kurulmasının yasaklanmasına ilişkin düzenlemedir bu. Yargıçların bağımsızlığı 138. maddede düzenlenmiş olup, 139. maddede de yargıç teminatı düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'nın 159. maddesi Hakimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna ilişkindir. Bu maddeye göre kurulun başkanı Adalet Bakanı olup, müsteşar doğal üyesidir. Yargıtay genel kurulunun kendi üyeleri arasından seçtiği üç kişi, Danıştay genel kurulunun kendi üyeleri arasından seçtiği iki kişi olmak üzere toplam yedi kişiden oluşan HSYK, hakimler ve savcılar hakkında tek karar mercii olarak konumlandırılmıştır.

2010 yılındaki anayasa değişikliğiyle birlikte HSYK'nın yapısı ve üyelerinin seçim usulü değiştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre adli yargı ilk derece mahkemelerinden yedi asıl üç yedek, idari yargı ilk derece mahkemelerinden üç asıl iki yedek üye, doğrudan ilk derece mahkemeleri yargıç ve cumhuriyet savcılarının oyları ile seçilmektedir. Kurul, ayrıca, Yargıtay üyelerinin kendi aralarından seçtikleri dört üye, Danıştay üyelerinin kendi üyeleri arasından seçtikleri iki üye, Adalet Akademisi'nin kendi üyeleri arasından seçtikleri bir üye ile birlikte Adalet bakanı ve müsteşarından oluşmaktadır.

2017 yılında yapılan Anayasa değişikliğinde de yine yargının en temel kurulu olan HSYK'nın yapısı ve üyelerinin seçim usulü değiştirilmiştir. Bu kez yüksek ibaresi kaldırılmış ve üye sayısı 13'e düşürülmüştür. Kurulun başkanı yine Adalet Bakanı, müsteşarı doğal üyedir. Bununla birlikte üç üyesi birinci sınıf adli yargı yargıç ve cumhuriyet savcıları, bir üyesi idari yargı yargıç ve cumhuriyet savcıları arasından Cumhurbaşkanı'nca; üç üyesi Yargıtay üyeleri, bir üyesi Danıştay üyeleri, üç üyesi hakimlik mesleğine alınmasına engel bulunmayan yüksek öğretim kurullarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile meslekte fiilen 15 yılını

doldurmuş avukatları arasından TBMM tarafından seçilmektedir. Öğretim üyeleri ve avukatlar arasından yapılacak seçimde, bir üyenin avukat, bir üyenin de akademisyen olması zorunludur.

Uzun bir zamana yayılan tüm bu anayasal düzenlemeler doğrultusunda yargıya baktığımızda, en fazla değişikliğe uğratılan yargının hep elde tutulması gereken bir kuvvet olmasının arzulandığı görülüyor. Ancak çok yakın tarihi, özellikle de 2010 ve 2017 değişikliklerini incelemek, bu dönüşümün baş döndürücü bir hızda olduğunun anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

2010'a kadar -yüksek yargının kendi içinden seçtiği üyeler ile Adalet Bakanı ve Müsteşarından oluşan- HSYK ile ilgili en çok eleştirilen konu, siyasi bir kimliğe sahip Adalet Bakanı ve Müsteşarının yargı bağımsızlığını etkiliyor olmalarıydı. Adalet Bakanlığı Müsteşarının, 2010 anayasa değişikliği yapılmadan önceki son kararnamelerin görüşüldüğü kurul toplantısına katılmayarak kurulun çalışmalarını nasıl tıkadığını hatırlamak bu bakımdan önemli. Bu dönemde Anayasa değişikliğine gitmek için neler yapıldığını, kurulun nasıl yıpratıldığını da hatırlamak gerekir. Yapılmak istenen değişiklik, ilk derece mahkemeleri yargıç ve cumhuriyet savcılar tarafından belirlenecek olan HSYK üyelerinin çokluğu sayesinde yargıdaki sorunların çözüleceği ileri sürülerek referanduma götürülmüştür. Birbiriyle ilintili olmayan pek çok madde bir arada referanduma götürülmüş ve yetmez ama evet kampanyasının desteğiyle anayasa değişikliği gerçekleştirilmiştir. Bu kez de yargı, Adalet Bakanlığı bürokratları ile birlikte önce cemaatçi sonrasında Fethullahçı Terör Örgütü mensubu oldukları söylenen grubun üyelerine teslim edildi. Bu kişilerin 15 Temmuz sonrasında ihraç ve tutuklanmaları gerçekleştirildi, bir kısmının yargılamaları hala devam ediyor.

2010 HSYK'sı tarafından yapılan atamalarla şekillendirilen yargı aracılığı ile bir taraftan kurumlar ve kişilerin hukuk dışı işlemlerle yok edilme ve itibarsızlaştırıl pratiklerinin, diğer taraftan sade vatandaşın dahi telefon görüşmeleri yapamayacak kadar korku duymasına neden olan kimi yargılamaların hayata geçtiğine hepimiz tanık olduk. Bu yargılamalardaki haksız ve hukuksuz uygulamalar -belirtildiği üzere- Ergenekon, Balyoz, Oda Tv, KCK, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, vs. gibi davalarda vücut buldu. Yani bu kez yargının uğrak yeri Fethullahçı yapılanmaydı. Siyasi iktidar, anayasa referandumuna götürülerek oluşturulan ve Fethullahçı yapıya teslim edilen yargıdan zarar görmeye başladığı süreçle beraber -bu dönemde Mit Müsteşarının ifadeye çağrıldığını, 17-25 Aralık olaylarını, bazı bakanların çocuklarının ifadeye çağrıldığını gördük- 2014 yılında HSYK seçimleri yapıldı. Bu seçimde siyasi iktidar, yargıç ve savcılar siyasi düşüncesi, dini inancı, mezhebi üzerinden sayılara bölmüş,

birtakım kotalar üzerinden Yargıda Birlik Platformu adıyla bir platform oluşturarak seçimlere müdahil olmuştur. Bu platformun şu anda dernek statüsünde olduğunu ve yargı adına gerçekleştirdiği herhangi bir çalışmasına rastlamadığımızı da belirtmek isterim.

2014 HSYK seçimleri sonucunda, çoğunlukla iktidarın belirlediği adayların seçimi kazanmasıyla oluşan HSYK çalışmalarına başladı. Bu çalışmalar cemaatle mücadele adı altında yapılırken, iktidarın yargı alanındaki yanlışlarına yanlış diyenler -özellikle Yargıçlar ve Savcılar Birliği ve Yargıçlar Sendikası üyeleri ve 2014 seçimlerinde aday olan meslektaşlarımız- kıdem ve liyakatlerine uygun olmayan yerlere sürgün edilerek emekliliğe zorlandı. Yargının uğrak yeri yine siyasetti. Siyasetçi artık her şeyin yargı eliyle istediği şekle büründürülebileceğini öğrenmişti.

İktidar ile Fethullahçı yapılanma arasında karşılıklı hamleler ile geçirilen sürenin sonunda 15 Temmuz 2016'da çok ciddi bir darbe teşebbüsü gerçekleşti. Hemen akabinde OHAL ilanı ve OHAL gölgesinde 2017 nisan ayında anayasa değişikliği için referandum yapılarak yine yargıda yargının en üst kurulu olan HSYK'nın yapısı değiştirildi. Öncelikle kurulun adındaki yüksek ibaresi çıkartıldı, yukarı da bahsettiğim şekilde yapısı ve seçim usulü değiştirildi. Bu kez herkesin basından takip ettiği, yargıda Fethullahçı yapının yerine Menzil, Hakyol, İskenderpaşa cemaatlerinin etkin hale geldiği, Adalet Bakanlığı genel müdürlüklerinin ve dairelerinin bu cemaatlerce paylaşıldığı haberleri yayılmaya başladı. Bu arada Yargıda Birlik Derneği'nin sol görüşlü, alevi olan üyeleri biraz kenara alınmış; ön saflarda bulunan üyeler ise Yargıtay ve Danıştay üyesi yapılarak payelendirilmiştir.

Yargının bir uğrak yeri de yine kamu oyununun yakından takip ettiği özellikle İstanbul Adliyesinde Pelikan grubu olarak bilinen bir grup olmuştur. Bu grubun HSK üzerindeki ve yargı bürokrasi üzerindeki etkisini basında da yer aldı: Yargıç ve Cumhuriyet savcılarının atamalarının ve sürgünlerinin yapıldığı, yetkilerinin belirlendiği ve hatta bu grubun Adalet Bakanının değiştirilmesi için uğraştığını bile yazıldı gazetelerde. Sonuçta Adalet Bakanının galip geldiği ve grubun etkisinin kırıldığı da duyuldu.

Kısacası yargı üzerinden yine hesaplaşmalar gerçekleşmiş ve yargı yine cemaatler ile siyasetçiler arasına sıkıştırılmıştır. Aslında sadece ve sadece evrensel hukuk ilke ve kurallarınca biçimlenmesi gerekirken, yargı bu süreçte yürütme gücü, silahlı kuvvetler, cemaatler gibi uğrak yerlerince biçimlendirilmiştir. Henüz kısa vadede yargının durması gereken yere, yani evrensel hukuk kurallarıyla hukuk devleti ilkelerinin tam olarak işlediği yere ulaşması mümkün görünmemektedir.

Bu haldeki yargının ilerici unsurları nelerdir ya da kimlerdir diye sorulduğunda, Yargıçlar Sendikasını, baroları, hukuk örgütlerini ve hukuku önceleyen grupları sayabiliriz. Tüm yaşananlar sonrasında artık hukukun geleceğinin tehlikede olduğunu ve çareyi başkasında özellikle iktidarda aramanın nafil olduğunu görenler birlikte çare aramaya, bizzat çare olmaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Ancak birlikte mücadeleyle aydınlık günlere ulaşılabileceğine inananlar, ortak paydanın cumhuriyet ve hukukun üstünlüğü olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır. Mücadele çalışmaları bazen paneller, bazen konferanslar ve bazen de basın demeçlerinde vücut bulmuştur. Bu mücadeleler elbette önemlidir. Ancak yeterli değildir. Hala korkuları ile yüzleşemeyen, mevcut konumunu riske atamayan birçok meslektaşımız bulunuyor. Mücadele alanına bu kişilerin de girmesi gerekiyor. Bu kişiler sessiz kaldığında sıranın kendilerine muhakkak geleceğini hatırlatmak ve onları da harekete geçirmek gerekiyor. Umudun umut vermek bu noktada çok önemli.

Bir taraftan da uluslararası yargı örgütleri ile bağ kurmak gerekiyor. Bu konu da çok ilerleme kaydettiğimizi söyleyemiyorum ne yazık ki. Basının durumu malum; birkaç yayın kuruluşu dışında bu mücadeleyi destekler mahiyette haber yapılmadığı, yapılan çalışmaların kamuoyuna duyurulmadığı ortada. Türkiye yargısının, yargıç ve savcılar içinde gerçekten bağımsız ve tarafsız bir yargıya özlem duyan ve her şeyi göze alanların yalnız bırakıldığını düşünüyorum. Bu da yargının kendisi dışında herkesten bağımsız olmasını isteyen siyasetçinin işine geliyor.

Bu konuda son olarak şunu söylemek istiyorum. Adalet ancak yurttaş isterse gerçekleşen bir fikirdir. Adalet isteyen yurttaş adaletli siyasetçiler seçecek ve adaletli siyasetçi eliyle mevzuat oluşturulduğu zaman da siyasetin dokunmadığı bir yargı sistemi işlemeye başlayacaktır. Yani yurttaş adaletli yaşam isteğini siyasetçiyi değiştirerek hayata geçirmek zorundadır. Elbette STK ve Barolar çalışmaya, siyaseti beslemeye devam edecektir. Yargıya güvenin yüzde yirmilerden yüzde otuzlara çıkmasının övünç meselesi yapıldığı bir dönemden geçiyoruz. Bu durumdaki bir yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığını konuşabilir miyiz? Elbette hayır. Yargının bağımsız ve tarafsızlığı ile ilgili söyleyecek her söz afaki ve hamasi söz olarak kalacaktır. Yargının devlet iktidarını özgürlükler lehine kısıtlayıcı fonksiyonunun olduğunu bilen ve uygulayan yargıç sayısının hızla azaldığını söyleyebiliriz. Hukuk devletinin karşıtı polis devletidir. Polis devletinde yargı denetimi yoktur. İktidar gücü sınırlanamaz, denetlenemez. Bağımlı yargıda kişi güvenliği yerini güvensizliğe bırakmıştır. Demokrasinin tüm kuralları işlevsiz kalmıştır. Uzunca bir süredir politik davaları hep birlikte izliyoruz. Bunlar içerisinde

Alman gazeteci Deniz Yücel davası, Rahip Branson davası, Cumhuriyet Gazetesi davası, HDP genel başkanı ve milletvekillerinin davası, Çağdaş Hukukçular Derneği Başkanı Selçuk Kozağaçlı ile dernek üyelerinin yargılandığı davalar, Barış Akademisyenleri davası ve duruşmaları , istinaf kararları, Yargıtay kararları, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru üzerine verilen kararlar, mahkemelerin bu kararı tanımayan kararları, siyasilerin tazminat davaları, Cumhurbaşkanına hakaret yargılamaları sayılabilir. Tabi ki bu arada YARSAV Başkanı Murat Arslan davasını da atlamamak gerekiyor. Soruşturmaları ve yargılamaları yapan yargıç ve savcıların psikolojisinin ne olduğunu bilmek gerekiyor. Açığa alınma, Fetö suçlaması, sürgün edilme ve bilmediğin bir mevzuatı uygulamak zorunda kalacağın yeni bir mahkemede yetkilendirilme gibi her türlü yargıç teminatından uzak uygulamalar nedeniyle gerçek bir hukukçu duruşu sergilenmesinin beklenmesi hayaldir.

Başta sendikamızın üyeleri olmak üzere hukuku gerçekten savunanların başlarına neler gelebileceğini önceki yıllarda gördük. Türbanlı yargılama yapılamaz diyen üyelerimizin tuttukları tutanaklar nedeniyle disiplin cezalarına çarptırılmaları ve yine birçok üyemizin sendikal çalışmaları nedeniyle ülkenin dört bir tarafına sürgüne gönderilmelerinin yanı sıra Cumhurbaşkanına hakaret yargılamasında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvuru yapan, beraat kararını veren meslektaşlarımızın başına gelenleri saymakla bitiremeyiz. Tüm bu sıkıştırılma içerisinde hukuku seçenler, anayasal hak ve özgürlükleri önemseyen ve özellikle de örgütlenerek örgütünün desteğini arkasında hissedenler her kararname döneminde istifaya zorlamak için sürgün edilmişlerdir. Örgütlenme özgürlüğünü engellemek için yapılan sürgünler sendikamız tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. En yakın tarihte sendikamızın önceki dönem başkanları, yönetim kurulu üyelerinin sürgüne gönderildiği kararnameleri hatırlayalım. Yine sendikalı olduğu için Mardin, Malatya, Van, Kahramanmaraş, Urfa'ya sürülen ve bu sırada hayatını kaybeden üyelerimiz olduğunu da hatırlatmak istiyorum. Siyasetçinin isteği ile HSK bu tasarrufları yapmaktadır. Fakat unutulmasın ki her sonuç başka bir sonuç doğuracak ve herkes bir gün adalet dileyecektir.

Yargıda reform denilerek sürekli kendisini tüketen bir yargının, bizlere ve gerçekten hukuk diyen herkese ihtiyacı var. Bizim ihtiyacımızsa, bir araya gelebilme yollarını açmak veya yeni yollar bulabilmektir. Yargının yeniden inşası için birlikte çalışmak ve mücadele etmek isteyen herkesi örgütlü mücadeleye davet ediyorum.

Yanıtlarınız için teşekkür ederim.

ORCID ID

Ulaş KARADAĞ

<https://orcid.org/0000-0001-9775-5589>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Anayasanın *Onto-Teleolojisi* ve “Bir Felsefi Mesele Olarak” Kurucu İktidar: O. Vahdet İşsevenler’in *Kurucu İktidarın Eleştirisi (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni)* İsimli Kitabının Tanıtımı ve Değerlendirmesi

Sercan GÜRLER¹

¹ Assoc. Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Law

Özet

Kurucu iktidar, Türk anayasa literatüründe çoğunlukla öngörülemezlik, bilinemezlik, denetlenemezlik, sınırsızlık ve hukuk dışılık gibi sıfatlarla tavsif edildiğinden pek üzerinde durulmayan, görmezden gelinen bir kavram olagelmıştır. Hâlbuki hem özel olarak anayasa teorisinin hem de genel hukuk felsefesinin en önemli konuları arasında kurucu iktidar da yer alır. Bu anlamda kurucu iktidar sadece anayasayı yapan bir iktidar değil, toplumların bir siyasi birliğe nasıl dönüştüğü, bir siyasi birlik olarak kendi kendisini nasıl yönettiği, varlık sebebi ve sınırı gibi meselelerin felsefi açıdan incelenmesinde vazgeçilmez bir kavramdır. Nitekim O. Vahdet İşsevenler de Kurucu İktidar (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni) isimli kitabında Sokratik gelenekte karşımıza çıkan “Nedenler Teorisi”ne başvurmak suretiyle kurucu iktidarın doğası, niteliği ve işlevi, anayasa ile ilişkisi meselelerini “onto-teleolojik” bakışla ele alıyor ve kurucu iktidarın aslında bir “tanınma” ilişkisine dayandığını, belirli bir siyasi birliğin potansiyel hâlde barındırdığı imkânların edimselleşmesi ve anayasa formunda tezahürü olduğunu ileri sürüyor. Nitekim “Anayasanın Onto-Teleolojisi ve “Bir Felsefi Mesele Olarak” Kurucu İktidar: O. Vahdet İşsevenler’in Kurucu İktidarın Eleştirisi (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni) İsimli Kitabının Tanıtımı ve Değerlendirmesi” isimli bu yazı da söz konusu kitabın detaylı bir tanıtımını ve değerlendirmesini amaçlamaktadır

Anahtar Kelimeler: Kurucu İktidar, Anayasanın Maddi Nedeni, Anayasanın Fail Nedeni, Anayasanın Onto-Teleolojisi.

The Onto-Teleology of Constitution and Constitutive Power as a “Philosophical Problem”: The Review of O. Vahdet İşsevenler’s Book The Critique of Constitutive Power (The Material and The Efficient Causes of Constitution)

Abstract

In Turkish constitutional law literature, the constitutive power has most commonly been regarded as unpredictable, unknown, untested, unlimited and extra-legal. As such, it has not been wholly elaborated, and has more often been ignored. However, amongst the main problems of both constitutional theory and general legal philosophy, there is also the concept of constitutive power. It is not only a power which makes constitution, but at the same time is an essential concept in examining how societies become a political body, govern themselves and what the “raison d’être” and its limits are. Thus, in his book titled Constitutive Power (The Material and The Efficient Causes of Constitution), O. Vahdet İşsevenler, referring to the “Theory of Causes” as being addressed in Socratic tradition, examines the nature of constitutive power, its properties and function, and its relation to constitution from an onto-teleological approach and argues for its dependence on “recognition”, asserting that the constitutive power is in fact a kind of actualization and manifestation of some probabilities and possibilities the political body has in itself potentially. This review aims to introduce and to evaluate this work of İşsevenler.

Keywords: Constitutive Power; The Material Cause of Constitution; The Efficient Cause of Constitution; The Onto-Teleology of Constitution.

Corresponding Author	Sercan GÜRLER İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, Oda No. 40, Beyazıt/İstanbul
E-mail	gurlersercan@gmail.com
Manuscript received	September 20, 2019
Revised manuscript accepted	December 10, 2019

Anayasanın Onto-Teleolojisi ve “Bir Felsefi Mesele Olarak” Kurucu İktidar

Kendisine fizik derslerinde felsefenin de öğretilmesi gerekip gerekmediği sorulduğunda Einstein, hiç tereddütsüz olumlu cevap vermiş, günümüzde bilim insanlarının bile “binlerce ağaç görmüş ama hiç orman görmemiş gibi” olduklarından bahisle bu eksikliğin nasıl giderileceğini gayet belîğ bir şekilde şöyle izah etmiştir:

Tarihi ve felsefi geçmişe dair bilgi, bir bilim insanını, kendi neslinden birçok bilim insanının mustarip olduğu önyargılardan bağımsız kılar. Felsefi içgörünün meydana getirdiği bu bağımsızlık -kanaatimce- sadece bir zanaatkâr veya uzman olan ile gerçekten doğruyu arayan biri arasındaki farkı belirler. (akt. Lewens, s. 16-17)

Ülkemizin düşünce ve kültür iklimine baktığımızda Einstein’ın bu tespitine hak vermemek elde değil. Zira ne tek tek bireyler olarak ne de toplum planında, karşılaştığımız sorunlara çare bulmada felsefeye başvurmak gibi bir âdetimiz var. Söz konusu sorunlar ne kadar önemli ve girift olursa olsun bırakın doğru bir şekilde çözebilmeyi, bu önemi ve giriftliği çoğu zaman idraktan bile mahrumuz. Gündelik hayatımızda ortaya çıkan en basit olanından tutun da kökü yılları, hatta yüzyılları bulan, sadece ânı değil, istikbali de yakından ilgilendiren, âdeta hayat memmat meselesi kabilinden en derin buhranlarımızı bile ötelememize, ertelememize, hatta görmezden gelmemize sebebiyet veren bu fikri kuraklık, bizi milletçe günlük, geçici ve sathi çözümlerle yetinmeye itiyor.

Örneğin televizyon kanalları başta gelmek üzere medyanın her türüsüne, hatta çeşitli akademik mecralara bile şöyle kabataslak baksak adım başı bir tarihçiye rastlar, tarihle ilgili nice tartışma konumuzun olduğunu görürüz. Buna karşılık tarih felsefesi literatürümüzün telif veya tercüme fark etmeksizin hâlâ yeterince tatminkâr bir seviyeye ulaşamadığını hemen tespit edebiliriz. Keza küçükten büyüğe hemen hemen her vatandaşımızın sağlıklı yaşama ve dolayısıyla tıbbi mevzulara dair fikri olmakla beraber tıp etiği de dahil tıpla ilgili çeşitli felsefi meselelerin üst düzeyde soruşturulduğu ve tartışıldığı bir zeminden mahrumiyetimiz herhâlde inkâr edilemez. Yine örneğin her türlü dost meclisinde veya neredeyse her akşam televizyon karşısında açık oturum programları izlerken kendimizden gayet emin, hiçbir şekilde ödün vermeyen bir tavırla siyasi meseleler hakkında sürekli fikir yürütmemize karşın siyasetin

doğası, amacı, işlevi vb. konulardaki bilgimiz birkaç filozof ismi ve üç beş beylik kabulden öteye gitmez bir türlü.

Hukuk söz konusu olduğunda ise bu durum çok daha vahim bir hâl alır. Toplumdaki statüsü veya konumu fark etmeksizin herkes hukuk sisteminin işlemediğinden şikâyetçidir; hukuk alanında acil bir takım reformlara duyulan ihtiyaçtan bahsedilir, adalet değerinden dem vurulur, insan hakları dillerden düşmez. Fakat bu ve benzeri söylemlerin üzerini biraz eşelediğinizde hiçbir teorik temele dayanmadıklarını, ne kadar da iğreti durduklarını hemen fark edersiniz. Üstelik eli kalem tutan veya ağzı laf üreten hemen hemen herkes diğer uzmanlık alanlarında görülmedik şekilde hukuk felsefesinin önemini vurgular. Bir konu üzerinde ne kadar çok duruluyorsa o konuyla ilgili o kadar şüphe vardır kabulünü sanki haklı gösterecek bir durumdur bu.

Neticede neredeyse bütün bir entelektüel hayatımızın tam da Einstein'ın işaret ettiği gibi zanaatkârlık ve uzmanlığa indirgenmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz; gerçek doğru bilgi ve bu bilginin en önemli kaynağı niteliğindeki felsefi düşünme, toplumumuzun hemen hemen hiçbir şubesinde kabul görmemekte, dikkate alınmamaktadır.

Pek de iç açıcı olmayan bu durumun istisnaları da yok değil kuşkusuz. Gündelik tartışmalardan, sabun köpüğü konulardan, ezbere kanaatlerden, gelip geçici, moda hâline gelen kabullerden uzak, en temel meselelerimize felsefi bir çabayla eğilen, kolaycılığa kaçmaksızın irdeleyen, araştıran gayretli çalışmaların varlığını inkâr haksızlık olur.

O. Vahdet İşsevenler'in 2019 yılında başarıyla savunduğu doktora tezine dayanan ve aynı yıl Pinhan Yayıncılık etiketiyle yayınlanan *Kurucu İktidarın Eleştirisi (Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni)* isimli kitabı da işte bu tür çalışmalar arasında zikredilmeye aday.

Nitekim "Anayasanın Onto-Teleolojisi ve 'Bir Felsefi Mesele Olarak' Kurucu İktidar" isimli bu yazı da O. Vahdet İşsevenler'in bir önsöz, bir giriş ve dört ana bölümden oluşan 279 sayfalık bu kitabının geniş bir tanıtımını ve değerlendirmesini amaçlamaktadır.

Modern Anayasa Teorisinde Bir Tekinsiz Varlık: Kurucu İktidar

Günümüzün diğer anayasal devletleriyle karşılaştırıldığında hiç de hafife alınmayacak bir anayasa tecrübesine sahip olduğumuz söylenebilir. Bununla birlikte bugüne kadarki anayasalarımızın neredeyse hiçbiri eleştiriden muaf olamamış, kabul oranı sayısal açıdan tatminkâr gözükse de toplumun her kesiminden yeterli kabulü görmemiş, siyasi ve hukuki

hayatımızda gerekli etkiyi doğuramamıştır. Anayasalarımıza yönelik bu memnuniyetsizlik meşruiyet krizlerine yol açmış, hukuk sistemimiz bir türlü istikrarlı bir yapıya kavuşamamış, Türkiye'yi taşıyacak bir düzeye erişememiştir. Bu istenmeyen duruma çare, anayasalarda sürekli değişiklik yapmak, yeni maddeler koyup eskilerini çıkarmak, yetmezse anayasayı topyekûn değiştirmekte bulunmuş, bu kez de hukuk sistemimiz tam bir yamalı bohça hâline gelmiştir. Bütün bu tartışmalar boyunca, yukarıda da belirttiğimiz gibi, maalesef hiç kimsenin aklına anayasanın doğası, özü, manası ve işlevi konusunda felsefi bir soruşturma yapma fikri gelmemiş, gelememiştir.

Anayasa ve anayasal devlet fikrine dair akademik düzeydeki akıl yürütmelerimiz çoğu zaman içi boş bir insan hakları ve sınırlı devlet tartışmasına indirgenmiş, anayasanın ortaya çıkışı ve anayasal düzenin kökeni gibi meseleler, hukukçuların dahi üzerinde konuşmasının, yazmasının beyhudeliğine hükmedildiği ve bu sebeple tartışma dışı kabul edilen bir kurucu iktidar söyleminin gölgesi altında kalmaya mahkûm edilmiştir.

Hâlbuki hem genel hukuk felsefesinin hem de özel olarak anayasa teorisinin önemi, belki de en fazla kurucu iktidar meselesine yönelik tartışmalarda temayüz eder. Nitekim, ülkemiz anayasa literatüründe tâbiri caizse entelektüel bir ambargoya maruz kalmış, bir takım fikri bariyerlere toslamış olmasına karşın kurucu iktidar meselesinin son 200-250 yıllık modern anayasacılık düşüncesindeki yerine bakıldığında ne büyük bir yekûn tuttuğu hemen görülecektir. Bu açıdan bakıldığında ülkemizin hukuk camiasında hem akademik düzeyde hem de gündelik tartışmalarda kurucu iktidarın konuşulması, tartışılması, sorgulanması ve soruşturulması konusunda tam bir sessizliğin hâkim olması üzerinde düşünölmeye değer bir husustur.

Bu noktada kurucu iktidarın modern anayasacılık tarihinin vazgeçilmez unsurlarından birisi olduğunu bir kere daha vurgulamakta fayda var. Fakat bu vazgeçilmezliğiyle tezat teşkil edecek şekilde ilgili mecralarda görmezden gelindiği veya en azından şöyle bir temasla yetinildiği de inkâr edilemeyecek bir vaka. Tıpkı yakından ilişkili olduğu olağanüstü hâl kavramı gibi kurucu iktidar da anayasa literatürümüzün istenmeyen, sürekli kaçınılan, üzeri örtölmeye çalışılan bir konusudur. Tam bir belirlenemezlik ve öngörülemezlik özelliği atfedilen, dolayısıyla da bir bilinmezlik örtüsü ile kaplanmış kurucu iktidar kavramı, bu yönüyle mutlak anlamda sınırsız ve hukuk dışı bir yetkiyi ifade edecek şekilde kullanılmaktadır.

Ne ki istenmeyen, kaçınılan, görmezden gelinen ve üzeri örtölen, her unsur gibi kurucu iktidar ve olağanüstü hâl de, anayasacılık tarihimiz boyunca kendini sürekli hissettirmiştir.

Büyük bir ustalıkla toplumsal bilinçaltımıza attığımız bu iki mesele kaynağını bulduğu her fırsatta tekrar bilince çıkmış, bir davetsiz misafir gibi karşımızda belirmişdir. Olağanüstü hâl bir yana ama asıl kurucu iktidar, siyasi ve hukuki hayatımızda belirsizliği, öngörülemezliği ve bilinemezliği sebebiyle daima korku ve kaygı uyandıran, akıl plânında izah edilebilse, hatta makul karşılanırsa bile duygu dünyamızdaki menfi etkisi bir türlü geçmeyen, ele avuca gelmez, kontrol edilemez *tekinsiz*¹ bir varlık gibidir âdetâ.

Bütün bunlara karşın kurucu iktidar gerçekten de böylesine korkulacak, kaygılandırarak tekinsiz bir varlık mıdır? Hiçbir sınıra, denetime tâbi olmayan, öngörülebilir bir amaca hizmet etmekten uzak, tamamen hukuk dışı kontrolsüz bir güç müdür? Böyle hissedilmek zorunda mıdır?

İşsevenler'in bu yazının konusunu oluşturan mezkûr çalışması, biraz da bu soruya niçin menfi cevap vermemiz gerektiğini görmemizi sağlayacak bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla şimdi söz konusu çalışmanın, kurucu iktidarın hakiki niteliğini ve işleyiş mantığını göstermek için başvurduğu argümanların detaylı bir incelemesine geçebiliriz.

Kurucu İktidarı Sorunsallaştırmak

Yazar, *Kurucu İktidarın Eleştirisi*'ne "kurucu iktidar" kavramını sorunsallaştırmakla başlar. Bu kavramın niçin felsefenin konusu olması gerektiğini gayet açık ve ikna edici bir şekilde izah eder. Hukukun doğası gereği normatif olduğu gerçeğinin altını çizerek, çalışmasının ana temasını oluşturan kurucu iktidarın niteliği meselesinin aslında felsefe tarihinden âşına olduğumuz "olgu-değer ilişkisi"yle birlikte düşünülmesi gerektiğini belirtir. İlk bakışta bir olgu, bir fiili durum gibi görünen kurucu iktidarın, nasıl olup da normatif bir düzen oluşturan hukuka ve anayasaya dönüşebildiğini sorgular:

Hukuk felsefesi açısından sorun yeni bir anayasayı yapan adres olarak kurucu iktidarın, hukukun kendisiyle olan ilişkisidir. Kurucu iktidarın hukuk yaratabilmesini (!) sağlayan nedir? Kurucu iktidarın dayanacağı pozitif bir hukuk olmadığına göre onun eylemini hukuk kılan, hukuk ilan edebilmesini sağlayan nedir? Diğer bir ifadeyle olgu, fiili olan, nasıl norma dönüşür ve böyle bir iktidarın kendi yarattığı norma tabiiyeti nasıl açıklanır, anayasal bir devlet nasıl kurulur? (İşsevenler, 2019, s. 12)

Böylesine çetin ceviz bir soruyu, hukuku yasama faaliyetine indirgeyen bir bakışla cevaplamanın yetersizliğine dikkat çeken yazar, kurucu iktidar aracılığıyla bizi hukuk felsefesinin temel konuları arasında yer alan hukuk-siyaset ilişkisine götürür. Burada bir yandan hukukun siyaset karşısında özerkliği meselesi yer alır, diğer yanda ise kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemi ve özellikle yargının, yasama ve yürütmeye göre bağımsızlığı öne çıkar. Her ne kadar kitabın amacı bu ve benzeri soruların herbirini çözmek değilse de konunun niçin “anayasanın nedeni olarak kurucu iktidarın hukukun kaynakları ve hukuk-siyaset ilişkisi konularıyla ilişkili” (İşsevenler, 2019, s. 13) olduğunu göstermeye kâfidir.

Hukuk hakkında konuştuğumuzda temas ettiğimiz hemen hemen her başlığın son tahlilde “Hukuk nedir?” sorusuyla ilişkilendirilebileceğini söyleyen yazara göre, kurucu iktidar kavramı da bu kuralın istisnası değildir. Bu noktada kurucu iktidarı “maddi ve fail neden olarak” kavramlaştırmayı amaçladığını belirten yazarın teorik tercihinin, Sokratik felsefede karşımıza çıkan ve Aristoteles eliyle sistematik hâle getirilen “nedenler kuramı” olduğunu anlarız; bu bağlamda “nedenler kuramı” yazarın kitapta ortaya koyduğu temel iddiayı temellendirmede kendisine sağlam bir zemin sunar:

Şu hâlde kurucu iktidara dair bir açıklama ‘hukuk nedir?’ sorusuna dair de cevaplar içerir. Kurucu iktidarın maddi ve fail neden olarak ele alınması, hukukun yaratılmasında dolayısıyla içeriğinin belirlenmesinde toplumun iş birliği modelinin, ahlakının ve benzeri özelliklerinin etkili olduğunu ve dahi toplumun yapısı ile hukukunun doğasının, kurulmuş iktidarlara için sınır oluşturduğunu ilan eder. İlan edilmiş hukuk ile toplum yapısının arası açıldıkça hukukun etkinleşme düzeyi de düşer. Dolayısıyla kurucu iktidarın yasallık kriteri olarak ele alınması, açıklama getirmenin ötesinde hukukun kuruluşu noktasında da yol gösterici olur. (İşsevenler, 2019, s. 13-14)

Netice itibarıyla,

[...] kurucu iktidar, tarihsel olarak anayasa yapana verilen teknik bir isimden ziyade topluluğun siyasi hayatına hukuku hakim kılan, ayrıcalıkları kaldıran, kim yönetir ve nasıl yönetirse haklı olacağını belirtmek suretiyle kurulmuş iktidara kısıt oluşturan, diğer bir ifadeyle toplumun özgürlüğünü, kendini nasıl gerçekleştirmek istediğini, kim ve nasıl yönetirse bunun mümkün olacağını ilan eden anayasa adı verilen belgenin toplumsal dayanağını ifade eder. (İşsevenler, 2019, s. 24-25)

Böylece kurucu iktidarı tekrar felsefi bilginin konusu hâline getiren yazar, kurucu iktidarın o kadar da korkulması bir varlık olmadığını, sınırları tespit edilebilen, üzerinde düşünülebilecek ve konuşulabilecek bir nitelik taşıdığını ilan eder. Birakın anayasa teorisinin dışına atılmayı,

bilakis anayasa ve anayasallık fikrini anlamlı kılan ve bu konudaki tartışmaları makul sınırlar içerisinde çeken felsefi bir manivela olarak sürekli üzerinde düşünülmesi gerekli asli bir unsur mevkiine çıkarır.

Aslında kurucu iktidar bir paradoksa işaret eder. “Anayasacılığın paradoksu” olarak isimlendirebileceğimiz bu durum, egemenliğin bir yandan kayıtsız şartsız halka ait olması, buna karşılık halkın sahip olduğu bu egemenliği doğrudan ve sınırsız bir şekilde değil de ancak anayasanın çizdiği sınırlar dahilinde kullanabilmesidir. Bu bağlamda egemenliğin sahibi olan halkın, hangi halk olduğu ve ne tür bir niteliğe sahip olduğu, egemenliğin nasıl kullanılacağını gösteren anayasa tarafından belirlenmektedir. Yani biz anayasayı yapan halkı, yine anayasadan öğreniriz. Böylece halkın kimliği ve dahası ne yapıp yapamayacağı anayasa tarafından belirlenir. Dolayısıyla halk ile kurucu iktidar bir türlü özdeşleştirilemez. Zira kurucu iktidar anayasa öncesi bir kavram iken, “halk” ancak anayasadan sonra, anayasa ile “varolabilen”, yazarın ifadesiyle “kurulmuş bir iktidardır.” (İşsevenler, 2019, s. 23)

İşte yazar kitap boyunca bu paradoksun nasıl ve hangi teorik araç şemayla aşılabileceğini izah etmeye çalışır. Yazara göre, yukarıda da belirttiğimiz gibi ancak Sokratik gelenekte karşımıza çıkan “nedenler teorisi”, böyle bir amacı karşılar. Bu açıdan bakıldığında öncelikle bir metin olarak karşımıza çıktığı hâliyle anayasayı bizzat ve bilfiil yazarlar ile bu tür bir metnin ortaya çıkmasını sağlayan kaynağı birbirinden ayırmak gerekir. Bu bağlamda anayasa metnini kaleme alanlar “fail neden”, anayasayı ortaya çıkaran kaynak ise “maddi neden” olarak isimlendirilebilir. Bu bağlamda kurucu iktidar, “maddi neden”e tekabül etmektedir. (İşsevenler, 2019, s. 25)

Eğer bu iki farklı nedenden birine ağırlık verilirse denge bozulur ve anayasanın niteliği anlaşılabilir olur. Örneğin halka dayanmayan bir anayasa söz konusuysa bir şekilde gücü ele geçiren herhangi bir kişi veya kişiler topluluğu, halka dayanmayan bir anayasa hazırlamayı tercih edebilir. Buna karşılık salt halkın tercihi diye çoğunluğun kararları anayasayı belirlerse bu kez de azınlığı oluşturan toplum kesimleri dışlanmış olur. Bu iki yönelim de kurucu iktidar ile anayasallık düşüncesi arasındaki mesafeyi açar. Zira

[a]nayasa düşüncesi sınırları içerisinde, siyasi iktidarı kullanan, bu yetkisini iktidarın kaynağı olan siyasi topluluğun potansiyelini edimselleştirmek, açığa çıkarmak üzere alır. Bu bakımdan asli konumda olan kurulmuş olan değil kurucu iktidar olsa da kurulmuş iktidarın kurucu iktidarla sınırlı olması gibi kurucu iktidar da kendisini sıradan bir yığından ayırt eden onu belirleyen, bir siyasi topluluk haline getiren unsurlarla sınırlıdır; halk

dağılırsa halka dayalı iktidar da dağılır. Nitekim ister istemez anayasayı yazan azınlık gibi anayasaya dayanak olan çoğunluğun da anayasaya sahip olmak gibi bir derdi varsa, vazgeçilmez hakları tanımak, ülkedeki kalabalığı siyasi bir birliğe dönüştüren unsuru dikkate almak gibi, sınırları olduğunu kabul etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla araştırmacı da kurucu iktidarın ne olduğunu sorgularken aradığı cevabın anayasanın ve anayasallığın ne olduğuyla zorunlu ilişkisini fark etmek durumundadır. (İşsevenler, 2019, s. 26-27)

Kurucu iktidar ile anayasallık arasında kurulan bu ilişki doğal olarak bizi anayasanın anlamına götürür. Kaynağını ne oluşturursa oluştursun, diğer bir ifadeyle kurucu iktidar ne tür bir nitelik sergilerse sergilesin anayasal düzenin kuruluşu olgusal değil normatif bir meseledir. Fakat buradaki temel soru, yukarıda da belirttiğimiz üzere, olgunun nasıl olup da norma dönüştüğüdür. Neticede, “kaba bir güçten, alelade bir karardan değil muhatapları gözünde doğa yasası gibi algılanan hukuk adı verilmiş inşai, kurulmuş bir kısıttan” (İşsevenler, 2019, s. 29) bahsedilmektedir. Bu açıdan bakıldığında “kurucu iktidardan anayasa *yapan* iktidar olarak değil anayasa *yapabilen* iktidar” olarak bahsetmenin daha doğru olacağını söyleyen yazar, tam bu noktada konuyu anayasadan ne anlaşılması gerektiği meselesine getirir:

Kurucu iktidar olgusu norm doğuran doğa olarak anlaşılmalıdır. Bu da bizi aynı şekilde kurucu iktidar meselesinin anayasa ile birlikte anlaşılabilceği sonucuna götürür. Anayasa ne ola ki, kurucu iktidar onu doğurabilirsin? (İşsevenler, 2019, s. 29)

Anayasa Nedir Sorusunu Cevaplandırmak veya Anayasanın *Onto-Teleolojisi*

Ders kitapları başta olmak üzere tüm bir anayasa hukuku literatüründe anayasaların bir takım ölçütlere göre sınıflandırılması âdettendir. “Maddi-şekli anayasa”, “yazılı-yazısız anayasa”, “katı-yumuşak anayasa” ve “olaycı anayasa-çerçeve anayasa” , en sık karşılaşılan sınıflandırmalardır. Yazar, bu sınıflandırmaların her birini tek tek ele alıp yetersizliğini gösterdikten ve Eski Yunan’ın “Politeia”sı ile Roma’nın “Constitutio”sunu da gözden geçirdikten sonra nihayet “Anayasa Nedir?” sorusuna gelir:

Anayasa yazılmış kanunlar demeti midir? Hem terim tercihinin arkasındaki toplumsal ve siyasal olaylar, hem anayasa tasnifleri hakkındaki tartışmalar, hem de anayasanın modern öncesi anlamları hakkında kısa bir soruşturma bu soruya verilecek olumlu cevaba şüphyle bakmamız için ziyadesiyle yeterlidir [...] Bir toplumun anayasasını sadece

anayasa metnine bakarak anlamak mümkün değildir. Aynı şekilde bir ülkede ilan edilmiş bir anayasa, anayasal devlete vücut vermez. (İşsevenler, 2019, s. 53)

Kitabın anafikrini gayet vâzih bir şekilde ifade eden bu satırların ardından anayasayı, sadece alelâde hukuk kurallarının üstünde yer alan bir temel kural kabul etmek pek de mümkün olmaz. Ayrıca mutlaka yazılı ve zor değiştirilebilir olması da yeterli değildir. Dolayısıyla anayasayı salt formel nedenden hareketle anlayamayız; ayrıca dayanağını oluşturan maddi nedeni de göz önünde bulundurmalıyız. Diğer bir ifadeyle anayasayı var kılan, yazılı olması değil yazılı metinde kendini açığa vuran “nesnel olarak muhafaza altına alınmış” hukuki-siyasi bilinçtir:

Bu bilinç hiyerarşik olarak üstün olan bir kural demetini değil kendi tarihsel koşulları dahilinde kurumlar aracılığıyla nesnelleşmiş dolayısıyla farklı bir yoldan da olsa kurulmuş iktidarı sınırlandıran bir anayasayı işaret eder. (İşsevenler, 2019, s. 55)

Anayasayı hukuki-siyasi bilincin dışavurumu veya nesnelleşmesi olarak kabul eden yazar, böylece kurucu iktidar ile halk arasındaki ilişkinin niteliğini de izah etmiş olur. Bu açıklamaların sonucunda anayasaya dair şu tanıma ulaşır:

Sonuç olarak bir siyasi birlikte ilan edilen ve hiyerarşik olarak diğer hukuk kaynaklarından yukarıda olan anayasanın, yaşanan anayasayla örtüşmesi ve bu örtüşmede de siyasal birliğin formunun, kurulmuş iktidar olan siyasi iktidarı sınırlandırmak suretiyle kurucu iktidarın potansiyelini açığa çıkaran bir yapıda olması halinde anayasa nihai haline ulaşır. (İşsevenler, 2019, s. 62)

Anayasa kısaca “kurucu iktidarın potansiyelinin edimselleşmesi” şeklinde tarif edildiğinde, bu tür bir tarifi anlamlı olabilmesi için “onto-teleolojik” bir açıklama şemasına gerek vardır.

Yazarın kurucu iktidarın niteliğini izah etmek için başvurduğu “onto-teleolojik” yaklaşım, Sokrates-Platon-Aristoteles çizgisinde karşımıza çıkan köklü bir felsefi gelenektir. Bu yaklaşıma göre eşya ve hadiseleri bilmek nedenlerini bilmekle mümkündür. Maddi neden, fail neden, formel neden ve gai (teleolojik) neden olmak üzere dört neden vardır. İnsan herhangi bir konuda bilgi edinirken işte bu dört nedeni bilir aslında. Üstelik bu dört neden arasında da formel ve gai neden belirleyicidir. Yani kısaca bir şeyi bilmek o şeyin formel ve gai nedenini bilmek demektir.ⁱⁱ

“Onto-teleolojik” yaklaşımın bir ayağı nedenler teorisinde ise diğer ayağı da “bilkuvve-bilfiil [potansiyel-edimsel]” ayırımındadır. Bilkuvve-bilfiil ayırımı ise eşya ve hadiselerin sürekli bir oluş ve bozuluş ilişkisi içerisinde olduğunu bize söyler. Eşyanın varlık sahasına çıkması

aslında sahip olduğu bilkuvve özelliklerin (potansiyelin) nesnelleşmesi, böylece bilfiil hâle geçmesi (edimselleşmesi) anlamına gelir. Örneğin ağacın tohumunda o ağaç bilkuvve hâlde bulunur, zamanla bilfiil hâle geçer, yani edimselleşir.

Yazar, onto-teleolojik yaklaşımın kurucu iktidar ile anayasa arasındaki ilişkiyi anlamada bize nasıl yardımcı olacağını gayet açık bir şekilde izah eder:

Onto-teleolojik yaklaşımın bize nasıl yardımcı olacağını anlamak için *politeianın bir hukuk metni olarak anayasadan* çok daha geniş bir anlamı olduğunu hatırlamak zorundayız. Yunan, *politeia* derken, yönetim şekliinden başkaca toplumsal ve ekonomik yapıya varıncaya dek, *polise* karakterini veren tüm hususiyetleri kastediyordu. Tam da bu nedenden dolayı bugün anayasa dediğimizde aklımızda canlanan olasılıkların tamamını kuşatacak teçhizat olmaya adaydır. Yazılsın yahut teamül olarak muhafaza edilsin örgütün işleyişine dair her kural *politeiaya* dahildir. İster toplumdaki hali hazır siyasi varoluş biçimini kastetmek maksadıyla reel anayasadan ister hukukun hem tasvir ettiği hem de emrettiği normatif anayasadan bahsedelim *politeia* hakkında konuşmuş oluruz. (İşsevenler, 2019, s. 64, vurgular yazara ait.)

Bu bağlamda maddi neden, bir yandan toplumun rızasının varlığı, yani meşruiyet anlamına gelirken, diğer yandan da söz konusu toplumun yapısal özelliklerine işaret eder. Bu iki anlamıyla maddi neden, bir topludaki anayasal bilinci gösterir. Bu bilinç, bilkuvve hâlden bilfiil hâle anayasa aracılığıyla geçer. İşte bir toplumda bilkuvve hâlde bulunan maddi nedene kurucu iktidar ismi verilir. Anayasa ise bu kurucu iktidarın edimselleşmesi anlamında formel nedeni oluşturur. Anayasayı hazırlayanlar ise ister küçük bir azınlık olsun, isterse referandum vb. yollarla anayasanın hazırlanmasına katılan toplum kesimleri olsun, fail nedeni oluşturur.

Maddi, fail ve formel nedenleri bu şekilde izah ettikten sonra yazar, gai nedeni anlamamızı sağlayacak şu tespitte bulunur:

Her siyasi birliğin bir anayasası “vardır”. Bu, anayasanın, sadece siyasi iktidarın hukukla ilişkili örüntülerini ifade edecek şekilde en geniş anlamı için değil anayasacılık hareketince kabul edilen sınırlı siyasi iktidar anlamı için de böyledir. Çünkü anayasa nihayetinde siyasi iktidarın tabi olduğu, dolayısıyla onu sınırlayan hukuk demektir lakin her toplumda aynı “varoluş tarzına” sahip değildir. Suyun, içinde bulunduğu duruma göre buhar, buz, sıvı halinde olması gibi anayasa da dayandığı topluma göre farklı hallerde bulunur; her siyasi birlik, siyasi iktidarı sınırlandıran hukuk olarak anayasayı potansiyel olarak barındırır lakin anayasa bu haliyle bir siyasi birlikte edimselleşmez, kimisinde siyasi iktidarın hukukla ilişkilendirilebilen örüntüleri seviyesinde kalır. Bu durumda o toplum için,

[...] anayasası yoktur değil olsa olsa daha az anayasaldır demek doğru olur. Diğer bir ifadeyle *toplumlar formlarını edimselleştirdikçe anayasal olurlar*. [...] bir arada yaşama konusunda yetkinleşen toplumlar, bu doğrultuda potansiyellerini açığa çıkarabilen özgür toplumlardır. Bunun koşulları da siyasi iktidarı sınırlar; hukukun bir arada yaşama koşullarından fazlası olmadığını bu toplumlarda en rahat görürüz. (İşsevenler, 2019, s. 70-71, vurgular bana ait.)

Çalışmanın âdeta özeti niteliğindeki bu uzun alıntıdan da anlaşılacağı üzere, nedenler teorisi ile bilkuvve-bilfiil ayırımı anayasanın gai nedenini de gösterir ki o da belirli bir toplumun bilkuvve sahip olduğu imkânları hayata geçirmesi, yani kendi kendini gerçekleştirmesidir. Diğer bir ifadeyle farklı zaman ve mekânlarda değişik görünüşlerle karşımıza çıksa da aslında her siyasi birliğin bir anayasası veya bir anayasa fikri vardır ve bu anayasa fikri o birliğin, birlikte yaşama iradesini ifade eder. Birlikte yaşama iradesi ise ancak siyasi iktidarın sınırlanmasıyla mümkündür. Anayasa da işte siyasi iktidarın sınırını gösterir. Biraz önce de belirttiğimiz üzere kuşkusuz bu sınır, her toplumda aynı değildir. Ama salt modern anayasal toplumları dikkate alarak, modern öncesi siyasi birlikleri anayasa fikrinden mahrum kabul etmek doğru bir izah şekli değildir. “Var-yok” şeklinde değil de “daha çok-daha az” şeklinde bir formül anayasa kavramını daha iyi anlamamızı sağlar. Netice itibarıyla maddi neden olarak kurucu iktidar, formel neden olarak anayasa, fail neden olarak anayasayı hazırlayan kaynak bir arada bir toplumun bilkuvve hâlde bulunan anayasallık bilincini, bilfiil hâlde getirir ki bu da sınırlı iktidardır.

Siyaset literatürünün diliyle konuşacak olursak halk, daha doğru ifadesiyle kalabalık yahut nüfus, bir forma kavuşmamış halde hayal edildiğinde tek başına siyasi birliği ihtiva etmez. [...] halk, siyasi sistemin meşruiyet kaynağı olabilir lakin bu malzemenin siyasi varlığı ve varlığının devamlılığı halkın temsili yoluyla ortaya konulagelen bir forma ihtiyaç duyar. (İşsevenler, 2019, s. 74)

Yukarıdaki bu alıntıda da görüleceği üzere halk veya diğer bir ifadeyle maddi neden olmaksızın bir siyasi birlikten bahsedemeyeceğimiz gibi, halkın varlığının tek başına bir siyasi birliği ortaya çıkarabileceğini de söyleyemeyiz. Belirli bir insan topluluğu ancak temsil edildiğinde, yani belirli bir forma kavuştuğunda siyasi bir varlık hâline gelir. Bu formu da yukarıda anayasa olarak tarif etmiştik. Yani maddi neden ile formel neden birbirinden ayrı ele alınamaz. Bununla birlikte maddi neden ile formel neden de siyasi birliğin mevcudiyeti için

yetmez. Zira bu iki unsur, ancak bir gaye ile birlikte ise söz konusu halkın kendisini gerçekleştirmesi, diğer bir ifadeyle edimselleşmesi mümkün olur. Bu anlamda anayasa, maddi neden ile gai neden arasında bir köprü işlevi görür; halkın belirli bir gayeye yönelmesini sağlar. Yazar bu durumu bir metaforla izah eder:

Tıpkı bir kereste yığınının kulübeye dönüştüren ev formu gibi anayasa da kalabalığı *polise* dönüştürür. Siyasal topluluğu kuru kalabalıktan ayıran yasanın form verici tesiri olmaksızın kamusal alanın, sınırları muhafaza edilmemiş olumsuz etiklere karşı savunmasız, açıkta duran bir mülkten daha uzun süre ayakta kalması mümkün değildir, yasa siyasi topluluğa bir yaşam alanı temin eder. (İşsevenler, 2019, s. 75, vurgu yazara ait.)

Tam bu noktada yazarın bir uyarısı vardır. Modern hukuk ve siyaset felsefesinde amaca atıf yapan görüşlerin amaç ile iradeyi birlikte ele aldıklarının, bu sebeple de amacın belirli bir siyasi merkez tarafından tayin edildiği sonucuna vardıklarının altını çizen yazar, bunun meseleyi yanlış değerlendirmekten kaynaklandığını ileri sürer. Ardından kendi meramını daha iyi ifade ettiğini düşündüğü şu açıklamalarda bulunur:

Amaç, uzun zamandır iradeyle birlikte düşünülüyor. Bunun bir sonucu olarak da tayin edilen bir şey olarak anlaşılabilir. Fakat hukukun yahut anayasanın amacı derken ilk planda bu neviden bir kastım yok. Hukukun iradenin ürünü olduğu, bir toplumda hukukun mevcudiyetinin iradeye bağlı olduğu düşüncesinde değilim. Her toplumda hukuk vardır, her toplumun hukuku bir diğerinden mensuplarının farklılığı nispetinde farklılaşır, benzerliği oranında ise aynılaşır. İşte evrensel hukuk ihtiyacı ve hukukun toplumsal koşullara olan bağımlılığından sonra geriye kalan cüzi kısımda irade etkili olur. Bu durum kişinin kendisini tanımak isteyip istememesine benzer. Kolektif bilinçdışının tesirindedir toplumun hukuki kriteri. Benim iradeye biçtiğim pay buna yönelik bir farkındalıktan ibarettir. Dolayısıyla *amacı tayin etmek değil onu tanımak ve gerçekleştirmekle ilgilidir irade. Burada da bağlam olan-olması gereken değil potansiyel-edimseldir. Topluluğun amacı kendinde potansiyel olarak bulunan formu edimselleştirmektir.* (İşsevenler, 2019, s. 76-77, vurgular bana ait.)

Modern düşüncenin bir türlü içinden çıkamadığı, dolayısıyla siyaset ve hukuk felsefesinin önünde hâlâ bir bilmece olarak duran “olan-olması gereken ayırımı”nın, en azından anayasa ve kurucu iktidar sorunu bağlamında onto-teleolojik bir yaklaşımla aşılabileceği iddiasındaki yazar, onto-teleolojik yaklaşımın avantajını şu sözlerle dile getirir:

[...] teleolojik bakış açısında bir şeyin ne olduğunu onun yetkin haline bakarak çıkarabiliriz. Bir şeyin doğasından ve amacından bahsetmek bu anlamda aynı şeyi ifade etmektir zira bu görüşe göre her şey doğasını açığa çıkarmayı amaçlar, bu yüzden de onun ne olduğu en iyi, en yetkin halinde görülür, o şeyin yetkinlikten uzak görünüşleri için de aynı sözcü[k] kullanılsa da aslında aynı nesneden bahsedilmiyordur. Dolayısıyla formun ne olduğu yetkin halinde görüldüğü gibi, şeyin bir amaca sahip olduğu ve bunun teleolojik [gai] neden olarak adlandırıldığı ifade edilir. *Bir şeyin formu onun gerçekleştirmeye yöneldiği telosudur.* (İşsevenler, 2019, s. 77-78, vurgular bana ait.)

Bu bağlamda anayasanın da kendi varlığını gerçekleştirmek, yani ait olduğu toplumun bilkuvve hâlde sahip olduğu imkânları bilfiil hâle getirmekten başka bir amacı yoktur. Bunun dışında herhangi bir başka amaç atfedilemez anayasaya. Yani anayasa kendisi dışındaki bir amaç için araçsallaştırılmaz:

Anayasa son tahlilde teşkilatlanmış halkın kendini gerçekleştirmesidir, iktidarını örgütlemesidir, form kazanmasıdır ve anayasanın kendinde amacı bu formun edimselleşmesi, anayasanın etkinleşmesidir. Her halk kendisine anayasasında ilan ettiği uzun kısa hedefler tayin edebilir ve eder de ama anayasanın ontolojik amacı bu değildir. Bu amaçlara anayasal nitelik atfedilebilir lakin bu amaçlar, anayasanın kendisi değildir yani felsefi bilginin konusu değildir. (İşsevenler, 2019, s. 78)

Meseleye böyle yaklaşıldığında anayasa literatüründe çok sık karşılaşılan ve büyük ölçüde haklılık da içeren, anayasayı siyasi iktidarın sınırlandırılmasına birlikte düşünen yaklaşım da yerli yerine oturur. Zira siyasi iktidarı sınırlandırmak anayasanın nihai amacı değildir; bir toplumun kendi kendisini tanıması ve gerçekleştirmesi olarak tanımlandığında anayasa, doğası gereği siyasi iktidarın sınırlandırılmasını da beraberinde getirir. Diğer bir ifadeyle “[...] anayasa yurttaşların bir arada yaşamalarını temin ederken bu konuda yetkinleştikçe zaten siyasi iktidarı sınırlandırır; siyasi iktidar hukukun emrinde sıradan bir araç konumuna düşer.” (İşsevenler, 2019, s. 79)

Bir Tanınma İlişkisi Olarak Kurucu İktidar ve Anayasanın Otoritesi

Kitabın buraya kadarki bölümlerinde kurucu iktidar ile anayasa arasındaki ilişkiyi onto-teleolojik bir yaklaşımla izah etmek için gerekli teorik çerçeveyi çizen yazar, bundan sonraki iki uzun bölümü ise modern siyaset teorisinde kurucu iktidar denildiğinde akla gelen ilk isimlerden Carl Schmitt ve Hannah Arendt’e tahsis eder. Yazarın, oldukça detaylı ve eleştirel

bir okumaya tâbi tuttuğu bu iki düşünürden, kitabın dördüncü ve son bölümünde irdeleyeceği meselelerin çözümünde istifade etmek üzere kimi unsurları aldığı görülmektedir.

Nihayet çalışmasının son bölümünde yine uzun uzadıya giriştiği teorik tartışmalar eşliğinde kurucu iktidar ve anayasa kavramları ile otorite ve iktidar kavramlarını bir araya getiren yazar, meramını daha iyi ifade etmek maksadıyla günümüz siyaset ve ahlâk felsefesi literatüründe öne çıkan *tanınma* kavramına başvurur. Böylece Sokratik gelenekten devraldığı onto-teleolojik yaklaşımı, Schmitt ve Arendt'e de uğrayarak, tanınma ve otorite kavramları üzerinden bugüne bağlayarak kurucu iktidar ve anayasa meselesine dair bütünlüklü bir felsefi bakış geliştirmeye koyulur. Özellikle Fichte ve Hegel gibi demir leblebi isimlere de başvuran ve bu isimleri günümüzün en etkili Kıta Avrupası düşünürlerinden Axel Honneth'le buluşturan yazar, kitap boyunca ısrarla üzerinde durduğu anayasanın maddi nedeni olarak kurucu iktidar düşüncesini bu kez de tanınma kavramı ile izah etmeye çalışır:

Fiili olanın hukukileşmesi, fiili olana tarafların aynı anlamı yüklemesiyle mümkün olur; bu ortak anlam tanınma ilişkisi dolayısıyla oluşur. Fakat bu oluşmadan kasıt yoktan var edilmesi değil daha ziyade potansiyel olanın yani tanıma ilişkisine dahil olanlarda bilkuve olanın bu ilişki aracılığıyla açığa çıkmasıdır diğer bir ifadeyle keşfedilmesidir. Dolayısıyla ne yoktan var edilir ne de tam bir belirlenim söz konusudur ve bu ilişkide hem fertler kendilerini ve birbirlerini tanır hem de toplum kendi kendisini tanır. (İşsevenler, 2019, s. 219)

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, anayasanın maddi nedeni olarak kurucu iktidarın anayasalı bir siyasi birliğe dönüşmesi ancak bir tanınma ilişkisi aracılığıyla mümkündür. Yazar bu tanınma ilişkisini çoğu zaman yanlış anlamda kullanıldığını ima ettiği “mitos” kavramıyla açıklar:

Bu bağlamda tanınmayı, toplumun kendini tanıması anlamında kullanıyorum. Bu bir yanıyla temel normun da içinde yer aldığı yahut ondan çıktığı ortak anlam dünyasını, mitosunu ifade ederken diğer yandan mensupların yani topluluğu oluşturan sınıfların, grupların birbirini tanımasıdır zaten birbirleri arasındaki hukukları bu ortak anlam dünyasının uzantısıdır. Topluluk esasen, arasında çatışma olan bu kesimlerden müteşekkildir, bu kesimlerin birbirini kabul etmesi, çatışmanın bir dengeye kavuşması bir araya geldiklerinde nasıl bir birlik ihtiva edecekleri tanınmanın konusudur. Bu tanınma süreciyle ortaya çıkan anlam, payda esasen keşfedilen bir şeydir ve keşfettikleri esasen onun aracılığıyla kendilerini düşündükleri “Biz bir arada neye benziyoruz, biz kimiz, biz

nasıl birarada olabiliyoruz?” vb. soruların cevabını veren *mitostur*; toplumun ortak anlatısı, paylaştığı anlamdır. (İşsevenler, s. 220, vurgu bana ait.)

Tanıma ilişkisinin ortaya çıkardığı ortak anlamın aslında bir meşruiyet kaynağı olduğuna işaret eden yazar, bu yönüyle meşruiyetin doğası gereği bireysel değil de toplumsal olduğunu söyler. Dolayısıyla meşruiyet ile hukuk arasında zorunlu bir ilişki vardır. Diğer bir ifadeyle meşruiyet bizi doğrudan hukuka götürür. Zira meşruiyete referansla biz, ortak yaşam alanımızda gerçekleştirdiğimiz edimlerden hangisinin kabul edilebilir olup olmadığına karar veririz. Tanıma ile meşruiyet arasındaki bu örtüşme, toplumun ortaya çıkışında niçin sözleşmenin değil de yazarın ifadesiyle bir anlaşmanın yer aldığını gösterir. Nitekim sözleşmeyle değil de yasa veya hukuk aracılığıyla kurulan toplumsal bağda, “değiş tokuşun ötesinde neyin meşru ve adil olduğunun da ölçüsü bulunur.” (İşsevenler, 2019, s. 242)

Meşruiyetin işin içerisine girmesi, kurucu iktidar meselesiyle ilişkili bir başka önemli meseleyi daha gündeme getirir: otorite. Nitekim yazar kitabının son alt başlığını otorite meselesine tahsis etmiştir. Burada kurucu iktidar ile otorite arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

Otorite meselesi bağlamında yazarın ilk dikkat çektiği nokta, modern hukuk felsefesinde merkezi bir yer teşkil eden *temel norm*ⁱⁱⁱ kavramıdır. Siyasal birliğin “potentiası” olarak isimlendirmeyi tercih ettiği temel normun ancak bir tanıma ilişkisi sonucunda edimselleşeceğini, yani bilkuvve hâlden bilfiil hâle geçeceğini söyler. Böylece siyasi birliğin mensupları, mensubu oldukları bu birliğin manasını keşfeder. Bu mana ise söz konusu birliğin tâbi olduğu hukuk kurallarını kaba güçten ayırır. Birliğin potansiyelinin edimselleşmesi formunun da açığa çıkmasıdır ki bu form anayasada tezahür eder. Bu bağlamda anayasa, “auctoritas”ın, yani otoritenin de taşıyıcısıdır. Yani böylece bir siyasi birliğin anayasası, salt bir şeyler yapabilme yetisi anlamında iktidardan farklılaşır; bu yetinin cebren değil de bir gereklilikten kaynaklanan, diğer bir ifadeyle norm olmak bakımından etki doğuran bir potansiyel anlamında otorite sahibi olur.

Kurucu iktidar kavramının, modern düşüncede otoritenin daha önce sahip olduğu aşkın konumunun yitirilmesi neticesinde yeni bir kaynak arayışına karşılık geldiğini belirten yazar, modern siyaset teorisinde ve hukuk felsefesinde karşımıza çıkan bir paradokstan bahseder. Buna göre bir taraftan modern devletin ideal formu konumundaki anayasal devletin halka dayandığı, diğer bir ifadeyle halk tarafından yapıldığı kabul edilir, diğer taraftan ise aynı anayasal devletin bir takım kurallarla bağlı olması gerektiği savunulur. Bir başka ifadeyle otoritenin kaynağı ile iktidarın kaynağı bir elde toplanmış olur. Fakat bu durumda şu soru

kaçınılmazdır: “Nasıl olur da insanlar kendi yaptıkları yasalarla bağlı olabilirler?” Yazarın buna cevabı şöyledir:

Kurucu iktidarın, kuruluş eyleminin pozitif hukuk öncesindeki konumu idrak edildiğinde yahut pozitif hukukun muhatabı olan kimselerce yani yurttaşlarca tıpkı doğal hukuk kaideleri veya ilahi birtakım hükümler gibi kutsal, erişilemez algılandığında daha doğru bir ifadeyle kuruluşta tecessüm eden değerlere inanıldığında bu değerleri ilan eden anayasa, muhataplarının üzerine çıkar. Dolayısıyla normatifliği, anayasallığı temin eden anlamdır, meşruiyettir. Meşruiyeti temin eden ortak anlam, tarafların üzerinde konumlandığı için otoriteden beklenen formel özellikleri sergiler yani tarafların rızasına sahiptir ve hiyerarşik olarak üstte yer alır. Anayasayı otoritenin taşıyıcısı yapan da bu anlamı ilan ve muhafaza etmesidir. (İşsevenler, 2019, s. 243-244)

Maddi neden niteliğindeki kurucu iktidarın taşıdığı potansiyelin, tanınma ilişkisi aracılığıyla edimselleşmesi sonucunda formel nedeni doğurması, yani anayasal bir siyasi birliğe evrilmesi, ancak o siyasi birliğin ortak bir anlam dünyasına sahip olmasıyla mümkündür. Tam bu noktada yazar yine mitos düşüncesini gündeme getirir. Nitekim her toplumun böyle bir ortak anlam dünyası vardır ve bu ortak anlam dünyası kendisini mitoslarda açığa vurur. Bu bağlamda ne kadar aydınlanmış, gelişmiş, rasyonelleşmiş ve mitostan, efsaneden arınmış kabul edilirse edilsin modern toplumun da onu bir arada tutan bir mitosa ihtiyacı vardır:

[...] her toplumda otorite ve iktidara veya iktidarın ilkesine ve kullanımına yahut Yasa ve uygulama kategorilerine rastlamak mümkündür. Kurucu iktidar anlatısının ortaya çıktığı toplumun farkı, iktidarın ilkesi ve kullanımının aynı adreste toplanmasıdır. Kendi yasasını ilahi bir adrese referans vermeyip kendisinin yapması modern toplumun alametidir ve bu durum bir yanıyla yapmaya yetkili başka bir kaynak tanımamak anlamında sınırsızlığı fakat diğer yanıyla da kendi kendini sınırlandırmayı ilan eder; kurucu iktidar özgürlüğün gerçekleştirileceği ve bu yoldan olası sapmaları engelleyecek bir anayasayı kurar, bu yüzden de halk egemenliğinin temsil edildiği yasama meclisinin dahi üstünde konumlanır. (İşsevenler, 2019, s. 251-252)

Netice itibarıyla kurucu iktidarın nasıl olup da bir anayasa formunda kendisini açığa çıkardığı ve üstelik bu anayasa ile kendi kendisini sınırlandırdığı, anayasanın otoritesine başvurulmak suretiyle kavranabilir:

Önce potansiyel halde iktidar vardı nihayetinde ise yetkilendirilmiş iktidar. Yetkilendirilmiş iktidardan bahsedebilmek için geçişi izah etmek gerekir. Arada otorite bulunur. Otorite, tanınma ilişkisiyle açığa çıkar kaynağını ise temel normda bulur. Diğer bir

deyişle kabul edilmiş anlama referans vermek suretiyle yapılan işlem yetkiyi haizdir. Bu anlamın dışına taşan işlem ise yetkisizdir, zordur, şiddettir. Kurucu iktidarda saklı olan anlam yeni düzenin kaynağı, norm doğuran doğa, normlar yeni düzenin çitleri ve anayasa bu düzenin haritasıyken çember kurucu iktidarın ağız konumundaki anayasa yargısıyla tamamlanır. (İşsevenler, 2019, s. 254-255)

Sonuç

Ivan Illich ile Barry Sanders yazıyla ilişkimizin tarihini göz önüne serdikleri *ABC (Aklın Modernleşmesi)* isimli özgün kitaplarında, on ikinci yüzyıl İngiltere'sinde yaklaşık otuz bin civarında sözleşme yapıldığını, buna karşılık 1250-1350 tarihleri arasında bu sayının birkaç milyonu bulduğunu kaydederler (Illich, Sanders, 2015, s. 56). Demek ki insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların büyük ölçüde kodifiye edildiği yazılı hukuk sistemlerinin tarihi çok eskiye dayanmamaktadır. Bu durum, kuşkusuz anayasalar için de geçerlidir. Nitekim bugün hâlihazırda İngiltere'nin yazılı bir anayasaya sahip olmadığı unutulmamalıdır. Buna karşılık hukuk düşüncesi neredeyse insanlık kadar eskidir. Dolayısıyla hukukun ne olduğu, özünü neyin oluşturduğu vb. soruların cevaplandırılması için bakmamız gereken yegâne kaynak hukukun yazılı formu değildir. Fakat hukukun, yazılı formunun arkasında ve ötesinde yer alan asli niteliğinin tespiti ancak felsefi bir düşünmeyle mümkündür. Hukuku konu alan felsefi düşünme ihtiyacının en bariz hissedildiği yer ise anayasa hukuku ve kurucu iktidar meselesidir.

Siyasi ve hukuki yaşamı sık sık darbe vb. müdahalelerle kesintiye uğrayan ve her seferinde kurucu iktidar ismi verilen belirsiz, öngörülemez, sınırsız, hukuk dışı ve gayri meşru bir iktidar tarafından adına anayasa denilen bir takım kuralların dayatılması suretiyle sil baştan inşa edilen bizim gibi ülkelerde, kurucu iktidarın hakiki niteliğini ve işlevini tespit ve tayin için felsefi bakış şarttır. Böyle bir bakış, beraberinde "onto-teleolojik" bir yaklaşımı zorunlu olarak getirir mi bu konu tabii ki de tartışmaya açıktır. Bu bağlamda yazarın kitabında tercih ettiği teorik yaklaşımı ortaya koyduğu izah şeklini benimseyip benimsememekte okuyucu kuşkusuz hürdür. Buna karşılık kitap boyunca üzerinde durulan, dikkat çekilen, tartışılan soru ve sorunlara bigâne kalma gibi bir lüksümüzün olmadığı da âşikârdır.

Netice itibarıyla birbirinden çok farklı ve ilk bakışta yanyana getirilmesi pek de mümkün gözükmeyen düşünce geleneklerinden istifade etmenin belki de bir sonucu olarak İşsevenler'in bu çalışması, yer yer okuyucuyu biraz yorsa ve kullanılan dilin soyutluğu anlatımı

zaman zaman ağırlaştırırsa da son tahlilde meramını gayet açık şekilde ifade edebilen bir metinle karşı karşıya olduğumuzu teslim etmek gerekir.

Genel olarak felsefeye mesafeli, anayasa teorisi bağlamında ise felsefi düşünmenin imkân dahilinde bile olmadığını kabule eğilimli Türk hukuk camiasının üzerinde durup düşünmesi ve ardından tartışması gereken meselelere yer vermekle bu çalışmanın, ülkemizin daimi bir kriz hâli içerisindeki siyasi ve hukuki yaşamına farklı ve uzun soluklu bir bakış kazandıracığı rahatlıkla söylenebilir.

ORCID ID

Sercan GÜRLER

<https://orcid.org/0000-0001-8553-0745>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Akal, C. B. (2014). Grundnorm'un Yolları Sonsuzdur. Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2(3), 19-30.

Freud, S. (1925). Uncanny. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 17, 218-252. (A. Strachey, Çev.). London: The Hogarth Press.

Illich, I. ve Sanders, B. (2015). ABC: Aklın Moderleşmesi. (İ. Avcı ve Ü. Şahin, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.

Jentsch, E. ve Sigmund F. (2019). Tekinsizliğin Psikolojisi Üzerine/Teknisizlik Üzerine. (H. Şahin, Çev.). İstanbul: Laputa Kitap.

Kelsen, H. (1967). *Pure Theory of Law*. (M. Knight, Çev.). Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd.

Kelsen, H. (1992). *Introduction to the Problems of Legal Theory*. (B.L. Paulson ve S.L. Paulson, Çev.). Oxford: Clarendon Press.

Lewens, T. (2019). *Bilimin Anlamı*. (K. Kaynar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özcan, M. (2011). *Aristoteles (Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler)*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Ross, D. (2011). *Aristoteles*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Schmitt, C. (2016). *Siyasi İlahiyat*. 5. Baskı. (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Yayınevi.

ⁱ Bilindiği üzere “tekinsizlik” Freud’un meşhur ettiği bir kavramdır. “Das Unheimliche” [Tekinsizlik Üzerine] (1919) isimli yazısında Freud, diğer bir psikolog olan Ernest Jentsch’in özellikle E.T.A.Hoffmann’ın hikâyelerinden hareketle incelediği, bilinmeyen, açıklanamayan, âşina olunmayan, belirsiz ve öngörülemeyen karşısında hissedilen sürekli korku, endişe ve tedirginlik duygusunu kendi psikanalist yaklaşımı çerçevesinde eleştirel bir bakışla tekrar ele alır ve yeniden formüle eder. Freud’un buradaki amacı, genellikle korku olarak tanımlanan, buna karşılık aslında korkunun çok özel bir türü olduğunu söylediği, tekinsiz olanın karşısında hissedilen dehşet duygusunun bilinçaltı kaynaklarını, diğer korku türlerinden farkını ve anlam dünyamızdaki yerini izah etmeyi amaçlar. (Freud, 1925; Jentsch, Freud, 2019)

ⁱⁱ Her ne kadar “Sokratik gelenek” tabiri tercih edilmişse de kitapta benimsenen onto-teleolojik yaklaşımın dayandığı “nedenler teorisi”, Aristoteles eliyle sistematize edilmiş ve hemen hemen her bilgi dalına uygulanmıştır. Dolayısıyla bu yaklaşımın temel özelliklerini en iyi Aristoteles’in külliyatından anlarız. Aristoteles’te ele alındığı hâliyle “nedenler teorisi” için bkz. Özcan, 2011, s. 316-321; Ross, 2011, s. 123-127.

ⁱⁱⁱ Modern hukuk felsefesinde temel norm, “Grundnorm” terimiyle ünlü Avusturyalı hukuk felsefecisi Hans Kelsen tarafından kavramlaştırılmıştır. *Saf Hukuk Kuramı* ismini verdiği teorisinin bel kemiğini oluşturan “Grundnorm”, bir hukuk sisteminde hiyerarşik bir ilişki içerisinde yer alan bütün normların nihai geçerlilik kaynağıdır. Bununla birlikte kendisi, hiçbir üst norma dayanmaz; geçerliliğini başka hiçbir üst normdan almayan, diğer bir ifadeyle geçerli olduğu varsayılan bu norm, sistemin kendi içerisinde bir bütünlük ve tutarlılık sergilemesini sağlar. Hukuku konu alan herhangi bir bilimsel faaliyetin imkânı, aklın zorunlu kabul ettiği bu tür bir varsayımı gerekli kılar. Yani Kelsen için “Grundnorm” salt akli nitelikte epistemolojik bir kategoridir. Kelsen’in “Grundnorm” kavramı için bkz. Kelsen, 1992, s. 55-75; Kelsen, 1967, s. 193-278. Bu arada Kelsen’in *Saf Hukuk Kuramı*’nın, ilk formüle edildiği tarihten bugüne pek çok itirazla karşılaştığını da eklemek gerek. Modern hukuk felsefesinin en tartışmalı kavramlarından biri kuşkusuz “Grundnorm”dur. “Grundnorm”a yönelik Türkçe yazılmış eleştirel bir çalışma için bkz. Akal, 2014.

“Krizdeki Hukuk Düşüncesi” Söyleşisi Üzerine

Şeyma SAĞDIÇ¹

 ¹Research Assistant, Inonu University, Faculty of Law

Özet

Bu yazı ile 19 Ekim 2019 tarihli "Krizdeki Hukuk Düşüncesi" başlığı ile gerçekleşen söyleşinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Krizde hukuk; söyleşi.

On the “Legal Thought in Crisis” Symposium

Abstract

This paper aims at reviewing the “Legal Thought in Crisis” Symposium that took place on October 19, 2019.

Keywords: Law in crisis; symposium.

Corresponding Author	Şeyma SAĞDIÇ İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Malatya, , Türkiye
E-mail	Sorumlu Yazar e-posta adresi
Manuscript received	December 13, 2019
Revised manuscript accepted	December 13, 2019

“Krizdeki Hukuk Düşüncesi” Söyleşi Üzerine

“Hukukun Krizi, Krizin Hukuku” başlıklı 10. Sayı kapsamında gerçekleştirdiğimiz ilk söyleşi “Krizdeki Hukuk” başlığıyla 19.10.2019 tarihinde Mülkiyetliler Birliği’nde geniş bir katılımıla gerçekleşti. Hukukun mu, yoksa bizlerin hukuk ile ilişkisinin mi krizde olduğu sorusunun temel alındığı oturumda konuşmacılar Ertuğrul Uzun, Gökhan Yavuz Demir ve Kasım Akbaş’ın sunumları ardından dinleyicilerin soruları ile hukuka ve krize dair zihin açıcı bir tartışma yürütüldü.

Konuşmacılardan ilk sözü alan Ertuğrul Uzun, temel mesele olarak hukuku algılayış biçimlerindeki sorunun tespiti ile başlayarak istisna hali ya da olağanüstü hale ilişkin anlayışın da hukuku nasıl tanımladığımıza bağlı olarak değiştiğini ifade etti. Hukukun mahiyetine ilişkin tartışmalarda genel olarak bir kriz anına, “ilk ortaya çıkış” anına, referans vermenin sakıncalarından söz eden Uzun, bu yaklaşımını Saussure’un dil kuramı ile ilişkilendirerek açıkladı. Uzun, dili anlamaya ilişkin yöntemlerin genel olarak diyakronik (artsüremli) bir şekilde gerçekleştiğini, böylece dilin “ilk ortaya çıkış” anına odaklı çalışmalar yapıldığını, oysa bu türden yaklaşımların bize dilin ne olduğuna dair bir bakış açısı sunmaktan uzak olduğunu belirtti ve bunun yerine dilin mahiyetine ilişkin bir kavrayış geliştirmek için senkronik (eşsüremli) bir yaklaşım geliştirmek gerektiğini dile getirdi. Uzun, dile ilişkin bu yaklaşıma uygun olarak hukukun mahiyetini anlamaya yönelik benzer bir yaklaşım geliştirmenin mümkün olduğunu öne sürdü. Uzun’a göre tıpkı dilde olduğu gibi hukukun da “ilk ortaya çıkış anı”na bakma refleksi yani hukukun mahiyetine dair diyakronik bir çözümleme, hukuka ilişkin varsayımsal bir tasarım ortaya koymakla sonuçlanmaktadır. Toplumsal sözleşmeciler bu anlayışın en bilinen temsilcileri olmakla birlikte başka bir çok hukuk felsefecisinin de aynı görüşte olduğu söylenebilir. Bu yoruma karşın Uzun, hukukun mahiyetine ilişkin söz konusu belirlemenin hukuk anlatımında sürekli geçmişe bakma ve geçmişe referans verme dışında bir anlatı ortaya koymadığını, bir diğer ifade ile “ilk ortaya çıkış anı”na dair belirlemenin hukuka ilişkin bir açıklama getirmeyi kısıtladığını ve hukukun tarih içinde kazandığı toplumsal bağın da göz ardı edilmesine yol açtığını dile getirdi. Uzun, hukuku anlamaya çalışırken sıklıkla başvurulan hukukun sınır noktasına dönme girişimlerinin, kriz anından bahsederken de yoğun olarak karşımıza çıktığını, ancak bu yaklaşımın hukuka dair tatmin edici bir açıklama ortaya koymayı zorlaştırdığı gibi “hukuktan talep etme” imkanını da ortadan kaldırma ihtimalini barındırdığına işaret etti. Hukukun kuruluş anındaki duruma bakarak hukuka dair genel bir

açıklama getirme refleksinin, hukukun mahiyetine ilişkin sınırlı kavrayış ile hukuktan beklentileri belirli bir seviyede tutarak “talep etme” imkanını elden alma ihtimalini içerdiğini vurgulayan Uzun, bu durumun olağanüstü hâl tartışmalarında da ortaya çıktığını, hukukun düzen ve düzensizlik karşıtlığı içine ele alınmasının hukuku düzenle eş tutma, böylece olağanüstü hali de düzensizliğe karşı bir savunma olarak tanımlama hatasına düşüreceğinden bahsetti. Son olarak Uzun, hukukun mahiyetine ilişkin bu yanlış kavrayışın hukukun bizi hangi düzensizliğe karşı koruduğu sorgulamasını yapmayı engellediğini ve böylece daimi bir olağanüstü hal/istisna hali yaşamaya ikna ettiğini ifade ederek konuşmasını noktaladı.

Uzun’un ardından konuşmacı olarak söz alan Gökhan Yavuz Demir ilk olarak, “zeminin kaydığı an” olarak tasvir ettiği “kriz” kavramının talihsiz bir kavram olduğunu çünkü kapitalizmin “kriz” kelimesini bir sopa gibi kullandığını ve bunun kriz kavramına ilişkin bir enflasyona yol açtığını ifade etti. Demir’e göre bu enflasyon “kriz” kavramını değersizleştirirken buna karşın krizin zihni düşünmeye sevk eden, verimli işlemlerini sağlayan bereketli bir kavram olduğunu ifade etti. Demir, 17. yüzyıl Avrupa’sını bu açıdan önemli bir dönem olarak adlandırarak 17. yüzyıl’ın günümüzdekine benzer bir kriz anına işaret ettiğini ve 17. yüzyıl düşünürlerinin bu sayede bugüne kadar ulaşan yeni bir düşünce sistemini kurabildiğini dile getirdi. Demir, bu sayede yeni bir toplum sözleşmesine ihtiyaç duyulduğunu ve yeni sözleşmede dilin belirsiz olmaması gerektiğine dair anlayışın geliştirildiğini ortaya koydu. Demir’e göre 17. yüzyıldaki kriz döneminde geliştirilen bu evrensel ve belirli dil anlayışı, bugüne kadar iş görür nitelikte olmakla birlikte, günümüzde hem lokal hem de global bir kriz ile sorgulanmaktadır. Hukukun da bu açıdan krizde olduğunu söylemek mümkün olsa da hukukun krizde olduğunu düşünmemizin, hukuka sorun çözücü bir misyon yüklemekle alakalı olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Demir’e göre mevcut anlayış “eğer hukuk sorun çözemiyorsa o zaman krizdedir” anlayışını içermektedir, ancak en başta hukuka böyle bir kutsiyet ve misyon yüklemek yanlıştır. Zira Demir açısından hukuka dair anlayışımızda hukukun sorun çözücü bir misyonu olmadığı kabul edildiğinde o zaman krizde olanın hukuk mu yoksa bizlerin hukuka dair kavrayışının mı olduğu sorgulamasını yapmak mümkün olacaktır. Buradan hareketle hukukun krizini büyük bir krizin bir parçası olarak değerlendiren Demir bu durumun kaosa karşı inşa edilen düzen kalesinin, uygarlık denilen harikulade insanın makyajının aktığı anın görünür olması bakımından bir avantaj da olabileceğini dile getirdi. Ancak karşımıza çıkan bu yeni görüntüyü anlamakta sıkıntı yaşadığımızı belirten Demir, geçmişte kurulan düşünce sisteminin bu durumu açıklamak için bir araç sağlamadığını ve iş görmediğini ifade etti.

Buradan hareketle krizi anlamak için yeni aparatlara, yeni kavramlara yönelik ihtiyacımızın ortaya çıktığına, böylece krizin yeni sorulara yeni cevaplar aramaya yönelttiğine dikkat çekti. Nietzsche'ye referansla, geldiğimiz noktanın krizin ortasında olduğumuzu gösterdiğini, bu durumda da yapılması gerekenin krizin akraba kelimeleri olan "kritik" ve "kriter" kavramlarına bakmak olduğunu söyleyen Demir, bugün hukukun krizde olduğuna dair kritiği yapabilmek için kriterler belirlememiz gerektiğini vurguladı. Krizin düşünce dünyasında verimli bir dönem anlamına da gelebileceğini ifade eden Demir, bunun gerçekleşmesi için belirli koşulların yan yana gelmesinden bahsetmek gerektiğini söyledi. Bu koşullar Demir'e göre kriz durumuna nüfus edebilecek bir deha ve krizi kritik edebilmek için gerekli bir düşünce geleneğidir. Ne var ki Demir'e göre krizi aşmak için ortaya konulabilecek zihinsel efor mesele hukuk olduğunda mümkün olmamaktadır. Çünkü geçtiğimiz yüzyılda ülkemizde herhangi bir kriter oluşturulmuş değildir. Buna ek olarak bu kriterleri kendi sorunlarımıza dair perspektif geliştirmek adına da bir şey yapılamamıştır, yani kendi sorunlarımızla Kelsen'in, Dworkin'in vb. etkileşimi sağlanamamıştır. Sonuç olarak çözümün, krizi kritik edecek kriterler oluşturmak ve insan zihninin gelişebileceği yeni bir metafor yeni bir artı anlam peşine düşmek olduğunu vurgulayan Demir, bunun hukukçuları aşan bir iş olduğunu ve felsefeye dönmek gerektiğini vurgulayarak konuşmasını noktalandırdı.

Son sözü alan Kasım Akbaş diğer konuşmacılara atıfla ilk olarak, sosyal bilimcinin en büyük meselesi olan yeni bir şey söyleme zorunluluğunun, kriz anında da geçerli olup olmadığını sorgulamamız gerektiğini ortaya koyarak konuşmasına başladı. Akbaş'a göre kriz anlarında, elimizde şimdiye kadar var olan araçları, yöntemleri ve kavramları kullanarak da bir yol bulabiliriz. İkinci olarak halihazırdaki hukuk veya hukuk düşüncesi krizini sanki egemenlerin yaşadıkları bir kriz olarak tarif etmek de çok doğru bir tespit değildir. Zira hukukun krizi olarak tarif edilen şey "benim hayatımın içinde tecrübe ettiğim kriz hali"ne karşılık gelmektedir. Akbaş, hukukun krizini adaletsizlik problemi olarak anladığını, zaten hukukun krizini bu kadar konuşmamızın sebebinin de krizi kendi hayatlarımızdaki adaletsizlik olarak yaşamamızdan kaynaklandığını ifade etti. Akbaş'a göre hukuk, taleplerimize yanıt veremediği için krizden bahsedebiliriz. Bu da egemenin ya da devletin krizi değildir. Kriz, bizim adalet taleplerimizin karşılığının olmaması nedeniyle bizim krizimizdir. Bu kriz tespiti karşısında, hukuk bunu nasıl çözecektir sorusunu sormak gerekir; Akbaş'a göre mevcut hukuk düşüncesi birikimi bu krize bir çözüm bulabilir. Çünkü hukuk düşüncesi bu sorunu çözmek için kendi araçlarına sahiptir. Akbaş, hukukun krizi dediğimizde, iki kriz türünü ayırt etmek gerektiğini de ileri sürmektedir.

Buna göre, öncelikle ortaya konulması gereken, hukukun ezilenler açısından sürekli bir kriz halinde oluşudur. Hukukun sürekli kriz halinde olmasının nedeninin; hukuk dediğimiz şeyin belirsiz olması, tarafsız olmaması ve daima ideolojik olmasıdır. Modern hukuk dediğimiz şeyin daima bir krizi ve çatışmayı barındırdığını, bu kriz hali içinde ise eleştirel bakışa sahip olanların yol ve yöntem bulmaya çalıştığını tespit eden Akbaş, modern hukukun bu eleştiriler sayesinde, ezilenlerin, yurttaşların zorlaması ile belirli vaatler vermek zorunda kaldığını ve bunun da modern hukuk içindeki çatışmalı durumların sürekliliğini var ettiğini ifade etti. Bu düşünceden hareketle hukukun sürekli ve akut krizlerine dikkat etmek gerektiğini söyleyen Akbaş, bugünkü krizi akut bir kriz olarak tanımlamanın mümkün olduğunu söyledi. Asıl krizin ezilenlerin ya da yurttaşların elindeki mevcut araçları eskisi gibi kullanamaması olarak karşımıza çıktığını tespit eden Akbaş, yaşama hakkı, sendika hakkı, konut dokunulmazlığı vb. hak mücadelesine yönelik araçların hâlâ yerinde durduğunu; ancak bu hak taleplerinin eski sınırlar içinde dile getirildiğinde sonuçsuz kaldığını vurguladı. Dolayısıyla Akbaş, hukukun krizinden bahsettiğimizde karşımıza çıkan şeyin, biraz da yargının krizi olduğunu dile getirdi. Burada hareketle Akbaş krizin bizim talep etme krizimiz olduğunu söyleyerek adalet talep etmek için ihtiyaç duyduğumuz araçların hâlâ mevcut olduğunu söyledi. Sonuç olarak Akbaş, hâlâ modern bir dünyada yaşadığımız için modernitenin hukuk düşüncesinden yola çıkarak bu krizden çıkabileceğimizi, bu araçlara eklemeler yapılabilse de söz konusu eklemelerin, eski birikimden bir kopuş anlamına gelmediğini, insanlığın içinde bulunduğu bu koşullarda, kopuş ânına değil eski araçlara yenilerinin eklenmesi ile kendi krizimizden, yani adalet talep etme krizimizden çıkmak konusunda düşünmemiz gerektiğini vurgulayarak konuşmasını bitirdi.

Ertuğrul Uzun, Gökhan Yavuz Demir ve Kasım Akbaş'ın, krizdeki hukuk düşüncesine dair birbirleriyle kesişen fakat aynı zamanda tartışmaya da giren bu fikirlerinin ardından sorularla devam eden söyleşi; ViraVerita E-Dergi'nin "Hukukun Krizi, Krizin Hukuku" sayısının ortaya çıkmasındaki temel motivasyona uygun olarak hukuk ve kriz kavramlarının birbiriyle ilişkisinin sorgulanmasına dair verimli tartışmalarla son buldu. Söyleşimize konuk olan konuşmacılara ve dinleyicilerimize bir kez daha teşekkür ederiz.

ORCID ID

Şeyma SAĞDIĞ

<https://orcid.org/0000-0001-8627-1060>**Declaration of Conflicting Interests**

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür*

Michael A. Wilkinson¹, İdil ÇETİN (translator)²

 ¹ Assoc. Prof. Dr., The London School of Economics and Political Science, Department of Law

 ² Ph.D., Independent Researcher

Özet

Avrupa Birliği'nin anayasal krizinin ardında, siyaseten otoriter yönetim biçimlerinin ekonomik liberalizmin maddi düzenini korumak için ortaya çıkardığı "otoriter liberalizm" konjonktürü yatmaktadır. Bu anayasal konjonktür, kısa süre önce Wolfgang Streeck'in kuramsallaştırdığı üzere, demokrasi ile kapitalizm arasındaki maddi dinamiğin anayasaya dair bir soruşturmaya katılmasıyla kavranabilir. Böylece otoriter liberalizm, liberal anayasacılığın iki savaş arası dönemdeki çöküşünden, savaş-sonrası ve Maastricht-sonrası yeniden inşasına kadar (ki her iki dönemde de ekonominin demokrasiden uzaklaşmasıyla nitelenir) çok daha derin ve uzun bir anayasal yörünge boyunca incelenebilir. Bu bakış açısından, Avro-krizinde [Euro-Crisis] demokrasiye yönelik son zamanlardaki saldırılar, entegrasyonun olağan izleğinden sapma değil, bunun bir devamı olarak belirir. Bunun nereye varacağı ise henüz belli değil. Otoriter liberalizme, otoriter illiberal tepkiler giderek daha sık eşlik etse de Brexit haricinde henüz kesin bir kopma yaşanmadı.

Anahtar Kelimeler: Otoriter liberalizm; Avro krizi; Anayasal kriz.

* LSE Hukuk bölümünde Doçent Dr. Eva Nanopoulos ve Fotis Vergis'e bu yazının önceki hallerine yaptıkları çok yardımcı yorumlar için içten teşekkürlerimi sunarım. Bu makalenin son hali şurada yayımlanmıştır: E. Nanopoulos ve F. Vergis (ed.) *The Crisis Behind the Crisis: The European Crisis as a Multi-Dimensional Systemic Failure of the EU* (Cambridge University Press, 2019).

Authoritarian Liberalism: The Conjuncture Behind the Crisis

Abstract

Behind the constitutional crisis of the European Union lies the conjuncture of ‘authoritarian liberalism’, when politically authoritarian forms of governing emerge to protect the material order of economic liberalism. This constitutional conjuncture can be grasped by integrating into constitutional enquiry the material dynamic between democracy and capitalism, as recently theorised by Wolfgang Streeck. Authoritarian liberalism can then be explored across a much deeper and longer constitutional trajectory, from the interwar breakdown of liberal constitutionalism, to its post-war and post-Maastricht reconstruction, in each case represented by a de-democratisation of the economy. From this perspective, the recent assaults on democracy in the Euro-crisis appear to be a continuation of, rather than divergence from, the normal path of integration. Where this will end remains to be seen. Although authoritarian liberalism is increasingly accompanied by authoritarian illiberal responses, there has not yet been any definitive rupture, with the possible exception of Brexit.

Keywords: Authoritarian liberalism; Euro-crisis; Constitutional crisis.

Corresponding Author	İdil ÇETİN
E-mail	idilcetin@gmail.com
Manuscript received	December 10, 2019
Revised manuscript accepted	December 10, 2019

Otoriter Liberalizm: Krizin Ardındaki Konjonktür

1. GİRİŞ

Finansal krizin başlangıcından günümüze kadarki neredeyse on yılı kapsayan süreçte, Avrupa'daki anayasal devlet ve devlet-sistemi, otoritesine ve meşruiyetine dönük bir dizi meydan okumanın etkisi altında kaldı. Avrupa Birliği açısından bu meydan okumalar, projenin varlığına ve üzerine bina edildiğini iddia ettiği değerlere dokunması anlamında, esasa yöneliktir. Bunlar, Avrupa Birliği'ne ve entegrasyonun gidişatına dışsal olmaksızın bunlarla giderek daha bağlantılı bir hale gelmiştir. Şu an için AB direncini nispeten koruyor; çekirdek ülkelerde bile Avrupa-karşıtı baskılar tırmanışta ve Avrupa'ya kuşkuyla bakan partiler yükselişte olsa da deneyi sonlandırma hevesi, Birleşik Krallık haricinde kendine daha ziyade siyaseten kıyı köşe yerlerde yer bulmaktadır. Şu açık ki, özellikle de ulusaltı özerklik iddiaları bağlamında devlete aşağıdan gelen bölük pörçük baskılar dolayısıyla, mevcut sisteme meydan okumalar yalnızca AB'nin kendisine değil aynı zamanda yerel rejimlerin meşruiyetine ve siyasi otoritelerine de uzanmaktadır. Uzun lafın kisası, otorite krizi yalnızca AB'ye değil, Avrupa'daki bölgesel devlet sistemi ve yönetim düzenine de ilişkindir.

Bu on yıllık çoklu krizlerin maddi koşulları, Maastricht Antlaşması ve bununla beraber Avrupa'nın jeopolitik olarak yeniden yapılandırılması devrinde oluşmuştu. Maastricht, EMU'nun (Ekonomik ve Parasal Birlik) anayasal yapısını tesis etti, Schengen rejimine zemin hazırladı, farklılaşmış entegrasyona kapı araladı ve Avrupa'nın doğuya doğru genişlemesini öngördü. Aynı zamanda maddi güç dengesinde bir değişimi, "Alman Avrupa"ya giden yolu başlatan bir yeniden birleşmeyi ve yalnızca orta yolcu değil sabık eleştirel kuramcılarının da özgürlükçü projelerin sonu olarak gördüğü neoliberal bir ideolojik hegemonyaya yol açan liberal kapitalizme herhangi "mevcut bir alternatif"in sonunu da imledi.²

Bu depolitizasyon süreci, neo-liberal paradigmaya hiçbir alternatif sunmayan ve pek çok örnekte onu daha da derinleştiren (Tony Blair'in *New Labour* projesiyle ünlenen, ama Avrupa

² Bunu söyleyenlerden en dikkati çeken Jürgen Habermas'tır. 1989'dan beri "kapitalizm evreninden kurtulmanın imkânsız hale geldiğini" söyler; "geriye kalan tek seçenek, kapitalist dinamiği içeriden medenileştirmek ve ehileştirmektir." *The Crisis of the European Union: A Response* (Polity Press, 2012), 106. (Şimdi de Brexit'in kapitalizmin popülizm tarafından yenilgiye uğratılması anlamına geldiğini de söyleyen aynı Habermas'tır, *Die Zeit*, 12 Temmuz 2016, <http://www.zeit.de/kultur/2016-07/juergen-habermas-brexit-eu-crisis-english>.)

boyunca sosyal demokrat politikacılar tarafından taklit edilen) yerel “üçüncü yol siyaset” bağlamlarında doruk noktasına ulaştı.³ Avrupa entegrasyonu, karşılıklı mutabakata dayalı yasa yapımı, Antlaşmanın anayasallaştırılması ve piyasa liberalizmine temel bağlılıklar şeklindeki kurumsal prosedürleri vasıtasıyla, aşırı-merkezi bir siyaset yapısını [an edifice of extreme-centrism] pekiştirdi.⁴ Sağlam bir ulusaşırı demokrasinin yokluğu, üye devletleri siyasasız [policy] bir siyasetle [politics], AB’yi ise siyasetsiz bir siyasayla baş başa bıraktı.⁵ Veyahut Streeck’in kısa zaman önce Avro-krizi evresi üzerine düşünenken söylediği gibi, “Avrupa’da hâlâ demokratik kurumlar olsa da iktisadi bir yönetim artık yoktur ve ekonomi idaresi kapitalist olmayan çıkarları düzelten piyasanın istilası altındadır. İktisadi yönetim *olduğu* yerdeyse, demokrasi bulunmaz.”⁶

Günümüzün anayasal krizinin “otoriter liberalizm”in bir tekrarını temsil ettiğini ve ekonomik liberalizmin siyaseten otoriter yüzünü açığa çıkardığını daha önce göstermeye çalışmışım.⁷ Hermann Heller bu olguyu, 1933’teki çöküşünden önce geç Weimar rejiminin bir karakteristiği olarak saptamıştı.⁸ Karl Polanyi ise bunu, dönemin, liberal demokrasinin iki savaş arasındaki çöküşünün önünü açan daha genel bir özelliği olarak tarif etmişti.⁹ Bugünkü durumda, o zamanlar olduğu gibi şimdi de, demokratik anayasalcılığın normları (özellikle de temsili demokrasi ve hukukilik/yasallık [legality]) para birimi ve fiyat istikrarı, tasarruf ve mali disiplin, rekabetçilik ve ahlaki tehlikeden sakınmayı sürdürebilmek adına es geçiliyor. Gelgelelim bu sapma yalnızca biçimsel ya da tarafsız değil; pek çok sınıfa ve – Avrupa entegrasyonunun jeopolitik bağlamı içerisinde – ulusal çıkarlara hizmet ediyor.

Otoriter liberalizme, hüküm süren düzene sistemik ve anti-sistemik meydan okumaların eşlik etmesinde şaşılacak bir şey yok; alternatifler arandıkça siyasi popülizm geri dönüyor ve

³ Bu, Mitterand’ın Fransa Cumhurbaşkanı olarak ilk yıllarında, finans piyasalarının baskısı altında sosyalist bir programdan geri adım atmasıyla daha erken başlar. Bununla ilgili bir analiz için bkz. L. Panitch ve S. Gindin, *The Making of Global Capitalism* (Londra, Verso 2012).

⁴ “Aşırı sağ” terimi Tariq Ali’ye aittir. Brexit’in bir “aşırı sağcılık” krizini temsil edişine ilişkin bir tartışma için bkz. M. Wilkinson, “The Brexit Referandum and the Crisis of Extreme Centrism” (2016) *German Law Journal*.

⁵ Bkz. P. Mair, *Ruling the Void* (Londra, Verso, 2013).

⁶ W. Streeck, ‘Heller, Schmitt and the Euro’ (2015) *European Law Journal* 361–370.

⁷ M. Wilkinson, ‘The Specter of Authoritarian Liberalism: Reflections on the Constitutional Crisis of the European Union’ (2013) 14 *German Law Journal* 527-560; ‘Authoritarian Liberalism in the European Constitutional Imagination: Second Time as Farce?’ (2015) 21:3 *European Law Journal* 313-339; ‘The Reconstitution of Postwar Europe: Liberal Excesses, Democratic Deficiencies,’ M. Dowdle ve M. Wilkinson (haz.) *Constitutionalism Beyond Liberalism* içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 2017) 38–79.

⁸ Hermann Heller, ‘Autoritärer Liberalismus’, *Die Neue Rundschau* 44 (1933): 289-298, (H. Heller (çev. S. Paulson), ‘Authoritarian Liberalism?’ *European Law Journal* 21 (2015): 295-301).

⁹ Bkz. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 2001 (1944)).

otoriter *illiberalizm* masaya çağrılıyor. Bu durum, Orta ve Doğu Avrupa'da bariz olmakla birlikte merkez Avrupa'da *Front Nationale* ve *Alternaitve für Deutschland* gibi Avrupa'ya kuşkuyla bakan partilerin büyümesinde de kendini gösteriyor. Bu hareketler ve karşı-hareketler Avrupa boyunca eşitsiz bir şekilde dağılıp parçalanmış olsa da ortaklıklar tespit edilebilir.

Bu bölümün amacı, bu ortak temaları inceleyerek "otoriter liberalizm" in daha derinlerdeki köklerini kavramsal ve tarihsel olarak keşfetmektir. Otoriter liberalizm olgusunun, her ne kadar kritik anlarda yükselişe geçse de anayasal devlet içinde kapitalizm ve demokrasi kuvvetleri arasındaki daha temel bir gerilime tekabül ettiği öne sürülecektir. Bu maddi dinamik yakın zamanda Wolfgang Streeck tarafından kuramsallaştırılmış olsa bile anayasal incelemede kendine yer bulamamıştır.¹⁰ Bunu anayasal incelemenin içine katmak, Avrupa entegrasyonun gidişatı hakkında bize daha açık bir bakış açısı sağlar; anayasal gelişim, savaş-sonrası projesinin en başından Avrupa-krizi safhasına kadar bu maddi dinamiğe dayanır.

Tartışma şöyle ilerleyecek. İlk olarak Avro-krizi rejiminin ona "hem otoriter hem de liberal" bir nitelik kazandıran özelliklerinin üzerinden geçip bunun normal entegrasyon yolundan sapmayı değil, tam tersine bunun derinleşmesini temsil ettiğini öne süreceğim (2. Kısım). Otoritaryenizm ve liberalizmin bu birleşimi kulağa tuhaf gelir çünkü siyasal ve anayasal kuram liberalizmden siyasi liberalizmi anladığından, kapitalizm ve demokrasi arasındaki maddi ve çatışmalı dinamiği genelde gözden kaçırmaktadır (3. Kısım). Bunu daha ayrıntılı irdelemek, tarihsel bir dönüşü; Avrupa'da liberal anayasalcılığın iki savaş arası dönemdeki çöküşünü (4. Kısım) ve sonrasında iktisadi bir anayasalcılığa dayanan savaş-sonrası ve Maastricht-sonrasındaki yeniden inşasını ele almayı gerektirir (5. Kısım). Bu iktisadi anayasalcılık bana kalırsa, oldukça derin bir yanlı çıkarım tarafından, demokrasi karşısındaki liberal tehdidi ihtiva eden o liberalizme dönük demokratik tehdide ilişkin bir endişe tarafından etkilenmiştir. Bu yeniden inşa mevcut durumun, otoriter liberalizmin maddi düzeni sürdürme çabasıyla daha etkin biçimler üstlendiği kritik ama henüz bir sonuca ulaşmamış safhanın temellerini atar (6. Kısım). Her ne kadar durum bazı açılardan liberal demokrasinin iki savaş arası dönemdeki çöküşünü anımsatsa da sonuç henüz belirsizdir: Çekişmeler artmış olsa bile belki Brexit hariç, nihai bir kopuş henüz söz konusu değildir.

¹⁰ Bkz. W. Streeck, 'The Crises of Democratic Capitalism' (2011) 71 *New Left Review* 5–29; W. Streeck, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* (Londra: Verso, 2013). Aynı zamanda bkz. M. Goldoni ve M. Wilkinson, 'The Material Constitution' (2018) *Modern Law Review*.

II. OTORİTER LİBERALİZM

“Otoriter liberalizm” terimi, Avrupa’nın anayasal gelişiminin iki semptomunu içinde barındırır. İlk olarak, AB ve özellikle de Avro-bölgesi yönetişiminin, demokratikleşmeden ve hukukilikten uzaklaşma [de-democratisation and de-legalisation] şeklindeki ikili bir süreçle temsil edilen otoriter bir yönü vardır.¹¹ Bu, parlamenter yetkenin ve parlamenter tartışmanın es geçilmesine ve sosyal hakların muhafazası da dahil olmak üzere hukuk devleti ile ilişkilendirilen normal güvencelerin ihlali veya savuşturulmasına atıfta bulunur. Bu ikili gelişim, “idari işletmecilik [executive managerialism]” ve “olağanüstü hâl Avrupası [emergency Europe]” terimleriyle ifade edilmektedir.¹²

Gelgelelim, otoritenin biçimsel uygulandığındaki dönüşümlere odaklanan bu izahatlarda yeterince vurgulanmayan ikinci mesele, bu otoriterliğin ve onun tarihsel şeceresinin maddi doğasıdır: Ekonomik liberalizm rejimini muhafaza etmeyi amaçlaması, normal entegrasyon yolundan sapmayı değil bunun derinleşmesini temsil eder. Bu, ilgili açıdan, “muhafazakâr bir devrim”dir.

Avro-grubu üye devletleri ve Troyka (IMF, Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Avrupa Komisyonu) tarafından Avro-bölgesi rejimi vasıtasıyla dayatılan maddi şartlar, neo-liberal “kemer sıkma” önemleridir (örn. özelleştirme, serbestleştirme, emek piyasası reformları, mütedenni vergi artışları). Bu durum, hükümetin topluma olağanüstü müdahalesini gerektirir ve böylelikle toplumsal sözleşmeleri yürürlükten kaldırıp mevcut toplumsal ilişkileri bozar. Sınıfa ve ülkeye özel, bilhassa OMT programı (“Sınırsız Parasal İşlem”) vasıtasıyla hususi merkez bankası likidite enjeksiyonları tarafından da desteklenir.¹³ Şartlılık ilkesi (ECB’nin OMT altında tahvil alması örneğinde varsayımsal olarak), daha fazla hükümet tedbirsizliğini teşvik edebilecek ve neo-liberal yapısal reformu önleyebilecek veya erteleyebilecek bir kurtarışın

¹¹ C. Kilpatrick, ‘On the Rule of Law and Economic Emergency: The Degradation of Basic Legal Values in Europe’s Bailouts’ (2015) *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 35, No. 2, s. 325–53. Kilpatrick, Avro-bölgesi şartlılık ilkesinin hukuki gri alanını güzelce içinde barındıran *sınırdaki hukukilik* [liminal legality] terimini öneriyor. Bkz. ‘The EU and its Sovereign Debt Programmes: the Challenges of Liminal Legality’ (2017) *Current Legal Problems*.

¹² Bkz. C. Joerges, ‘A Crisis of Executive Managerialism in the EU: No Alternative?’ Trubek, D.M., de Búrca, G., Kilpatrick, C. and Scott, J. (haz.) *Critical Legal Perspectives on Global Governance: Liber amicorum David M Trubek* içinde (Oxford: Hart Publishing); J. White, ‘Emergency Europe’ (2015) *Political Studies*, Vol. 63, No. 2, s. 300–18.

¹³ Özellikle bkz. M. Blyth, *Austerity: History of a Dangerous Idea* (OUP, 2013).

ahlaki tehlikesinden sakınmak amacıyla, rekabetçi ekonomik pratiklerin “piyasa koşulları”na geri dönme ya da yaklaşma ihtiyacına dayanılarak meşrulaştırılır.¹⁴

Bu şartlılık ilkesi önlemleri borçlu ülkelere oldukça spesifik, müdahaleci ve güçsüzleştirici kısıtlamalar dayatsa da Avrupa anayasasının liberal ekonomik eğilimiyle tutarlılık gösterir, hatta bunların bir *devamıdır*. Bu, son birkaç on yılda eşitsiz bir şekilde gelişmiş olsa da yalnızca Avro-bölgesini değil, bir bütün olarak AB’yi etkilemekte ve borçlu ülkeleri olduğu kadar borç veren ülkeleri de etkisi altına almaktadır.¹⁵ Bu önemli bir noktadır çünkü tedbirlerin güya istisnai doğasını daha bütüncül bir bağlam içerisine koyar. Dolayısıyla, ekonomik ve parasal birliğin yönetimindeki hususi kurumsal dönüşümleri, özellikle de Avro-grubu ve ECB’nin yeni güçlerini ve otoritesini ayırt etmek için dikkatli davranmak gerekliyse de Avro-krizi tepkisinin neo-liberal eğiliminin, Antlaşma metninde kesin olarak talep edilmedikçe AB ekonomik anayasalcılığındaki daha genel eğilimler açısından semptomatik olduğunu kaydetmek önemlidir.¹⁶

Dolayısıyla, Avro-krizi vasıtasıyla teknokratik piyasa yapımı ve zorunlu piyasa rasyonelliği uğruna sosyal demokrasinin altının oyulması, çok daha uzun erimli eğilimlerin bir özelliğidir. AB’nin demokratik açığına [democratic deficit] ilişkin endişeler, 2008 finansal krizinin çok öncesine gider; demokratik açıklıkla ilgili belki de en çok bilinen, Hix ve Follesdal’ın olağan yasama prosedürünün merkezci serbest-piyasa eğilimini -Ekonomik ve Parasal Birlik’in bir sonucu olarak dayatılan sınırlamalara hiç girmeksizin- olabildiğince ayrıntılı bir şekilde tasvir ettikleri makale 2006’da yayımlanmıştır.¹⁷ Jürgen Habermas 1995’te, Alman Mahkemesi’nin Maastricht kararına cevaben, demokratik açığın *çoktandır* “günden güne genişlediğini, çünkü mevcut kurumsal çerçeve içerisinde bile ekonomik ve toplumsal dinamiklerin Avrupa hukuku vasıtasıyla ulusal güçlerin erozyonunu sürdürdüğünü” kaydetmiştir.¹⁸ Gerçekte, eleştirel ve Marksist düşünürlerin, Avrupa entegrasyonun ekonomik açıdan liberal eğilimi ve bunun sosyal

¹⁴ OMT programı hakkında bkz. M. Wilkinson, “The Euro is irreversible, or is it? On OMT, Austerity, and the Threat of ‘Grexit’” (2015) 16 *German Law Journal* 1049 – 1072.

¹⁵ Bkz. F. Scharpf, ‘The asymmetry of European Integration, or, why the EU cannot be a social market economy’ (2010) 8 *Socio-Economic Review* 211 – 250.

¹⁶ “Kemer sıkma politikalarında gerileme”nin Avrupa anayasal çerçevesinde hukuki bir yükümlülük değil, ideolojik bir reçete olarak daha iyi anlaşılabilmesine dair bir tartışma için bkz. C. Kaupa, ‘Has Downturn Austerity Really Been Constitutionalised in Europe? On the Ideological Dimension of Such a Claim’ (2017) 44:1 *Journal of Law and Society* 32 – 55.

¹⁷ Bkz. S. Hix and A. Follesdal, ‘Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik’ (2006) 44 *JCMS* 533 – 62.

¹⁸ J. Habermas, ‘Remarks on Dieter Grimm’s ‘Does Europe Need a Constitution’ (1995) 1 *European Law Journal*, 303 – 307.

demokrasiye etkisi hakkındaki endişelerinin izi, Avrupa Tek Senedi'ne ve öncesine (hatta *trentes glorieuses* adı verilen döneme) kadar sürülebilir.¹⁹

Otoriter yönetimin güçleri yeniden politikleşme tehdit altına girdiğinde yoğunlaşsa da demokratikleşmeden uzaklaşma dinamiği Avrupa'nın savaş sonrası yeniden inşasının başlangıcından itibaren teşhis edilebilir.²⁰ Avro-krizindeki farklılık, "kemer sıkma karşıtı" toplumsal hareketlerin Avrupa kıtası boyunca siyasi partiler tarafından kullanılması ve Yunanistan örneğinde bu hareketlerin iktidarı ele geçirmesiyle, halk direnişi raddesindeki artıştır. Ne var ki eğer müsamahakâr fikir birliği dönemi kati surette sona erdiyse, – Brexit hariç ne ulus-üstü ne de ulusal düzeyde – kesin bir *yeniden demokratikleşme* kopuşu (henüz) söz konusu değildir.²¹

Demokrasi Avrupa entegrasyonunun hiçbir zaman temel kılavuzu olmamışsa da, hukuk, kuruluş safhasından itibaren entegrasyonda merkezi bir rol oynamıştır.²² Dolayısıyla, Weiler'ın kriz-dönemi Avrupası'nı nitelediği şekliyle "hukuk vasıtasıyla entegrasyon"dan "korku yoluyla entegrasyon"a geçiş önemlidir.²³ Korkunun koşumu, dışsal ve fiziksel değil, içsel ve *ideolojik* yeni bir Schmittçi düşmanın teşhisinden görülebilir. Donald Tusk'a göre kemer sıkmaya herhangi bir alternatif olabileceği mefhumu tehlikeli bir yanılsamadır.²⁴ Tusk, kemer sıkmaya direnişi "anti-Alman" olmakla ilişkilendirir ve ordoliberalizmden olumlu bir şekilde söz eder. Kavramsal düşman, bu yeni "ortak aklı" sorgulayan herkes, ekonomik istikrar kriterini umursamayan tüm o "kötü Avrupalılar"dır.²⁵

Yerel seçmenler neo-liberal yapısal reformların "hiçbir alternatifi olmadığı" fikrini elbette kabul edebilir. Gelgelelim bu fikir artık anayasal (hatta anayasa-üstü) bir sınırlama olarak dayatılmakta; siyasi, ekonomik ve jeopolitik anlamda hâlâ açıkça *partizan* görünmesine

¹⁹ Avrupa entegrasyonu ve kapitalist gelişme arasındaki bağlantıya dair erken bir tartışma için bkz. P. Cocks, 'Towards a Marxist Theory of European Integration' (1980) 34 *International Organization* 1 – 40.

²⁰ Bkz, Wilkinson, not 4.

²¹ Habermas'a göre, (demokrasinin değilse de) popülizmin kapitalizm karşısındaki zaferini temsil etmesiyle ilgili, bkz. not 1. Birleşik Krallık'ın Avrupa'yla ayrık ilişkisi nedeniyle AB'den ayrılması; Fransa, Almanya ya da İtalya gibi çekirdek ülkelerden birinin ayrılmasının yaratacağı türden bir yarılmayı temsil etmez. Daha fazla için bkz. Wilkinson, 'The Brexit Referendum'.

²² Örn. bkz. A. Cohen, 'Constitutionalism without Constitution: Transnational Elites Between Mobilisation and Legal Expertise in the Making of a Constitution For Europe (1940's-1960's)' (2007) 32 *Law and Social Enquiry* 109 and A. Vauchez, 'The Transnational Politics of Judicialisation: *Van Gend en Loos* and the Making of the EU Polity' (2010) 16 *European Law Journal* 1.

²³ Bkz. Joseph H. H. Weiler, 'Editorial: Integration Through Fear', *European Journal of International Law* 23 (2012): 1- 5

²⁴ Bkz. 'The Donald Tusk Interview: Annotated Transcript', *Financial Times*, 16 Temmuz 2015.

²⁵ Bkz. Udo di Fabio, 'Karlsruhe Makes a Referral', 15 (2014) *German Law Journal* 107 – 110.

rağmen ideolojik bir tahakküm kazanmaktadır – kriz, ülkeler arasında ve aynı zamanda ülkeler içerisindeki sınıflar arasında belirgin galip ve mağdurlarıyla ortaya çıkmıştır.²⁶

Gelgelelim, hukukilikten uzaklaşma konusundaki yeniliği de abartmak mümkündür. Dolayısıyla, EMU içerisinde gevşek bir kamusal disiplin yapısı kurma girişimi, yani “İstikrar ve Büyüme Pakti” – Fransa ve Almanya’nın neredeyse anında ihlal ettiği açık ve borç seviyeleri tespiti – Avrupa Konseyi ve Avrupa Adalet Divanı tarafından kriz öncesinde gereğince uygulanmamıştı.²⁷ Bu olgu o zamanlar pek dikkat çekmemişti; Açık Koordinasyon Yöntemi döneminde esnek hukuk, yeni yönetim ve yasallıktan uzaklaşmanın daha yumuşak diğer biçimleri pek çokları tarafından fazla merkezi ve “her-soruna-tek-çözüm”cü olan, Birlik içerisindeki anayasal çeşitliliğe uyum sağlayamayan müşterek bir yasama yönteminden makul bir feragat olarak *övülmüştü*.²⁸

Yükselen otoritaryenizmin hem dönüştürücü hem de mevcut anayasal düzeni muhafaza edici olduğunu kavramak önemlidir. Avro-rejiminin, piyasa disiplininin eşlik ettiği ismen kural-temelli bir yapıdan bürokratik iktidar tarafından takviye edilen keyfi bir düzene dönüştüğü şüphesiz söylenebilir.²⁹ Üstelik bu, ne sınırları net olarak çizilmiş bir bitiş noktasına ne de bir sona erme hükmünün [sunset clause] sınırlarına sahip bir duruma cevaben normalliğin geçici olarak askıya alınmasıdır. Açık uçlu ve geleceğe dönüktür. Gelgelelim, *muhafazakâr bir amaca* sahiptir. Bu dönüşümün amacı Avrupa’nın mevcut maddi yapısını ve temelde piyasa-güdümlü hedeflerini değiştirmek değil, *muhafaza* etmektir.

Bu, örneğin birikim ve bölüşüm için ekonominin finansallaşmasına bağımlı spesifik bir birikim rejimi olarak neo-liberalizme dair yeni bir şeyin olmadığı anlamına gelmez.³⁰ Mesele daha ziyade anayasal değişim dinamiğinde otoritaryenizm ve liberalizm arasında daha temel bir kavramsal bağlantının peşine düşmektir. Bu bağlaşımın kökeninin Avrupa tarihinin daha önceki safhalarına, özellikle geç-Weimar devrinin iki savaş arası dönemine kadar gitmesi, daha uzun ve daha derin bir bağlantının olduğu anlamına gelir. Şimdi tam olarak buna bakacağız.

²⁶ Bkz. Blyth.

²⁷ Dava C-27/04 *Komisyon vs. Konsey*.

²⁸ Yeni yönetim, hukukilik ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair bir tartışma için bkz. M. Wilkinson, ‘Three Conceptions of Law: Towards a Jurisprudence of Democratic Experimentalism’ (2010) 2 *Wisconsin Law Review* 672.

²⁹ Ayrıntılı bir yorumlama için, bkz. M. Ionnidis, ‘Europe’s New Transformations: How the EU Economic Constitution Changed During the Crisis’ (2017) CMLR 1237 – 1282.

³⁰ İşe yarar yeni bir açıklama için örn. bkz. B. Fine ve A. Saad-Filho, ‘Thirteen things you need to know about neoliberalism’ (2017) 43:4-5 *Critical Sociology* 685 – 706.

III. SİYASAL VE EKONOMİK LİBERALİZM Mİ YOKSA DEMOKRASİ VE KAPİTALİZM Mİ?

Otoritaryenizm ve liberalizmin birleşimi tutarsız gibi görünüyorsa bunun sebebi, anayasal tahayyülün ekonomik liberalizmden ziyade siyasal liberalizm tarafından ele geçirilmesidir. Soğuk savaş döneminin ideolojik savaşları sırasında liberalizm (Batı kapitalizmindeki) demokrasiyle eş tutulmuş, (Sovyet Komünizmindeki) otoriter sosyalizme karşıt görülmüştü.³¹ Bu, Fukuyama'nın ilan ettiği ve liberal demokrasinin tarihsel ilerlemenin doruk noktası, Hegelyen bir tür son durak olarak sunulduğu meşhur "tarihin sonu" teziyle desteklendi. Liberalizm, Rawls ve Habermas'ın etkisi altında demokrasiyle ve hatta (eşitlikçi anlamında) bir tür ilerici siyasal-ekonomik bir pozisyonla eşleştirildi. Her iki teorisyen de kendi çalışmalarını gerçekten de var olan bir liberal demokrasi bağlamı içerisine yerleştirdi ve her ikisi de genel olarak sosyal demokratik amaçları destekledi.

Ancak ne Rawls ne de Habermas bir ekonomi politik meselesi olarak kapitalizme herhangi bir alternatif olasılığı sunar.³² Daha da sorunlusu, bu iki düşünür kapitalizmin veya kapitalizmin demokratik düzene yönelik tehdidinin bir analizini de yapmaz. Dolayısıyla radikal demokratlar ve eleştirel teorisyenler, (yalnızca Hayekçi ekonomik liberalizmi değil) Habermasçı ve Rawlsçu siyasal liberalizmi, ister ideolojik hegemonya mücadelelerinde kültürel iktidarın önemi olsun, isterse de ekonomik iktidarın siyasal tahakküme dönüşme ya da bunu etkileme kapasitesine olsun, iktidar meselesine yeterince dikkat kesilmediği için uzun zamandır eleştirmektedir.³³ Hem ideoloji hem de sermaye, siyasalın özerkliğinin dayandığı "boş iktidar alanı"ni tehdit edebilir.³⁴ Bu görüşe göre, liberalizm (ve yeni cumhuriyetçiliğin bağlantılı gelenekleri) ekonomik ve toplumsal alanda yükselen ama bunlarla sınırlı olmayan tahakküm tehlikesini göz ardı eder.³⁵ Canlı bir demokratik kültürün varlığını kanıksar, bunun kırılabilirliğini azımsar ve kapitalist ekonomi içerisinde ona yönelik tehditleri geçiştirir. Bireycilik, piyasalaştırma, rekabet

³¹ Bu konuyla ilgili tartışma için örn. bkz. P. Wagner, 'The Democratic Crisis of Capitalism: Reflections on Political and Economic Modernity in Europe' LEQS Paper No 41/2011.

³² J. Rawls, *Political Liberalism* (Columbia University Press, 1993); J. Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (MIT Press, 1995).

³³ Örn. bkz. S. Wolin, 'The Liberal/Democratic Divide: On Rawls' Political Liberalism' (1996) 24 *Political Theory* 97 – 119; C. Mouffe, 'Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism' (1999) 66:3 *Social Research* 745 – 758.

³⁴ Daha fazlası için, bkz. M. Wilkinson, 'Public Law and the Autonomy of the Political: A Material Critique', M. Wilkinson ve M. Dowdle (haz.) *Questioning the Foundations of Public Law* içinde (Hart Publishing, yayına hazırlanıyor).

³⁵ Rawls'un kendi çerçevesinin (Hayek'inkinin aksine) toplumsal adaletle bağdaştığı ya da servetin kayda değer bir şekilde yeniden dağıtımını talep ettiği düşünülebilir. Ama liberal toplumların eşitlikçilik iddialarını (ve Rawls'un kendi eşitlikçi sezilerini) karşılamalarına ilişkin tarihsel kayıtlara yeteri kadar dikkat gösterilmemiştir. Bkz. J. Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971); karşılaştırmak için bkz. Gerry Cohen, *Rescuing Justice and Equality* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008).

ve kâr güdüsü mantığı, demokrasinin serpilmek için ihtiyaç duyduğu dayanışma ve cemaatin aşınmasına neden olabilir ve olur da.³⁶

Anayasa teorisyenleri kapitalist bir toplumda ekonomik iktidar meselesini de geçirir ve dikkatlerini çoğunlukçu-karşıtı ikileme çevirmeye meylederek genellikle temel medeni hakların korunması için yasaların anayasa uygunluğunun denetlenmesinin meşruiyetine odaklanır.³⁷ Piyasa özgürlüklerinin eşit serbestlikler üzerindeki etkisine, merkez bankasının karar alma çerçevesinin gerekçelendirmeleri üzerindeki etkisine ya da hükümetin mikro- ve makro-ekonomik politika tercihlerini anayasal olarak sınırlandırması üzerindeki etkisine, hatta fırsat eşitliği gibi taahhütler bakımından etkisine daha az dikkat edilir. Mecazi bir “fikirler piyasası”nın kutsanışı, fiili mallar, sermaye, hizmet ve kişiler piyasası hakkındaki ve daha genel olarak metalaşmanın ve piyasalaşmanın toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri hakkındaki endişeleri yerinden eder ve “paranın satın alamayacağı” şeyler hakkındaki marjinal piyasa ahlaksızlığı örneklerini irdeleyemez olur.³⁸ Siyasal-ekonomik gelişim dinamiği gözden kaçırılır, çünkü hukuk teorisinin ve anayasal teorinin baskın dalları, söz gelimi, toplum sözleşmesi teorisindeki kurgusal bir doğa durumuna, hukuki pozitivizm geleneğindeki geçici bir hukuk sistemine ya da anti-pozitivist anayasal geleneğin hukuk devletine [rule of law] ahlaki sadakatine bağlı olarak normativist bir soyut analiz yöntemi benimser.³⁹

Ekonomik liberalizmin demokrasiyle ilişkisinde bariz bir şekilde inişli çıkışlı bir tarihe sahip olduğuna şüphe yoktur. Hayek’in yalnızca toplumsal adalete değil, aynı zamanda demokrasiye de olan güvensizliği ve siyasal otoritarizmle flörtü gayet iyi belgelenmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla siyasal otoritarizmin ekonomik liberalizmle eş tutulduğunun tespiti, yeni Avro-krizi açısından ne yeni ne de benzersizdir. Bu anlayış, sözde “serbest piyasa ekonomisi”ni uygulamak için siyaseten otoriter ve hatta otokratik ve diktatöryel tedbirlere atıfta bulunmak üzere Güneydoğu Asya kapitalizmi ve Latin Amerika bağlamında kullanılmıştır.⁴¹ Bu tür bir eşleştirme kimi zaman

³⁶ Bkz. K. Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 2001 (1944)). ABD bağlamı için, bkz. J. Dewey, *The Public and Its Problems* (1926).

³⁷ Örn. bkz. L. Alexander (ed.) *Constitutionalism: Philosophical Foundations* (Cambridge University Press, 1998).

³⁸ Bkz. M. Sandel, *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets* (Allen Lane, 2012)

³⁹ Rawls’un daha sonraki (*Political Liberalism*’de genel adalet teorisinden bunun daha hususi bir ifadesine geçiş yaptığı zamanki) meselesi, kapitalizmin meydan okumaları, özellikle de eşitsizliğe yapısal meyilleri karşısında değil, çokkültürcülük meydan okuması ve kapsamlı doktrinler çoğulculuğu karşısında siyasal adalet kavrayışının istikrarıdır. Bununla ilgili bkz. T. Piketty, *Capital in the 21st Century* (Harvard University Press, 2013)

⁴⁰ Karşılaştırınız. W. Scheuerman, ‘The Unholy Alliance of Carl Schmitt and Friedrich Hayek’ (1997) 4 *Constellations* 172.

⁴¹ Örn. bkz. K. Jayasuriya, ‘Globalisation, Sovereignty and the Rule of Law: From Political to Economic Constitutionalism’, *Constellations* 8 (2001): 442

“üçüncü yol”un görece karşılıklı anlaşmaya dayalı neo-liberalizminden son finansal kriz sırasında ortaya çıkan daha baskıcı bir tipe geçişle ilişkilendirilerek “otoriter neo-liberalizm” olarak anılır.⁴²

Gelgelelim, üzerinde durulması gereken daha genel bir kavramsal mesele vardır. Kapitalist bir devlette ekonominin görece özerkliği – eşitsizliğin politikadan arındırılması (doğallaştırılması), toplumsal ilişkilerin metalaştırılması ve dayanışma bağlarının rekabetçi bir şekilde aşınması mantığına göre işleyen – *demokrasinin siyasi alanının* ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkinin meşruiyetini etkiler. Liberal anayasal teori ve daha genel olarak anayasal teori, bu dinamiği geçiştirerek, serbest piyasa kapitalizmini verili olarak alır. Kapitalizmin patolojileri ve çelişkilerini, kamusal mallar ve şahsi çıkarlar arasındaki gerilimi ve kapitalist devletle bütünleşik yapısal güç eşitsizlikleriyle muhatap olacak araçları sunmaz. Bunlar sayılanlar boşa salınmaz; hukuki ve siyasal ilişkiler tarafından kurulur ve hukuki ve siyasal ilişkileri kurarlar.

Bunu daha iyi kavrayabilmek için daha “durumsal” bir yaklaşıma doğru ilerleyerek, bu dinamiklere yönelik bir kavramsallaştırma sunan tarihsel, karşılaştırmalı, eleştirel, siyasal-ekonomik ve jeopolitik analizin bir karışımını sağlayan çalışmalara dönmeliyiz.⁴³ Siyasal ve ekonomik alanlar arasındaki ayırım böylece daha bulanık ve ilişkili bir hal alır ve gerçek siyasal ve toplumsal kuvvetler olarak demokrasi ve kapitalizm arasındaki maddi gerilimi yansıtır. Wolfgang Streeck bu gerilimi popülerleştirmiştir ve anayasal değişimi kavramsallaştırmak için işe yarar bir buluşsal yaklaşım sunmaktadır.⁴⁴

Streeck, savaş-sonrası dönemde, kapitalist devletin nasıl da *trentes gloriuses* dönemindeki “vergi devleti”nden 1970’lerde başlayan neo-liberal çağda bir “borç devleti”ne, kemer sıkma güdümlü siyasal ekonominin son on yılında da tek para birimi baskısı altında bir “bütünleşme devleti”ne dönüştüğünü anlatır.⁴⁵ Ne var ki modern devlet aynı zamanda demokratik bir devlet olarak da gelişir; anayasal otoritesi temelde “biz, halk”la bir tür bağlantıya dayanır. Buradaki “halk,” halk egemenliğinin retorik ve sembolik gücünü temsil eder. Bu da siyasal alanın klasik modern sekülerleşme anlatılarında olduğu gibi yalnızca teolojik iktidardan değil, aynı zamanda ekonomik iktidardan görece özerkliğini temsil eder. Bu

⁴² “Otoriteryan neoliberalizm” hakkında bkz. I. Bruff, ‘The Rise of Authoritarian Neoliberalism’ (2014) 26:1 *Rethinking Marxism* 113 – 129.

⁴³ Anayasal teoride bu yaklaşımın ilk taslaklarından biri için bkz. M. Goldoni ve M. Wilkinson, ‘The Material Constitution’ (*Modern Law Review*, yayına hazırlanıyor).

⁴⁴ Bkz. W. Streeck, ‘The Crises of Democratic Capitalism’ (2011) 71 *New Left Review* 5 – 29.

⁴⁵ W. Streeck, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* (Londra: Verso, 2013)

bir varsayım ya da dünya görüşünden ibaret değildir. Daha ziyade, siyasal ve ekonomik iktidarın birleşmesine ve (feodalizmle son bulmayan) sınıf iktidarına karşı toplumsal mücadeleyle erişilen kırılğan ve süregiden maddi bir süreçtir. Anlatısı işçi sınıfı hareketlerini, kadın hareketlerini, sömürge-karşıtı hareketleri ve eşitlik ve tanınma yönünde verilen diğer mücadeleleri içerir.⁴⁶ Devlet, demokrasi ve kapitalizm, topluluk ve baskı, (Streeck'in öne sürdüğü üzere *Statsvolk* ve *Marktvolk* simalarıyla temsil edilen) dayanışma ve bireycilik arasındaki bir gerilim olarak temsil edilebilir.⁴⁷

Sosyolojik açıdan daha zengin olan bu açıklamada devletin siyasal ve iktisadi olan arasındaki farklılığın birliğini temsil ettiği söylenebilir; yalnızca aklın [reason] durağan bir taşıyıcısı ya da soyut bir düşüncesi değildir, daha ziyade, örneğin imtiyaz hakkının [franchise] genişlemesi ve piyasanın yayılmasıyla ilişkilendirilen demokratik ve kapitalist gelişim safhalarını yansıtır.⁴⁸ Kritik dönemlerde, kapitalizm ve demokrasi hem çıkarlar hem de fikirler açısından bariz, doğrudan bir çatışma içine girdiğinde, devlet giderek ekonomi politikteki bu gerilimin bir temsili ve bazen de bunların çözümünde taraflı bir aktör olarak “görülür”. Burada yalnızca geçici olarak seçilmiş hükümetten değil de devletten konuşabilmemizin sebebi, devletin tüm kurumlarının (Althusser'in ifadesiyle “ideolojik ve baskıcı devlet aygıtı”nın) – ordu, polis, yargı, merkez bankaları ve kültür ve medya kurumları – demokrasi ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi pekiştirip kalibre etmeleridir.⁴⁹ Avro-bölgesine üye olan devletler için, yönetim aygıtına Komisyon'un, Konsey'in, ECB'nin, Avro-grubunun ve Avrupa Parlamentosunun beş seçilmemiş başkanını da ekleyebiliriz. Avrupa'daki devlet sisteminin bu baskıcı ve ideolojik aygıtı, demokratik sorumluluğu es geçmekle kalmaz; tamamlayıcı veya baskıcı bir kuvvet olarak güçlü bir demokratik temsil heyetine bile sahip değildir.

Nasıl ki kapitalizm ve eşitsizlik demokratik devleti tehdit edebiliyorsa, siyasal ve toplumsal eşitliğe yönelik demokratik maddi mücadeleler de kapitalist devlete potansiyel bir tehdit olarak görülebilir. Demokratik hareketler, siyasal ve ekonomik arasındaki temel bir yapısal farklılaşmayı (demokratik sosyalizm örneğinde) ekonominin siyasal-demokratik kontrolüyle tehdit edebilir. Böyle bir bağlamda, ideolojik ve baskıcı kapitalist devlet aygıtı ve devlet-sistemi, statükoyu muhafaza edebilmek için, daha etkin bir otoritaryenizm biçimi önerir.

⁴⁶ Bunlar, Castoriadis'in “etkin özerklik” adını verdiği şey için verilen mücadelelerdir, bkz. *Philosophy, Politics, Autonomy: Essays in Political Philosophy* tr. D. Ames (OUP, 1991).

⁴⁷ Bkz. Streeck.

⁴⁸ Örn. bkz. B. Jessop, *The State: Past, Present, Future* (Polity Press, 2016).

⁴⁹ Bkz. L. Althusser, *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses* (Verso, 2014 (1971))

Avrupa’da bu maddi anayasal dinamiklerin gelişimini görmek için şimdi kısa bir artzamanlı genel bakış sunabiliriz.

IV. İKİ SAVAŞ ARASI AVRUPA: YANLIŞ BİR HESAP MI?

Konjonktürel dönemlerde, demokratik devlet ve kapitalist devlet arasındaki gerilim yükselerek, kökü derinlerde yatan anayasal bir krize yol açar. Avrupa entegrasyonunun yapısı ve dinamiğiyle mücadele etmenin bilhassa önemli bir anı, (Fransız Devrimi’nden Birinci Dünya Savaşı’na kadarki) “uzun on dokuzunu yüzyıl”ın *jus publicum Europaum*’unun bitişini imleyen iki savaş arası dönemdir. Geç-Weimar Almanyası’nda, demokratik kapitalist devlet, yalnızca dışsal faktörler sebebiyle değil, aynı zamanda bizzat Anayasa tarafından tesis edilen ve korunan siyasal ve ekonomik farklılaşmasını tehdit eden sınıf bilincine sahip ve siyaseten özgür bir proletaryanın giderek büyüyen bir tehdide dönüşmesiyle de kırılma noktasına ulaştı.⁵⁰ Yönetici seçkinlerin bu tehdide tepkisi, Sosyal Demokrat ve anayasa teorisyeni Hermann Heller’in saptadığı üzere, en nihayetinde otoritaryenizm ve ekonomik liberalizmin bir kombinasyonuydu.⁵¹

Dolayısıyla “otoriter liberalizm” terimi, Heller tarafından, Alman devletinin 1930 ve 1933 arası dönemde büyük şirketlerle ittifak halinde siyasal ve ekonomik farklılaşmasını ihlal ederek muhafaza etmesi ve kapitalist çıkarlar için ekonomiye müdahale etmesiyle ekonomik liberalizmi her ne pahasına olursa olsun sürdürme girişimlerini karalamak için kullanılmıştı.⁵² Heller’in bu ifadeyle hedefi, yalnızca Nazi partisinin başa geçmesinden önce Almanya’yı yöneten Şansölye Brüning’in merkezci Kabineleri değil, aynı zamanda onlara danışmanlık yapan anayasa teorisyeni Carl Schmitt’ti.⁵³ Schmitt, 1932’deki *Langnamverein* konuşmasında

⁵⁰ Weimar anayasasının sosyal devleti olduğu kadar ekonomik liberalizmi de korumayı vaat etmesi anayasanın mimarı Hugo Preuss tarafından iyi anlaşılan bir ikilem oluşturmuştur. Bkz. H. Preuss, ‘The Significance of the Democratic Republic for the Idea of Social Justice’, A. Jacobson and B. Schlink (haz.) *Weimar: A Jurisprudence of Crisis* içinde (University of California Press, 2000).

⁵¹ Hermann Heller, ‘Autoritärer Liberalismus’, *Die Neue Rundschau* 44 (1933): 289-298, Hermann Heller (çev. S. Paulson), ‘Authoritarian Liberalism?’ *European Law Journal* 21 (2015): 295-301).

⁵² Ibid.

⁵³ Sosyal demokrasiye bu yaklaşım, Alman otoriter liberalleriyle sınırlı değildi. Avusturyalı liberal von Mises, faşizm ve onun geçici çözüm doğasının sebep olduğu tehlikelere rağmen, kıtayı sosyalizmden ve özel mülkiyete yönelik bununla ilişkili tehlikelerden kurtardığı için sonsuza kadar alkışlanacağını kaydediyor, Engelbert Dollguss’un 1930’larda Avusturya’da emeği ve sosyal demokrasiyi ezişini onaylıyordu. Konuyla ilgili daha fazla tartışma için, bkz. Alexander Somek, ‘Austrian Constitutional Doctrine 1933 to 1938’, Christian Joerges ve Navraj Singh-Ghaleigh (haz.) *Darker Legacies of Law in Europe* içinde, 361, 362 (Hart Publishing, 2003). 1935’te, Fransa’daki Laval kabinesi, olağan parlamenter tartışması es geçen yetki yasaları altında Frank’ı kurtarmak için otoriter tedbirler almıştı. Bkz. Loewenstein, ‘Autocracy versus Democracy in Contemporary Europe’ (1935) *The American Political Science Review*, 571 – 593.

“güçlü devlet, serbest ekonomi” şeklinde ifade ettiği üzere, demokratik sosyalizm ve ekonomik demokrasi deneyleri tehdidine karşı serbest piyasa ekonomisini sürdürebilmek için güçlü bir devlet önermişti.⁵⁴

Brüning kabineleri, kemer sıkmayı dayatmak ve kapitalizm ile ekonomik liberalizmin toplumsal ilişkilerini – rekabet, kâr güdüsü, birikim, özel mülkiyet ve toplumsal eşitsizlik – savunmak için olağanüstü hal kisvesi altında cumhurbaşkanlığı kararnamelerini kullanarak, parlamenter demokrasiyi etkisiz hale getirdi.⁵⁵ Bu düzenlemenin amacı, kritik bir deflasyon, yüksek işsizlik ve siyasal çalkantılar döneminde, ekonominin kapitalist biçimini muhafaza edebilmek için, demokratik herhangi bir dayanışmadan duyulan hayal kırıklığıydı. Otoriter liberalizm için bu koşullardaki korku, demokrasinin sosyalizme doğru dönebilecek olmasıydı (Sovyetler Birliği’ndeki başlardaki Bolşevik zaferiyle artan bir korku).⁵⁶

Ekonomik krize bu otoriter liberal karşılık ve tepki örüntüsü, geç-Weimar dönemine has olmaktan uzaktı – dünyanın dört bir yanında ülkeler, Altın Standardının siyasal-ekonomik taleplerini karşılamaya çalışıyorlar ve sosyal demokratik programlara şiddetle karşı koyuyorlardı, ta ki ülkeler en nihayetinde, ama eşitsiz bir şekilde Altın Standardını ve piyasa liberalizmini terk edene ve bu da, örneğin, İngiltere’de Refahçılığa [welfarism] ve Birleşik Devletler’de Yeni Düzen’e [New Deal] yol açana kadar.⁵⁷ Karl Polanyi’ye göre ülkeler ekonomik liberalizm ve finans adına otoriter hükümet vasıtasıyla sosyal demokrasiye ne kadar şiddetli direnirlerse, bunun nihai geri tepiş o kadar güçlü ve şiddetli oluyordu (‘çifte hareket’). Otoriter hükümet demokrasinin altını oyarak, Faşist tehdit geldiğinde ona karşılık verebilme yetisini zayıflattı. Diğer bir deyişle Faşizmin zemini hazırlayan, otoriter liberalizmdi.⁵⁸

Heller’in daha önce ele alınan kendi görüşü, aşırı sosyoekonomik eşitsizlik koşullarının anayasal bir demokrasinin varlığını sürdürmesiyle bağdaşmaz olduğuydu, çünkü demokrasi, siyasal meşruiyeti sürdürmek için, belirli bir nebze toplumsal homojenlik veya en azından buna

⁵⁴ Bkz. Carl Schmitt, ‘Strong State, Sound Economy’, Cristi içinde.

⁵⁵ Ayrıntılı bir izah için, bkz. E. Kolb, *The Weimar Republic*, İkinci Basım (Routledge, 2005) 116 – 135.

⁵⁶ Karşılaştırınız R. Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism: Strong State, Free Economy* (University of Wales Press, 1998).

⁵⁷ Bkz. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 2001 (1944)).

⁵⁸ Dünyanın dört bir yanında siyasal ve ekonomik sistemin “bağlı çözülüşünü” hızlandıran şey, “piyasa sisteminin tikanıklığı”na tepkiydi. Tepkiler, yalnızca, liberallerin planlama, regülasyon veya kontrolü içerebilecek toplumsal ve ekonomik reformları engellediği bırakınız-yapsınlar ilkelerini terk etme konusunda benzerken, “faşizmin zaferi pratikte kaçınılmaz kılındı.” ‘Gerçekte’ Faşizmi doğuran durum için salt yerel ya da tarihsel açıklamaları reddeden Polanyi, oynadığı rolün tek bir faktör tarafından belirlendiğinde ısrar eder: “piyasa sistemi koşulu,” ibid. S. 250-265.

dair bir olasılık gerektirir.⁵⁹ 1928’de, öngörülü bir şekilde, Federal Cumhuriyet’teki görelî sükunetin kısa süreli olacağı, çünkü toplumsal homojenliğin “önceki dönemlerde eşi benzeri görülmemiş bir şekilde eksik olduğu” uyarısında bulunmuştu.⁶⁰ Diğer bir deyişle kapitalizm, anayasal düzene tehdit oluşturmuyordu.

Gelgelelim, bu olağanüstü çifte hareket ve bunun Almanya’da (ve başka yerlerde) liberal demokrasinin çöküşüne yol açmasına karşılık ana akım anayasal teorisinin aldığı mesaj, Heller ve Polanyi’nin aktardığından oldukça farklı olacaktı. Liberal anayasal tahayyülde tınlayan ekonomik liberalizmin (ya da kapitalizmin) demokrasiye yönelik tehdidi değil, demokrasinin liberalizme yönelik tehdidiydi. Bu, Birleşik Devletler’e göç etmiş olan, ama savaş sonrası Alman yeniden inşasına yakından müdahil olan, dönemin bir başka anayasa teorisyeni olan Karl Loewenstein’in eserinde ön plana çıktı. 1935’te Loewenstein, liberal demokrasinin Faşizme (ve o kadar olmasa da aynı zamanda Komünizme) karşı savaşında daha “militan” olması gerektiğini düşünüyordu.⁶¹ Weimar Cumhuriyeti, anayasal hakları askıya alarak, siyasal partileri kapatarak, aşırılıkçı grup ve dernekleri yasaklayarak kendini savunma yollarında daha esnek olmalıydı. Loewenstein, anayasanın Faşist muhaliflerinin fırsatçılığını tarif ederken, Carl Schmitt’in Weimar anayasasını dikta ve kararnameyle çetin bir şekilde savunma çağrısını yansıtarak, önalıcı müdahale yoluyla liberal demokrasinin düşmanlarına karşı savaşmak, gerekirse “ateşe ateşle karşılık vermek” konusunda ısrar ediyordu.⁶²

İkinci Dünya Savaşı’nın sonrasında, ana akım siyasal ve anayasal teori, liberal anayasal savunmayla meşgul olmaya başlayarak, kapitalist bir devlette demokrasiyi resmi ve gayriresmî şekillerde zayıflatabilecek iktidar yapılarının sosyolojik incelemesini göz ardı etti. Güçlü anayasal garantiler tahkim etmeye yönelik Alman örneği, giderek etkili ve yaygın bir hal aldı (ancak Nazizme karşı onurlu tepkiye dair geleneksel anlatıyı yoldan çıkardı).⁶³ Anayasa hukukçuları ile hukuki ve siyasal kurumları tasarlamakla görevlendirilerek, demokratik yoldan sapmayı engelleme ya da demokratik irrasyonellikten sakınma mantığıyla (ya da bahanesiyle), çoğunlukçuluğu [majoritarianism] sınırlandıracak – ister yerel, ister uluslararası isterse de ulus-aşırı – türlü kurumsal düzenlemeler için gerekçeler sunmaya koyulmuşlardı. Anayasa

⁵⁹ H. Heller ‘Political Democracy and Social Homogeneity’ A. Jacobson ve B. Schlink (haz.), *Weimar: A Jurisprudence of Crisis* içinde (Berkeley, University of California Press, 2000).

⁶⁰ Ibid, 262.

⁶¹ Bkz. K. Loewenstein, ‘Militant Democracy and Fundamental Rights Part 1’, *The American Political Science Review* 3 (1937): 417 – 432 ve ‘Autocracy versus Democracy in Contemporary Europe Part 1’, *The American Political Science Review* 29 (1935): 571–593.

⁶² Ibid, 432.

⁶³ Bkz. M. Hailbronner, *Tradition and Transformations: The Rise of German Constitutionalism* (OUP, 2015).

mahkemeleri, komisyonlar ve merkez bankaları gibi bağımsız teknokratik kurumlar norm haline geldi ve liberal anayasal tahayyülde giderek kökleşti. Militan bir “bariz” demokrasinin inşasını temsil eden Avrupa entegrasyonu, bu savaş-sonrası yapılanmanın içsel bir parçasıydı.

Ne var ki Jan-Werner Müller’in anlattığı üzere, uygunsuz bir şekilde “militan demokrasi” olarak adlandırılan bu olgunun daha doğru bir temsili “sınırlandırılmış demokrasi”dir.⁶⁴ Demokratik pekiştirme adına da olsa militan bir şekilde korunması gereken liberalizmdi.⁶⁵ Bu militanlık, siyasal liberalizmi korumaktan ya da hatta güçlü bir demokrasiyi teşvik etmektense ekonomik liberalizmin tekerini döndürme endişeleriyle güdüleniyordu.

Anayasal incelemede odak, şüphe yok ki, Heller ve Polanyi’nin uyardığı üzere dizginsiz kapitalizm ve onun sosyoekonomik eşitsizliğe dönük eğiliminin değil, güçlü (dizginsiz) demokrasinin tehlikelerine dönmüştü. Şayet siyasal pratikte, demokrasinin olduğu kadar kapitalizmin de aşırılıkları *trentes glorieuses*’da refah devletinin ve türlü korporatizm ve sosyal demokrasi biçimlerinin inşası vasıtasıyla hafifletiliyorsa, bu, anayasal düşünürler, hukukçular ve anayasa yapımcıların dikkatini celbetmemişti. Liberal siyasal ve anayasal teorinin belirleyici metinleri, hem kurumsal (anayasal gözden geçirme) hem de ideolojik (Rawlsçu “makullük” aygıtında olduğu gibi) olarak çoğunluğun demokratik açıdan belirlenmiş iradesine kısıtlamalar için türlü gerekçelendirme aygıtları vasıtasıyla çoğunlukçu-karşıtı ikilemi çözmekle meşguldü.⁶⁶ Anayasal gözden geçirmenin yokluğunda anayasanın kırılabilirliği, hatta hukuki pozitivistin meşruiyet meselesini göreceleştirmesi, anayasa teorisyenleri ve hukuk felsefecileri tarafından Weimar’ın çöküşünün suçlusunu olarak görülür.⁶⁷ Kapitalizm radara takılmaz.

Dolayısıyla ana akım anayasal teori, ekonomi politikte eleştirel bir iç içe geçişten sapar. Avrupa entegrasyonunun kendisi – anayasa üzerine çalışan bilim insanlarının ilgisini çektiği ölçüde – demokratik kapitalist gelişim sürecinde siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesinde ileri bir safha olmaktansa daha genel bir sınırlandırılmış demokrasi projesinin bir tarafı olarak görülür. Bir iç pazar yaratmış olması, yarım yüzyıllık savaş ve yıkımdan sonra herkes için yalnızca barış ve refahı temin üzere tasarlanmış, zararsız ve tehlikesiz bir şey olarak algılanır. Heller ve Polanyi’nin çıkardığı dersler ve eşitlik yönündeki

⁶⁴ Bkz. Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy: Political Ideas in 20th Century Europe* (Yale University Press, 2011)

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Bkz. Rawls, *Political Liberalism*.

⁶⁷ Bkz. Lon Fuller, ‘Positivism and Fidelity to Law – A Reply to Professor Hart’, *Harvard Law Review* 71 (1958): 630 ve Müller, *Contesting Democracy*, 129. Karşılaştırınız, F. Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism 1933-1944* (Ivan Dee, Chicago, 2009 (1942)).

demokratik mücadeleler, bilhassa savaş-sonrası büyüme, temelde yatan sosyoekonomik eşitsizlik meselesini gizlediğinden, artık unutulabilir. Bu, vahim ölçüdeki bir yanlış hesabın kanıtı olabilir mi?

V. SAVAŞ SONRASI AVRUPASI'NDA EKONOMİK ANAYASALCILIK

Şu açıktır ki, Avrupa'daki savaş-sonrası anayasal tahayyül, herhangi bir canlı demokratik devlet vizyonu ile nitelenmiyordu. Bu, Batı Almanya'nın savaş-sonrası anayasal gelişiminin hikayesinde özetleniyordu: "Biz, halk(tan korkuyoruz) [We are (afraid of) the people]".⁶⁸ Bu korkuya verilen tepki, yalnızca yönetim işlevinin (bilhassa hükümetin teknokratik işleyişinin) değil, aynı zamanda yönetim ilişkisinin, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin, özellikle de ekonomiye hükmetme hakkının doğası ve sınırları ilişkisinin yeni bir vizyonunu içeriyordu. Diğer bir deyişle, bu hem kurucu hem de kurulu iktidarların, egemenliğin ve hükümetin demokratikleşmeden uzaklaşmasına ilişkin bir vizyondur. Siyasal topluma, siyasal bir vatandaş yerine piyasanın bir katılımcısı olarak bireye dair yeni bir vizyon sergiler.

Bu vizyon, Freiberg'deki kurucu toplantıları, Schmitt'in *Langnamsverein*'deki "güçlü devlet, güçlü ekonomi" konuşmasıyla aynı zamana rastlayan ordo-liberallerin eserlerinde önceden haber verilmişti.⁶⁹ Schmitt'in hararetli komünizm karşıtlığını, düzen takıntısını, ekonomik demokrasiye güvensizliğini ve güçlü bir devlete inancını paylaşıyorlar, ama (yalnızca demokrasiyi değil) dizginsiz kapitalizmi rekabete dayalı piyasa toplumuna bir meydan okuma olarak görüyorlardı.⁷⁰ Carl Joachim Friedrich, bu "yeni liberalizm" in ideolojik ve anayasal önemini daha 1955'te tespit eder. Bunun Almanya'da nasıl da anayasa teorisini destekleyen temel fikirlerin kökten bir yeniden düzenlenişine işaret ettiğini kaydeder.⁷¹ Friederich'in anladığı üzere, ve Foucault'nun da 1979'da neo-liberal yönetimsellik hakkındaki derslerinde irdeleyeceği üzere, Alman ordoliberalizminin tetiklediği belirleyici teorik dönüş, tüm anayasal

⁶⁸ See C Möllers, 'We are (afraid of) the People: Constituent Power in German Constitutional Thought', M Loughlin ve N Walker (haz.), *The Paradox of Constitutionalism* içinde. Birleşik Devletler, Kuzey ülkelerinin sürekli demokrasileriyle beraber, buna bir istisna teşkil ediyor olabilir.

⁶⁹ Schmitt ve ordoliberaler arasındaki bağlantı ve her ikisinin de Avro açısından önemi hakkında, bkz. W. Bonefeld, 'Authoritarian Liberalism: From Schmitt via Ordoliberalism to the Euro' (2017) 43(4) *Critical Sociology*.

⁷⁰ Aslında 1920'lerde örgütlü kapitalizmin hukukun üstünlüğüne tehdidini çoktan tespit eden Franz Neumann'dı. Bkz. F. Neumann, 'On the Preconditions and the Legal Concept of an Economic Constitution', O. Kirchheimer ve F. Neumann (haz.), *Social Democracy and the Rule of Law* içinde, çev. L. Tanner ve K. Tribe (Londra, Allen and Unwin, 1987). Daha fazlası için bkz., W. Scheuermann (haz.), *The Rule of Law Under Siege* (University of California Press, 1996).

⁷¹ C J Friedrich, 'The Political Thought of Neo-liberalism', *American Political Science Review* 49 (1955).

düzenin meşrulaştırıcı aygıtı olarak kurucu iktidarın (ya da halk egemenliğinin) yerine bireysel ekonomik özgürlüğü – piyasaya katılma özgürlüğü – koymaktı.⁷² Bu yalnızca geçici demokratik dürtülerden sakınmak için teknokratik yapılara iktidar devretme meselesi değil, aynı zamanda siyasal özgürlüğün düşmesi ya da inkarıdır. Bu, Franz Neumann için ekonominin demokratik kontrolü anlamına gelen ekonomik anayasanın özgün anlamını tersine çevirdi.⁷³ Bunun yerine, anayasanın kendisi, savaş-sonrası Almanya'sında *Grundgesetz*'deki dokunulmaz “ebediyet bendi” fikriyle simgeleştiği haliyle, egemen hale gelir.

Ordoliberalere göre, biçimsel eşitliğe, bireysel ekonomik haklara ve rekabete dayalı yeni ekonomik anayasalcılık, sınıfın ve ulusal çatışmaların siyasal alandan tamamen ilgasını sağlama amacı güdüyordu.⁷⁴ İki-savaş arası dönemin sınıf bilincine sahip demokratik mücadeleleri, savaş-arası dönemin serbest bıraktığı demokratik kuvvetler tarafından tehdit edildiği düşünülen siyasal ve ekonomik *istikrarı* güvence altına almak üzere baskılanacaktı. Savaş-sonrası düzenin yeni sivil dini, Alman ekonomi mucizesi modeli olan mali ihtiyat, verimlilik ve rekabet olacaktı. Demokrasi, (yalnızca) medeni ve siyasi hakları ihlal edeceği korkusuyla değil, ekonomik istikrara etkisine dair endişeler dolayısıyla sınırlandırılacaktı.⁷⁵ Güçlü devlet piyasa ekonomisini koruyacak ve ona yönelik tüm demokratik (veya kapitalist) tehditleri silahsızlandıracaktı.

Olduğu gibi uygulanmaktan çok uzak olsa da (pratikte Sosyal Piyasa ekonomisi ve korporatizmin cihetleri tarafından yumuşatılmıştı), anayasal tahayyülün bu yeniden yapılandırılması, özellikle de Avrupa anayasallaştırma sürecine etkisi vasıtasıyla, önce Almanya'da sonra da başka yerlerde ideolojik olarak yükselişe geçecekti. Avrupa'daki anayasal aktörlerin (bilhassa ECJ [“Avrupa Adalet Divanı”] ve Avrupa Komisyonu) kendilerini nasıl anladıkları, ekonomik rasyonellik ve piyasa rekabeti mantığına tekabül eden ideolojiler ve çıkarlar tarafından giderek daha fazla kullanılacaktı.⁷⁶ Bu eğilimler zaman içinde daha şiddetli bir hal alır ve şüphesiz AB'nin çok ötesine kadar uzanır.⁷⁷

⁷² Friedrich, *ibid*; Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics — Lectures at the College de France 1978–1979* (New York, Palgrave MacMillan, 2008)

⁷³ Bkz. Neumann.

⁷⁴ Bkz. E V Bonn, *Standard Texts on Social Market Economy: Two Centuries of Discussion* (haz. Horst Friedrich Wunsche) çev. Derek Rutter (Stuttgart, Gustav Fisher Verlag, 1982) ix.

⁷⁵ Bkz. J. W. Müller, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth Century Thought* (Princeton University Press, 2012)

⁷⁶ Örn. bkz., E. J. Mestmäcker, ‘European Touchstones of Dominion and Law’ (2007) *The Ordo Yearbook of Economic and Social Order* 4.

⁷⁷ Bkz. Kanishka Jayasuriya, ‘Globalisation, Sovereignty and the Rule of Law: From Political to Economic Constitutionalism’, *Constellations* 8 (2001): 442.

Maastricht Antlaşması'yla birlikte siyaset ve ekonomi arasındaki farklılaşma, Ekonomik ve Parasal Birlik'in oluşumunda ulusaşırı para politikası ve ulusal mali özerklik arasında bir ayırım tesis ederek yeni bir safhaya ulaşır. EMU, (a) para politikası ve mali otoritenin birbirinden ayrılması ve (b) ahlaki tehlikeden sakınma şeklindeki ikili bir payandaya dayanır. Bu konfigürasyonda, bir Üye Devletin harcama ve mevcut borçlarını geri ödeme kabiliyeti, kaynak yaratma yetisine dayanmaktaydı ve – “borçlu devlet” çağında (özellikle sermayenin görece serbest hareket bir dünyada vergi arbitrajı sebebiyle) bu giderek finansal borçlanma yoluyla gerçekleşmekteydi.⁷⁸

Dolayısıyla, EMU'nun yeni safhası, 1980'lerin neo-liberal küreselleşmesi ve küresel olarak ekonominin finansallaşmasına dönüşü içeren daha geniş bir bağlam içerisinde anlaşılmalıdır.⁷⁹ Bu, sermaye kontrollerinin gevşetilmesini ve böylelikle sermayenin serbest hareketinin en nihayetinde AB'de temel bir hukuki ve hatta anayasal hak haline dönüşmesini kapsıyordu. Gelgelelim, münhasıran fiyat istikrarına dayanan politikadan arınmış bir para politikasına bağlılığıyla ve kısıtlı parasal araçlara sahip, ama eşitsiz gelişme, sosyoekonomik heterojenlik ya da dış kaynaklı mali şoklarla başa çıkabilecek ulusaşırı bir ekonomik politikanın rehberliğinden yoksun bağımsız, ama sınırlı bir Avrupa Merkez Bankası'yla (ECB), Maastricht Antlaşması ülke içi anayasal kullanım için tasarlanmış ordo-liberal ilkeleri ulusaşırı bir hale getirmeye teşebbüs etti.⁸⁰

Maastrich, aynı zamanda, ekonomik entegrasyonun siyasal entegrasyonu teşvik edeceği ve böylelikle politizasyonun seçkinleri Avrupa'ya ilişkin meselelerde kitleleri işin içine çekmeye zorlayacağı, bunun da bir Avrupa demokratikleşmesi sürecini hızlandıracağı şeklindeki önceki işlevsel mantığın da tersyüz olmasına işaret ediyordu.⁸¹ Antlaşma, aksine, Üye Devletlerin siyasal dayanaklarında önemli bir siyasal vasıtayı, bunu ulusaşırı siyasal bir düzeyde yeniden inşa etmeden ya da buna yönelik herhangi bir plan tesis etmeden ortadan kaldırdı. Üstelik yeni para birimi – “devletsiz bir para birimi” – demokratik olarak hesap verilemez olmakla kalmıyordu (bu, onu ulusal varyantlarından ayırt edilemez bir hale getirirdi); aynı zamanda onu sürdürmeye dönük toplumsal ve siyasal topluluk bağlarından da yoksundu ve gelecek

⁷⁸ Bkz. Streeck.

⁷⁹ Örn. bkz. A. Menendez, 'The Existential Crisis of the European Union' *German Law Journal* 14 (2013): 453 – 526.

⁸⁰ Bkz. K. Tuori ve K. Tuori, *The Eurocrisis: A Constitutional Analysis* (CUP, 2012).

⁸¹ Bkz. Gary Marks ve Lisbet Hooghe, 'A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus' *British Journal of Political Science* 39 (2009): 1-23, s. 5.

dönemin yeni “ekonomik Mesihçiliği”nin bir sembolünü sunuyordu.⁸² Streeck’in bulgusalını [heuristic] tekrarlayacak olursak, tam da yorumcuların tarihin sonunu ilan ettiği sırada, kapitalizmin demokrasi üzerindeki kesin bir zaferi gibi görünüyordu.

VI. AVRO-KRİZİ: SONUÇSUZ BİR KONJONKTÜR MÜ?

Savaş-sonrası liberal anayasal tahayyül, demokratik olmaktan bir hayli uzak olsa da, etkiden ziyade edilgen bir şekilde otoriterdir. Biçimsel olarak teknokratik, kurumsal ve hukukidir. Özünde, ekonomik olarak liberaldir ve piyasaları genişletmeye, serbest ticareti koalamaya ve ekonomik rasyonelliği yaymaya adanmıştır. Siyaseten, ılımlıdır ve yalnızca benimsediği merkezilik ve cisimleştirdiği teknokratik ve idari ethos bağlamında aşırılığa kaçır. Demokrasi sınırlandırılmış olsa da henüz son bulmamıştır.

Gelgelelim demokrasinin altının bu şekilde oyulması, daha etkin otoriterliliğin gelişini önceden haber verir. Demokrasi savaş-sonrası inşa döneminin hiçbir zaman kilit bir bileşeni olmamış olsa da Maastricht’ten itibaren yalnızca parlamentolarda değil, halk oylamalarında da sistematik olarak hükümsüz kılınacaktır.⁸³ Avro-krizi çıktığı zaman da, liberal merkezilik tutunmakta zorlanır ve giderek artan siyasi mücadelelere, ki bunlar bazen uçlardan, bazen de yönetim iktidarı pozisyonların gelir, maruz kalır. Devlet aygıtı (ve Avrupa devlet sistemi), normal kurumsal yollara inancını kaybettiğinden, aldatmacalara ve baskılara giderek daha fazla başvurur ve düzeni sürdürme çabasıyla anayasal hesap verilebilirliğe ilişkin kendi ılımlı denge ve fren sistemini bile zayıflatır. Liberal merkeziliğe yönelik demokratik destek her zaman zayıf olduğundan, ancak başka yollarla, itiraz edenleri irrasyonel, mantıksız ve Avrupalı-olmayan olarak sunarak telafi edebilir. Korku daha açık bir şekilde bir yönleme dönüşür. Bunun ne kadar başarılı olduğu Yunan krizinde bariz bir hal aldıysa, sınırları da yeni Brexit referandumuyla açığa çıkmış olabilir.

Şüphe yok ki, Avro-krizi, Avrupa devlet sisteminde demokratik kapitalizmin maddi düzeninin karmaşık olduğu anlamına gelir. Sermayenin çıkarları her zaman birleşik ya da hizalı değildir. Kapitalizm ve demokrasi arasındaki çekişmeden olduğu kadar *Sermayeler* arası çekişmelerden ötürü de farklılaşabilirler. Dolayısıyla otoriter liberalizm gerçek bir liberal

⁸² Bkz. Michael A. Wilkinson, ‘Economic Messianism and Constitutional Power in a German Europe: All Courts are Equal but Some Courts are More Equal Than Others’ (2014) *LSE, Law, Society and Economy Working Papers*, 26/2014, erişmek için: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2522919

⁸³ En bariz uyarı işareti, şüphesiz, Hollanda ve Fransa’nın 2005’te Anayasal Antlaşma’yı reddetmesi ve ardından Lisbon Antlaşması’nda yeniden kapsama alınmasıydı.

ekonomik düzen için artık yalnızca demokratikleşmeden ve yasallaşmadan uzaklaşmayı değil, bu türden bir talebin imkansızlığına rağmen her ülkenin daha fazla Almanya gibi olmasının istendiği yeni bir “Alman Avrupa”da Sermayeler arası hegemonya ilişkilerini de zapt etmelidir.⁸⁴

Ne var ki bu, anayasal krizin aslen olağanüstü durum politikaları ve oyunun normal kuralları arasındaki bir çatışma olmadığı anlamına gelir. Bunlar, gerektiğinde, nispeten kolaylıkla esnetilir veya bozulur. Bunlar, daha ziyade, maddi yapıya ilişkin daha derin bir krizin yüzeydeki göstergeleridir. Ekonomik liberalizmin EMU tarafından tesis edilen (içerik olarak ordoliberal) “kuralları” – örneğin, merkez bankası finansmanının olmaması, finansal zorluk yaşayan ülkelere mali destek [bail-out] verilmemesi, ahlaki tehlikeden sakınılması, fiyat istikrarına vurgu – ekonomik entegrasyonun sembolü olarak tek para birimini sürdürme zorunluluğuyla çatışır (örn. avronun “geri dönülemez” oluşu, “Avro biterse, Avrupa biter”). Böylelikle her ikisi de kemer sıkma politikalarına karşı demokratik ve toplumsal hareketlerle çatışma içine girer ve Yunanistan örneğinde (neredeyse) kemer sıkma karşıtı ama Avrupa-yanlısı bir hükümetin seçilmesiyle sınırları zorlamıştı. Demokrasi ve hukukun üstünlüğünün, sosyal hakların korunması da dahil olmak üzere, AB Antlaşmaları ve temel haklar sözleşmesinde ismen korunduğunu da hatırlamak gerekir. Diğer bir deyişle, temel siyasal hedeflerin çatışması söz konusudur: Ordoliberalizm, Avrupa entegrasyonu ve demokratik öz-yönetim.

Demokratik açıdan meşru kurtarma, ordoliberalizmin yasakladığı ulusaşırı bir dayanışmayı gerektirir ve yalnızca işlevsel bir dağılma etkisiyle ortaya çıkamaz. Bunun ifade edilebileceği kurumsal kanallar mevcut değildir. Sonuç, ECB ve Avro-grubunun güçlü üyelerinin sahnenin merkezinde olduğu, aşırı-teknokratik bir biçimde arka kapıdan kurtarmaktır. Bu durumda yeni-işlevselciliğin karşı konulamaz gücü, kararlı bir ordoliberalizm hedefi ve bunun temsil ettiği Alman hegemonyasıyla karşı karşıya gelir. Bu yalnızca bir kurallar düzeni değil, aynı zamanda bir çıkarlar düzenidir ve bu çıkarlar da ağırlıklı olarak, ihraç-güdümlü politikanın bir varoluş sebebi olduğu bir Alman siyasi sınıfına aittir.⁸⁵

Kurtarma işine demokratik bir dayanışma edimi olarak değil de Birlik hukukunun “gri bölgesi” vasıtasıyla ve bununla ilişkili katı bir şartlılık ilkesine izin verilerek imkânsız bir işe

⁸⁴ Bkz. Helen Thompson, ‘Austerity as Ideology: The Bait and Switch of the Banking Crisis’ (2013) 11 *Comparative European Politics* 729 – 736.

⁸⁵ Ibid.

girişilir.⁸⁶ Bu yolla manevi tehlike anlatısı özel kredi açanların riskli davranışından kamusal borçluların hovardalığına – Mark Blyth’in ifadesiyle tarihteki en büyük “sağ gösterip sol vurma”⁸⁷ – döner. Bu, borcun ahlaklaşmasına ve tutumlu bir Suabiyali [Swabian] haneye dair, harcamadan önce biriktiren (yanıltıcı) bir mecazın tahayyülde kök salmasına izin verir. Mali disiplinsizlikten özünde kaçınılır, çünkü devletler, finans piyasalarına tabi olmayı sürdüreceklerse talep edileceği söylenen tasarruf programlarını (“katı şartlılık ilkesi”) takip etmek zorundadır. Devletler – ve borçlu oldukları bankalar – yükümlülüklerini yerine getiremeyecek hale düşmeyecek kadar, ama ileriki bir bağımlılıktan kaçınmak için gerekli olan borç yeniden yapılandırması olmaksızın kurtarılır. Böylelikle Avro-bölgesi, “borçlu” ve “borç veren” uluslar arasındaki bir merkez-çevre ilişkisi hatları boyunca neo-kolonyal bir şekilde gelişir. Almanya “gönülsüz hegemon”a dönüşürken Yunanlılar, ‘TINA’ anlatısına (“There Is No Alternative/Alternatif yok” şeklindeki neoliberal yapısal reforma) teslim olmak için üçlü başkanlık ve Avro-grubunun güçlü üyelerinin kemer sıkma gündemine karşı çıkmaya cüret eden sol bir hükümeti seçtikleri için “cezalandırılır.”⁸⁸ Kapitalizm ve demokrasi arasındaki çatışmanın yerini neo-kolonyal bir entegrasyon rejimi alır; ama bedelini demokrasi öder.

Yeni-işlevsel kurtarma ve ordoliberal disiplin şimdilik teorik olarak oldukça gergin ve hassas bir dengede sürdürülebilir. Ne var ki bunun normatif demokrasi, dayanışma, sosyal haklar ve hukukilik değerleri açısından bedeli henüz hesaplanmamıştır. Borçlu ve borç veren ülkeler arasındaki ilişkiler “koşulsuz teslimiyet” koşullarına benzedikçe siyasal eşitlik hiç bu kadar aldatıcı olmamıştır.⁸⁹

VII. SONUÇ

Maastricht, ekonomik liberalizm ve sosyal demokrasi arasındaki uzun erimli çatışma bağlamında düşünüldüğünde, “kısa yirminci yüzyıl” boyunca sağ ve sol arasındaki Avrupa iç savaşına son noktayı koyduğu şeklinde tarif edilmiştir. Ekonomik liberalizmin galibiyetini işaret ediyordu. Bizzat kapitalizmin zaferinin bile tamamlandığı ilan ediliyordu. Étienne Balibar’ın çerçevesini çizdiği üzere, AB’nin Maastricht Antlaşması’yla (yeniden) doğuşu üzerine

⁸⁶ Bkz. A. Menendez, ‘The Existential Crisis of the European Union’ *German Law Journal* 14 (2013): 453-526.

⁸⁷ Mark Blyth, *Austerity: The History of a Dangerous Idea* (Oxford, OUP, 2013).

⁸⁸ Bkz. Philip Altermann, ‘Jürgen Habermas’ verdict on the EU/Greece Debt Deal - Full Transcript’, *The Guardian*, 16 Temmuz 2015.

⁸⁹ Bkz. F. Scharpf, ‘After the Crash: A Perspective on Multi-Level European Democracy’ (2015) 21 *European Law Journal*, 393.

düşünürken, olağandışı olan şey, liberal siyasal-ekonomik hedeflerinin bariz ve ayrıntılı bir şekilde katı anayasal garantiler olarak sunulmasıdır:

“AB, kurucu anında (Maastricht), bir tür yarı-anayasaya sahip olmuştu ... bununla, dünyanın bu kısmında ilk defa ... spesifik bir ideolojik söylemden (yani “kaynakların optimal paylaşımı”nı ve kendiliğinden “adil” yeniden dağıtımı ürettiğine inanılan neoliberal deregülasyon ve sınırsız rekabet) türeyen bir politik ekonomi ilkesi, tüm üye ülkelerin, Birlik’in federal (ya da yarı-federal) organlarının yakın gözetimi altında kendi ulusal politikalarına uygulamakla yükümlü oldukları egemen bir düstur olarak sunulmuştu...”⁹⁰

Ancak bu bölümün öne sürdüğü argüman kabul edilecek olursa, bu çatışma ya da en azından bunun ilk safhaları çoktan kaybedilmiş olabilir. *Siyaset* bir kez tek bir siyasal-ekonomik mantığa indirgendiğinde ve gerçek bir yenilenme ihtimali kurucu iktidarı uygulama ihtimaline dönüştüğünde, siyasalın özerkliği çıplak bir biçimselliğe ya da devrimci bir yarılma olasılığına indirgenir. Bu iskân, entegrasyon projesinin hemen başına gerçekleşir ve Maastricht bunu tersine çevirmektense pekiştirmiştir.

Teoride ve pratikte, savaş-sonrası kurucu iktidar, anayasal haklara dayanan, anayasa mahkemelerince korunan ve diğer teknokratik kurumlarca idare edilen yeni bir kurulu iktidar rejimine (geçici olarak) soğurulur. Gelgelelim bu aynı zamanda, Almanya örneğinde çok bariz olan, ama demokratik öz-yönetim konusunda sınırlı deneyime sahip ülkeleri de etkileyen siyasal özgürlük korkusunda görüldüğü üzere, kültürel ve maddi bir değişime de işaret eder. Tahsis, dağıtım ve üretim meseleleri giderek kamusal bir siyasal tartışma alanından çıkarılır ve piyasa mantığıyla ya da bunu tekrarlama gereken teknokratik kurumlar tarafından belirlenmeye başlanır. Bunların bir hayli siyasallaşmış değişimler olduğu göz önünde tutulursa, politikadan uzaklaşma yerine demokrasiden uzaklaşma bu süreci daha iyi ifade eder. Ayrıca anayasal değişimi zaptetmek, yalnızca biçimsel yönlendirmeyi değil, aynı zamanda anayasal çerçeveyi, siyasal tartışmanın nasıl örgütleneceğini ve sınırlarının ne olduğunu zaptetmektir.⁹¹ O halde demokrasiden uzaklaşma süreci yalnızca kurumsal araçlar vasıtasıyla değil, aynı zamanda, ‘TINA’ nakaratında olduğu gibi, siyasal ideoloji vasıtasıyla da etkin bir şekilde anayasallaşabilir.

⁹⁰ É. Balibar, ‘The Rise and Fall of the European Union: Temporalities and Teleologies’ (2014) *Constellations* 202 – 212.

⁹¹ Gavin Anderson’ın söylediği üzere, “anayasal söylem her zaman ortaya çıkardığı ya da meşrulaştırdığı kurallardan fazlasıdır..., yalnızca siyasetin nasıl tartışılacağı değil, aynı zamanda neyin siyaseten tartışılabilir addedildiğinin parametrelerini belirler.” Bkz. G. Anderson, S Gill, *New Constitutionalism and World Order* içinde (Cambridge, CUP, 2015) 283, alıntılanan Emilios Christodoulidis.

Şayet neo-liberal politik ekonominin anayasal içerimleri, savaş-sonrası dönemin hemen başından itibaren Avrupa'nın yeniden kurulumuyla vurgulanmışsa, mevcut konjonktür bu yerleşimi henüz kayıtsızlığa değilse de şüpheye düşürmüştür. Buna güçlü bir şekilde karşı çıkmışsa da olası Brexit haricinde kesin bir yarılma olmamıştır.⁹² Eğer Yunanistan'ın teslim alınması [capitulation] otoriter liberalizmin hayatta kalabileceği anlamına geliyorsa, Avrupa konusunda şüpheli sağ partilerin popülerlik kazanması gibi başka yerlerdeki gelişmeler, demokratik sesin otoriter liberalizm tarafından bastırılmasının bir kez daha yalnızca kapitalizmin zaferine değil aynı zamanda gerici otoriter *illiberalizm* biçimlerinin dirilişine yol açabileceği anlamına gelir. İki savaş arası dönemde liberal demokrasinin çöküşünün misillemesinin bir trajediye mi yoksa bir komediye mi benzeyeceğini göreceğiz.

ORCID ID

Michael A. WILKINSON

<https://orcid.org/0000-0003-1544-1821>

İdil ÇETİN

<https://orcid.org/0000-0003-2209-4274>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

⁹² Birleşik Krallık, geleneksel merkez sol partinin “Pasokifikasyon”udan (fiili imhasından) kaçınabilmiş Avrupa'daki birkaç yerden biridir. Jeremy Corbyn idaresindeki İşçi Partisi, kardeş partilere kıyasla olağanüstü iyi bir şekilde işler. Dolayısıyla Birleşik Krallık'ın AB üyeliği statükosundan ayrılmasının, ne tuhaftır ki ileri neoliberal istikameti hesaba katıldığında, sağcı bir otoriter liberalizme değil de demokratik bir sosyalizme dönüşe yol açması her zaman bir ihtimaldir.

Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi*

Josef Franz LINDNER¹, Mustafa BAŞAR (translator)²

 ¹ Prof. Dr., Augsburg University, Faculty of Law

 ² Researcher, University of Fribourg, Faculty of Law

Free University of Berlin, Faculty of Law

Özet

Hukuk bilimi bir çeşit oryantasyon krizi içindedir. Kanıtı ise, temel olarak kendi kendisiyle meşgul olmasıdır. Zira normatif anlamda denetim otoritelerinin konçertosunun yorum egemenliği çerçevesinde köktenci bir rekabet içinde bulunması bunu haklı çıkarmaktadır: Hukuk bilimi ekonomi, politika bilimi, etik ve diğer bilişsel bilimler gibi normatif söylemin (ve dolayısıyla politik-medya) önemi üzerine tartışma yürütmektedir. Bu sebeple bahsedilen temel süreç içinde hukuk biliminin biçimsel-teorik düzleme sert bir biçimde geri çekilmiş görünmesi şaşırtıcıdır. Bu durum “hukuk bilimi teorisi” olarak adlandırılan güncel bir tartışmayla örneklendirilmektedir. Aşağıda takip eden katkı buna mukabil bir nokta olarak addedilir: Bu nokta hukukun, ancak kanunu maddi anlamda kesintiye uğratmaksızın kontrol etme iddiasını ayakta tutabildiği oranda ciddiye alınacağını varsaymaktadır. Buradan hareketle hukuk felsefesi bağlamında daha güçlü bir bakış açısı savunulmaktadır. İnsana özgü spesifik durumdan (‘condicio humana’) hareketle doğru (ve dolayısıyla bağlayıcı olan) hukukun meşrulaştırılıp meşrulaştırılmayacağı – ve de bir bilim olarak hukuk için bundan ne gibi sonuçların çıkarılabileceği sorusu açıklığa kavuşturulur.

Anahtar Kelimeler: Adalet bilimi; hukuk bilimi teorisi; hukuk antropolojisi; condicio humana.

* Makalenin orijinal metni için bkz. *Josef Franz Lindner, Rechtswissenschaft als Gerechtigkeitswissenschaft in: RW, Jahrgang 2 (2011), Heft 1, ISSN print: 1868-8098, ISSN online: 1868-8098, <https://doi.org/10.5771/1868-8098-2011-1-1>*

Jurisprudence as a Science of Justice

Abstract

Jurisprudence is in the midst of an orientation crisis. The proof is its engagement only with itself, as a basis. In addition, the concert of inspection authorities in normative terms legitimizes their fundamental competitive posture within the interpretation sovereignty. Jurisprudence deals with a dispute about the importance of normative discourse among economy, political science, ethic and the other cognitive sciences (consequently politics-media). That's why it is surprising that the jurisprudence seems to be withdrawn to a formal-theoretical platform sharply in this fundamental process. It exemplifies the popular debate called "The Jurisprudence Theory". The following contribution below is regarded as a counterpoint: It assumes that the jurisprudence can only be taken seriously as long as it maintains its assertion to control law without concrete interruption. Thus a stronger point of view is justified within the context of philosophy of law. Based on a specific human condition (*condicio humana*), the question whether the right law (thus the binding law) can be legitimised or not and the results that can be concluded by the jurisprudence as a science are clarified.

Keywords: Science of Justice; The Jurisprudence Theory; Legal anthropology; *condicio humana*

Corresponding Author	Mustafa BAŞAR
E-mail	mustafabasar@zedat.fu-berlin.de
Manuscript received	November 5, 2019
Revised manuscript accepted	November 5, 2019

Adalet Bilimi Olarak Hukuk Bilimi

A. GİRİŞ: HUKUK BİLİMİNİN ORYANTASYON KRİZİ?	224
B. HUKUK BİLİMİ TEORİSİ?	226
C. HUKUK BİLİMİNİN ÖZBENLİĞİ OLARAK ADALET	227
I. <u>PROGRAMA UYGUN GÖREV: ADİL HUKUK NEDİR?</u>	227
II. <u>BU GÖREVİN 'RÖNESANS'I İÇİN SAVUNU</u>	228
D. EPİSTEMOLOJİK PROBLEM	230
I. <u>MÜNCHHAUSENTRİLEMA</u>	230
II. <u>MADDİ ONTOLOJİ YERİNE MAKULİYET</u>	231
E. ADALETİN EPİSTEMOLOJİK KAYNAĞI OLARAK 'CONDICIO HUMANA'	232
I. <u>İNSANA YÖNELİK HUKUK: ANTROPOLOJİK BİR HUKUK FELSEFESİNİN PARADİGMASI</u>	232
II. <u>ANTROPOLOJİK HUKUK FELSEFESİ GELENEĞİ</u>	233
F. ANTROPOLOJİK BİR HUKUK FELSEFESİNİN TEMELLENİRME PROGRAMI	235
I. <u>'DOĞAL HUKUK KURUNTUSU'</u>	235
II. <u>MAKULİYETİN KABULÜNE YÖNELİK METODOLOJİK TALEPLER</u>	236
1. <u>Gerçeğin Yakınsama Teorisi</u>	236
2. <u>Transandantal Menfaat Kategorisi</u>	236
III. <u>MESRU HUKUKUN BİLGİ KAYNAĞI OLARAK 'CONDICIO HUMANA'</u>	237
1. <u>Varoluşsal</u>	237
2. <u>Tözsel</u>	239
3. <u>Sosyal</u>	239
4. <u>İçsel</u>	240
G. HUKUK BİLİMİ İÇİN OLASI SONUÇLAR	240
I. <u>HUKUK FELSEFESİ: ADİL HUKUK İÇERİĞİNİN ZEMİNİ</u>	240
II. <u>HUKUK POLİTİKASI: ADİL HUKUK İÇERİĞİNİN HAYATA GEÇİRİLMESİ</u>	241
III. <u>HUKUK DOGMATIĞI: ADALETİ OPTİMİZE EDEN BİR UYGULAMA ÖĞRETİSİNİN GELİŞİMİ</u>	241
1. <u>Doğmatığın Görevi</u>	241
2. <u>Hukuk Alanını Kuşatan Doğmatik: Menfaat Üçgeni Figürü</u>	244
IV. <u>HUKUK TEORİSİ: GÖREV OLARAK HUKUK KRİTİĞİ</u>	246
1. <u>Eşlik Eden Eleştirel Analiz</u>	246
2. <u>İdeoloji Kritiği</u>	247
H. GÖRÜNÜM: ÖZERK VE DİSİPLİNERARASI	248

A. Giriş: Hukuk Biliminin Oryantasyon Krizi?

Bir (yeni)² oryantasyon fazı ya da hukuk bilimi alanında muhtemel oryantasyon krizi için bazı göstergeler vardır: Bunlardan ilki, hukukun klasik alanları arasında giderek artan bir yakınılan suskunluğun olmasıdır.³ Medeni hukukçuların, ceza ve kamu hukukçularının her biri büyük ölçüde kendileriyle baş başa kalakalmıştır.⁴ Alanlar arası üst bir kavram çerçevesindeki tartışmanın eşine az rastlanmaktadır.⁵ Buna bir de birbirleriyle neredeyse çok nadir ilişkili olan hukukun çeşitli alt dallarına (Kamu hukuku alanında kamulaştırma-düzenleme-telekomünikasyon-planlama-çevre-enerji-teknoloji hukuku benzeri) yönelik gittikçe ilerleyen alan içi parçalanmalar da eklenmiştir.⁶ Kolaylıkla hukukun ve bununla birlikte hukuk biliminin atomlara bölünmesi eğiliminden bahsedilebilir. Bütüncül teorik parantezler ya da dogmatik parantezler nadiren algılanır. Bu eğilim temel olarak adlandırılan alanların⁷ azalan önemi⁸ ile pekiştirilmektedir. Sosyal bilimlere⁹, özellikle de sistem teorisine,¹⁰ bir anlamda ampirik ve

² Bilimsel teori ve teorik öz-şüphe çalışmaları, hukuk alanında uzun bir geleneğe sahiptir; bkz. *U. Neumann, Wissenschaftstheorie der Rechtswissenschaft*, in: *A. Kaufmann/W. Hassemer/U. Neumann (Hrsg.), Einführung in die Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*, 7. Aufl. Heidelberg 2004, S. 385: 'Soru..... hukukun bir bilim olup olmadığı ve hangi anlamda olduğu sorusu daha 16. yüzyılda filozofları ve hukukçuları meşgul etmişti'.

³ *M. Jestaedt/O. Lepsius (Hrsg.), Rechtswissenschaftstheorie*, Tübingen 2008, Vorwort, S. V.

⁴ *M. Jestaedt, Perspektiven der Rechtswissenschaftstheorie*, in: *ders./O. Lepsius (Fn. 2)*, S. 205: '... *Belebung des Gesprächs zwischen den „Säulen“ der Jurisprudenz, deren Vertreter sich vielleicht allzu sehr daran gewöhnt haben, ihren Horizont auf den eigenen rechtsdogmatischen „Beritt“ zu begrenzen.*'

⁵ Ancak, son zamanlarda önemli istisnalar olmuştur: Dipnot 2'de belirtilen gruba ek olarak, her şeyden önce *C. Engel/W. Schön (Hrsg.), Das Proprium der Rechtswissenschaft*, Tübingen 2007, burada iç hukukun bilimsel niteliğini neyin oluşturduğu sorusu medeni hukuk, ceza ve kamu hukuku açısından ele alınmıştır. Modern beyin araştırmasıyla yeniden canlanan hukuk iradesinin özgürlüğü ve önemi hakkındaki tartışmalar da çapraz yoldan yürütülüyor, bkz. *E.-J. Lampe/M. Pauen/G. Roth (Hrsg.), Willensfreiheit und rechtliche Ordnung*, Frankfurt a.M. 2008; medeni hukuk, ceza hukuku ve devlet hukuku açısından ele alınmıştır.

⁶ Ayrıntı için bkz. *H. Schulze-Fielitz (Hrsg.), Staatsrechtslehre als Wissenschaft*, Berlin 2007, S. 35: 'Çeşitlendirme ve bireysel uzmanlaşma 'mega trend' olarak işlemekte, sonuçta 'çeşitli konular arasındaki bağlantının görülmesinin' ... kaybedilmesi tehdidiyle karşı karşıyadır'.

⁷ Bunun, bir yandan üniversite yüksek okul uygulamasının üçüncü taraf fon finansmanına ve diğer yandan spesifik kürsü atamalarının daha genç oluşumuna dayandırılıp dayandırılmamasının gerektiği ayrı bir hukuksal ampirik araştırma projesinin konusu edilmelidir.

⁸ Örnek için bkz. *E. Hilgendorf, Zur Lage der juristischen Grundlagenforschung in Deutschland heute*, in: *W. Brugger/U. Neumann/S. Kirste (Hrsg.), Rechtsphilosophie im 21. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 2008, S. 111; deutlich A. Somek, *Rechtliches Wissen*, Frankfurt a.M. 2006, S. 10 im Hinblick auf die Rechtstheorie: 'Hukuk teorisi hukuk uzmanları tarafından sıkı bir hukuki iş olarak deneyimlendiği için sosyal olarak tanınır'.

⁹ Bu eğilimler özellikle 'Yönetişim' araştırması alanında ve 'yeni idare hukuku' olarak adlandırılan alana bazı katkılarda bulunabilir; bkz. *G.F. Schuppert, Verwaltungsrecht und Verwaltungswissenschaft im Wandel. Von Planung über Steuerung zu Governance?* AÖR 133 (2008), S. 79 m.w.N.; *C. Franzius, Funktionen des Verwaltungsrechts im Steuerungsparadigma der Neuen Verwaltungsrechtswissenschaft*, DV 2006, S. 335; A.

açıklayıcı olan normatif çalışma disiplinlerine tabiri caizse dengeleyici olarak yönelinmektedir. Hukukun maddi-normatif denetim işlevi işlevsel-teknokratik¹¹ bir sistem imgesinin¹² yerleştirilmesi lehine ihmal edilme eğilimindedir. Yanı sıra hukuk bilimi –en azından kamu hukuku alanında¹³– norm bilimi olarak bilimsel bağımsızlığını ve dolayısıyla kendi ‘markasının çekirdeğini’ de kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu gelişme, hukukun ve bununla birlikte hukuk biliminin üstesinden gelmek zorunda olduğu sorunları daha da büyütme eğiliminde olması bakımından nahoştur. Seçili örnekler:¹⁴ Uluslararasılaşan ve Avrupalılaştan hukukun sadece teoriksel olarak tertip edilen bir sistematığe ve pratiğeye yönelik dogmatığe gereksinimi yoktur; aynı zamanda demokrasiye, hukuk devletine ve temel haklara ilişkin standartların maddi anlamda korunmasına yönelik beklentisi de vardır.¹⁵ Özellikle tıp, biyoloji ve sinirbilim alanlarındaki ilerleme, insanlık onuruna dayalı insanlık imajımızı başlangıçta, inşa¹⁶ aşamasında ve yaşamın sonunda sınamaya sokmaktadır. Demografik gelişmeler hukuk sisteminde de değişimleri gerektirmektedir. Bu zorluklar ışığında denetim otoritelerinin konçertosunda (özellikle partilerin, ekonominin ve bilişsel bilimlerin) hangi denetim talebi hukuk içinde yer

Voßkuhle, Neue Verwaltungsrechtswissenschaften, in: *W. Hoffmann-Riem/E. Schmidt-Aßmann/A. Voßkuhle* (Hrsg.), *Grundlagen des Verwaltungsrechts I*, München 2006, § 1.

¹⁰ Amaç ve sonuçlarla ilgili erken dönem eleştiri için bkz. *O. Lepsius*, *Steuerungsdiskussion, Systemtheorie und Parlamentarismuskritik*, Tübingen 1999, S. 7: ‘*Anayasa hukuku fikrinin makro ölçüde düzen fikirleriyle yer değiştirmesi tehlikesi vardır, bu ise hukukun özerkliğinin kaybına ve aynı zamanda anayasanın normatif gücünün göreceli hale gelmesine neden olur.*’

¹¹ Bkz. *T. Raiser*, *Grundlagen der Rechtssoziologie*, 4. Aufl. Tübingen 2006, S. 155; burada sistem teorisi ve bireyler arası teknolojiler arasındaki bağlantı açıkça görülmektedir: ‘*Bunlar (sosyolojinin sistem teorisi yaklaşımları, J.F.L.) insanoğlunu aracı güçler ve alt güçlere tabi kılıyor ... ve böylece kolayca teknolojik bir hak düşüncesine yol açıyor ...*’

¹² *P.M. Huber*, *Die Demontage des Öffentlichen Rechts*, in: *W. Kluth/M. Müller/A. Peilert* (Hrsg.), *Festschrift für Stober*, Köln 2008, S. 547 (556): ‘*Bunu yaparken, en karmaşık gerçek bulgular, örgütsel-sosyolojik, kararlara ilişkin teorik ve politik-bilimsel görüşler ... gerçek dünyadaki bir bilimsel analiz biçiminde genellikle nominal değere yaslanır ve yasanın yorumlanması ve uygulanması yanlış bir şekilde gerçekleşir. Ancak bu, kamu hukukunun asıl görevinin başlangıcıdır. Gerçek bulgular ... normatif denetim düzenlemelerine bağlanmalı ve yasal olarak uygulanabilir ... eylem biçimlerine, kurumlara ve prosedürlere çevrilmelidir.*’

¹³ Bu nedenle –aynı zamanda yakın siyasi ve dolayısıyla güç ilişkisi nedeniyle– oryantasyon tartışmalarının doğrudan kamuoyunda tam hızla sürmesi şaşkırtıcı değildir. Son yıllardaki Devletler Hukuku Günleri’ndeki konularına (2007: ‘*Die Leistungsfähigkeit der Wissenschaft des Öffentlichen Rechts*’; 2008: ‘*Erosionen der Verfassungsvoraussetzungen*’) iyi bir örnek için bkz. *Sammelband von H. Schulze-Fielitz* (Hrsg.), *Staatsrechtslehre als Wissenschaft*, Berlin 2007.

¹⁴ Ayrıca çevresel ve iklimsel değişikliklerin bir sonucu olarak su kıtlığını ve açlığını tehdit eden göç hareketleri, medeniyetle başa çıkma, ekonomik diktatörlüğün evcilleştirilmesi ve toplumdaki dini/dünyasal çoğulluğun barış odaklı kontrolünün kayda geçirilmesi de kayda değer.

¹⁵ Görülmeye değer bir örnek; AİHM’nin, uluslararası terörizmle, özellikle de fonların ‘dondurulması’ ile mücadeleye ilişkin Birleşmiş Milletler önlemlerini uygulamaya yönelik AB yasal işlemlerine karşı temel hakların korunmasına ilişkin içtihat hukuku için bkz. *Geldern*; ECJ NJW 2008, s. 3697.

¹⁶ Bkz. *J.F. Lindner*, ‘*Neuro-Enhancement*’ als Grundrechtsproblem, *MedR* 2010, S. 463.

bulacak (daha doğrusu onu muhafaza edecek) ve bu, norm bilimi olarak hukuk bilimi savı üzerinde nasıl bir etki yaratacak?

Son zamanlarda bu tür sorular üzerine yoğunluğu giderek artan bir tartışma yürütülmektedir. Ancak bu tartışmalarda daha ziyade hukuksal ve bilimsel yaklaşımlar ön plandadır (B). Hukukun maddi-hukuk felsefesi bakışıyla temelleri ise daha az yoğunlukta ele alınmaktadır. İçeriksel ve doğru hukuk sorusuna, adil hukuk sorusuna, daha güçlü bir bakış yöneltilmelidir (C). Doğrusu bu, önlenemez temellendirme problemleri yüzünden metodik olarak nahoştur; özellikle bugün neredeyse hiç tartışılmayan metafiziksel hakikatlerin ya da tözsel ontolojik nihai temellendirmelerin imkansızlığı sebebiyle (D). Bu yüzden daha az hırslı bir yolla yetinilmesi gerekmektedir. Böyle bir yol, hakkın maddi içeriğinin ve dolayısıyla hukuk bilimi için adalet köklü bir oryantasyon programının insanın doğal koşulluğundan, 'condicio humana'dan, türetilmesinden ibaret olabilir (E). Onun doğal hukuk 'zannı' nedeniyle, böyle bir hukuk antropolojisi yaklaşımının argüman programı ilk önce metodolojik ve içerik açısından açıklığa kavuşturulmalıdır (F). Bundan sonra da, hukuk bilimi için antropolojik hukuk felsefesi bilgisinin hangi sonuçlara sahip olduğu (G) ve onun bilimler konçertosundaki statüsünün ne olduğu üzerine düşünülmesi gerekmektedir (H).

B. Hukuk Bilimi Teorisi?

Hukukun temelleriyle olan uğraş, son dönemde bir dinamizm kazanmıştır. Odakta¹⁷ bilimsellik ve hukuk biliminin mahiyeti soruları yer almaktadır. Yeni bir yazı dizisinin mottosu: Hukuk-Bilim-Teori, Pozisyonlar ve Tartışmalar.¹⁸ Bu dizinin amacı, 'hukukun teorisini dikkatin merkezine' koymaktır; burada 'hukuk biliminin teorik olarak yönlendirilen ve sadece pratikle motive olmayan bir bilim olarak benimsenmesi potansiyeli' söz konusudur. Bu dizinin yayınlanan sayılarında yürütülen şimdiye kadarki tartışmalarda bilimsel-teorik problem söylemi ağırlık taşımaktadır. Adı geçen ikinci ciltte¹⁹ 'hukuk bilimi teorisi'nin ne olabilirliği²⁰ -

¹⁷ Özellikle, hukuk teorisi, şimdiye kadar önemli bir odaklanma zor olsa bile, yeni bir canlanma yaşıyor; örneğe bkz. S. Buckel/R. Christensen/A. Fischer-Lescano (Hrsg.), *Neue Theorien des Rechts*, Stuttgart 2006; ayrıca tenkit edici genel bir bakış için bkz. B. Lahusen/D. Simon, *Zufall, Abfall, Ausfall – Rezensionen und Betrachtungen zur rechtstheoretischen Gegenwartsliteratur*, Frankfurt a.M. 2008., Hukuk teorisinin yeri ve fonksiyonu için bkz. s. T. Vesting, *Rechtstheorie*, München 2007, S. 1 ff. Hukukun retorik evrimi için bkz. F. Steinhauer, *Gerechtigkeit als Zufall*, Wien, NewYork 2007.

¹⁸ M. Jestaedt/O. Lepsius/C. Möllers/A. Voßkuhle.

¹⁹ Band 1: C. Engel/W. Schön (Hrsg.), *Das Proprium der Rechtswissenschaft*, Tübingen 2007 (bunun için bir karşılaştırma bkz. dipnot); Band 2: M. Jestaedt/O. Lepsius (Hrsg.), *Rechtswissenschaftstheorie*, Tübingen 2008 (dipnot 2); Band 3: A. Funke/J. Lüdemann (Hrsg.), *Öffentliches Recht und Wissenschaftstheorie*, Tübingen 2009.

²⁰ Jestaedt, *Rechtswissenschaftstheorie* (dipnot 3), s. 186: 'hala ilgisiz'. Şimdiye kadar, 'hukuk bilimi teorisi' terimi kullanılmamıştır (yukarıdaki dipnot 1'e bakınız).

şimdiye değin kullanılmamış bir ifade- ve ne tür bir amaca hizmet edebileceği sorusu konu edilmiştir. ‘Hukuk bilimi teorisi’²¹ altında –hukuk teorisinin ve metodoloji öğretisinin sınırlandırılma problemlerinde²²- hukuk biliminin bilimselliğinin koşullarını ele alan ve bu temel üzerinde her bir hukuki (alt) disiplinin²³ birbiriyle olan münasebetinin ilişkilendirildiği bir meta-teori²⁴ ya da meta-disiplin²⁵ anlaşılmaktadır. Hukuk bilimi teorisinin araştırmasının öteki ağırlık noktası, onun komşu disiplinler olarak adlandırılan (sosyoloji, politik bilimler, iktisat bilimi, psikoloji²⁶ vb.) diğer disiplinlerle disiplinlerarası iş birliğinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Bu, disiplinlerarası araştırma projelerinin benimsenebilirliği ve başarısı için metodolojik araçları ‘disiplinler arası iş birliğinin meta kuralları’²⁷ olarak formüle etmenin ve bu yolla disiplinler arası söylemde²⁸ maddi normatif bilimin kendine olan güvenini korumanın²⁹ vazgeçilmez olması bakımından son derece önemlidir. ‘Hukuk bilimi teorisi’ kavramı, hangi koşullar altında hukukun ‘doğru’, yani ‘adil’ olduğu sorusu için elverişli kilit açar bir kavramdır. Ne var ki, şu ana kadar teorik erişim ağırlık kazanmış olup ‘hukuk bilimi teorisi’ henüz (maddi) hukuk felsefesine ulaşmamıştır. Ama şayet, hukuk bilimi teorisinin ‘normatif olarak da algılanması’³⁰ gerektiği vurgulanırsa, bu salâhiyetle normatifin maddi temeline yönelik soru sorulabilir.

C. Hukuk Biliminin Özbenliği Olarak Adalet

I. Programa Uygun Görev: Adil Hukuk Nedir?

²¹ Terimlerin olası anlamlarının sistematikleştirilmesi için bkz. *Jestaedt*, Rechtswissenschaftstheorie (dipnot 3), S. 186.

²² Bu sınırlandırmalar için bkz. *C. Möllers*, Vorüberlegungen zu einer Wissenschaftstheorie des öffentlichen Rechts, in: *M. Jestaedt/O. Lepsius* (dipnot 18), S. 156 sowie *M. Jahn*, Pluralität der Rechtsdiskurse, in: *M. Jestaedt/O. Lepsius* (Fn. 18), S. 175.

²³ *Jestaedt/Lepsius*, Rechtswissenschaftstheorie (dipnot 18), Vorwort S. V.

²⁴ *A. v. Aaken*, Funktionale Rechtswissenschaftstheorie für die gesamte Rechtswissenschaft, in: *M. Jestaedt/O. Lepsius* (dipnot 18), S. 81 f.

²⁵ *Jestaedt*, Rechtswissenschaftstheorie (Fn. 3), S. 201.

²⁶ Ancak, hukuk psikolojisi aslında Almanya’da ‘ölü’dür. Bu daha da şaşırtıcı, çünkü hukuki yargıların davranışsal psikolojik analizi, sadece adli uygulamada değil, hukukun anlaşılması ve onun oluşumunun ve uygulanmasının anahtarıdır. Ayrıca gelişen araştırma yönü bağlamında ‘davranış hukuku ve ekonomi’ bağlamında psikolojik (ve sosyo-bilimsel) uzmanlıktan vazgeçilmemelidir; bkz. *H. Wieduwilt*, Juristen auf den Spuren der Unvernunft – Rechtswissenschaft öffnet sich der Verhaltensforschung, FAZ v. 6.1.2009, S. 12; *H. Eidenmüller*, Der homo oeconomicus und das Schuldrecht: Herausforderungen durch Behaviour Law and Economics, JZ 2005, S. 216.

²⁷ Bu yönde bir formülasyon için bkz. *Voßkuhle*, Verwaltungsrechtswissenschaften (dipnot 8), Rn. 39.

²⁸ Ekonomi ve Kamu Hukuku arasındaki ‘iş birliği’ konusunda bkz. *Recht J.F. Lindner*, Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen einer ökonomischen Theorie des Öffentlichen Rechts, JZ 2008, S. 957 (960).

²⁹ *v. Aaken*, Rechtswissenschaftstheorie (dipnot 22), S. 88: ‘Bir hukuk teorisi, sosyal bilimsel fiili ifadeler (tanım, açıklama ve prognoz) ile hukuk politikasına ilişkin değer ifadeleri arasında bilimsel-teorik keskin bir ayırım yapmalıdır’.

³⁰ *Jestaedt*, Rechtswissenschaftstheorie (dipnot 3), S. 205.

Hukuk Felsefesi alanında daha yoğun³¹ bir tartışma gözlemlenebilmektedir.³² Son dönemde yayınlanan '21. Yüzyılda Hukuk Felsefesi'³³ başlıklı bir antoloji yeni zorluklar karşısında 'bağımsız analizler, kavram türetimleri ve teorik yaklaşımlar' sunma hedefini belirlemiştir.³⁴ Temel olarak hukuk felsefesi iki soruyla ilgilenmektedir:³⁵ Birincisi, hukuk adil olmalı mıdır? İkincisi, adil hukuk nasıl temellendirilebilir? Haliyle hukuk felsefesi ilk adımında adaletle ilgilenmek durumundadır. Zira o, adalet bilimi olarak hukuk biliminin maddi temellerini oluşturmaktadır. Adaletin tecelli etmesi hukukun görevi ve dolayısıyla hukukun biliminin temel karakteristiğidir.

II. Bu Görevin 'Rönesans'ı İçin Savunu

Bununla birlikte, -özellikle prosedüre uygun olarak adlandırılan adalet tartışmalarında-³⁶ doğru ve adil hukukun maddi-hukuk felsefesine yönelik sorununa ilişkin söylemlere daha az odaklanılmaktadır.³⁷

Maddi adalet sorununu hukuksal bilimselliğin temel tartışmalarının merkezine yeniden oturtmak için birkaç sebep başı çekmektedir:³⁸

- Her şeyden önce, hukuk ve hukuk bilimi için içeriksel zorlukların (yukarıda A.) doğruluğu üzerine hukuk felsefesi açısından kanaat getirilmesi zorunlu olan içeriksel cevaplar gerekmektedir.

³¹ Bir envanter için bkz. s. A. Kaufmann, Problemgeschichte der Rechtsphilosophie, in: ders./W. Hassemer/U. Neumann (dipnot 1), S. 26; ders., Rechtsphilosophie, 2. Aufl. München 1997; U. Neumann, Rechtsphilosophie in Deutschland seit 1945, in: D. Simon (Hrsg.), Rechtswissenschaft in der Bonner Republik, Frankfurt a.M. 1994, S. 145; A. Brockmöller/E. Hilgendorf (Hrsg.), Rechtsphilosophie im 20. Jahrhundert – 100 Jahre Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Stuttgart 2009.

³² Bkz. T. Osterkamp, Juristische Gerechtigkeit, Tübingen 2004; J. Schapp, Freiheit, Moral und Recht. Grundzüge einer Philosophie des Rechts, Tübingen 2005; D. von der Pfordten, Normativer Individualismus und das Recht, JZ 2005, S. 1069; ders., Was ist und wozu Rechtsphilosophie? JZ 2004, S. 157; ders., Was ist Recht? Ziele und Mittel, JZ 2008, S. 641; H. Otto, Diskurs über Gerechtigkeit, Menschenwürde und Menschenrechte, JZ 2005, S. 473.

³³ Herausgegeben 2008 von W. Brugger/U. Neumann/S. Kirste (dipnot 7).

³⁴ Vorwort S. 7; bkz. M. Pawl'ın bu yüksek talep karşısında oldukça şüpheli bir incelemesi FAZ v. 5.1.2009, S. 6.: 'Genel izlenim belirsiz. Hukuk felsefesi disiplini işe yarıyor, buna hiç şüphe yok. ... Ancak yenilikçi, göz kamaştırıcı, kışkırtıcı olmaması eksiklidir'.

³⁵ Bkz. Kaufmann, Rechtsphilosophie (dipnot 30), S. 9.

³⁶ Aşağıda bölüm bkz. D.II.

³⁷ Elbette önemli istisnalar vardır, örneğe bkz. E. Nass, Der humane gerechte Sozialstaat, Tübingen 2006; O. Höffe, Politische Gerechtigkeit. Grundlegung einer kritischen Philosophie von Recht und Staat, Frankfurt a.M. 1987; ders., Kategorische Rechtsprinzipien, Frankfurt a.M. 1995; W. Kersting, Theorien der sozialen Gerechtigkeit, Stuttgart 2000; daha güncel bir karşılaştırma için bkz. G. Sprenger, Von der Wahrheit zum Wert. Gedanken zu Recht und Gerechtigkeit, Stuttgart 2010.

³⁸ Neredeyse yakaran sözlerle A. Kaufmann, 45 Jahre erlebte Rechtsphilosophie, in: R. Alexy/ R. Dreier/U. Neumann (Hrsg.), Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute, ARSP (Beih. 44), 1991, S. 161: 'Hukuk felsefesi daha çok hukukun içeriğine odaklanmalıdır. İş, adaletin gerçekleşmesinin önünü açmaktır. Steril saflık teorileri ile bu mümkün değildir. Yol kayalıklı ve kirli, ve yürürken lekeler bulaşır. Ama bunun alternatifi ne olurdu?'

- Adalet arayışı son kertede bilimsel bir disiplin olarak hukuk bilimi için üniter bir işlev edinebilir. Her bilim tüm zorlukların kendisinden doğduğu ve bulguların, tezlerin, antitezlerin ve yanlışlamaların ilişkilendirildiği kristalize edilmiş bir noktaya ihtiyaç duyar. Bu tıp için insanken, dini bilimler için tanrıdır, hukuk bilimi için ise adalettir. *Gustav Radbruch'a dayanarak: Hukuk adalete hizmet etmeyi amaç edinmiş bir fenomendir.*³⁹ Tüm bu karmaşıklıkta, tekniklikte ve çeşitlilikte Avrupalı ve giderek artan uluslararası bağlantıları olan hukuk düzenimize adalet hizmeti onun için gündelik hayatta yürütülen mücadeleye yararlı ve bağlayıcı bir element olabilir.
- Öyle ki, hukukun maddi meşru temellerinin tefekkürü hukuk bilimine zamanın ruhuna yönelik direnç noktasında daha güçlü bir nispet olanağı sunabilir ve eleştirel bilim olarak onu yeniden daha güçlü şekilde ortaya koyabilir. Maddi temelli kritik hukuk teorisi⁴⁰ fiksajdan dogmatığe (sadece uygulamalı dogmatik manasında anlaşılır) değin hukuk biliminin son dönemde talep ettiği çözümün de faturasını yüklenir.⁴¹
- Dahası adalete yönelmiş hukuk bilimi, somut hukuk düzeninin hukuk pratiğindeki ve halkın itibarındaki istikrarına yönelik özsel bir katkı sunabilir.⁴² Hukuk, yaptırım tehdidi ve zor kullanma gücüyle ilgili olduğundan bununla karşılaşan insan –her zaman bilinçli olmasa da, sezgisel olarak da- bu iki özellik için meşruiyet sorusunu yöneltir. Her hukuki zor, muhatabının gözünde meşrulaştırılma ihtiyacı duyar. Hukuka uygunluk için ilgili hükmün demokratik olduğunu ve dolayısıyla usulüne uygun olarak yerine getirildiğini nakletmek kural olarak tek başına yeterli olmamalıdır. Yanı sıra, zor kullanımın adil olup olmadığı sorusunun cevabına daha çok ihtiyaç vardır. Bu sorunun formel açıdan ve demokrasi teorisi açısından cevaplanması yeterli olmayıp, çoğu kez bu sorunun cevabının hukuka boyun eğdirilen insan tarafından kabul edilen ya da en

³⁹ G. Radbruch, *Rechtsphilosophie*, Heidelberg 1932, § 4.

⁴⁰ Hukuk eleştirisinin aşamalarını ayırt etmek için çeşitli yöntemler vardır: (1) Dogmatik hukuk eleştirisi, dogmatik kavramların, figürlerin ve tartışma şemalarının eleştirisinin dikkat merkezinde durur -bu, bilimsel olarak yönlendirilen hukuk doktrininin 'günlük işi' dir. (2) Hukukun belirli bir alanı hususunda, özellikle muhakeme çelişkilerine, yapısal kırılmalara ya da önemli tutarsızlıkları ifade eden 'yapısal' hukuk kritiği (3) Hukuku ve yansımalarını temel alan, özellikle maddi bir bakış açısıyla sorgulayan 'ontolojik' hukuk kritiği. Birkaç isim, v.a. Dekonstrüktivizm (*Derrida*) ve Almanya'da az tanınan 'critical legal studies'e atfedilebilecek düşünce okulları için bkz. G. Frankenberg, *Partisanen der Rechtskritik*, in: *Buckel/Christensen/Fischer- Lescano, Rechtstheorie* (dipnot 16), S. 97.

⁴¹ O. Lepsius, *Themen einer Rechtswissenschaftstheorie*, in: *Jestaedt/Lepsius, Rechtswissenschaftstheorie* (dipnot 18), S. 20.

⁴² Yeni bir çalışma için bkz. R. Forst, *Das Recht auf Rechtfertigung. Elemente einer konstruktivistischen Theorie der Gerechtigkeit*, Frankfurt a.M. 2007.: '...bu, 'insanın biricik temel hakkı' olarak hukuka uygun olmayan normlara tabi olmama hakkını nitelendirir'.

azından kabul edilebilir maddi standartlara sahip olması gerekir. Hiç değilse, hukuk muhatapları arasında hukuk düzeninin maddi olarak meşrulaştırılabilir temelleriyle tekil hukuk alanlarının ve tekil hukuki soruların bu temellere karşıtların dengelenerek sonucun çıkarılması aracılığıyla yapacağı atfın anlaşılır olması ve nihayetinde kabul görmesi beklenebilmelidir.

- Son olarak, adalet bağı refleksiyonu norm bilim olarak hukuk biliminin müstakil konumunu güçlendirir –deneysel sosyal bilimlere normatif olarak imlenmiş ayırmadaki. Bu, disiplinlerarası söylemin reddedilmesi anlamına gelmez; fakat bu söylemde hukuk biliminin adalet bilimi⁴³ olarak spesifik normatif rolünü keskinleştirmek anlamına gelir.

D. Epistemolojik Problem

1. Münchhausentrilemma

Hukuk biliminin adalet bilimi olması gerektiği tezine yönelik beklenen karşı tez çok da uzakta değildir: Hukuktan önce gelen veya onun içinde yer alan bir töz olarak adalet standartları, genel ve nihai biçimde bağlayıcı kabul edilemez, içerikleri bakımından keyfidirler ve dolayısıyla da hukuk için uygun bir refleksiyon konusu değildirler. İki bin yılı aşan etik ve (hukuk) felsefe(sin)den sonra bile adaletin içeriği konusunda bir anlaşma yoktur. Olsa olsa, söylem ve demokrasi teorisinin temeli bakımından makul derecede güvenilir olduğu söylenebilir. Aslında: Adil bir hukuk ve bununla ilgili hukuk bilimi arayışı *Hans Albert*'in Münchhausentrilemma⁴⁴ olarak tarif ettiği bir aporiayı sona erdirmeyi tehdit etmektedir. Normatif içerikleri adil olarak temellendirme, bundan türetilmiş postulatı temellendirme teşebbüsü ile bu tür içeriklerin hukuki içerik olması gerekliliği de ya mantıksal bir daire içinde (örneğin; normatif içerik X adildir, çünkü insanın doğasına uygundur ve insanın doğasına uygun olan her şey adildir) sonsuz bir gerilemede (örneğin, belirli normatif bir içerik neden adildir? Bunun için ileri sürülen gerekçeler neden geçerlidir? vs.) olmalıdır ya da gerekçelendirme işleminin bir noktada sonlandırılmasıyla nihayete ermelidir. Her üç çözüm de normatif içeriğin doğruluğunun nihai temellendirilmesi⁴⁵ için tatmin edici değildir. Doğal

⁴³ Özellikle kamu hukukuna yönelik bkz. *J.F. Lindner*, 'Gewissheit' als Paradigma der Wissenschaft vom Öffentlichen Recht – Versuch einer Grundlegung aus rechtsphilosophischer Sicht, JÖR n.F. 57, Tübingen 2009, S. 173 (205).

⁴⁴ *H. Albert*, Traktat über kritische Vernunft, 5. Aufl. Tübingen 1991, S. 9.

⁴⁵ Erken dönem bir çalışma için bkz. *N. Hoerster*, Was ist Moral? München 2008.; *D. Birnbacher*, Analytische Einführung in die Ethik, Berlin, New York, 2003, özellikle S. 354; *P. Stemmer*, Handeln zugunsten anderer – eine moralphilosophische Untersuchung, Berlin, New York 2000 sowie *J.L. Mackie*, Ethik. Die Erfindung des moralisch Richtigen und Falschen, Stuttgart 1981.; hangi koşullar altında pozitif hukukun doğru olduğu ve hangi ek pozitif hukuk standartlarının hukuk felsefesinin temel problemini formüle eden değerlendirme kriterlerine

hukuka veya hukuk etiğine ait postulatlar nihai gerekçe olamazlar, moral değerlerden hukuk için ne mantıklı ne de normatif mutlak bir şey anlaşılır.⁴⁶

II. Maddi Ontoloji Yerine Makuliyet*

Bununla birlikte, bu, hukuk ve hukuk dışı meşruiyet ölçütleri arasında çoğunlukla⁴⁷ hukuki pozitivizmin varsaydığı türden ayrık model⁴⁸ gibi hiçbir normatif bağlantının olmayacağı mutlak bir kesinliği ifade etmez. Tüm hukuki pozitivizm topluca hukuksal içeriklerle moral içerikler arasında zorlayıcı bağ olmadığını kabul eder. Ne var ki, bu, hukuksal pozitivistin bile – bu konuda en katı olanın dahi- hukukun doğruluğunu moral ya da dini motifler açısından talep edemeyeceği anlamına gelmez. Pozitivizm ve değer rölativizmi mutlaka el ele hareket etmek zorunda değildir. Bu yüzden hukuki pozitivist de, hukuk yaratıcısının hukuk felsefesi bakımından normatif anlamını reddetse bile, her halde antropolojik hukuk felsefesini temsil edebilir. Basitçe: Hukuki pozitivist hukuk felsefesinin bulgularının hayata geçirilmesini yalnızca hukuk politikasına özgüler, doğal hukukçu ise bir bağ olduğunu inkâr etmez. Burada ayırt edilmesi gereken, ihlal doğuran hukuki işlemin geçerliliği uğruna böyle bir bağlayıcı etkinin ihlali hangi sonuçlara sahip olurdu sorusudur. Yani, hukuk ve hukuk dışı değer kriterleri arasında elzem normatif, yani doğal hukuksal – maddi ontolojik, bağlantıların olmayacağı varsayılmasıyla, otomatik olarak makuliyet mülahazalarına dayanan meşruiyet bağlarının üretilmeyeceği söylenmemiştir. Bu tür makuliyetleri temellendirmek maddi-ontolojik bağlantılı doğal hukuk ile hukuk dışı doğruluk ölçütlerinden etkilenmeyen normatif pozitif

hizmet verebileceği sorusu için bkz. *H. Welzel*, *Naturrecht und materiale Gerechtigkeit*, Heidelberg 1962; *Kaufmann*, *Rechtsphilosophie* (dipnot 30), S. 20; *G. Ellscheid*, *Strukturen naturrechtlichen Denkens*, in: *A. Kaufmann/W. Hassemer/U. Neumann* (dipnot 1), S. 148; *N. Hoerster*, *Was ist Recht?* München 2006, S. 92 ('ethische Anforderungen an das Recht').

⁴⁶ Çeşitli şekilleri (Hukuk ve Adalet, Hukuk ve Etik, Hukuk Etiği) için bkz. *D. v.d. Pfordten*, *Rechtsethik*, München 2001; ders., *Normative Ethik*, Berlin 2010.

* *Çevirenin notu*: 'Die Plausibilität' (ing. 'plausibility') kelimesinin karşılığı olarak 'makuliyet' verilmiştir. Die Plausibilität fiil formunda 'plausibilieren' olarak kullanılmaktadır. Fiilden türemiş isim hali ise 'die Plausibilierung veya das Plausibilieren' formundadır. Ancak burada 'Plausibilität' sıfattan ('plausibel') türemiş isim olduğu ve bu her üç isim formunun (die Plausibilierung, das Plausibilieren, die Plausibilität) farklı anlamları ifade ediyor olması sebebiyle 'makul' sıfatı da fiil formundan (makul olmak) değil sıfat formundan türetilerek isimleştirilmiştir. Bilindiği üzere, Türkçe'de kural olarak her yabancı kelimenin fiil olarak kullanılabilmesi Türkçe bir yardımcı fiili gerekli görür. Ancak yabancı kökenli sıfattan isim yapmak için sıfattan isim yapan eklerin kullanılmış olması dil bilimsel açıdan yeterlidir. Açıklanan sebeple fiilden türetilen isim formu (makul olma) ile 'makul' yerine yakın anlamlı diğer kelimelerin seçilmesi metindeki anlamı karşılayamayacağından bahisle sıfattan türetilen 'makuliyet' isminin çeviride kullanılması uygun görülmüştür.

⁴⁷ Maßgeblich *H. Kelsen*, *Reine Rechtslehre*, 2. Aufl., Wien 1960, hukuk bilimini ona yabancı olan tüm elementlerden özgür kılmak istiyor. Burada sözü edilen analitik hukuk teorisi için bkz. *H.L.A. Hart*; vgl. v.a. *Der Positivismus und die Trennung von Recht und Moral*, in: ders. *Recht und Moral*, hrsg. v. *N. Hoerster*, Göttingen 1971, S. 14.

⁴⁸ Ayrıca bkz. *Hoerster*, *Recht* (dipnot 45), S. 65 ('Der sog. Rechtspositivismus'), hukuk pozitivizminin geçerli olan çeşitli çoğu görünümünü isabetli biçimde vurgulamaktadır.

hukuk arasındaki temellendirme stratejilerinin temennisidir. Bu amaçla bir dizi tez ve teoriler geliştirilmiştir.⁴⁹ Hâkim olan (muhtemelen bugün hala) akımlar⁵⁰ ‘adalet usulü teorileri’ olarak nitelendirilmektedir.⁵¹ Bunlar –basitleştirilmiş biçimde– somut bir yargılamada hayat bulan normatif içeriklerin doğruluğundan türemektedir.⁵² *J. Rawls*’un ‘Adalet Teorisi’ gibi akdi meşruiyet modellerine⁵³ ek olarak aynı zamanda içeriğin formel söylem kurallarına uymakta doğru olduğu sonucuna varılan teoriler de bunun kapsamındadır.⁵⁴ Doğal hukuksal özgür maddi-ontolojiye dayanan bir biçimsel ontolojik sonuçtan söz edilebilir: Bazı belirli biçimlerin korunması en azından içeriğin doğruluğu için esaslı bir göstergedir. Söylem teorilerinin saldırı alanları da bu sonuç içinde yer alır. *A. Kaufmann* haklı olarak ‘*burada maddenin bu gizemli kendiliğinden türeyişini yeniden şekillendirmemiş miyiz?*’ diye soruyor.⁵⁵ Başka bir deyişle, içeriğin uygunluğunu haklı çıkarmak için formel standartlarla uyumlu olması yeterli kabul edilebilir mi?

E. Adaletin Epistemolojik Kaynağı Olarak ‘Conditio Humana’

I. İnsana Yönelik Hukuk: Antropolojik Bir Hukuk Felsefesinin Paradigması

Az önce bahsedilen biçimsel makuliyet modellerinin aksine, burada tercih edilen yolun içeriği maddi makuliyetin temellendirilmesi teşebbüsüdür. Aşağıda gerekçelendirilmeye çalışılan temel tez şudur: *Hukuk, insanı kendi doğal yaratmasında, kendi kreatifliğinde adil yapması şartıyla doğrudur.* Kendi hakiki yapısındaki, doğal donatımındaki ve şartlılığındaki insanın insan olmasının analizinden; kısaca: *Conditio humana*’dan normatif olarak zorlayıcı olmayan ve fakat maddi olarak makul olan göstergeler adil bir hukuk düzeninin içeriği için türetilir. Dini, maddi antropolojik, ya da tersine ideolojik, kısa metafiziksel insan tasvirlerinin aksine burada antropolojik hukuk felsefesinin önerilen formu kendi –normatif

⁴⁹ Ayrıntılı ve kapsayıcı delilleri için bkz. *Kaufmann*, *Rechtsphilosophie* (dipnot 30) S. 39.

⁵⁰ Daha fazla -burada derinleştirilmedi- teoriler için bkz. s. *S. Buckel/R. Christensen/A. Fischer-Lescano*, *Rechtstheorie* (dipnot 16).

⁵¹ Bkz. *A. Tschentscher*, *Prozedurale Theorien der Gerechtigkeit*, Baden-Baden 2000.

⁵² *R. Alexy*’in formülasyonu için bkz. *Probleme der Diskurstheorie*, *Zeitschrift für philosophische Forschung* 43 (1989), S. 81: ‘*Tüm usul teorilerine göre, bir normun doğruluğu veya bir ifadenin gerçeği, norm veya ifadenin belirli bir prosedürün sonucu olup olmamasına bağlıdır.*’

⁵³ Ayrıca ilkesel olarak bkz. *W. Kersting*, *Die politische Philosophie des Gesellschaftsvertrages*, Darmstadt 1994.

⁵⁴ *J. Habermas*, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a.M. 1981; ders., *Diskursethik – Notizen zu einem Begründungsprogramm*, in: *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt a.M. 1983, S. 53; s. *R. Alexy*’nin yorumu için, *Theorie der juristischen Argumentation*, 2. Aufl. Frankfurt a.M. 1991, S. 134 ve bkz. *S. Chambers*, *Zur Politik des Diskurses: Riskieren wir unsere Rechte?* in: *K.-O. Apel/M. Kettner* (Hrsg.), *Zur Anwendung der Diskursethik in Politik, Recht und Wissenschaft*, Frankfurt a.M. 1993, S. 168 (170).

⁵⁵ *A. Kaufmann*, *Rechtsphilosophie* (dipnot 30) S. 276.

etkiden bağımsız- determinist türü açısından böyle olma halindeki insanı norm meşruluğunun odağına yerleştirilmesidir. Her durumda *üç boyut* bu böyle oluşa özgüdür (aşağıda F.III.):

- Varoluşsal boyut: Olmakta olan, evvela korumasız olan, tehdit altında olan, topluluğun yardımına ve entegre olduğunun korumasına başvuru varlık olarak insan dünyaya gerçekten yerleşmiştir (atılmıştır).
- İnsanoğlunun doğal özlemlerine odaklanan, temeller ortaya çıkarmasından, gelişmesine, fikirlerini ve yeteneklerini bağımsız olarak kullanmasına, başkalarıyla iletişim kurmasına, iş birliğine girmesine ve hatta kendini bile aşmasına odaklanan bireysel-kültürel boyut.
- Sonunda, insanın maddi kaynaklara ve fiili fırsatlara ulaşma ve ona güvenme ihtiyacına işaret eden dağıtıcı-sosyal boyut.

Adil olduğunu iddia eden bir hukuk düzeni bu boyutları göz önünde tutmak zorundadır. Hukuk bilimi bunları teorik ve dogmatik olarak biçimlendirmeli ve ayrıca hukuk pratiğine geçirmelidir.⁵⁶ Böyle bir yaklaşımda pozitivist ve doğal hukuk bakış açıları bir araya gelir: Öyle ki, hukuksal içeriğin meşrulaştırılması için Arşimet noktası olarak insan olmanın gerçek, pozitif, normatif olarak belirlenmemiş bağlayıcılığı pozitivisttir. Doğal hukuksal unsurlar, maddi makuliyet anlamındaki normatif sonuçları bu hakiki-doğal olarak varolan insanın şartlılığına bağlayan teoriye yaslanmaktadır.

II. Antropolojik Hukuk Felsefesi Geleneği

Felsefe tarihinde normatif antropolojinin girişimleri her zaman tekrarlanmaya gelmiştir.⁵⁷ İnsan her zaman felsefenin öznesiydi, buna karşın bu şekilde her zaman odak noktasında yer almıyordu. Aksine uzunca bir süre 'üst yapılara gömülü', daha büyük bir bütünün bağımlı bir parçası olarak kavrandı: Maddi meşruiyetin kaynakları mit, logos, din, idealizm, saf akıl (elbette aralarında antroposentrik aralıklar vardı, örneğin, sofistliğin bölümleri ve Rönesans'ın evreleri gibi) görüldü. İlk olarak, aydınlanma döneminde metafiziksel bütün sistemlerin açıklayıcı tekellerinin ve hukuka uygunluk tekellerinin üstesinden gelinmesi başarılabilir; insanın kendisi ve onun önyargısız normatif şartlılığı maddi meşruiyet kaynağı olarak görüldü.

⁵⁶ Metodolojik gerekçe için aşağıda bkz. F. II.

⁵⁷ Bu konu burada derinleştirilemeyeceğinden *Kaufmann*'ın ayrıntılı tasnifi için bkz. *Rechtsphilosophie* (dipnot 30), S. 186; *O. Schwemmer*, Artikel 'Anthropologie', in: *J. Mittelstraß* (Hrsg.), *Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie*, Bd. 1, Stuttgart 2004, S. 126; *M. Scheler*, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, Darmstadt 1928; *A. Gehlen*, *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*, 6. Aufl. Berlin 1958; *H. Plessner*, *Die Frage nach der conditio humana*, Frankfurt a.M. 1976; *W. Kudlich*, *Philosophische Anthropologie*, Mannheim 1973; *J. Fischer*, 'Philosophische Anthropologie'. Eine Denkrichtung des 20. Jahrhunderts, Freiburg 2008; vgl. auch *C. Bumke*, *Menschenbilder des Rechts*, JÖR n.F. 57, Tübingen 2009, S. 125 ff.

İnsanın öncelikli olarak normatif, dini ya da başka bir şekilde ideolojik etkilerden sıyrılmış (tespit edilememiş) 'kreatörlüğü'nden⁵⁸ hukuksal içeriğin doğruluğunun türetilmesine ilişkin teori her zaman azınlık fikri olarak kaldı. Antropolojik teoriler de bugüne değin hukuk felsefesi⁵⁹ tarafından çok az ilgi buldu. Bağımsız bir araştırma alanı olarak hukuk antropolojisi⁶⁰ ya da antropolojik hukuk felsefesi ortaya çıkmamıştır,⁶¹ *M.T. Cicero* her ne kadar hukuk antropolojisinin araştırma programını önceden tespit etmiş olsa da: 'Natura iuris explicanda nobis est eaque ab hominis repetenda natura'.⁶² Antropolojik araştırma yaklaşımları söz konusu olduğunda, temelde iki farklı metodolojik yaklaşım ayırt edilmelidir:

- Bir yanda, ilk adımdaki beklentisi hukukun çeşitli ve yanı sıra özgün toplum formlarındaki fiili fonksiyonlarının incelenmesi ve tasarımları olan ampirik bir anlayış bulunur.⁶³ Bu anlamda hukuk felsefesi ampirik-analitik bilimden daha az normatiftir.
- Hukuk antropolojisinin hukuk felsefesine yönelik varyasyonu, *condicio humana*'dan doğan hukuki içeriğin maddi olarak meşrulaştırılmasını hedeflemektedir. Bu tür yaklaşımlar Almanca konuşulan hukuk felsefesinde izole durumdadır: Bunlardan *E.-J. Lampe*,⁶⁴ *J. van der Ven*⁶⁵ ve daha yeni olarak da *W. Brugger*⁶⁶ tarafından bahsedilmektedir. Hukuksal içeriğin haklılığının antropolojik olarak gösterilmesinin

⁵⁸ Buradaki anlamda antropoloji hiçte Kantçı değildir; I. Kant 'Pragmatik Perspektifte Antropoloji' adlı eserinde (1. baskı, 1798), yaratıcı bir insana değil, ahlaksal olan bir insana, zaten normatif olarak tanımlanmış bir insana odaklanır.

⁵⁹ Hukuk sosyolojisi alanında anılması gereken *H. Schelsky*; paralel kanıtlar için bkz. *Raiser*, *Rechtssoziologie* (dipnot 10), S. 148 (154).

⁶⁰ Bkz. *E.-J. Lampe*, *Rechtsanthropologie. Entwicklungen und Probleme*, ARSP 85 (1999), S. 246 sowie das Beiheft 22 (1985) zum ARSP mit dem Titel 'Beiträge zur Rechtsanthropologie'; *R. Lange*, *Anthropologie und Recht*, FS 600 Jahre Universität zu Köln, Köln 1988, S. 459 ff.

⁶¹ *W. Fikentscher*, *Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung*, Bd. 1, Tübingen 1975, S. 60.

⁶² *M.T. Cicero*, *De legibus*, I, 17; *Çevirenin notu: Türkçe söyleyişle; 'Hukukun doğası insanın doğasından türetilerek açıklanmalıdır.'*

⁶³ Bu yönelimin önemli bir temsilcisi *L. Pospisil*'dir, *Anthropologie des Rechts; Recht und Gesellschaft in archaischen und modernen Kulturen*, München 1982; dazu *P. Landau*, *Anthropologie des Rechts*, FamRZ 1986, S. 126; ayrıca: *W. Fikentscher*, *Rechtsanthropologie – Am Beispiel einer Feldstudie zu rechtlichen Reaktionen auf Gewalt in der Familie bei Pueblo-Indianern*, Jura 1998, S. 182 (özellikle 'düşünme biçimi araştırmaları' olarak adlandırma için)

⁶⁴ *E.-J. Lampe*, *Rechtsanthropologie. Eine Strukturanalyse des Menschen im Recht*, 1. Band, Berlin 1970, S. 7: '... hukukun ferdi yapısal olarak bağladığını ve bağlayıcı olması gerektiğini, şu kadar ki doğru hukuk olduğunu ortaya koyarsa'. ders., *Grenzen des Rechtspositivismus. Eine rechtsanthropologische Untersuchung*, Berlin 1988; ders., *Anthropologische Legitimation des Grundgesetzes*, in: *W. Brugger* (Hrsg.), *Legitimation des Grundgesetzes aus Sicht von Rechtsphilosophie und Gesellschaftstheorie*, Baden-Baden 1994, S. 189.

⁶⁵ *J.J.M. van der Ven*, *Ius humanum. Das Menschliche und das Rechtliche*, Frankfurt a.M. 1981.

⁶⁶ *W. Brugger*, *Würde, Recht und Rechtsphilosophie im anthropologischen Kreuz der Entscheidung*, in: *W. Brugger/U. Neumann/S. Kirste* (dipnot 7), S. 50; ders., *Das anthropologische Kreuz der Entscheidung in Politik und Recht*, 2. Aufl. Baden-Baden 2008; *H. Joas/M. Jung* (Hrsg.), *Über das anthropologische Kreuz der Entscheidung*, Baden-Baden 2008.

temeldeki bir yolu da kişisel ölçü teorisi sebebiyle A. Kaufmann'a kadar götürülür.⁶⁷ Yanı sıra, N. Hoerster de insanın 'açıklığa kavuşmuş', 'iyi anlaşılmış' (yani doğal?) menfaati üzerine inşa edilmiş olması şartıyla belirli bazı hukuksal içeriklerin (onun fikrince olası tarafsız) hukukiliği için benzer bir yolu benimser.⁶⁸ Anglo-Amerikan felsefesinden M. Nussbaum'un 'capabilities approach'^{*} olarak adlandırdığı felsefesinde, adalet odaklı sosyal ve hukuk felsefesinin merkezine insanların ahlaki açıdan korunmaya değer yeteneklerinin normatif olarak korunmasını yerleştirdiğinin zikredilmesi gerekir. İnsani yetiler, - Nussbaum'un insanın gereksinimleri olarak ifade ettiği- (Aristotelesçi anlamda) ulusal sınırların da ötesinde iyi yaşamın ve bu yüzden ahlaksal (ve aynı zamanda hukuksal) koruma ve teşvik olgusunun koşullarını oluşturur.⁶⁹

F. Antropolojik Bir Hukuk Felsefesinin Temellendirme Programı

I. 'Doğal Hukuk Kuruntusu'

Antropolojik hukuk felsefesinin meşruiyet modelleri yöntemsel olarak doğal hukuk 'kuruntusu' altındadır. Buna iki itiraz yöneltilebilir:

- Condicio humana'ya tanınan imtiyaz başarısızlığa mahkumdur, zira kavranabilir değildir. Kaldı ki uzun süredir tartışıla gelmektedir, ve burada konusu edilen maddi-ontolojik yerleşimdir. Sözü edilen, meşruiyet programının nihai gerekçelendirilmesi meselesi olmayıp (olayda böyle bir gerekçelendirme mümkün olmaz), aksine sadece normatif türevlerin makuliyeti meselesidir.
- İkinci itiraz geçersiz yanlış karar –olmanın-olmalının- isnadıdır; vaki condicio humana'dan normatif sonuçlar çıkarılamayacağı. Bu itiraz da çürütülebilir.⁷⁰ Geçersiz yanlış kararlar sadece iki türev modaliteyle karşılaşır, özellikle bunları yasaklar: İlkin, somut durumdan durumun doğru ya da yanlış olduğu anlamı doğmaz. İkinci olarak, kesin bir sonuç anlamında, belirli normatif sonuçların belirli bir fiili durumdan

⁶⁷ Kaufmann, Rechtsphilosophie (dipnot 30) S. 292 ff: Die 'Person als Grundrelation des Rechts'.

⁶⁸ N. Hoerster, Ethik und Interesse, Stuttgart 2003, S. 162; ders., Was ist Moral?, München 2008, S. 55.

* Çevirenin notu: 1980'li yıllardan itibaren etkili bir yaklaşım olarak geliştirilen 'capabilities approach' özellikle iktisat alanında yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Nussbaum ise bu yaklaşımı, insanın temel tecrübeleri ve temel yetenekleri sınıflandırması bağlamında ahlak ve hukuk alanında kullanan etkili filozofların başında gelmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bir okuma için bkz. Martha Nussbaum, Human Capabilities, Female Human Beings, in: Martha Nussbaum/Jonathan Glover (Hrsg.): Women, Culture, and Development. A Study of Human Capabilities, Oxford University Press, Oxford 1995, S. 61-104, 74-75.

⁶⁹ Bkz. M. Nussbaum, Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership, Cambridge 2006.

⁷⁰ Olan-Olması Gereken problemi için ayrıntılı olarak bkz. G. Ellscheid (dipnot 45), S. 201.

çıkarılması gerektiği iddia edilemez. Bununla birlikte, hiçbir ‘yanlış sonuç’, belirli bir koşulun normatif sonuçlar vermenin makul bir nedeni olabileceği iddiasında değildir, - burada söz konusu olan budur.

II. Makuliyetin Kabulüne Yönelik Metodolojik Talepler

Bununla birlikte, makuliyet iddiası yeterli bir temellendirmeyi gerektirir: Hangi koşullar altında somut bir fenomenden normatif bir türetme makuldür? Kesin bir gerekçe bulunmasa bile, gerekçenin ikna edici nitelikte olması gerekir. Burada iki gerekçelendirme stratejisi önerilmiştir:⁷¹ Gerçeğin ‘yakınsama teorisi’ (birinci başlıkta) ve aşkın çıkar kategorisi (ikinci başlık altında)

1. Gerçeğin Yakınsama Teorisi

Gerçeğin yakınsama teorisi* -yazışmalar teorisi ve konsensüs teorisi gibi-* gerçeğin felsefi teorileri ile kategorize edilir:⁷² Normatif bir ifadenin doğruluğu için esaslı kriter, ona göre sadece usule dayalı (ideal söylemdeki gibi) inşa edilmiş bir fikir birliği değil, aksine birbirinden bağımsız birkaç süjenin aynı konu itibarıyla biçimden bağımsız olarak içerikte tutarlı olan tezlere ulaşmasıdır. İfadelerin usulden bağımsız yakınsaması, doğruluklarının ağırlıklı göstergesidir. Tüm insanların ‘eşit onur’u, ‘eşit değer’i, ‘tüm insanların yaşama hakkı’, özgürlük, kendini gerçekleştirme özerkliği, dayanışma ve fırsat eşitliği ve tüm diğer insan hakları gibi normatif ifadeler yüksek bir yakınsama arz etmektedir. Pek çok ülkede (ama hepsinde değil), pek çok anayasal metinde ve uluslararası toplumda hukuki ve normatif olarak algılanırlar. Yakınsak gerekçeli ve lakin yasal olmayan değerlerin nitelikli bir gerekçelendirme seviyesine sahip olması nedeniyle, bu değerleri hukukun yüklenmesi makuldür.

2. Transandantal Menfaat Kategorisi

⁷¹ Bağlantılı olarak bkz. *J.F. Lindner*, Zur Kategorie des rechtswertungsfreien Raumes aus rechtsphilosophischer Sicht, ZRPh 2004, S. 87.

* *Çevirenin notu*: Yakınsama teorisi, her ne kadar iktisat bilimi ile ilgilenenler tarafından rağbet görse de sosyal bilimlerin birçok alanı ve hatta doğa bilimleri için dikkat çekici bir teoridir. Hukuk bilimi yönünden bir okuma için bkz. *Andrey Y. Mordovcev, Tatyana V. Mordovceva, Aleksey Y. Mamychev*, The Convergence of Law: The Diversity of Discourses, Mediterranean Journal of Social Sciences, Vol 6, No 3 (2015), S. 262-267.

* *Çevirenin notu*: Konuyla ilgili detaylı güncel bir okuma için bkz. *Patricia Hanna, Bernard Harrison*, Word and World: Practice and the Foundations of Language, Cambridge University Press, 2004.; *Jürgen Habermas*, Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns. Suhrkamp, Frankfurt 1984, S. 127–183.

⁷² *A. Kaufmann*, Rechtsphilosophie (dipnot 30) S. 283.; *L.B. Puntel*, Wahrheitstheorien in der neueren Philosophie, 2. Aufl. Darmstadt 1993; *K. Gloy*, Wahrheitstheorien, Tübingen – Basel 2004.

Maddi olarak makulün haklı gösterilmesine yönelik ikinci (daha güçlü) meşruiyet stratejisi, *transandantal menfaat* kategorisine yapılan referanstır.⁷³ Bu analitik argüman figürü, genel olarak insani menfaatlerin imkânlılığını sorunsallaştırır. Transandantal aşkın bir menfaat, mantıksal biçimde gerçekleştirilmesi gereken ve böylece herkesin ya da birçok diğer insani menfaatlerin realize edilebildiği bir menfaattir. Transandantal en yüksek menfaat yaşamak menfaatidir: Yalnızca yaşayan başka herhangi bir faydasını realize edebilir. Yaşam, menfaatlerin realize edilmesinin imkânı için bir koşuldur ve dolayısıyla analitik bakımdan en yüksek konuma sahip menfaattir. Aynı değer ve transandantal menfaatlerin korunmasına aynı derecede layık olduğunu iddia eden bir meşruiyet cümlesinin ‘doğru’ olduğu kanıtlanmamıştır,⁷⁴ ancak bu meşruiyet cümlesi analitik olarak yüksek bir gerekçeyi yüklenmektedir, bu da hukuksal bağın kurulmasını makul kılmaktadır.⁷⁵

III. Meşru Hukukun Bilgi Kaynağı Olarak ‘Condicio Humana’

Demek ki, yakınsak onay bulan(bilen) ve/veya transandantal menfaatlerin korunmasını ve realize edilmesini içeren ifadeler maddi makuliyet tezi için yeterli nitelikte bir temellendirme seviyesine sahiptir. Bu ölçütlere göre temellendirilebilen meşruiyet ölçütlerinin hukuk düzeni tarafından (ve dolayısıyla da hukuk bilimi tarafından) benimsenmesi makuldür. Bu kapsamda *condicio humana*’nın dört boyutu, bir normun makul temellendirilmesinin kaynağı olarak kanıtlayıcı olabilir: Varoluşsal (1.), Tözsel (2.), Sosyal (3.) ve İçsel (4.).

1. Varoluşsal

Varlık insan olmanın transandantal temelidir. İnsan olma yalnızca bedensel-biyolojik varlık yoluyla mümkündür –en azından günümüzde geçerli bilim için durum budur. Bu üç normatif türetmenin bağlamı bununla ilişkilidir.

⁷³ Bu kavram için bkz. *M. Kettner*, Höffes transzendental-kontraktualistische Begründung der Menschenrechte, in: *W. Kersting* (Hrsg.), *Gerechtigkeit als Tausch?* Frankfurt a.M. 1997, S. 243 (254); *O. Höffe*, *Demokratie im Zeitalter der Globalisierung*, München 1999, S. 55. Prägnant *Kersting*, *Politische Philosophie* (dipnot 52), S. 47: ‘*Birinci sınıf menfaatler temel menfaatlerdir, birinci düzenin menfaati; tatmin edici değerlendirmesi normal yaşamın imkânının ve gündelik peşin menfaate ilişkin eylemin koşulu olduğu için o da transandantal menfaat olarak adlandırılabilir. İçeriği temel insan kaynaklarının, yaşamın, fiziksel bütünlüğün, özgürlüğün garantisidir. İkinci sınıfın çıkarları şarta bağlı çıkarlardır, ikinci dereceden çıkarlar; yalnızca ilk düzenin menfaatleri karşılandığında şekillendirilebilirler ver etkili bir şekilde hareket edebilirler.*’

⁷⁴ Böyle bir delilin kabulünde olan-olması gereken yanlışlığı geçersizdir.

⁷⁵ BVerfG’in içtihatlarında transandantal menfaat şöyle seslenir: ‘*İnsani yaşam anayasal düzen içerisinde en yüksek değeri ifade eder; bu insan onurunun hayati derecede önemli temelidir ve diğer tüm temel hakların şartıdır*’ (BVerfGE 39, 1, (42)). Hukuk antropolojisi açısından bakıldığında *E.-J. Lampe*, *Anthropologische Legitimation des Grundgesetzes*, in: *W. Brugger* (dipnot 63) S. 189 (198) ‘*biotische Legitimationsgründe*’. Hukuk dogmatikine yönelik transandantal menfaat kategorisinin anlamı için bkz. *J.F. Lindner*, *Theorie der Grundrechtsdogmatik*, Tübingen 2005, S. 205 (burada dipnot 114).

- İnsan olarak aynı varlık: Her insan biyolojik olarak insan türüne aittir ve bu eşit biçimdedir. Olmak bakımından eşitlik *condicio humana*'nın tanımlanabilir olmaktan uzak bir parçası değildir. Tabiatıyla, insanların birbirinden farklı normatif muameleye tabi tutulması olanaksızdır, ama bu apriori sabit ve temellendirilebilir olmayan, daha çok aposteriori normatif bir gerekçelendirmeye muhtaçtır.⁷⁶ Yani ki, eşitlik transandantal bir menfaati mimler: *Conditio humana*'da apriori temellendirilmiş eşitlik normatif eşitliğin, bu şekilde olan her insanın denkliği anlamında eşit onurun imkânı için koşuldur. Her eşit olmayan muamele normatif meşruiyet gerektirir.
- İnsan, varoluşundaki 'kusurlu yaratık' olarak (*Gehlen*) tehdit altındadır: Diğer insanlar, hayvanlar, doğa güçleri, hastalıklar, kendi kendisinin aracılığıyla. Tehdit, korunma ('hayatta kalma içgüdü') için varoluş aşinalığı ihtiyacından kaynaklanmaktadır. İnsan tek başına korunma sağlayamayacağı veya en azından gerekli olduğu ölçüde bunu üretemediği için diğer insanlarla bir araya gelmeye muhtaçtır. Sadece topluluk içinde kalıcı korunma mümkündür. Bununla birlikte topluluğun (henüz normatif düşünülmüş değil!) kendisi de tehdit ve baskının kaynağı olduğundan bunun da insanların tabi kılındığı kurallar aracılığıyla kısıtlanması gerekmektedir.⁷⁷ Normatif kuralların ve yaptırımların yanı sıra devletin (veya güç tekeli talep eden karşılaştırılabilir kurumların) bu görevini yerine getirmesi için bu kuralları uygulayacak kurumları hizmete sunmak hukukun görevidir.
- Ayrıca, insanın varlığına yönelik aposteriori-kurumsal herhangi bir tehdit bununla ayrılamaz biçimde bileşiktir. Devlet, topluluklar ya da diğer normatif olarak oluşturulmuş veya tanınmış kurumlar (kamusal veya özel nitelikli) birey için sadece koruma ve kesinlik ifade etmeyip aynı zamanda bir tehlikedirler de. Varlığı tehdit altında bulunan kişinin korunması için var edilmiş yasal kurumlardan da korunması gerekir. Bu temel hakların saygı uyandıran ödevidir: Kamusal-kurumsal (bilhassa devlete özgü) gücün keyfiliğine ve ölçsüzlüğüne karşı ve aynı zamanda özel-kurumsal (bilhassa girişimsel) güce karşı kamusal-kurumsal güç aracılığıyla koruma. Kısaca: Devlete özgü güçten insanın korunması ve özel hukuk kişinin gücünden devlete özgü

⁷⁶ Lindner, Grundrechtsdogmatik (dipnot 74), S. 180 (für das Menschenwürdekonzept des Grundgesetzes).

⁷⁷ Temel olarak bu meşruiyetlerin bağlamı için bkz. *Höffe*, Politische Gerechtigkeit (dipnot 36).

güç aracılığıyla insanın korunması.⁷⁸ Bu (ancak sadece ilk bakışta) paradoksal yapıda tüm hukuk sistemi kendi kristalleşme noktasını bulur (aşağıda G. III.2.'deki çıkarlar üçgeni figürüne bkz.)

2. Tözsel

İnsan sadece var olmakla, sadece tehdit altında olmakla ve korunmaya yönelmiş olmakla kalmaz, o aynı zamanda akıl ve anlayışla donatılmıştır. Bunlar insan olmanın özünü/tözünü oluşturur; bunun dışında özgür olmayı, özgür –sadece içgüdüsel değil- davranmayı, kendini belirlemeyi, kültür ortaya koymayı, insanilik göstermeyi, duygusallık uyandırmayı tesis eder. Bu tözsellik (transandantal bir menfaat anlamında) her insanın alametidir –aktüel olarak (bayılma, koma, sakatlık yüzünden gibi) onu kullanamıyor olsa da. Bu tözsellik (eşit haklara sahip) gelişimini sağlamak ve engellemeden korumak adil bir hukuk sistemi için makul bir başlangıç noktasıdır. Özgürlük hakları ve bunları efektif bir biçimde realize eden bir hukuk düzeni, özellikle özel hukuk düzeni, bu gelişime hizmet eder.

3. Sosyal

Buna ek olarak, insan olmanın distribütif-sosyal boyutu, çıkarlarını gerçekleştirmek için kendisinin tedarik edemediği ya da kısmen tedarik edebildiği araçlara ve gerçek fırsatlara ihtiyaç duyduğuna işaret eder. İnsan olmanın ideal-kültürel boyutunun hayata geçirilebilmesi için, insanın bugün 'eğitim' sloganı altında anlaşılan maddi araçlara ihtiyacı vardır. Başka birçok çıkarın realize edilmesini mümkün kılması bakımından eğitim, transandantal bir iyidir. Adalet dağıtmanın hem ideal hem de maddi açıdan gözetilmesi adil bir hukuk sisteminin önemli konusudur. İdeal bileşen hukuksal olarak fırsat eşitliği ilkesi aracılığıyla örneklenir. Bu, her insanın, maddi servetin bölüşümü ile ilgili olmayan ve ancak kendi kendisini gerçekleştirme fırsatları ile ilgili olan resmi bölüşüm süreçlerine eşit, önyargısız ve de koşulsuz erişimi demektir. Bireyin özgür, kişisel, profesyonel vb. gelişiminin hükümetin öne sürdüğü koşullara bağlı olduğu her yerde, her bireye bu şartları yerine getirmesi için aynı hukuksal fırsat tanınmalıdır. Dağıtım adaletinin maddi bileşeni, özellikle sosyal devlet prensibi ve somutlaştırıcı emek ve sosyal hukuk ile temsil edilir. Bu nedenle, 'doğru' bir hukuksal sistem aynı zamanda eşit eğitim hakkı⁷⁹ ve profesyonel erişim ile servetin maddi olarak eşit bir

⁷⁸ Elle tutulur bir formüle göre: '*Müdahale yoluyla koruma*'; bkz. R. Wahl/J. Masing, Schutz durch Eingriff, JZ 1990, S. 557.

⁷⁹ J.F. Lindner, Was ist und wozu brauchen wir eine Theorie des Bildungsrechts? DÖV 2009, S. 306.

şekilde dağıtılmasıyla da tanımlanmalıdır.⁸⁰ Bu bağlamda yaygın (demokratik) bir değerlendirme marjı vardır. Sadece belirli bir dağıtım şekli de maddi açıdan adil değildir, adil olarak tanımlanabilecek oldukça farklı modeller düşünülebilir.

4. İçsel

İnsan, yalnızca 'animal rationale' olarak var olmaz, aynı zamanda (tanımlanmaya uzak olmayan) içsel bir varlıktır da: Psişik olarak her zaman stabil olmayıp, bazen şüphe duyar, endişelenendir, kesinlik için çabalayandır. Her zaman rasyonel davranmaz; 'homo oeconomicus' değildir, aksine kararlarında bazen tutarsız, tahmin edilemez; değişiklik gösteren mizacı, önyargıları, gündelik ruh halleri, irrasyonel tercihleri, arkadaşları ve korkuları tarafından yönetilir. Aşırılık, öfori, umursamazlık, kıskançlık,⁸¹ çelişiklik de *condicio humana*'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Adil olmak isteyen bir hukuk sistemi çoğu zaman 'forum internum' olarak erişilmez ve karanlıkta kalsa da bu içselliği göz önünde tutmalı, en azından hesaba katmalıdır. Bu, taktir süreçlerinde, örneğin ceza taktirinde ya da değerlendirme hukukunun inşasında rol oynar (oynayabilir); diğer örnekler için aşağıda G. III. 1. bkz.

G. Hukuk Bilimi İçin Olası Sonuçlar

Daha önce elbette sadece taslak olarak çerçevesi çizilmiş olan antropolojik hukuk felsefesinin meşruiyet programından toplamda hukuk bilimi için doğan sonuçlar ne olabilir? Hukukun adaletin içeriğini *condicio humana*'dan türetmeyi sağlama görevi varsa, o halde hukuk bilimi ilke olarak adalet bilimi ile ilişki içinde olmak zorundadır. Adalet hizmet, hala çok dallanmış tüm hukuk alanlarına ayrı ayrı atıfta bulunan, hala çok teknik ve kompleks olan dogmatik tüm yapıların ve oluşumların meşru olarak yansıdığı hukuk biliminin paradigmasıdır. Bu ölçüye göre tekil alanlar yönlendirilebilir, hukuk biliminin dalları aşağıda olduğu gibi sistemleştirilebilir.⁸²

I. Hukuk Felsefesi: Adil Hukuk İçeriğinin Zemini

⁸⁰ Daha eşit/eşitlikçi ve daha liberter dağılım modelleri arasındaki tartışmalar üzerine bkz. *S. Gosepath, Gleiche Gerechtigkeit. Grundlagen eines liberalen Egalitarismus*, Frankfurt a.M. 2004, insbes. S. 215; *W. Hirsch, Gerechtfertigte Ungleichheiten. Grundsätze sozialer Gerechtigkeit*, Berlin – New York 2002; *W. Kersting, Theorien der sozialen Gerechtigkeit*, Stuttgart 2000; *A. Krebs (Hrsg.), Gerechtigkeit oder Gleichheit. Texte der neuen Egalitarismuskritik*, Frankfurt a.M. 2000; Übersicht bei *J.F. Lindner, ARSP 91 (2005), S. 446.*; die Diskussion im Roman Herzog Institut, *Bedingungsloses Grundeinkommen – eine Perspektive für die soziale Marktwirtschaft?* München 2008.

⁸¹ *M. Desens, Neid als Grundrechtsausübungsmotiv, AöR 133 (2008), S. 404.*

⁸² Hukuk sosyolojisi, hukuk psikolojisi ve hukuk ekonomisi doğru olarak kanaat getirileni ve ondan geliştirilen hukuk kurallarını ampirik olarak sağlamasını yapma amacına hizmet eder.

Hukuk felsefesinin (maddi olarak anlaşılan) araştırma konusu adil bir hukuk düzeninin içeriğinin temellendirilmesidir. *Condicio humana*'ya referansla doğruluk kriterlerinin makuliyetin temellendirilmesi bir ölçüde hukuk felsefesinin 'temel işi'dir. Elbette bu görev adil hukukun kaynaklarının soyut isimlendirilmeleri aracılığıyla hiçbir şekilde yerine getirilemez. Aksine, *condicio humana*'dan elde edilecek maddi türevler her an daha çok somutlaştırılıp tasrih edilmelidir ve böylece (Alman, Avrupa, Uluslararası) hukuk sistemine yönelik mevcut ve gelecekteki (sosyal, biyo-etik, küresel-iklim, küresel-güvenlik vs.) zorluklar bağlamında hukuk düzeni güncellenmelidir.⁸³

II. Hukuk Politikası: Adil Hukuk İçeriğinin Hayata Geçirilmesi

Belirli bir hukuk içeriği postulatıyla bu doğru olarak yapılamamıştır. Maddi (tüm hukuk alanlarına ait) içerikler yürürlükteki (ulusal, Avrupalı ve uluslararası) hukuka uyarlanmalıdır. Bugün, bu gerçekleştirme görevi, politikanın görevi olarak algılanmakta ve dolayısıyla siyasal partilerce bir görüş oluşturma süreci öncelikli olarak bizim enlemlerimizde demokratik olarak örgütlenen politik güçlerin oyununa tevdi edilmektedir. Bununla birlikte hukuk politikası hukuk biliminin görevi olarak da kavranmalıdır: Politika, 'modern' devlette ağırlıklı olarak hukuk vasıtasıyla inşa anlamına gelir. Bu inşa yalnızca çıkar gruplarına ve gelecek seçime atfedilen parti politikalarına terk edilmemelidir. Temellendirilebilen makul adalet postulatlarını politik olarak talep etmek hukuk biliminin ağırlık bir görevidir. Bu açıdan hukuk normatif-politik bir bilimdir de. Demokratik olarak meşrulaştırılmış anayasa ya da kanun koyucunun politik karar özgürlüğüne yapılan atıf vazgeçilemez adalet postulatlarını etkisizleştirmek bakımından hukuk biliminin incir yaprağı olmamalıdır. Kuşkusuz, birçok problem alanına ilişkin makul doğruluk ölçülerini karşılayan ve bu yüzden demokratik bulgu sürecine tevdi edilen çözüme yönelik fazlaca yaklaşımlar sunulacaktır, -bundan ötürü, demokratik vargılar için mevcut marjları göstermek hukuk biliminin görevidir. Sonuçta, hukuk bilimi, kendinin normatif olarak çalışan bilim olduğu iddiasındaysa hukuk politikasına ilişkin alanını tamamen ekonomik ve politik-bilimsel öğüte veya 'Think-Thanks' olarak adlandırılan kuruluşların kontrolüne bırakmamalıdır.

III. Hukuk Dogmatığı: Adaleti Optimize Eden Bir Uygulama Öğretisinin Gelişimi

1. Dogmatığın Görevi

Meşru tanınan (ve talep edilen) pozitif hukukun dogmatik açılımının ve farklılaşmasının, hukuk felsefesiyle ve onun hukuk politikası aracılığıyla hayata geçirilmesiyle doğruluk

⁸³ Örnek: İnsanın kendini belirleyen gelişimi *condicio humana* maddesine aittir. Bundan, liberal bir hukuk sisteminin unsurları çıkarılabilir; bkz. aşağıda bölüm IV.2.(3).

kriterlerinin maddi temellendirilmesine hukuk biliminin üçüncü görevi olarak dahil olması gerekmektedir. Meşruiyet gerekliliklerini (örneğin kamu hukuku alanında özgürlük ve eşitlik hakları, sosyal devlet ilkesi, temel haklar bağlamında koruma görevi vs. gibi) adilane yerine getiren hukuk normlarının varlığı tek başına yeterli değildir. Adil bir hukuk sisteminin işleyiş kabiliyeti onun uygulanmasını gerektirir. Uygulama, münferit olgularda ilgili aktörler aracılığıyla öngörülebilirlik gibi nesnel ve fonksiyonel hukuk uygulamasını mümkün kılan dogmatik gelişmeyi içerir. Bu, meşruiyetin maddi temellerine sürekli olarak açık atıfta bulunan ve münferit durumda pratik olması gereken hukuk dogmatığının görevidir. Hukuk dogmatığı bu görevi soyut kavramlar, argümana ilişkin figürler, inceleme şablonları ve pratik hukuk uygulamasına yönelik alanı kuşatıcı yapısal modeller aracılığıyla yerine getirir. Kamu hukuku örneğinde; Anayasa* burada temsil edilen meşruiyet konseptine göre 'adil' olan bir hukuk düzeni oluşturmuştur: Eşitlik ilkesi ve sosyal devlet ilkesi aracılığıyla adalet dağıtılması (ideal ve maddi anlamda) gibi bütün insanlar için onurun eşit şekilde korunması, kendini gerçekleştirmeye yönelik temel haklar aracılığıyla özgürlüklerin geliştirilmesi, yine temel haklar (ve koruma yükümlülükleri) aracılığıyla topluma dahil olmanın korunması. Ne var ki, bunlar sadece anayasal hukuk kurumları olarak adlandırılmıştır. Bunların efektif bir biçimde gelişimlerine yardım etmek ve hayata geçmelerini sağlamak için dogmatik yapıların gelişimine ihtiyaç vardır. Bu türden dogmatik yapıların geliştirilmesi hukuk biliminin ve bilhassa ayrıntılı olarak kamu hukuku biliminin esaslı görevidir. İnsanın nesnel özünü temel haklar dogmatığı bağlamında yaygın olarak kabul gören kural-istisna ilişkisi aracılığıyla özgürlüğün kendi kendini belirleyen gelişimi, onun lehine olacak şekilde dogmatik olarak realize ve optimize edilir. Norm, her ferdin özgürlüğü lehine hukuken gereken istisna olan sınırlandırmanın boşluk içermediğine dair bir karinedir. Hukuka uygunluk çerçevesinde koruma gerekliliği özgürlüğün icrasından etkilenen ilgili üçüncü tarafın (yukarıda F.III.1) varoluşundan sonra gelir. Devletin üçüncü taraf lehine koruma yükümlülüğü diğerinin özgürlüğünün gelişimine müdahaleyi haklı kılabilir. Özgürlük lehine ve müdahale yoluyla koruma lehine olan kural-istisna ilişkisi adalete yönelmiş bir hukuk düzeninin dogmatik çekirdeğini oluşturur.⁸⁴ Bu durum genel ve özel idare hukukunun bir kısmında da böyle işler. Maddi ve ideal dağıtıcı adalet, sosyal olgu (yukarıda F.

* *Çevirenin notu*: Burada anayasadan kasıt Alman Anayasası olan Grundgesetz'dir.

⁸⁴ J.F. Lindner, *Das Regel-Ausnahme-Verhältnis im Verwaltungsrecht*, VerwArch 98 (2007), S. 213.

III. 3.) sosyal devlet prensibinin somutlaştırılması aracılığıyla ve eşitlik ilkesi kriterine göre geliştirilmiş bir hukuk alanı olan 'Eğitim Hukuku' örneğinde şekillendirilmektedir.⁸⁵

Burada temsil bulan hukuki antropolojik yaklaşımın önemli bir özelliği de hukukun dogmatik olarak dekorasyonunun (ve uygulaması) insanın tipleştirilebilen (en azından) duygu durumunu hesaba katmasıdır, başka deyişle: *Condicio humana*'nın içsel boyutuna riayet etmeyi hesaba katmasıdır. Hukuk doktrini usul odaklı-işlevsel kumanda edici yaklaşımlardan daha güçlü düzeyde antropolojik perspektifi benimseyebilir ve benimsemelidir. Bunun için (ağırlıklı olarak kamu hukuku alanında) üç örnek:

- Şimdiye kadar hukuk biliminde her bir kişi için temel anlama sahip olmasına rağmen; kayda değer rol oynamayan eğitim hukuku alanında, insanla ilgili mühim kavşaklar hakkında kararlar içeren düzenlemeler söz konusudur. Bu düzenlemeler orta öğretim okullarına erişim ve bununla birlikte eğitim fırsatları ve bunun neticesinde mesleki fırsatlar hakkındadır. Bu bağlamda bir diğer hayati önemdeki anlamı, sınavın spesifik hassasiyetlerini gözden geçiren ve ona kural olarak ikinci bir fırsatın sunulmasını zorunlu kılan sınav hukukudur.⁸⁶
- İkinci örnek medya ve ceza muhakemesi hukukuyla ilgilidir: Antropolojik bakış açısına göre, özellikle de sanık açısından, kamuya yönelik haber yapma süreçlerinde genel kişilik haklarının daha güçlü bir biçimde gözetilmesinin gerekli olduğu işaretlenir. Ceza yargılaması başlığı altında kamusal haber yapmaya, sanığın masumiyet karinesi gibi genel kişilik hakları karşısında ağırlıklı olarak foksiyonel-teknokratik perspektif içinde kamuoyunu bilgilendirme denilen bir teori lehine öncelik tanınmaktadır. Suçlanan kişi adı üzerinde haber yapma aracılığıyla yaşamı boyunca saygınlığını kaybederse, bu, medyanın demokrasinin işleyişinin bir şartı olarak kamu için üretilmesindeki önemini hukuka uygun hale getirmeyecektir. Hukuk antropolojisi içinden çıkacak bir bakış açısıyla bu taşınabilir bir sonuç değildir!⁸⁷ Genel olarak antropolojik bir yaklaşım

⁸⁵ Eğitim hukukunun daha geniş anlamda dogmatik nüfuzu, henüz başlangıç aşamasındadır, bkz. *Lindner, Theorie des Bildungsrechts* (dipnot 78).

⁸⁶ Örnek için bkz. *J.F. Lindner, Wider unnötige Härten im Prüfungsrecht*, RdJB 2008, S. 218.

⁸⁷ Özellikle savunma avukatları tarafından, sanıkların kişisel haklarına ilişkin görüşlerini güçlendirmeye yönelik çabalar şu ana kadar başarılı olmamıştır. Örneğin, 2006'daki 30. Duruşma günü şu konuyla ilgileniliyordu: '*Yargı gizliliğine ihtiyacımız var mı?*'; bunun için bkz. *J.F. Lindner, Der Schutz des Persönlichkeitsrechts des Beschuldigten im Strafverfahren*", StV 2008, S. 210; ders., *Der Verfassungsrechtssatz von der Unschuldsvermutung*, AÖR 133 (2008), S. 235; aus der Praxis *G. Friedrichsen, 'Litigation-PR' – Prozessführung über Medien?* ZRP 2010, S. 263.

kamusal işlevsellik karşısında ferdin daha güçlü korunmasının gerekliliğini hedefler. Bu teklif yakın zamanda AIHM tarafından destek görmüştür (*Caroline Kararı*).

- Üçüncü örnek idari usul kanunu bağlamındadır: Paradigması, kendi hakları ihlal edilen kimse buna karşı dava ehliyetine de sahiptir (§§ 42 II, 47 II VwGO). Bütün kütüphaneler üçüncü tarafın korunması kazanımına sahip kamu hukuku hükmünün ne zaman mümkün olacağı sorusuyla meşguldür. Öğrenim görenler (değerli) yerel bakış açısından bu fuzuli soruyla zamanlarının büyük bir çoğunluğunu geçirmektedir. Antropolojik yaklaşımın bakış açısıyla hukuksal koruma paradigması yetersiz olup, her fert, üçüncü tarafın korunması normuna dayanamayacak olsa bile fiili (içsel de) durumlara dayanarak (doğrudan kendisiyle ilgili olmayan) bir idari kararın denetlenmesinde tamamen spesifik bir çıkarıya sahip olabilir. VwGO 42/2* ile 47/2 maddelerinde yargısal denetimde menfaat sahibi olunmasının yeterli kabul edilmesi düşünmeye değer olurdu. Buna karşın bunun Alman hukukuna yabancı bir genel halk davası* olarak girmesine itiraz edilirdi. Bu karşı bir argüman mıdır? Baviera Özgür Devleti herhangi bir dava aşırılığına neden olmaksızın uzun zamandan beri hukuk normlarına karşı genel halk davasını kabul etmektedir.⁸⁸

2. Hukuk Alanını Kuşatan Dogmatik: Menfaat Üçgeni Figürü

Hukuk dogmatığının tutarlılığı için önemli olan, şimdiye kadar büyük ölçüde yan yana duran Özel Hukuk, Ceza Hukuku, Kamu Hukuku dogmatik 'branşları'nı daha sıkı biçimde birbirine bağlayan kapsayıcı dogmatik yapıların formülasyonudur. Bu amaçla, ilgili kapsayıcı alanın kendi dogmatik kavramsallığını ve yapılarını yaratması gerekir; her üç hukuk alanı için geçerli olacak genel bir hukuk dogmatığı her birinin spesifik özgünlükleri sebebiyle mümkün olmazdı veya suni olurdu, ama her durumda karmaşık halde olurdu. Bununla birlikte, bu, tekil

* *Çevirenin notu*: 'Yasal olarak aksi belirtilmedikçe, dava, davacının sadece idari işlem yoluyla veya kendi haklarının ihlali ya da ihmali yoluyla zarar gördüğüne ilişkin iddiasının olması halinde dinlenilir.', VwGO md. 42/2.

* *Çevirenin notu*: 'Popularklage' olarak ifade edilen Almanya'nın Baviera Eyaletine özgü dava türü 'genel halk davası' adı altında çevrilmiştir. Davanın şekil şartları esas alındığında 'menfaat davası' denilmesi de uygun olabilir. Kişinin kendi haklarını ihlal veya ihmal eden idarenin herhangi bir eylemine karşı iptal davası açması mümkünken, kendi haklarını ihlal etmemekle birlikte bir menfaatin (herhangi birinin) ihlal edilmesinin söz konusu olması halinde Baviera Eyaletinde bu dava yoluna başvurulabilmektedir. Normatif temelini Baviera Anayasasının 98. maddesinin 4. fıkrasında bulur. Buna göre; '*Anayasa Mahkemesi, bir temel hakkı anayasaya aykırı olacak biçimde kısıtlayan yasanın veya tüzüğün yok hükmünde olduğunu ilan eder*', BayVerf, 98/4. Dernekler/vakıflar tarafından yoğun bir şekilde kullanılan bu dava türü özellikle çevre hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda etkin bir dava yoludur. Bu bakımdan Baviera Eyalet Hukukunda anayasal şikayetle birlikte soyut norm kontrolünün bir türü olarak görülmektedir. Ayrıntılı bir okuma için bkz. *J.F. Lindner, Bayerisches Staatsrecht, Stuttgart 2011.*

⁸⁸ Bkz. *J.F. Lindner, Bayerisches Staatsrecht, Stuttgart 2011, Rn. 489 ff.*

hukuk alanlarını en azından ilkesel anlamda 'bir arada tutan' kapsamlı temel hukuksal dogmatik konseptleri formüle etmenin mümkün olabileceği gerçeğini gizlememelidir.

Bunun için genel hukuksal dogmatikğin menfaat üçgeninin geliştirilmesi bir yapı taşı olacaktır: Önemli hukuksal olgular menfaatler üçgeninde takip edilebilecek belirli fiili menfaatler ile menfaat çatışmalarına dayandırılacaktır: Üç kutupluluk (şematik olarak gösterilmiştir)

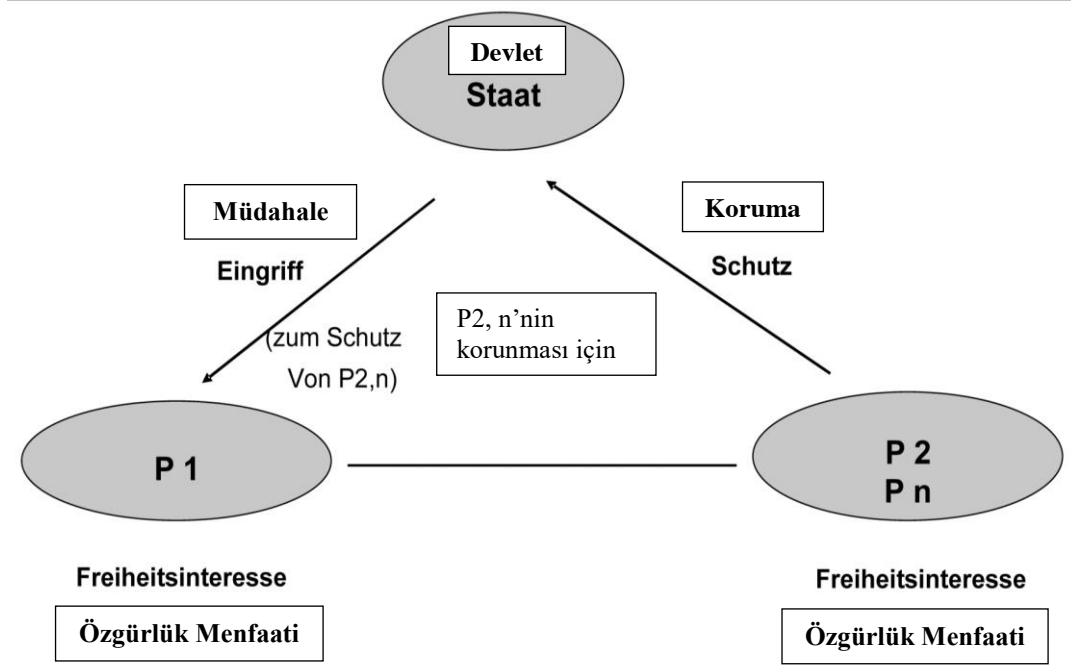
- P1: Gerçek veya tüzel kişi, belirli bir menfaati gerçekleştirmek isteyen bir şahıs veya işletme
- P2, P3, ... Pn: P1'in menfaatinin gerçekleştirilmesiyle kendi menfaatleri zarar görür
- Son olarak, üçgenin en üstünde, P2-n ve P1'in çıkarlarını göz önünde bulunduran ve çıkar çatışmalarıyla baş etmek için yasal araçlar sağlayan devlet (AB dahil tüm ülkeleri temsil eder).

P2 veya n'nin menfaatlerini veya diğer anayasal olarak korunan hukuksal menfaatleri koruma yükümlülüğünü yerine getirmek için bir araçtan başka bir şey olmayan bu hukuk enstrümanı, çeşitli hukuk alanlarında dogmatik olarak somutlaştırılmıştır: Ceza hukukunda, güvenlik hukukunda, iş hukukunda, tüketiciyi koruma hukukunda, rekabet hukukunda, düzenleyici işlemler hukukunda. Temel şema her zaman aynıdır: Devlet⁸⁹ (yasa koyucu, yürütme ve yargı bölümlenmesinde) menfaat çatışmalarını adil bir dengeye oturtmak için diğerinin hukuksal olarak korunan pozisyonuna müdahale eder.⁹⁰ 'Yaşam alanlarında' dogmatik olarak daha fazla düşünmek ve daha sonra her durumda bu yaşam alanlarını medeni-ceza-kamu hukuk(u) kapsamında analitik olarak menfaat üçgenine göre analiz etmek en azından ilkesel olarak Alman hukukunun 'sütunlu yapısını' aşmak için uygun bir yaklaşım olabilir.

Dogmatik hukuki menfaatler üçgeni

⁸⁹ Ya da ilgili özgülenmiş yeterliliklere uygun olan başka bir egemen.

⁹⁰ Somut dogmatik görev, ilgili yaşam koşulları için menfaat üçgenini somutlaştırarak açıklamak, menfaat çatışmalarını tanımlamak ve onlarla başa çıkmak için ilgili hukuki, kamusal ve cezai yasal enstrümanları açığa çıkarmaktır.

IV. Hukuk Teorisi: Görev Olarak Hukuk Kritiği

Bağımsız bir hukuk-bilimsel branş olarak 'hukuk kritiği' şimdiye değin var olmuş değildir. Söz konusu –bu zamana kadar kendi konu alanında belirsiz kalan- 'hukuk teorisi' çatısı altında bir ev bulunabilirdi. Karşılık olarak, tercihen hukuk dogmatığıne iliştilmiş alan daha önce genel norm öğretisi ya da metodoloji öğretisi gibi hukuk teorisi içinde de kategorize edilebilirdi. Hukuk politikasına ilişkin uygulamanın ve dogmatik formülasyonun hukuk felsefesi bağlamında temellendirilmiş maddi standartlarının gerçekten adil olup olmadıklarına dair eleştirel denetleme fonksiyonu, hukuk teorisinin alt kümesi olarak hukuk kritiğinin işi olurdu.

1. Eşlik Eden Eleştirel Analiz

Buna her şeyden önce, mevcut zorluklarla baş etmek için her bir önerinin ve konseptin eşlik eden analizi dahildir. Eşlik edici bir hukuk kritiğinin görevi hukuk felsefesine ilişkin program temelinde hukuk politikası için kavramsal temelleri formüle etmektir. Özel bir dikkat, çelişme özgürlüğü anlamında hukuk düzeninin birliğinin optimizasyonunun üzerinde olmalıdır.⁹¹ Hukuk düzenindeki kaçınılabilir çelişkiler insanların hukuk duygusunda iyi bir intiba

⁹¹ Tutarlılık şartı, bilimsel iddialara ilişkin her bir teorinin oluşumunun yalnızca bir unsuru değildir, aynı zamanda anayasal literatürde çoğunlukla hukukun işlevselliğinin bir koşulu olarak kabul edilir; bkz. H.A. Wolff, *Ungeschriebenes Verfassungsrecht unter dem Grundgesetz*, Tübingen 2000, S.190. P. Kirchhof, *Unterschiedliche Rechtswidrigkeiten in einer einheitlichen Rechtsordnung*, Heidelberg 1978, S. 8: 'Hukuk düzeninin birleştirici ve barışçıl gücü daha çok sadece onun birel ifadelerinin tutarsızlık özgürlüğünü korur. Tutarlılık bir hukuk sisteminin temelidir.'; H. D. Jarass, *Die Widerspruchsfreiheit der Rechtsordnung als verfassungsrechtliche Vorgabe*, AöR 126 (2001), S. 588. Hukuk düzeninin sistem adaletine ait postulat benzer bir yöne gider: F.-J. Peine, *Systemgerechtigkeit*, Baden-Baden 1985, S. 24 ff.; C. Degenhart, *System-*

bırakmaz ve adalet düzeni olarak hukuk düzenini ağır stres testleriyle karşı karşıya bırakır. Elbette kompleks bir hukuk düzeninde çelişkiler ve tutarsızlıklar asla bütünüyle dışlanamaz. Tam da bu sebeple kritik analize ihtiyaç vardır.⁹² Bu şartlar altında 'hukuk kritiği' hukuk biliminin görevi⁹³ olmalıdır.

2. İdeoloji Kritiği

Ek olarak, hukuk politikasına karşı hukuk teorisinin bir çeşit velilik fonksiyonu olmalıdır. Bu görev, *condicio humana*'yı haklı göstermeyecek tek taraflılıkları ve ideolojik gereksiz aşırı eylemleri adlandırmak ya da bunların abartılmış olduğuna dikkati çekmek ve kritik etmek görevidir. Bu fonksiyon birkaç örnekle resmedilebilir:

- Belli bir 'abartma potansiyeli' insanın kendi kaderini tayin etme ilkesine dayanır. Kendini belirlemek ve ortaya çıkarmak insanın doğasındandır. Bununla birlikte, rasyonel kendi kendini belirleme her şey demek değildir, bunda bazen de irrasyonel içselliğin boyutları da gizlidir. Rasyonel özerklik, birçok insanın itici güçlerinden biridir sadece, bazen ötenazi hakkındaki tartışmalarda olduğu gibi abartılmamalı veya mutlaklaştırılmamalıdır. Aktif ötenazi veya (hukuka uygun olarak) ticari intihar refakatinin kendi kendini belirleme paradigmasına dayalı onayı adil bir hukuk düzeninin gereğine uygun olmayabilir. Aktif ötenazinin veya (hukuka uygun olarak) ticari intihar refakatinin kendi kendini belirleme paradigmasına dayalı temellendirilmiş onayı adil bir hukuk düzeninin gereğine uygun olmayabilir.⁹⁴
- Aynısı son zamanlarda yoğun biçimde tartışılan 'hukukun ekonomik teorisi' olarak adlandırılan şey için de geçerlidir.⁹⁵ Burada da sadece *homo oeconomicus* figürüne dayanmak ve hukuk ilişkisinde ferdin ekonomik başarıya yönelik rasyonel eylemine odaklanmak her zaman yeterli değildir. Aksine insanın 'içselliği'ni, irrasyonelliklerini, tercihlerini kontrol edici duygularını vb. gereğince hesaba katan davranış psikolojisinin bulguları çoğu kez dikkate alınmalıdır.⁹⁶

gerechtigkeit und Selbstbindung des Gesetzgebers als Verfassungspostulat, München 1976; C. Bumke, *Relative Rechtswidrigkeit*, Tübingen 2004.

⁹² Hukuk kritiğinin farklı şekilleri üzerinde yukarıda bkz. 39 no'lu dipnot.

⁹³ Aynı şey hukukun uygulaması için de geçerlidir. İcrailiğe rağmen uymamanın, icra edilmemenin veya eşitsiz infazının kabul gören yıkıcı bir etkisi olabilir. Bu bağlamda, her hukuk düzeninin uygulamasının açık yanları aydınlatılmalıdır. Burada hukuk psikolojisinin (ihmal edilen) sonuçları söz konusudur; ayrıca bkz dipnot 25

⁹⁴ Tartışmalar için bkz. m.w.N. J.F. Lindner, *Grundrechtsfragen aktiver Sterbehilfe*, JZ 2006, S. 373.

⁹⁵ Lindner, *Ökonomische Theorie des Öffentlichen Rechts* (dipnot 27).

⁹⁶ Eidenmüller, *homo oeconomicus* (dipnot 25).

- Üçüncü örnek, son zamanlarda insanın irade özgürlüğünün nörobiyolojik bakış açısıyla fiksiyon olduğu, bu yüzden de yeni bir insan tasarımına ihtiyaç olduğu görüşünün temsil edildiği beyin araştırmalarıdır.⁹⁷ Bu tür tezler (hukuk kritiği olarak) hukuk teorisi tarafından hukuk düzeninin vargıları içinde esaslı biçimde araştırılmalıdır. Bu tezler – doğa bilimleri açısından- doğru olsalar bile, bunların insanın normatif tanımına dayandırılmasının gerekip gerekmediği ya da hiç de gerekemeyeceği sorusu sorulmalıdır. Doğa bilimlerine ilişkin tezlerin sosyal-normatif iddiasına rölatif yaklaşmak hukuk kritiğinin büyük ölçüde görevidir. Nörobilimsel bulgular insanın özgür iradesini sorgulasa bile, normatif olarak ona tutunulabilir ve bu gereklidir. O, *condicio humana*'nın (en azından hissedilen) bir parçasıdır.
- Doğa bilimlerinin bulgularının normatif alakalarının sorgulanmasında ve incelenmesinde zaman zaman iddia edildiği gibi⁹⁸ orta çağ hukuk kültürüne bir geri dönüş olmayıp, aksine tamamen salt doğa bilimlerinin koşulluluğu ve tarafsızlığından kurtarılmış, kültürel ve normatif olarak yetişmiş doğru olduğu sanılan kanaatlerin korunması teşebbüsüdür bu.
- Hukukun idealleştirilmesinin bir başka ifadesi de hukukun her çatışmaya hukuksal olarak karar verebilmesi ve her çatışma için bir çözüm önerebilmesi gerektiği yönündeki genel iddiadır. Hukukun bu türden her şey üzerindeki egemenliği iddiası çatışma durumlarının ezici çoğunluğunda etkili olsa da, bir hukuki değer sadece diğerinin hukuki değerinin altında korunabildiği eşdeğer hukuki değerlerin trajik çatışmalarında işlememektedir. Tamamen dolu bir yolcu uçağının uçağı kaçırınlar tarafından tamamen dolu bir futbol stadyumuna düşürülecek olmasında uçağın düşürülmesi örneği bunun için paradigmatdır. Bu trajik çatışmaların çözümü için ne etik ne de hukuk doğru bir çözümü elinde bulundurmamaktadır. Hukuk düzenleme yapmaktan uzak durmalı, hukuki (değer) içermeyen alanlara tahammül etmelidir.⁹⁹

H. Görünüm: Özerk ve Disiplinlerarası

Hukuk biliminin (normatif) bir adalet bilimi olarak bilimler konçertosunda kendi özerkliğini koruma şansı vardır. Kendi spesifik normatif görevinin farkında olduğu (ve öyle de kalırsa) ve

⁹⁷ W. Singer, *Verschaltungen legen uns fest: Wir sollten aufhören, von Freiheit zu sprechen*, C. Geyer (Hrsg.), *Hirnforschung und Willensfreiheit*, Frankfurt a.M. 2004, S. 30.

⁹⁸ S. H.A. Wolff, *Die Willensfreiheit und die Grundrechte*, JZ 2006, S. 929.

⁹⁹ Lindner, *Rechtswertungsfreier Raum* (dipnot 70); ders., *Tragische Konflikte*, FAZ v. 15.10.2004, S. 8.

iletişim kurduğu taktirde diğer disiplinler tarafından gözetilecek, ciddiye alınacaktır.¹⁰⁰ Diğer disiplinlere yönelik terminolojik bir sokulma özellikle zayıflatıcı bir etkiye sahiptir. Hukuk kendi iddiasını ileri sürmelidir. Bu amaçla, hukuk-, adil bir sosyal düzen için normatif standartların elde edilmesine yönelik yöntemleri formüle etmesi, içeriğini temellendirmesi, onun gerçekleştirilmesinin dogmatik uygulaması ve eleştirel yansıması üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu konuda –bir önceki iddiaya rağmen- yalnız da değildir, aksine diğer bilimlerin bulgularına yaslanmaktadır. Sosyolojinin, psikolojinin ve iktisadi bilimlerin bulgularının spesifik etkisinin ve kontrol potansiyelinin doğru olarak benimsenen hukuk normları için geliştir(ebil)ip geliştir(ile)mediklerinin hukuk bilimi tarafından ve demokratik açıdan meşrulaştırılmış normatif yasa koyucu tarafından eleştirel bir şekilde yansıtılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için bu bilimlerin bulgularına özellikle ihtiyaç vardır. Meşhur bir sözün dönüştürülmüş haliyle söylenirse: Adaletsiz hukuk bilimi kör, etkinliği olmaksızın adil hukuk boştur. Birincisi için, hukukun önemli bir meşruiyet iddiası vardır; ikincisi için ise, aynı zamanda diğer bilimlerin bulgularına da atıfta bulunmaktadır. Bu şekilde temellendirilmiş disiplinlerarası bir yaklaşımda hukuk biliminin araştırmasını ve gelişmesini sürdürmede önemli bir potansiyeli vardır –Adil, insancıl bir düzen hayrına.

ORCID ID

Mustafa BAŞAR

<https://orcid.org/0000-0003-4828-3241>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

¹⁰⁰ Bkz. P.-A. Alt, Mehr Disziplin wagen, SZ v. 21.10.2010, S. 13: 'Differenz entsteht durch Identität'; çevirenin notu: 'Fark aidiyet yoluyla meydana çıkar'.

Hannah Arendt'te Görünümler Alanı Olarak Kamusal Alan ve Genişletilmiş Zihin

Nermin URGANCI¹

¹Ph.D. Candidate, Dokuz Eylul University, Department of Philosophy

Özet

Bu çalışma modern devletin getirmiş olduğu haklar ve hukuk sisteminin verdiği hiçbir sözü yerine getirememesini, derinleşen anlam kaybının yanında, yargının iflas etmesini, kamunun duyusunun bu doğrultuda körelmesi gibi pek çok şeyin yarattığı kriz durumunda insanlığın geldiği son noktayı göstermeyi ve her ne durumda olursa olsun insanlığa onurunu tekrardan kazandırmayı; dahası Hannah Arendt'le (1905-1975) bir farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Bir varolan olarak insanın, özel ve kamusal alan arasındaki sınırın eridiği yerde durması, ona estetik bir yeti kazandıran siyasallaşma durumunun bu doğrultuda nasıl yok olduğu çalışma boyunca incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsanlık, Hukuksal Kriz, Kamusal Alan, Hannah Arendt.

Public Space as Space of Appearances in Hannah Arendt and the Extended Mind

Abstract

This study aims at showing the final point that humanity arrived in the crises created by circumstances such as the failure of the rights and legal system that are brought by modern state to fulfil any promises it made, the deepening loss of meaning, the bankruptcy of the judiciary, as well as the dulling of the public's sense in this direction. It desires to bring humanity its dignity, and moreover to raise awareness with Hannah Arendt (1905-1975). It will examine humanity's stand at the boundary between public and private melts, and in this direction, the disappearance of its politicization, which gives it an aesthetic ability.

Keywords: Humanity, Legal Crisis, Public Space, Hannah Arendt.

Corresponding Author	Nermin URGANCI Dokuz Eylöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, İzmir, Türkiye
E-mail	develi160@gmail.com
Manuscript received	August 15, 2019
Revised manuscript accepted	December 3, 2019

Hannah Arendt'te Görünümler Alanı Olarak Kamusal Alan ve Genişletilmiş Zihin

Giriş

Ya bu iş kendiliğinden olur, ya da biz bu işe baş koyarız.

(Geçmişle Gelecek Arasında-205)

Antik dönemlerden Platon ve Aristoteles'in bıraktığı mirası günümüze taşıyan, her daim idealist olmaktan uzak kalmış ve gerçekleri insanın suratına bir tokat gibi vurmaya devam eden Hannah Arendt, (1905-1975) tımarhaneye dönen dünyadan çıkış yolunu aramakla, neler yapılması gerektiğini bir reçete gibi okuyucularına sunar. Siyaset, toplum ve ahlak felsefesi bağlamında insanlık durumunu ve hukukun geldiği son noktayı bir siyaset bilimcisinin gözünden anlatır. Hâlihazırda içinde yaşadığımız dünya, sahici anlamda eylemde bulunmaya, özgürlüğe ulaşmaya pek fazla imkân vermiyor. "Gelecek ise, tüm beklentilerin aksine, daha az umut vadetmekte gibidir" (Arendt, 2019, s. 258). Modern devletin getirmiş olduğu haklar ve hukuk sistemi söz verdiği hiçbir şeyi yerine getirememiştir. Derinleşen anlam kaybının yanında, yargının iflas etmesiyle kamunun duyusu körelmiştir. İnsanların bir araya gelmesini sağlayan siyasi mekânlar, devlet eliyle yersiz yurtsuz hale getirilmiştir. Dolayısıyla, genişletilmiş bir zihniyetten çok, tek yanlı bakabilen, aynı düşünen insanlar yaratmıştır. Böylelikle bizden önce ve bizden sonra insanlara ev sahipliği yapan bu ortak alan, modern hukukun özelliği olan temsili demokrasi sayesinde tehdit edilmektedir. "Yargılamanın çetrefilliğini ve modern toplumdaki bazı eğilimleri yargı yetisinin işleyişini zorlaştırdığını fark etmesi, bu çalışmayla mümkün olmuştur" (Arendt, 2019, s. 171). Özgürlük büyük bir suikastla ortadan kaldırılmıştır. Sadece *benin* özgürlüğü temele alınmıştır. Oysa hukukun temeli ve toplumun varlık nedeni; hem *benin* hem de *diğerlerinin* özgürlüğünü koruyabilmektir. Eğer hukuk bu misyonunu gerçekleştirilmede sorun yaşıyorsa, verilen sözün geçersiz kılındığını söyleyebiliriz. Formel hukuk sisteminin her alana sahip olma hırsı bir yandan her şeyi siyasallaştırırken diğer yandan tüm bedenleri eyleyen olarak bu oyuna dâhil etmiştir. İnsanların öyle ya da böyle siyasete dâhil olmaları veya katılmak zorunda kalmaları herkesi bu suçun bir parçası yapmıştır. Mevcut durumu yerinden etmeye niyetlenen Arendt, bu ortaklığı birbirine entegre etmektedir. Zoë ve bios'u ayırmanın imkânsızlaştığı bu dönemde Arendt, tek çıkış yolunun, insanın sadece kamusal alanda var olduğu halinden başlamak gerektiğini söyler. Modern toplumun insanları

özgür bir birey olarak değil de özgürlük hali içinde göstermesi insanı siyasetten, eylemden, ahlaktan ve özellikle toplum içinde varolmadan uzak kılmıştır. “Özgürlük problemi siyaset sorunu açısından hayati önemi haizdir ve hiçbir siyaset teorisi bu problemin felsefeyi içinde yolunu kaybedeceği karanlık bir ormana sürüklemesi karşısında uzun süre ilgisiz kalmaz” ifadesiyle olduğu gibi; Arendt de aynı ilgi ve alaka ile polisin insana ve insanın polise olan yabancılaşmasını aşmanın yolunu, bizzat insanın eylemlerinde nasıl bulunacağını odak noktası yapmıştır (Arendt, 1996, s. 197). Özel alan ve kamusal alan arasında yaşanan bu ayrım, insanı hem kendine hem de çevresine yabancı hale getirmiştir. Ortak dünyayı mümkün kılan aynılık yitirildiği zaman gerçeklik nasıl elimizden kayıyorsa, farklılık yitirildiğinde de aynısı olur. O halde bu araştırma boyunca muhatap olacağımız şey; “zamana hangi koşullar altında evet diyebileceğimiz” ve bu yabancılaşmayı nasıl açacağımızdır (Arendt, 2019, s. 261). Ancak bu sayede geçmişin izlerini silmeden geleceğe dönük bakabilmemizin imkânı doğacaktır.

Öyleyse şimdi, siyasal insanın bu son derece ilginç ama hep ihmal edilmiş yetisini anlamaya yönelik bir çabanın, dünyayı ve insani özgürlüğü sahiplenmeyi vaat eden çok daha iddialı bir felsefi incelemeye nasıl evrildiğini görmek için, yargılama düşüncesinin Arendt’in eserlerindeki gelişimini adım adım gözden geçirelim (Arendt, 2019, s. 167).

Immanuel Kant (1724-1804)’ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi’nin* (1790) teorik ve pratik felsefe arasında köprü vazifesi görerek insana dair tüm geçmişi ve mümkün geleceği barındırması ve şimdiye hitap etmesi gibi, Arendt de ne geçmişte ne de gelecektedir. Her iki yönün felsefesini ve insanlık durumunu şart koşan Arendt, şimdikiyi anlatıp, geleceğe adım atmaktadır. Bu yüzden hayati öneme sahip bu düşünür, şimdinin filozofu diyebiliriz. Yaşadığı dünyaya, kılavuzluk etmeyi bir sorumluluk haline getiren bu filozof, tüm hayatını tıpkı Kant gibi insanın yetilerinin gelişimine adanmıştır. Çünkü bütün mesele, yetilerin gelişimi ya da kısırlaşmasından doğmaktadır. Ancak arada birkaç büyük fark vardır. Bunlardan ilki; “akıl tarafından çevrelenmiş insan, toplumda yaşayabilmek için bilim ve sanatlar aracılığıyla kendindeki yetenekleri geliştirmek için daima çabalamalı, aydınlatmalı ve ahlaki olarak kendisini denetlemelidir” (Kant, 2006, s. 53). Kant’ın aksine Arendt için tüm bu çabalar insanlık adına yetersizdir. Bu yetilerin gelişimi sadece olanak halindedir. İkinci olarak; Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi* yapıtında öncelikle tikellerle ilgilenmektedir. Her bir öznen hareketle bir genelleşmeye gidilebilmesinin yolu varken, beğenin otonom özelliğinin daima altına çizer.

Toplum-dışı toplumsallık, insanlar için geçerli olacak evrensel yasayı, insan olmanın temel özelliklerine yerleştirir, çünkü insan kendi otonomisini korumaya, diğerleriyle

birlikte düşünmeye, kapasitelerini geliştirmeye doğal bir eğilim gösterir. Bu doğal eğilim, insanlar arasında bir anlaşma sağlanacağına işaret eden, otonomi de titizlikle bu aşamada korunmaktadır (Kant, 2006, s. 52).

Aynı zamanda, “kamunun veya arkadaşlarının yargısı yüzünden kendi şiirinin güzel olduğu kanısından vazgeçmeyen genç şair”i de hatırlamakta fayda vardır (Arendt, 2019, s. 24). Oysa Arendt için özgürlüğün, toplumun, siyasal olanın ilk yönelimi kamusal alandır. İnsanı insan yapan söz, eylem gibi özellikler bir diğerinin sınaması olmadan hiçbir anlama sahip değildir. Bu insan artık zōon politikon olarak karşımıza çıkmaktadır. Arendt’e göre özel alanın bir özelliği olmaktan çıkarılan bu nitelik, insanın doğumu veya yeni başlangıcıyla, *insan budur* dediğimiz şeyi söylemeden önce ona layık görülmüştür. Dahası insan doğar doğmaz, kamuya ait kılınmıştır. Bu yüzden Arendt, insanın eyleme yetisi [a capacity to act], özgürlük, yabancılaşma, hak gibi temel sorunların çözümü için ilk ölçütlerden görürken, bunun özel alanda gerçekleşmesi söz konusu dahi değildir. Bir diğer fark ise; Kant’ın aksine zihin yetilerine ilişkin tüm incelemelerini tamamlayamamıştır. *Düşünme* [thinking] ve *İsteme* [willing] hakkındaki yazıları tamamlanırken 1979 yılında başladığı ve sadece bir paragraf yazabildiği *Yargılama* [judging] eksik kalmıştır. Oysa Arendt için siyaset felsefesinin özü yargılamadır. Bu yüzden okurları olarak onu ve felsefesini daha iyi anlamak için bizler de bu konuya ilişkin Arendt’in eksik kalan yapıtını tamamlayabilmek adına yargılamayı anlamalı diğer yönüyle içine düşmüş olduğumuz bataklıktan çıkabilmenin yollarını aramalıyız. Biliyoruz ki; “herkesle anlaşmaya talibiz, çünkü herkesle paylaştığımız ortak bir zemin var” (Arendt, 2019, s. 228). O halde bu alandan nasıl uzaklaştıysak benzer şekilde buraya geri dönme yollarını arama durumu tümüyle insana aittir. Böylece ilk olarak yapacağımız şey; yetilerin ortaya çıkarılması ve ardından özel alan ve kamusal alan arasında çıkan krizi sorgulayarak;

tüketimin içine çekilmiş insan dünyası için herhangi bir sorumluluk alamayacak ya da kendi siyasi kapasitelerini anlayamayacak insanlardan kurulu bir toplumda uygulanmaktadır. Düşünce yoksunluğu [...] zamanımızın belirleyici niteliklerindedir ve Arendt’in sesli düşünmekle amaçladığı şey, başkalarını düşünmeye teşvik etmektir (Arendt, 2000, s 19).

Bu sesli düşünme etkinliği her bir insan için değil de tüm insanların ortak zeminine gönderme yapmaktadır. Modern toplumda teknolojinin gelişimiyle birlikte insanın bir başkasına ihtiyaç duymama arzusu onu tek başına bir varlık haline getirmiştir. Özel alanın bu

yükselişi, hafızasını yitirmiş bedenlerle, aynı şeylerden hoşlanan, benzer şeyleri düşünen insanların peş peşe gelmesine neden olmuştur.

Arendt'in deyişiyle "selfless", yani kolektif çıkarlarının yanında kendi öz çıkarlarına dahi tüm ilgisini yitirmiş, kendi yaşamının değersizliğine ve "feda edilebilirliğine" inanan, dünyasızlaşan kitle insanına totaliter hareketler içinde, kendi evinde ve güvende hissedebileceği tutarlı bir "kurgusal dünyada" yaşama vadi sunmuşlardır (Türker, 2004, s 124).

İnsanın bu tek boyutlu hali, Arendt'e göre siyasi veya toplumsal problemler için hiçbir çözüm sunmaz. Oysa Arendt için insanın en hayati gereksinimi diğerleriyle birlikte olduğu bir kamusal alandır. İçinden çekip çıkarıldığımız ve tekrar geri dönmek zorunda olduğumuz bu yer, öznelleşme tehlikesine karşı korunmalıdır. Eğer yeryüzünde sadece bir insanın değil de insanların yaşadığını düşünürsek, birlikte var olmamızı sağlayan kamusal alanın neden bu kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. "Hiçbir insan hayatı, [...] başka insanların bulunmasına doğrudan ya da dolaylı olarak tanıklık eden bir dünya olmadan varolamaz" (Arendt, 2000, s. 57). Bu yüzden öznelleşmeden çok kamusal alanın korunmasını talep eden Arendt, tikeli ve tikel olması bakımından doğrudan onu ele alan Kant'tan ayrılmaktadır. Bir diğer yönden ise Kant'ın estetik teorisindeki transendental olanı aşarak kendi siyaset felsefesini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Özellikle üçüncü Kritik'te yer alan *iletilebilirlik* ve *toplumsallaşabilirlik* Arendt için siyaset felsefenin temelini hazırlayarak her daim monolojik olana değil diyaloga önem verdiğini gösterir. "Hayattaki amacı, olup biteni izlemek ve bütün bunların ne anlama geldiği üzerine düşünmek olan bir seyirci olarak Arendt" insanların herhangi bir otoritenin baskısı altına girmeden kendi başına yargıda bulunabilmelerinin yolunu açarak, sonsuz bir diyalog talep eder (Arendt, 2019, s 27). Oysaki totaliter rejimler geleceklerini garanti altına almak için kamusal alanı yok ederek, kitle toplumu yaratmışlardır. Farklılıkları silerek, mutlak, tek yanlı bakış açısına dayanarak diyalogu yıkıp, kendilerini monoloğa bırakmışlardır. Arendt'e göre tam da bu yüzden gerçeklik diyalojiktir. Dahası *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde dehanın beğeniye tabi olması, seyirci ve sanat yapıtını üreten arasında bir ilişkiye götürmesi Arendt için ilham kaynağı olmuştur. Çünkü eyleyen ve seyirci arasında gerçekleşenler, insanın hem kendisi için hem de diğerleriyle birlikte tutarlı düşünebilmesi anlamına gelir ki bu da diyalojik olanın ta kendisidir. Ne sanatçı tek başınadır ne de izleyici, bu yüzden yargı yetisi Arendt için tüm insanlık deneyimine yayılmakla birlikte siyasal aktörlerin karşılıklı tartışabilmesinin yolunu açmıştır. Arendt burada kendine bir yol çizerek siyasal ve estetik olanı birbirinden ayırır. "Ne kadar iyi

ya da kötü tasarlanmış olurlarsa olsunlar siyasi kurumlar varlıklarının devamı için eyleyen insanlara bağımlıdır. [...] Bir sanat eserinin, onun “yapma”nın bir ürünü olduğunu gösteren özelliği bağımsız varlığıdır” (Arendt, 1996, s. 208). Bu ayrıma göre siyasal için yapılabilir olan şey, “insanlık onurumuzu kazanabilir ve deyim yerindeyse onu modern çağın sahte tanrısı olan Tarih’in elinden kurtarabiliriz” (Arendt, 2019, s. 40). İnsanın eylemlerine bağlı kalmak zorunda olan siyasal yapılanmalar tarihin eskitmelerine karşı başkaldırır. Geçmişe odaklanan bir anlayıştan yenilikler beklemek, yaşanan savaşların olmadığını söylemek kadar gerçekçidir. “Arendt’in amacı bir tarih kitabı yazmak değil, parçalanmış bir geçmişten anlam çıkarmak, ona tanıklık etmek ve bu yolla bugünü anlamaya çalışmaktadır” (Türker, 2004, s. 117). O halde geçmişini irdelemeye, onu hikâyeleştirmeye çalışan tarih kavramından uzaklaşarak yüzümüzü geçmiş ve gelecek arasındaki şimdide olan “sessiz duyu” ya da başka bir deyişle yargılamanın büyüüne çevirebiliriz (Arendt, 2019, s. 38). Yargılama, bize hem geçmişin belleğini hem de geleceğin imkânını bir arada tutabilme imkânı sağlar. Ancak bunun sayesinde insan olmanın ve yeryüzünde bir arada yaşayabilmenin sırrını keşfedebilme olanağı sunulur. Dahası Arendt, kendi siyaset felsefesini oluştururken Kant’ın yargıya ilişkin düşüncelerinden ve onun Fransız Devrimine dair çıkan haberleri kaçırmadan okuduğunu ve bunu temaşaya dayalı bir hoşlanmanın yarattığı seyirci edasıyla yapmasından derinlikle etkilenmiştir. Arendt’e ilham veren bu etkin olmayan haz, siyaset felsefesinde yargılama, özgürlük, eylem ve sorumluluk fikrini bir arada yürütmesine olanak tanımıştır. Aynı zamanda her iki düşünür için şunu söyleyebiliriz ki, aklın skandalları (otorite, din, gelenek) daima onlar için hep ayak bağı olmuştur, çünkü biliyoruz ki geçmişe takılı kalmak, insanlığı korku ve umut bağlarıyla bir araya getirme, açılan hiçbir yaraya deva olmamaktadır. Bize bahşedilen akılla yaşamak zorundaysak o halde bunu doğru biçimde kullanmayı öğrenmemiz gerekiyor. Arendt’e göre insan, bu durumdan yine zihinsel yetileri sayesinde çıkmayı başarabilecektir. İnsanın zihinsel yetileri ve toplumsal yaşamı arasında dengeyi sağlayacak olan yargılama, Arendt’e göre diğer insanlar için de tarafsız bir iletilebilme özelliği oluşturacaktır, çünkü insanın siyasi, ahlaki ve toplumsal olayları doğru değerlendirememesi, ötekiyle iletişim kurmasını zorlaştıracaktır. Ancak ne zaman ki doğru bir yargılama olur işte o vakit, zōon politikon bir varlık olarak *insan*, söz söyleme ve eyleme geçebilme hakkına sahiptir diyebiliriz. Arendt’e göre “düşüncelerimizi iletmiş ve kendi düşüncelerini bizlere ileten başkalarıyla bir arada düşünmediğimiz takdirde nasıl ve ne denli doğru düşünebiliriz ki! [Böyle bir düşünme tarzı Arendt’e göre mümkün gözükmemektedir, çünkü bu durum diyalojizmden çıkan ortak aklın yıkımına neden olur.

Ayrıca Arendt,] insanı, kendi düşüncelerinden kamusal olarak iletme özgürlüğünden yoksun bırakan dışsal gücün” varlığına işaret eder (Arendt, 2019, s. 91). O halde düşünme yetisini engelleyen bu insanlık durumunda yapmamız gereken şey, söylediğimiz sözün hesabını verebilmek için tarafsız bir yargılamayı gerçekleştirmemizin gerektiğidir. Arendt’e göre insan hem bilimin gelişimiyle her yönü kontrol altına alınarak siyasallaşırken hem de insanın kendisi doğrudan siyasetin varlık nedenini oluşturmaktadır. “Yaşamın bütün alanlarını siyasetin isteklerine tabi kılma iddiası ve sivil hakları, hepsinden önce özel yaşamın gizliliği ile siyaseten özgür olma hakkını tanımamaktaki ısrarlı tavrı totalitarizmin doğuşu” ile birlikte, Arendt yine buradan çıkışı, özgürlükle siyaseti bağdaştırmanın, onun içinden kendimize yollar aramanın imkânını göstermeye çalışır (Arendt, 1996, s 202). Böylelikle sorgulamak, yargılamak hatta insan olmak dahi şimdiden siyasal bir özellik taşımaktadır. Yeni bir aydınlanmanın yaşanacağı umudunu koruduğumuz bu yüzyılda yargımızı, her türlü önyargılardan arındırarak zihnimizin gelişimiyle birlikte bir diğerinin yerine kendimizi koyarak bir arada düşünebilme becerisi elde ederiz. Arendt’in 1963’te *New Yorker*’da yayımlanan ve kitaplaştırılan dava raporu *Kötülüğün Sıradanlığı*’nda (1963) asıl derdinin Eichmann’ın avukatlığını yapmak değil yargılama yeteneğini yitirmiş, ön yargılarından özgürleşemeyen ve özel çıkarlarının kurbanı olan bir Alman subayını göz önüne sermekti. Düşünce yoksunu bu subay, imgelemine zarar vererek diğer herkesle olan bağını, başka bir deyişle insanlıkla, dünyayla olan bağını koparmıştır. Üstlerinin verdiği emirleri düşünmeden yerine getiren bu sıradanlık, nasıl eyleyeceğini dahi unutmamasına neden olmuştur. Diğer bir deyişle Eichmann, aklın skandallarına yenik düşmüştür. Oysa ideal olanın yeryüzündeki herkesle bağını kurmak olan Arendt’e göre bu özel bağ insanın bir yandan yargılama yeteneğini objektif hale getirirken, diğer yandan zihnini genişleterek, olaylara Kant edasıyla tribüne oturan bir seyirci gibi bakabilme fırsatı sunar. Bir Yahudi olarak kampta “öznelerin iradesi yerine kesin bir homojenliğe indirgenmiş “biz”in fetişi”nin dışında kalan Arendt gibi Eichmann da aynı insanlık dışı durumun yargılandığı davanın kurbanı olarak yaşamıştır (Balibar, 2014, s. 96).

İnsani meseleler üzerine düşünmemizi, en önemlisi bir arada düşünebilmemizi sağlayan şey Kant’ın deyimiyle *Dünya Yurttaşı*, Arendt’e göre ise bir *Dünya Seyircisi* (Alm. Weltbetrachter) olmaktan geçmektedir. Arendt, bu dünya seyircisinin yalnızca kamusal alanda olabileceğinin imkânının daima altını çizerek, ona ait düşünme tarzının ise kamusal alan için kozmopolit bir varoluş sağlayacağını söyler. Bu varoluş imkânına sahip her siyasi varlık ise ahlaki karakteri belirleyecektir. Arendt’e göre dünya seyircisi olabilmenin ilk koşulu özgür

olmaktır, çünkü özgürlük olmazsa ne siyasi bir devlet yapılanmasından, ne toplumun ahlaki karakterinden ne de kamusal alanın varlığından veya toplumsal olayları daha tarafsız değerlendirebilme yetisinden söz edebiliriz.

İnsan yapısı, dünyanın [...] eylemde bulunmak ve konuşmak için bir sahne haline gelmediği yerlerde, özgürlükte dünyevi bir gerçekliğe sahip olamaz. Siyaseten temin edilmiş bir kamu alanı olmadan özgürlük, kendisini görünür hale getirecek dünyevi bir mekândan yoksundur. [...] Bu nedenle özgürlüğün olabilmesi için özgür olmanın, özgür olabilmek için ise özgürleşmenin olması gerekir. (Arendt, 1996, s 201-202).

Böylelikle Arendt'te siyasal ve özgür olanı birbirinden ayırmak imkânsız görünmektedir. Özgürlük, siyasetin varoluş nedeni olduğu için dünya seyircisinin veya doğrudan insan olabilmek özgür olmakla eş değer tutulmuştur. Özgürlüğü elinden alınmış birisinin, kamuya çıkması, söz söylemesi, siyasete katılması ne kadar olanak dışıysa aynı şekilde insan olması da bir o kadar zordur. Arendt, özgür olmadan insan olmanın zorluğunu, seyirci ve aktör arasındaki yargılamanın önemi üzerinden anlatmaya çalışır. "Seyirci, [...] doğanın aktörden gizlenen planını algılayabilir. Böylece elimizde bir yanda seyirci ve gösteri, diğer yanda da aktörler ve bütün tikel olaylar, olumsal, tesadüfi hadiseler vardır" (Arendt, 2019, s 108). Seyirci, aktörün her bir tikel olay karşısında düştüğü yanlı olma durumuna düşmeden tarafsızlığını sergileyebilir. Bu özellik seyircinin, iyi – kötü olayları daha doğru değerlendirmesine neden olurken, aktörün doğru olaylardan dahi yanlış çıkarımlar yapmasına yol açacaktır. Aynı zamanda eylemin sorumluluğu hiçbir zaman kendisinde olmayacaktır, bu durumda onu hep bir başkasına devredecektir. Doğanın gizli planını, oyunun içinde olan aktör, ne yaparsa yapsın sahnenin önünden ne kendisinin ne de diğer oyuncuların nasıl görüldüğünü fark edemeyecektir. Bunu yalnızca seyirci koltuğunda oturan kişiler sağlayabilir. Kalıcı bir barışı arzuluyorsak ve bunun için mücadele göstermeyi kendimize bir sorumluluk biliyorsak, sahneden inip, seyirci pozisyonuna geçmenin zamanı geldi geçiyor. Tam da burada Arendt'in Eichmann davasında kötülüğün sıradanlığı diye bahsettiği şeyin kaynaklarını bulabiliriz. Nazi planının her aşamasında bulunmuş olan birisinin düşünme, isteme, yargılama gibi zihinsel yaşamına ilişkin tüm yetilerinin sağlıklı işleyebilmesini bekleyemeyiz, çünkü Eichmann, *Kavgam* (1925)'ı bir kere dahi okumamış, Parti programlarına katılmamış olsa da, ölüm kamplara gönderilen vagonların hiçbirini sorgulamamıştı. Başka bir deyişle aktör olmanın verdiği taraflılığını sonuna kadar sürdürmüştü. "Eichmann'ın kendisinin yargıda bulunma

sorumluluğundan ısrarla kaçınmasını –ki bu onun “akla direnen” sıradanlığının yol açtığı bir kötülüktür” (Arendt, 2019, s. 172). Yanlış alınan kararların hep yanlış sonuçlar doğurduğu gibi Eichmann da yaşananlara seyirci olmayı başaramamış, yargıda bulunmayı reddeden, imgelemden yoksun, diğerlerinin fikirlerini dikkate almaktan aciz, kendi bencilliğine düşen bir canavar olarak bu yolda hukukun kurbanı olmuştur. Bir başka deyişle, kamusal alanda bir fırsat sayılan diyalojizmden uzak olan Eichmann, bize “tek tek insanların ahlaki sorumluluğu açısından bir yargıya varılamayacağı konusunda yaygın ve bariz” bir fikir verir. “İşin en üzücü ve ironik yanı, Eichmann’ın işlediği korkunç suçlara imkân veren şeyin tam da yargı yetisindeki körelme olmasıdır” (Arendt, 2019, s. 175). Modern hukuk sisteminin pozitif yasalarla iş görmesi, kendini tüm diğer alanların üzerinde eşsiz ve kesin tayin etmesi, insanlıkla hiçbir ilişkisinin kalmadığını gösterir. Hukukun özü olan özgürlük veya kozmopolit demokrasi umudu, her fırsatta formal korkuluklara takılarak insanlık dışı olaylarla sonuçlanmıştır. Hukukun geldiği noktada dünyaya bakış düşüncesi, tıpkı sahnedeki oyuncuların kendi gözlerinden birbirlerine bakışlarına dönüşmüştür. Yasanın pozitifliğinin akla uygunluğu tartışılmadan ceza sistemleri oç alma üzerine kurulmuştur. Toplumsal çekim merkezinin özü olan özgürlük ise bu uğurda ilk feda edilen kurbandır. Ahlak ise şimdiden istenmeyenler listesine alınmıştır. Arendt burada bize seyircinin önemini vurgularken sadece özgür kalabilmenin, ahlaki karakter yansıtabilmenin, kamusal alanı oluşturabilmenin kıymetini değil, aynı zamanda yaşamımız boyunca insan kalabilmenin önemini de gösterir. Böylelikle insanlığa karşı işlediğiniz her suçta yargılama ve düşünme acizliği çekerek aktörün pozisyonuna bir ihtimal düşebiliriz, ancak her ne olursa olsun yargılayan karşısında yaptığımız eylemin utancını hissedebilmeliyiz. Şu çıkarımı yapabiliriz ki, yargı anlaşılması mümkün olmayan olayları anlamlandırmamıza, anlaşılır kılmamıza ve bunu diğerlerine aktarmamıza yardımcı olan kamusal alanın yapı taşıdır. Arendt’e göre zaten siyasetin amacı “olup biteni anlaşılır kılmak” olduğu için burada yargıç olmakla gerçek özgürlük elde edilebilecektir, çünkü şeyi anlamaya çalışmak insanın duygudaşlık bilinci içinde düşünebilmesini sağlar (Arendt, 2019, s. 176). Bu nedenle Arendt’e göre kamusal alana ilişkin seyircinin koyduğu her eylem, iyiyi – kötüden, doğruyu – yanlıştan, güzeli - çirkinden ayırt edebilmenin yolunu açmakla siyasi eylemi bir yönüyle yargılamaya diğer yönüyle estetiğe göndermektedir. İkisi arasında olan bu akrabalık ve “sanat ile siyaseti birbirine bağlayan ortak unsur, her ikisinin de kamusal dünyaya ait fenomenler olmasıdır” (Arendt, 2019, s. 181). Kant için beğeni yargısı, genişletilmiş bir zihin tarafından güzeli ayırt ederken, kendini başka herkesin yerine koyarak düşünen Arendt’e göre de beğeni bir diğer

deyişle seyircinin yargısı, dünyanın nasıl görüneceğini değil, orada kimlerin yan yana geleceğine ilişkin bir kararda bulunduğu için tam anlamıyla siyasi bir yetidir. Seyircinin ilgiden bağımsız olması, katılımcı olmaması, daimi bir anlam keşfine yönelmesi onu otonom bir varlık haline getirirken, kanıları dayatıcı unsur üzerinden oluşan aktör ise bu durumda heteronom olmaya mahkûmdur. “Davranışlarını, aklın iç sesi doğrultusunda değil, seyircilerin kendinden belediklerine göre yönlendirir. Ölçüt seyircidir” (Arendt, 2019, s. 113). Dahası bana öyle görünen şeyler ve benim gözümde değerlendirilen olaylar bir kanı olmaya devam edecektir. Bunu terk edebilmenin yolu tarafsız olarak her insanın, dünya seyircisi olabilmeye yaklaşmasıyla mümkündür. Bu sayede sadece tikel durumlar değil, genele ilişkin bir kanaat oluşturma imkânı da sağlanacaktır. Eichmann’ı yargılayan İsrail Devleti yargı makamında tikele takılmış, genel bir değerlendirmeden uzaktı. Nazileri yargılayacak bir yasaları olmadığı için seçilen her kurbanı bir zamanlar tıpkı kendileri gibi özel çıkarılan yasalarla mahkûm etmişlerdir. “Kudüs duruşması Nazilerin ve işbirlikçilerinin ceza almalarını garantilemek için benzer özel yasaların çıkarıldığı diğer ülkelerde öncül duruşmalar arasındaki benzerliği gölgelemekten başka bir işe yaramadı” (Arendt, 2010, s. 266). Her duruşmanın amacı adaleti sağlamak, sanığa yöneltilen suçlamaları detaylı biçimde düşünmek, karara varmak iken hukukun geldiği son nokta, kazananların sürekli kaybedenleri yargıladığı intikam savaşına dönüşmüştür. Çıkarılan yasalar, geneli olanaklı kılmamıştır. Her bir tikele ilişkin çıkarlar üzerine durulmuştur. Onları tikelden genele götüren örnekleme becerisi kaybedilmiştir. Arendt’e göre örnekleme becerisinin bu yitimi totalitarizm kötülüğünü doğuran etmenlerdendir. Bu durumun yarattığı engeller, hem Nazileri hem de İsrail yargıçlarını mağarada ışığı görmeden sadece yüzlerini bir duvardan diğerine çevirebilen heteronom mahkûmlar yapmıştır. Bu nedenle onlar için mağaranın dışına çıkmak, gördüklerini birbirlerine iletme kadar imkânsız bir hal almıştır. Tıpkı dünyayı seyircisiz bırakan aktörler gibi, ne ince bir beğeniye ne de tarafsız siyasi eyleme sahiptirler.

Doğamız böyle, başka türlü davranamazdık, sonucu değiştirme olanağına sahip değiliz gibi sözler Arendt için kabul edilemezdir. Arendt’in yargılamaya yüklediği bu ontolojik bakış, olayların gidişatını değiştirmek için her zaman fırsat sunar, önemli olan geneli görebilme çabamız ve kamuya dair diğerleriyle birlikte bir yargıya varabilmemizdir. Arendt’e göre karşımızdaki insanların yoldaşlığı olmadan ‘ben yeryüzünde yaşayan bir insanım’ sözünü söyleyebilme hakkına sahip değilimdir. İnsan olduğumu ben değil ancak bana böyle olduğumu söyleyen diğerleri dolayısıyla bilebilirim. “Özgürlük ve eylemde bulunma yetisi gibi bir çifte

ihvan sayesinde ki insanlar kendilerine ait bir gerçekliği kurmaya muktedirlerdir” (Arendt, 1996, s 231). İnsan bu mucizelerle, görölür şeylerin doğrudan etkisi altında kalmadan tarafsız bir seyirciye dönüşür, çünkü Arendt’e göre bu, insanın sınırsız ihtimaller barındırması demektir. Bu dönüşüm Kant’ın deyimiyle *sensus communis* (topluluk duygusu)’i Arendt’e göre ise *kamusal alan* (public sphere)’ı yaratır. İnsanın amacı olan toplumsallaşmak, siyasi olaylar karşısında yargıda bulunabilmeyi, her bir tikelin genelin altında özgürlüklerinin sağlanması ancak zihni genişlemiş bir seyirciyle mümkün olur.

Arendt’e göre insanlık, ancak bu belirlenimler dolayısıyla insan olabilir. Seyircinin sayesinde aktör ile bir araya gelme, başka bir deyişle tikel ile genel olan arasında ortak bir nokta bulma konusunda yargılama temel ölçüttür. Aktör, her ne kadar olayların ortasında kalsa da içinde daima bir seyirci olma durumundan dolayı kamuya ait olacaktır. Seyirci ise zaten kamunun çekim merkezinde bulunmaktadır. “Gerçeklik duygumuz tamamen görünüme, bu nedenle de şeylerin karanlıkta korunmuş varoluşlarından dışarı çıkabilecekleri bir kamusal alanın varlığına bağlı olduğu için, özel ve mahrem yaşamlarımızı aydınlatan alacakaranlık bile gücünü kamu alanının keskin parlaklığından alır” (Arendt, 2000, s. 94). Böylece Arendt’e ilişkin şimdiye kadar yapmış olduğumuz yorumlardan şu çıkarımı rahatlıkla yapabiliriz: İnsan her ne durumda olursa olsun (seyirci veya aktör) kamuya aittir, onun tikel özgürlüğünden ya da varoluşundan söz etmek söz konusu değildir ancak tikel hiç yokta değildir. Fakat Arendt’in burada iletmek istediği şey; “başkalarını düşünmeye” mecbur oluşumuzdur (Arendt, 2000, s. 19). “Aktörün maksimiyle seyircinin maksimi veya dünyadaki gösteriyi kendisi uyarınca yargıladığı “ölçüt” şimdi aynıdır” (Arendt, 2019, s 142). Buradaki düşünmenin sessiz bir düşünmeden çok bir arada düşünme olduğunun altını çizmek gerek. Yoksa özel alanın sınırlarından çıkma ihtimali yeniden yok olmuş olur. Bu nedenle Arendt’e göre insanlık, eylemlerinde veya yargılarında kategorik bir buyrukmuşçasına kamu alanında olmaya gizli olarak sözleşmişlerdir. Bir ihtimal olarak Arendt’e göre bu sözleşmenin ilk maddesi “geçici ikamet hakkı, bir araya gelme hakkı”nın olmazsa olmazıdır (Arendt, 2019, s. 142). Özellikle de Kant’ın *Ebedi Barış* (1795) denemesinden büyük oranda etkilenen Arendt, her bir insanın sırf dünya seyircisi olmasından dolayı özgürlük, eyleme ya da yargılama, daha da önemlisi dünyada diğer varlıklar arasında yerinin onaylanması için bu sözleşmeye sadık kalmalıdır. Bu sayede hem kendi varlığını diğer insanlara, hem de diğerlerini kendime görünür kılmakla bu sözleşmeyi onaylamış olurum. “Gördüklerimizi gören, duyduklarımızı duyan birinin varlığı...

olmadan... kendimiz ve dünyanın gerçekliği hakkında emin olmamız mümkün değildir” (Arendt, 2000, s 95).

Sevmek, aslına bakılırsa, ‘olmanı istiyorum’ demektir. Varlığın katıksız keyfilikinden ötürü, bizi biz yapanın kendimiz olmamasından ötürü, onaylanmaya gereksinim duyarız. [...] Yargıda bulunmak suretiyle dünyayı ve kendimizi onaylamış oluruz. Bize bahşedilen yetiler sayesinde dünyada kendimizi evimizde hissederiz (Arendt, 2000, s 260).

Ne zaman dünyayı, kendimize yakışır bir dünya yaparız işte o zaman hem kendi varoluşumuzu hem de tüm insanlığın bu varoluşa eşlik ettiğine şahit oluruz. Hâlbuki tüm yaşamı, başkaları tarafından onaylanmayı bekleyen birisi olarak geçen Hannah Arendt, çalışmalarının odağında, herkesin bir yer edinme, konuşma, eyleme hakkının olduğunu söylemiştir. Oysaki Arendt hem kendi dönemi hem de günümüzde hala varlığını güçlü bir şekilde hissettiren *mültecilerin*, başka bir deyişle herkesten önce insanlığın dışına bırakılmış bu kişilerin nasıl oluyor da eyleme, konuşma, yer edinme, özgürlük gibi haklardan mahrum bırakıldığı konusunda şaşmaktadır. Örtük olarak yapılan sözleşmeye ihanet eden insanlık, sırf kendi ırkından, toprağından, ailesinden olmadığı için hukukun yasalarını bu doğrultuda uygulamıştır. Zamanla büyük bir krize dönüşen insanlığın bu durumu, Arendt’in kariyerinin belirlendiği, *Totalitarizmin Kaynakları* (1951) yapıtında göstermektedir ki, insan bir diğerinin haklarını veya varlığını kendininki gibi korumadığı sürece özgür olduğunu veya bir vatani olduğunu iddia etse dahi boşunadır, çünkü insan doğduğunda temel hakkı olan *yaşama hakkı* bile onun üyesi olduğu ulus tarafından verilmektedir. Peki ya bir ulusa, vatana, toprağına veya eve sahip değilsek? Sadece insan olduğumuz için bir şeyi isteme hakkına sahip olabilecek miyiz? Bir başkasının haklarına saygı duyarken sadece insan olduğum için bana duyulacak mı? Bana da aynı şekilde *seviyorum, olmanı istiyorum* denebilecek mi? Bu koşullar altında insan haklarını nasıl tanımlayacağız? Modern toplumda bu soruların peş peşe gelmesi, Arendt’e göre, pek de şaşılacak bir şey değildir. Dahası içinde yaşadığımız çağda dahi bu sorular hemen hemen her yerdedir. Yurttaşlık hakkı iddiası ile başlayan devrim sürecinde bir devlete, topluluğına, zenginliğe sahip olmayan birisi, hukukun yasaları dışına itilmiştir.¹ İnsanlık hakkının, vatandaş hakkına dönüşmesi, herhangi bir topluluğına üye olmayan birisinin haklarının çiğnenmesine neden olmuştur. Zira Arendt’e göre haklardan mahrum bırakılan, yeryüzünün posası (garbage humans) haline getirilen bu insanlar, tam da hakların öznesi konumundadırlar, çünkü insan her şeyden önce *haklara sahip olma hakkına* (the right to have rights) sahiptir diğer bir deyişle

dünya seyirci olma hakkı zaten onundur ve elinden alınamaz. Haklara sahip olma hakkı, bir devletin vatandaşlarına tanıdığı hukuki, pozitif kişilik hakları değildir. Bu haklara sahip olmayan kişilerin talep ettiği haklardır. Çağdaş düşünür Charles Barbour'a göre yeni küresel siyasi durum yüzünden haklarını yitirmiş ve bir daha elde edememiş milyonlarca insanın ortaya çıkmasıyla hakka sahip olma hakkı yeniden gündeme gelmiş ve bu hukuksal krizin ontolojisi, Arendt'in politika ve hukuk felsefesi arasındaki ilişkisinde yatmaktadır. Özellikle "insanın eyleme kapasitesinden dolayı hak, mala mülke sahip olmakla bir ilgisi yoktur" (Barbour, 2012, s 307). "Sorun vatandaşlığın dışına itilen bu insanların, şu ya da bu devlet tarafından ezilmeleri değildir, hiçbir devlet tarafından istenmemeleri; yasaların onlara eşit uygulanmaması değil, onlar için bir yasanın bulunmamasıdır" (Tekin, 2018, s. 4). Arendt'e göre tüm hakları elinden alınmış bu kişiler, yasanın ne tamamen içinde ne de dışında yer alırlar. Devletler "bir insanın zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı olduğunu kabul ederken, bu hakka karşılık gelen bir yükümlülükten söz etmemektedir" (Tekin, 2018, s. 7). Geçici koruma, misafirlik ve belli süreler için kabul anlaşmaları imzalayarak insanlar süresiz olarak hukukun bekleme odasında tutularak, bir ihtimal içeri alınabilecekleri ama her an da dışarı atılabilecekleri belirsizlikte yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Oysa Arendt'e göre yasanın bizzat oluşum sürecinde kamusal alan, insanın eylemleri sayesinde var olmuştur. Dahası "yasa, hem insanın eylemleri aracılığıyla hem de eylemin ürünü olan siyasi durumlarla değiştirilebilir" iken nasıl oluyor da yasa insanın bu kadar uzağına itilebiliyor (Barbour, 2012, s. 309). Arendt, yasanın bu karmaşık topografyasını ortaya çıkarmanın yanında, içinde yaşama dair her türlü özelliğin çıkarıldığı yasanın durumunda ise bir grup haktan yoksun ve hak'sız insanın ortaya çıkmasının devam ettiğinin altını çizer. Özellikle *Kötülüğün Sıradanlığı* yapıtında Yahudilerin bir gece yarısı evlerinden alınıp bizzat yasanın mutfağında hiçbir açıklama yapılmadan vatandaşlıktan nasıl çıkarıldığını gösterir. Kanunsuzluk altında yaşamlarına izin verilen bu hayatlar, doğal varlıklarının salt verilmişliğinden çıkarak eylemde bulunmayla, hakkı elde etmeye zaten hazırdır. Bu hak, ne zaman ki insanın elinden alınır, işte o zaman ne siyasetin ne de insanın tam olarak bir varoluş özelliği sergilediğini söyleyemeyiz, çünkü insan Arendt'e göre, "doğumunun eşsizliği ve salt verilmişlik mucizesi" olan özgürlük, eyleme geçme, kamusal alana ait olma gibi özellikleriyle donatılmıştır (Barbour, 2012, s 310). Bu özellik sayesinde insan, diğer insanlar arasına dâhil olarak kendi kendisini yeniden doğurmaktadır. *İnsanlık Durumu*'nun daha ilk girişinde insan; emek, iş ve eylem gibi özelliklerle anılmaktadır. İlki, insan bedeninin biyolojik yaşamıyla (private sphere) ilgiliyken, ikincisi doğa dışı oluşuna karşılık gelir.

İşle birlikte özel alandan çıkılıp kamusal alana adım atılmıştır. Eylem ise; insanın bu dünyadan olduğunun kanıtıdır. İnsanın emek ve işi ile birlikte eyleme geçmesi Arendt'e göre kamusal alanın (public sphere) varoluş nedenidir. Yasanın sınırında kalan kişiler ise emek ve iş yaşamına geçemedikleri için kamusal alana dâhil olamamışlardır. Onu, bir gurubun veya devletin üyesi olmadığı için hak'sız hale getirerek "yasanın dışlayarak içlemesine" sebep olmuştur (Barbour, 2012, s 310). Özellikle de belli nedenlerden dolayı iade etme ya da entegre uygulamaları çok sık kullanılmaktadır. Yasanın kaynağının, insanın varolmasında değil de ulusun bir takım özelliklerinde aramayla "ulus, devleti fethetmiş; devlet, ulusun bir aygıtına dönüşmüştür" (Türker, 2004, s. 130). Özellikle Barbour burada zoë ve bios arasındaki ayrımın artık tamamen kalktığı, tüm insanların yurttaşlıkla özleştirildiğini söylemiştir, çünkü dünya seyircisinin çıkmasına olanak tanıyan insan eylemleri, toprak parçasıyla sınırlandırılmıştır. Arendt'in ısrarla korumaya çalıştığı kamusal alan fikri bu sayede kökten çürütülmektedir, çünkü devletsiz kalan insanların hakka sahip olmama durumu, onları kamusal alanın dışına iterek insanlık için kalıcı bir tehdit oluşturmuştur. Yasa ve insan yaşamı arasındaki bu boşluk, hakkı siyasi olanla dengeleyerek, "eşitlik ve özgürlüğün, ancak örgütlü politik bir topluluğun üyesi olarak elde edilebileceği anlaşılmıştır" (Türker, 2004, s. 133). "Adaletin temel gereklerinden biri olduğuna dair kuşku bulunmamakla beraber eşitlik denen kazanım, modern insanlığın en büyük ve en belirsiz maceralarından biri olmuştur" (Arendt, 1996, s. 107). Yargılamadan yoksun, ayırt etme becerisini yitirmiş, sonsuz tüketme yeteneği olan aktörler, kamuya dair belirlenimlerinde hem kendilerine hem de dünyaya karşı yabancılaşmışlardır. Siyasetin, anlamlı özgür topluluklar oluşturma fikri birden şiddete dönüşerek, seyircinin tepkisine göre davranışını değiştirme düşüncesi yıkılarak, aktörün istediği bir oyuna dönüşmüştür. Hukukun kutsal olma özelliği, insan hakkı ve özgürlükten uzaklaştığı için yitirilmiştir. Barbour'a göre insanlar arasındaki hak eşitliği, yasal eşitlikten kopartılarak yurttaşlık eşitliğine evrilmiştir. Arendt'e göre bu oyunun en büyük kurbanları; evinden yoksun bırakılan, devletsiz kalan ve insanlığını yitirmiş kişiler oluşturmaktadır. Şimdinin ruhunu taşıyan Arendt, bu insanlara siyasi kimliklerini tekrar kazandırmadan, yeni şeylerin olabileceğini düşüncesini reddeder, çünkü bu insanlık durumunda, evinin olmaması, siyasi olarak hiçbir yargıda bulunamama, çevresindeki insanlar tarafından fark edilememe, onun tanınma şansını tamamen yitirmektedir. Sadece çıplak hayatlarıyla baş başa kalan kimliksiz bu kişiler, Arendt'e göre bizzat hakların öznesidir. Siyasi düzenin dışında kalmakla, yasallığın dışına gönderilen ve eylem yetenekleri köreltilen bu insanlar "sınırsız ve tahmin edilemez boyutta yeni bir kamusal alanın yaratıcısı" olacaklardır

(Barbour, 2012, s 311). Ortak bir dünya oluşturmak istiyorsak, yasa ve yasadışı arasındaki sınırı kaldırmak için tüm sorumluluğu üstlenmeliyiz. Eylemin bu sorumluluğu bize; insanların kendilerinden dolayı mı kötü durumda olduklarını yoksa onları koruyacak herhangi bir yasa olmadığı için mi kötü duruma düştüklerini gösterecektir. Eylemlerine ve görüşlerine göre yargılanacak olan hakların öznesi, bu sayede insanlığımızı da garanti altına alacaktır. Savaşların ve totaliter düzenlerin insana öğrettiği, ulus devletinin yurttaş olmadan insanda olunamayacağı düşüncesi yerinden edilerek sadece *insan olmak*'lığın altına çizilmiştir.

Sonuç

Arendt'in "yargı yetisi hakkındaki tamamlanmamış teorisi, eylem teorisiyle birlikte, onun yirminci yüzyıl siyasi düşüncesine yaptığı en büyük katkı olarak değerlendirilmektedir" (Türker, 2004, s 141). Böylece yargı, bir yönüyle kamusal tartışmalara katılan, siyasi aktörlere özgü bir yeti, genişletilmiş bir zihin ve düşünme becerisinin ürünü olmanın yanı sıra estetik yargı gibi ilgiden bağımsız olmakla, zihinsel yaşam çerçevesine yerleştirilmiştir. Ancak modern hukukun temsili demokrasi anlayışıyla birlikte siyasetin başat özneleri olan seyircilerin eylem gücü silikleşmiştir. Seyirci hak'sız bırakılmış, insanlık adına her şey aktörlere devredilmiştir. Arendt'e göre her bir insanın yalnızca insan olmasından dolayı talep ettiği haklar zamanla sadece hakları isteme hakkına çevrilmiştir. Haklara sahip olma hakkı ise bir vatandaşlık hakkı gibi pozitif bir hak değildir. İnsanlarının birbirini tanımasına olanak tanıyan kamusal alanın sözleşmesine katılma hakkıdır. Hem Eichmann vakasından öğrendiklerimiz hem de haklara sahip olma hakkından yaptığımız çıkarımlar bize göstermektedir ki; olaylara zamansal ve mekânsal bakımından bir seyirci gözüyle bakarak nasıl yargılanabileceği durumu yok sayılmıştır. Birlikte düşünebilme becerisini yitirmiş insanlık, başkalarını düşünmeden sadece kendisi için yasalar çıkarır hale gelmiştir. Üstelik modern hukukun bu yasaları, genelleşme özelliğinden uzaklaşarak tek yanlı yasallaşmayı temellendirmiştir. Arendt, modern toplumda yaratılan bu yasallığın, sadece kamusal alana değil bu alana girmeye çalışan insanlara da zarar verdiğini söyler. Bu enkazda formel hukuk sisteminin yanında, insanlıkta onu siyasi kılan tüm özelliklerini kaybetmiştir. Modern dünya, insanlığı korumak yerine sınırlar, anlaşmalar ve yasalar aracılığıyla paramparça etmiştir. Dünya seyircileri arasında oluşacak olan kamusal alan düşüncesi her bir toplumun içine gömülerek iletilebilirlik fikri yerle bir edilmiştir. Arendt, bu monologdan çıkmanın imkanı olarak kamusal alanın tekrardan korunmasını gösterir. İnsanların birlikte toplumsallaştığı bu siyasi yönelim Arendt'e göre sadece genişletilmiş zihniyetin ürünü olacaktır. "Dünyamızı anlaşılır kılan yargılarımız olmaksızın, görünüm alanı tamamen

çökecektir. [...] Muhakkak olan bir şey varsa o da, sevgi veya cesaretsizlikten dolayı yargı yetimizi kullanmaktan feragat edersek er geç pusulayı şaşıracağımızdır” (Arendt, 2019, s 178). Gün yargı günüdür, her bir insanın kendisiyle yüzleşmesinin, yaşamı anlamlandırmasının, *buradayım* diyebilmesinin zamanıdır.ⁱⁱ

Retrospektif yargı olanağından yoksun kalmamız durumunda, bugünün anlamsız olduğu duygusuna kapılabilir ve geleceğe dair umudumuzu tümünden yitirebiliriz. Yolunu kaybettiğimiz evimize geri dönmek istiyorsak kamuya ilişkin yargılamanın sebep olduğu diyalogu korumaktan başka çaremiz yoktur. Anlamı güvence altına alabilecek ve böylelikle varoluşumuzu olumluamamıza imkân verebilecek tek şey yargılamadır (Arendt, 2019, s 259).

ORCID ID

Nermin URGANCI

<https://orcid.org/0000-0002-7253-009X>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Arendt, Hannah, *Geçmişle Gelecek Arasında*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Arendt, Hannah, *Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Dersler*, Çev. Devrim Sezer, İsmail Ilgar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Arendt, Hannah, *Kötülüğün Sıradanlığı*, Çev. Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları/Antisemitizm*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

- Balibar, Etienne, *Şiddet ve Medenilik*, Çev. Sevgi Tamgüç İletişim yayınları, İstanbul 2014.
- Barbour, Charles, “*Politics and Law: Hannah Arendt and the Subject of Rights*” in the *Hannah Arendt and the Law*, Editors; Marco Goldoni, Chris McCorkindale, Law and Practical Reason Series, 2012.
- Kant, Immanuel, *Anthropology From A Pragmatic Point Of View*, Trans. Robert B. Louden, Boston University, Cambridge, University Press, 2006.
- Tekin, Serdar, () *Hannah Arendt ve Haklara Sahip Olma Hakkı*, Toplum ve Hekim Dergisi, Cilt 33, Sayı 4, 2018, 248-54.
- Türker, Ebru A., *Hannah Arendt’te Politika ve Yurttaşlık Anlayışı*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

ⁱ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi büyük ölçüde 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Virginia Haklar Bildirgesi’nden etkilenecek yazılmış bir metindir. Her üç metinde de insanlar eşit doğar ifadesi ile başlamasına rağmen, özgür ve eşit doğanlar arasında ne kadınlar ne siyahiler ne de mülksüzler vardır. (Tüm bu ifadeler Ebru A. Türker, ***Hannah Arendt’te Politika ve Yurttaşlık Anlayışı***, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s 125 Dipnottan özetlenerek alınmıştır.)

ⁱⁱ Hannah Arendt’te hakların öznesini daha iyi anlayabilmek için çalışma boyunca Türkiye’deki Suriye’li Mültecilerle yapmış olduğum röportajı izlemenizi öneririm. “***Hannah Arendt’te hakların öznesi bağlamında Türkiye’deki Suriye’li Mülteciler***” 15.08.2019.
<https://www.youtube.com/watch?v=F79yv6SvK9Y&feature=youtu.be>

Deleuze, Kant ve Ada Hakikate Jeolojik Bir Yaklaşımⁱ

Sercan ÇALCI¹

¹Independent Researcher

Özet

Bu yazıda adanın bir düşünce imgesi olarak nasıl kullanılabileceğini, Deleuze ve Kant felsefelerindeki bazı temaları açımlayarak araştırmayı amaçlıyorum. Ada imgesini karanın bir uzantısı olmaktan çıkararak açık bütün mefhumunun düşünsel uzamı olarak yeniden tanımlayacağım. Bunun için Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki çok özel bir pasajı, Deleuze'ün iki ada yorumunu ve Kant okumalarını inceleyeceğim. Fakat adayı bir *metafor* olarak değil; tam tersine, düşüncenin yer-yurdunu kara-su ikileminin ötesine taşımak için gerekli olan *maddi ve topolojik unsur* olarak ele alacağım. Son olarak, yirmi birinci yüzyıl felsefesinin karşısına bir sorun olarak çıkan düşüncenin kapanması riskine karşı, ada imgesinden takımada imgesine doğru bir geçişin haritasını çıkarmaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Ada, soybilim, jeolojik yaklaşım, düşünce imgesi, temas.

Deleuze, Kant and Island

A Geological Approach to Truth

Abstract

In this text, I aim to seek how might one employ the island as an image of thought by disclosing some theme in the philosophies of Deleuze and Kant. I will redefine the image of island as the intellectual space for the concept of open whole by means of removing that image to be an appendage of land. For that purpose, I will examine a very specific passage in Kant's *Critique of Pure Reason* and Deleuze's interpretation of two islands as well as his readings of Kant. However, I will consider the island not as a *metaphor* but as the *material and topological element* which is required to carry the territory of thought beyond the land-water dichotomy. Finally, I will try to map the passage from the image of island to that of archipelago against the risk of closure of thought with which the philosophy of twenty-first century encounters as a problem.

Keywords: Island, genealogy, geological approach, image of thought, touch.

Corresponding Author	Sercan ÇALCI
E-mail	sercan.calci@yahoo.com
Manuscript received	September 2, 2019
Revised manuscript accepted	October 10, 2019

Deleuze, Kant ve Ada Hakikate Jeolojik Bir Yaklaşım

Giriş: Açık Bütünlükler

Ada: Dört tarafı sularla çevrili kara parçası. Ne hatalı bir tanım! Adayı, daha baştan kapalı veya çevrelenmiş, kuşatılmış bir uzam olarak düşünmeye sebep oluyor. Oysa çevrili olmak, sınırlanmış ve hapsedilmiş olmak, adanın topografyasının sadece bir, o da hatalı bir betimi olabilir. Çünkü ada ile denizin ilişkisi bir çevreleme, sınırlama ya da kuşatmadan ziyade bir başkalık, karşılaşma ve açıklıktır. Adanın dört tarafı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Ada, Deleuzyen bir terimle, *Açık Bütündür*; yani içerisindeki ilişkiler, sınırlama ilişkileri değil dışsallık ilişkileri olan ve bu yüzden de parçalarının (toprak, ağaç, hayvan, insan vb.) varoluşundan doğan ve başka Açık Bütünlüklerin (takımadalar) parçasına dönüşebilme kapasitesine sahip bir yer-yurttur.

Bir bakıma adayı kapalı veya kapatılmış bir uzam olarak düşünmenin kaynağında adayı karanın uzantısı olarak düşünmek vardır. Oysa başka türlü düşünmemizi gerektiren örnekler de mevcuttur. Yani adanın denizden doğduğunu, magmanın hareketiyle oluştuğunu, deniz altı volkanlarının ve yeryüzünün bir ifadesi olduğunu düşündüren örnekler. Bu yazıda adanın bir düşünce imgesi olarak nasıl kullanılabileceğini, Deleuze ve Kant felsefelerindeki bazı temaları açımlayarak araştırmayı amaçlıyorum. Onu karanın bir uzantısı olmaktan çıkararak Açık Bütün mefhumunun düşünsel uzamı olarak yeniden tanımlayacağım. Bunun için Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki çok özel bir pasajı, Deleuze'ün iki ada yorumunu ve Kant okumalarını inceleyeceğim. Fakat adayı bir *metafor* olarak değil; tam tersine, düşüncenin yer-yurdunu kara-su ikileminden çıkarmanın *maddi ve topolojik unsuru* olarak ele alacağım. Düşüncenin karalarını ve okyanuslarını da değiştirmesini umduğum bu hamle okumakta olduğunuz yazının temel derdini oluşturuyor.

Şimdi ve Burada

“Şimdi ve burada” ifadesi zamansal ve mekânsal bir çağrının kipidir. Düşünen benin temellerini değil de bizi düşünmeye iten kuvvetlerin koordinatlarını ortaklaşa bir mekânda, ortaklaşa bir anda belirlemeye davet eder. Bir varlığı ya da var olmayı şimdi ve burada kipinde düşünmek demek, “her yerde ve her zaman” olana karşı bir taktik peşinde olmak, onun aşkınlaşmasına, yabancılaşmasına karşı direnmek, ona yeniden dokunmaya çalışmaktır.

Bu yüzden “şimdi ve burada”nın dışavurumu *retouch*” eylemidir: Ona yeniden dokunmak, onu rötuşlamak, düzeltmek, kritiğin çabasına onu yeniden dâhil etmek, onunla bir temas mekânında buluşmak. Fakat egemen tarih “her yerde ve her zaman” olanın her şeye nüfuz edebilirliğini anlatır ve bir yasanın, bir figürün, bir kahramanın anlatılmakla bitmeyen destanını yazar. Bu yüzden onlar “dokunulmaz” varlıklar olarak bize zırhları içerisinden ya da bariyerlerinin ardından bakarlar. Şimdi ve burada ifadesi bizi iki bakış açısını birden düşünmeye iter. Birbirleriyle kesişen ama asla aynı yere varmayan bu iki yoldan birincisi soybilim projesiyle bağlantılıdır ve şimdinin ontolojisi sorununa açılır. Foucault’nun Kant’a yönelik okumasında çatallanan yollardan birisi, bu sorunu gündeme getirmiştir. Kimiz biz? Neyiz? Ne olup bitmekte bünyemizde? Sınırlarımız nereye çekilmiştir? Şu benim adıma konuşan da kim? Evet, Kant bir teşhis yapmıştır. Bizim kim ve ne olduğumuza, aklın aşkın kullanımından doğan hastalıklarımıza dair ve içine düşmüş olduğumuz durumun kendi yetilerimizin sınırlarını tanımamamızdan ileri geldiğine ilişkin bir teşhise ulaşmış, bir güncelliğe, bir edimselliğe varmıştır. Bence bu teşhisi yapabilmesini sağlayan şeylerden birisi olanaklılık sorusunu düşünceye getirmesidir. O ünlü soru sorma tarzı, “*Bu nasıl olanaklıdır*” (Kant, 2002, s. 45) sorusu, “her yerde ve her zaman” olanı ontolojik bir operasyonla tekilleştirir, şimdi ve burada onu sınar ve tanımaya çabalar. Bundan daha çocuksu bir soru olamaz. Bu soruyla birlikte zaten her nasılsa öyle oldukları kabul edilen her şey, kendi olanaklılık koşullarını dışa vuracak ve oyuna dâhil edileceklerdir. Bu nasıl olanaklıdır? sorusu “her zaman ve her yerde” olanı olanaklılık koşullarına doğru çözümdür, onu fragmanlarına ayırır. Bu yüzden egemen destan anlatılarına itiraz eden bir şeyi içerisinde barındırır. Şimdi ve burada “bu nasıl olanaklıdır?” sorusunu sorduğumuzda karşımızda som, bütün, homojen, kapalı ve bölünmez gibi görünen şeyin aslında birkaç parçası her zaman eksik olan bir yapboz olduğunu anlarız. Parçalar onları birleştirenin ne olduğunu unutmuş görünmektedirler. Yapbozun tamamlanmış hâlinin bir imajı, bir modeli artık elimizde yoktur. İşlevleri, sınırları, çatışmaları, kullanımları yeniden belirlemek zorundayızdır. Yani önceden belirlenimini edinip dağarcığımızı işgal eden her kapalı bütün, açılabilmek için fragmanlarına ayrılacaktır. Olanaklılık sorusu aslında fragmansı bir düşünce alanı açar: “Bir özne olarak insan kimdir?” yerine “Şimdi ve burada güncelliğimizi oluşturan ama aynı zamanda onu hep eksik ya da aşırı kılan, onu tamamlamadan bırakan şu fragmanlar nasıl olup da biz dediğimiz şu varlığı kuruyor?” Güncellik sorusu soybilimin kritik eksenini oluşturur. Bu yüzden soybilim için hakikat bir icat, iktidar ve güç ilişkileri içerisindeki bir konum ve konjonktürdür. Ve bu yönüyle hakikat

denilenin asla yargı ve önerme biçimindeki bir temsiliyetle sınırlanamayacağını, ona indirgenemeyeceğini savunur. Süreksiz olanın peşinde koşacaktır soybilim ve bu sebeple bir yandan *kökenin değerini* diğer yandan ise *değerin kökenini* sorgulayan ikili bir hareket sergileyecektir (Deleuze, 1992, s. 2-3). Bedene kazınan şiddetin öyküsünü, kanlı disiplinin tarihini, evcilleştirmenin, uygarlaştırmanın zulmünü, güncelliğimizi kuran, bazıları kırılmış ve bazıları kırılmak üzere olan fay hatlarının bir kuşağına yerleştirecektir (Foucault, 1977, s. 144). Soybilimin yıkıcı bir hareket sergilediği tersine çevirmeler meşhurdur. Analizi daha da derinleştirdiğimizde, tanımlar tersine çevrilir. Adayı *her tarafı açık olan sukarası* şeklinde de tanımlayabiliriz. Yine de yeterli değildir bu. Bir tersine çevirme nesnelere yerlerini ve bağlantılarını değiştirebilir ama belirlenimlerin haritasına nüfuz edemez.

“Şimdi ve burada” ifadesiyle düşünebileceğimiz bir diğer yol ise jeolojik bir yaklaşımı müjdeler. Jeolojik bakış, köken ya da değer sorusunu sormaz, birbirine bitleştirilen bir coğrafyada, hakikati ya da hakikatleri temsili bir kipe indirgemeksizin, nasıl olup da şu *retouch* fiiliyle mümkün bir temas alanının yaratılabileceğini, bu alandaki komşuluk ilişkileri ve mesafeleri, çaprazlama ve içe kat etmeleri, çevreleme ve yüzeye batma stratejilerini gündeme taşıyacaktır. Bu yüzden jeoloji, bedene kazınan şiddetin hangi temas alanlarında gerçekleştiğini soracak, her tekil bedeni kendi faaliyetiyle ve etkileşim içerisinde olduğu diğer bedenlerle kurulan bir katman olarak görecektir, bedenlerin *sociusunu* üç düzeyde kavrayacaktır. Bu düzeyler jeolojik süreçleri ifade eden *akışlar*, süreçlerdeki duraklamaları ifade eden *blokajlar* ve sürecin kendisini yenileyerek yeni bir akışı yaratmasına olanak tanıyan radikal *sapmalar*dır. Bu üç ontolojik operatör jeolojik bakışın merceğindeki üç düzey olarak birleşirler. Deleuze ve Guattari'nin soybilim (*genealogy*) ile jeoloji (*geology*) arasında bir geçiş için çabaladıkları o harika projenin bu noktadaki etkisi açıktır: Deleuze ve Guattari, akışların, blokajların ve sapmaların kat ettiği bir coğrafyaya açmaktadır düşünceyi: Ahlakın Jeolojisi (Deleuze ve Guattari, 1988, s. 39).

Ahlaki bir olayın var olmadığını, olayların ahlaki yorumlarının olduğunu düşünen Nietzsche gibi bir düşünürde siyasal olanın ne anlama gelebileceğini anlamak için hakikatlerin icat edildiğini söylemekten yorulan biri “şimdi ve burada,” jeolojik tasarı yoluyla devrimci bir temas alanı yaratmanın peşine düşecektir. Benim jeolojik yaklaşım dediğim bakış açısı, sözünü ettiğim *retouch* eylemine dayanır; yeryüzünün katmanlarının, yüzey ve derinliklerinin birbirine geçtiği gibi düşüncenin de aşkınlık değil bitişiklik; lineer, dikey ya da yatay değil sarmaşık-dolaşık-çapraz bloklar hâlinde örgütlendiğini düşünmeyi gerektirir: Yukarıdan aşağıya ya da

aşağıdan yukarıya değil, her zaman katmanlar arasında, temas olanaklarıyla donatılmış hâlde, hep bir dışarı arzusuyla kuşanmış jeolojik bir düşünce imgesi kurulabilir mi? Evet, her şey birbirine dokunabilir, birbirine temas eden varlıkların ontolojisinde her şey birbirine yeniden dokunur, onu aşındırır, kendisi tortullaşır, birikir, erozyona uğrar, patlar, püskürür, sismik titreşimler yayar ve “her zaman her yerde olanı” jeolojik alana, içkinlik planına, katmanlara ve akışlara geri getirir. Dokunuşların asıl işlevi, akışın hâkim setlerinde bir sapma yaratmaktır; yani temas alanındaki varlıklar sadece başlarındaki büyük harfi yitirmekle kalmaz, kendilerinden dışarı doğru bir hareket sergilerler. Düşünceyi bu temas alanında yeniden örebilmek için kadim ikiliklerin hafızasına direkt bir müdahale gerekmektedir.

Genelde kadim ikiliklerle düşünürüz, açıkçası bizi belirleyen unsurlar onlardır ya da daha doğru bir deyişle bizi düşünmeye ve eylemeye iten kuvvetleri bu ikilikler biçimlendirir. Korkularımız ve umutlarımız için en tehlikeli sığınak bu ikilikler tarafından örülmüştür. Mesela kara ile suyun birbirine dokunduğu sınırı düşünürüz. Temas sınırda mı gerçekleşir? Oysa sınır çoğunlukla teması kesmek için kurgulanmıştır. Sınır ne kara ne de su olan bir şey mi olmalı? Köken ve değer sorusundan ayrılan jeoloji, temas ve sınır ilişkilerinde kendisini bulacaktır. *Karasuları* teriminin tuhaflığını düşünelim. Nedir karasuları? Bu ikiliği kaldıran bir şey mi? Hayır, ikilikler birbirlerine eklenerek, hele biri diğerine ilave edilerek asla kaldırılamazlar; tam tersine, en azından Derrida'nın gösterdiği hâliyle, onları ortadan kaldıran değil de üreten şeydir bu ekleme, çıkarma işlemleri. Peki, nasıl düşünürüz karasularını, nasıl imgeleriz? Kıyısı olan bir devletin deniz üzerindeki hâkimiyet iddiasının sayısal sınırları hakkında bir şeydir burada söz konusu olan: 3 mil, 6 mil, 12 mil v.s. Ama nasıl olur da su, karanın bir parçası kılınıp, sınırları belirlenemeyenin yani denizin bir parçası olarak karaya eklenilebilir. Devletler kendi “deniz ülkelerini” belirlemek için karadaki varlıklarını, onlara bitişik bir deniz alanına kaydırırlar. Bu tuhaf bir şeydir, çünkü su ve kara iki farklı rejim, iki farklı hareket, iki farklı yer yurttur. Devletler fark mantığının ihlalcileridir. Tersine çevirmeler de bir işe yaramaz burada; *sukarası* demek radikal bir sapma yaratmaz. Çünkü mesele ikiliği karşıtlığı eklemeye üzerinden değil fark üzerinden aşındırmaktır. Deleuze, *Sinema 1: Hareket-İmge* çalışmasında der ki “[...] karada hareket bir noktadan diğerine yapılıp, hep iki nokta arasındadır, hâlbuki suda iki hareketin arasında bulunandır” (Deleuze, 2014, s. 111). Evet, suda hareket, hareketin arasına dalar, oradan çıkar ve oraya döner, bir dalga diğer dalgaya, bir damla bir diğer damlaya karışır, kocaman bir damla dev bir dalgaya dönüşür; tsunami vs. Karada ise A'dan B'ye ve B'den C'ye hareket ederiz, hareketimiz noktalar arasındadır. Türler, her ne kadar

denizden karaya çıkmışlarsa da karaya çıkan insan artık sudan korkar olmuş, insanlığın imgeleminde de bu ikilik adeta akıllılık ve delilik, gerçeklik ve görünüş, hakikat ve yanılsama gibi birbirinin karşısına koyulmuştur. Peki, karanın emniyetli bir yer, suyun ise tekinsiz olduğunu düşünen bir ikiliği kendisine rehber edinmiş bir uygarlıkta, demir atmaya çalışırken gemilerini karaya oturtanların tarihi felsefeninkiyle neden bu denli kesişiyor? Düşüncenin, felsefi düşüncenin, eğer bir yurdu olacaksa bu yurt söz konusu ikilikten ne derece kurtulabilir? Akıl yurdu bir kara parçası olmak zorunda mıdır?

Ada-Akıl

Kant kendi adasına yorgun argın vardığında onlarca ayartıcı masal uğuldamaya başlamıştır. O, tuhaf hayaletlerin musallat olduğu bir coğrafyada kendine bir yolculuk planı yapmaktadır. Şöyle der *Saf Akılın Eleştirisi'*nde:

Şimdi saf anlama yetisinin yurdu boyunca gezinip onun her kısmını dikkatle incelemenin yanı sıra içindeki her şeyin asıl yerini belirleyerek bu yurdu baştan aşağı araştırmış bulunuyoruz. Ne var ki bu yurt bir adadır ve doğanın kendisi tarafından değiştirilemez sınırlarla kuşatılmıştır. O, hakikatin yurdudur (büyüleyici bir ad), engin ve fırtınalı bir okyanus tarafından çevrelenmiştir, öyle ki yanılsamalar orada iyiden iyiye çöreklenir, sis yığınları ve hızla eriyen buzullar yeni keşfedilmiş yurtlar gibi görünür. Bu okyanus keşif yolculuğuna çıkmış gemiciyi boş umutlarla ayartır ve böylelikle onu asla vazgeçemeyeceği ve bir sona erdiremeyeceği serüvenlere sürükler (Kant, 1996, A235/B297).

Bu olağanüstü pasaj ilk bakışta hakikati karaya bağlayan ya da onu karaya oturtan majör bir geleneğe yerleşiyor gibi görünebilir. Gerçekten de Kant deneyimin olanaklılık koşullarını bütün ayrıntılarıyla araştırmış, yargılar tablosunun içeriklerini nasıl edindiğini açıklamış, kategorilerin türetilmesini büyük bir incelikle başarmıştı. Kendisi deneyimden gelmeyen ama deneyimi olanaklı kılan formları titizlikle işlemiş, iç duyumun ben kurucu işlevleriyle dış duyumun uzamsallaştırıcı işlevlerini birbirinden ayırt etmişti. Adeta zihnimizin lensleri gibi çalışan şu nicelik, nitelik, kiplik ve ilişki kategorilerini sınıflandırmış, aradığı yer yurdu bulmuştu. Evet, o da bir kara parçasında kurmuştu hakikatin ülkesini. Hatta felsefede eşine pek az rastlanır bir tutarlılıkla sınırları çekmişti. Su ile kara, belki de teması topyekûn engelleyen bir madde ile birbirinden ayrılmıştı. *Retouch* için hiçbir imkân kalmamış, sapma yeryüzünden kovulmuştu. İlk bakışta Kant ikiliği derinleştirmiş gibi görünüyordu. Buna

verilebilecek birçok kanıt, kadim ikiliklerin hafızasında zaten mevcuttu: Sağlam *form* ile aldatıcı *madde* arasında, temmuz ayında kar yağması gibi rastlantısal olan, arada bir olabilen, kabuk olarak *ilinek* ile çekirdekte yer alan, sürekli ve istikrarlı *öz* arasında, yapayalnız *Bir* ile hep kendinden başkaya savrulan şu flörtöz *Çok* arasında, kendine özdeş *Varlık* ile aynı nehre bir kez bile girilemeyeceğini gösteren *Oluş* arasında, yani *Kara* ile *Su* arasındaki şu köklü kavgalarda Kant için taraf belliydi ilk bakışta. O da hakikati karaya bağlamış ve suyun ayartıcı yönlerine vurgu yapmıştı. Fırtınalı ve engin okyanusun yanılsamalarına karşı karanın güvenilir ve istikrarlı toprağına ayak basmak ve sınırları aşmamak en iyi yol değil miydi? Akıllı bir karaya bağlamak ve deliliği gemiye bindirip okyanusa yollamak! Gemici için suyun ve karanın göstergebiliminden ibaret bir haritaya ulaşmak ve sonra dümeni hepten karaya kırmak yeterli olacak mıydı? Hakikati doğanın değiştirilemez kıldığı sınırlarda temellendirmekten, bir kara parçasında ona yer yurt bulmaktan daha tutarlı ne olabilirdi ki? Zaten temellendirme deyince de bu anlaşılmaz mıydı, yani değişkenliğin altında değişmez kalan, yüzeydeki erozyona karşın derindeki sert tabakaya yaslanmaktan başka neydi ki temellendirme? Oysa her şey yalnızca ilk bakışta böyleydi.

Kant tuhaf bir buluş yapmış, anakara ile okyanus arasındaki kavgada, kadim ikiliklerin şu sonu gelmez kavgasında ara bir bölge bulmuştu: *Ada*, hakikatin ilk kez yer yurdu olmuştu; gerçekten de kara ile su arasında bir yer bulmakla Kant kendi çizgisini açığa vurmuştu. Bazen her ikisine ait olarak ve bazen de her ikisinden olabildiğince uzaklaşarak birçok ikinin arasında bir bölge açmaya çalışmıştı: Rousseau ile Hume arasında, dogmatizm ile şüphecilik arasında, nesneyi belirleyen Doğa ile genel olarak şeylerin belirlenmesinde etkin olan yasaya uygunluk olarak Doğa arasında, öznel algı yargıları ile nesnel deney yargıları arasında, üstündeki yıldızlı gök ile içindeki ahlak yasası arasında bir ada keşfetmek, modern felsefenin güzergâhlarında radikal bir değişimi başlatmak anlamına gelecekti. Her ne kadar uluslararası hukuk adayı karanın bir uzantısı olarak görse bile Kant'ın hakikati niçin kıtaya değil de adaya yerleştirdiğini açıklamak bu uzantı mefhumunun dağarcığının ötesindeydi. Peki, Kant'ın adası ne türden bir adaydı?

Okyanus Adası

Çok sayıda ada türü içinde Robinson ile Cuma'nın adası gibi ıssız adalar, nehir adaları, Darwin'in Galapagos'u gibi volkanik okyanus adaları, tropikal adalar, sığ deniz adaları, mercan adaları, kanal adaları sayılabilir. Benim sorum hakikatin yurdu olan bu adanın jeolojisiyle ilgili.

Ada tipolojisinde karşılaştığımız bu çokluk yine de iki genel sınıf altında toplanır. Deleuze'ün *İssiz Ada ve Diğer Metinler*'de üzerinde durduğu bu ayrım, bir yanda anakarayla aynı tabana oturan ve ondan gerçek anlamda ayrılmayan ve uzantı mefhumunun kavradığı hâliyle sığ deniz adaları ile anakaradan tamamen ayrılan, oluşumları çeşitlilik gösteren ıssız okyanus adaları arasındaki ayrımdır. Sığ deniz adaları anakaraya aittirler, onun bir organı gibidirler. Okyanus adaları ise çoğunluğu ıssız olan ve anakaradan bağımsız adalardır. Onlar, kök ve köken meselesinden ayrı yer yurtlardır. İçlerinde tıpkı 2013 Pakistan depremlerinden sonra oluşan adalar gibi deniz tabanındaki yarılmadan, volkanik püskürmeden doğanlar vardır. İçlerinde yavaş yavaş oluşan, bir süre sonra okyanusa gömülen, sonra yeniden beliren adalar vardır. İşte şimdi geldiğimiz noktada yüzeyle ve derinlikler tamamen birbirine girmiştir. Kant'ın adası bir sığ deniz adası değil de bir okyanus adası olarak düşünülebilir. Çünkü adanın hemen dışında engin bir okyanusun olduğunu düşünmektedir. Ama şimdi jeolojimize davetsiz bir misafir daha katılmıştır: Magma. Kant'ın adasındaki hakikatin toprağı magmanın küllerinden oluşur. Yani aslında her hakikat gibi o da bir yarılmadır, bir yaratmadır. Bir ara bölge yaratmak en şiddetli şeydir belki de. Bunun için Kant, tözü ilişki kategorisinin altına yerleştirmekte tereddüt etmemiş ve geri dönüşü mümkün olmayacak bir biçimde töze dayalı düşünüşü aşındırmıştır. Modern felsefenin en büyük depremlerinden birisi bu ters yüz etmeye bağlıdır. Töz magma olarak patlamış, okyanusun sularıyla katılmış ve bir ilişkiye, töz-ilinek ilişkisinin bir kutbuna, anlama yetisinin kurabildiği ilişkilerden yalnızca birisine dönüştürülmüştür. Ada bu yüzden düşüncenin köksüz bir uzamıdır. Bu adaya bir kez uğramış ama daha çok, adayı uzaktan selamlayıp yolculuğuna devam etmiş birisi daha vardır: Yolculuğu hüsrarla sonuçlanmış ve skeptisizmin karasına çakılmış biri. Ziyaretçi, Kant'ın uykularını kaçırın keskin görüşlü filozoftan başkası değildir. *Prolegomena*'da Kant bu filozofu anarken yolculuğunun haritasına ve pusulasına bir de kaptanı ekler:

Aynı şekilde Hume da böyle bir biçimsel bilimin olanaklı olduğunu sezmemişti ve gemisini emin bir yere getirmek için, –her ne kadar orada kalıp çürüyecek olsa da– onu kumsala (skeptisisme) oturttu. Oysa benim için önemli olan, o gemiye eksiksiz bir deniz haritası ve pusulasıyla donatılmış bir kaptan vermektir ki, yerkürenin bilgilerinden çıkarılmış dümencilik sanatının emin ilkelerine göre, gemiyi kendisine uygun görünen yere emin bir şekilde sürebilsin (Kant, 2002, s. 10).

Elbette elimdeki odun parçasını ateşe attığımda alevlerin artacağını bana düşündüren şeyin odun parçası ile alevlerin artması arasındaki zorunlu ve ideal bir bağlantı değil de zamandaki ardışıklık ve alışkanlık olduğunu iddia eden Hume, bize bu odun parçasının ateşi söndüre *de* bileceğini söylediğinde skeptisizmin anakarasından kurtulabilmenin pek de öyle kolay olmadığını görürüz (Hume, 2004, s. 30). Kant'ın adayı kurabilmesi için Hume'un hedeflediği nesnelere kendinde şeyler değil de belirsizler olduğunu ve deneyimin kurulabilmesinin olanaklılık koşullarının neden-etki bağlantısının koşullarını sağladığını gösterebilmesi gerekiyordu. Yine Kant'ın başvurusu ilişki olarak neden-etki bağlantısıydı. O hâlde geminin eksiksiz deniz haritası ve pusulası deneyin olanaklılık koşullarından ve kaptanı da *akılın içkin kullanımından* başkası olmayacaktır. Bana göre akıl içkin kullanımı adanın formülüdür: Artık ada düşüncenin açık uzamını simgeleyecektir. Bunu açıklayabilmek için Alfred North Whitehead'in *The Function of Reason* adlı eserindeki can alıcı ifadelerden birisine başvurabiliriz: "Bir yöntemin en büyük zaferi bir olanağı onu aşmaksızın mümkün kıldığında gerçekleşir" (Whitehead, 1971, s. 34). Artık deneyime dayanmayan ve anlama yetisini bloke eden daha doğrusu duyular ile anlama yetisinin sınırlarını aşkın kullanım adına gölgeleyen her bilgi iddiası anlamsızdır. Bir olanağı onu aşmaksızın mümkün kılmak Kant'ın olanaklılık sorusunun bir ürünüdür. İçkin kullanım olan bir ara bölge olarak ada çoğuldur, o her zaman takımadalar şeklinde düşünülmemelidir, tecrit edilmiş bir atom gibi değil. Ada insanı, bilinmeyeni bilineneye indirgeme alışkanlığından kopmalıdır. Bu ilke yalnızca ontolojik bir aşkınlığı reddetmez; olanaklı kılmanın olanaklı kılınanı öncelemesine müsaade etmeyen, art-zamanlılığa karşı bir eşzamanlılık, mekânda ise mutlaklık ve sabitlik nosyonuna direnen bitişiklikler, içerikler talep eder. Eğer kozmolojik açıdan düşünürsek bu evrende onu mümkün kılan ve aynı zamanda aşan bir şey olamaz. Evrene "bu nasıl olanaklıdır?" sorusunu sormaya cüret edersek onu, kendi kendini var eden bir tekillik olarak, moleküler bir temas evreni olarak düşünebiliriz. Ona kaynak veren bir köken yoktur, kökenin de kökeninde ne olduğunu, zaten kökende yer alanın en değerli şey olduğunu varsayarak, sorgulamaya çalışmaktan beyhude bir şey olamaz. Bu andan itibaren Ada'nın faunasına yerleştirilen hakikat, düşüncenin ideallerini bir bir ayıklayacak, Kara ile Su arasındaki kadim karşıtlığı bir temas alanında yani adada sentezleyecektir. Her yerde ve her zaman olanın aşkınlığı işte bu anda paramparça olacaktır. Ada, "şimdi ve burada"nın ifadesidir. Şimdi ve burada mümkün olan her şey onları olanaklı kılan kuvvetlerle iç içedir, oysa "her zaman her yerde" olan, mümkün kıldıklarından ayrı düşmüş onlara aşkınlaşmıştır. "Şimdi ve burada"nın hareketi bir diğer hareketle kesişir, ondan

doğru güçlenir ve zayıflar, yükselir ve alçalır, yoğunlaşır ve seyrekleşir ama “her zaman her yerde” sadece ardışık anları, noktaları kat eder. Bir bakıma okyanus adası, iki devasa kütle arasındaki özerk plandır; tözün püskürmeleriyle kurulur; adeta bir tür değerli atıktır. Ada’nın ikinci bir köken yarattığını düşünen Deleuze için ıssız adanın insanların yeni bir başlangıcın, yeni bir yaratımın peşinde olduklarını düşünmek oldukça anlamlıdır, çünkü insanlık ikiliklerin arasında paylaştırılmıştır. Bu yüzden yapılması gereken “yeni” kipinde yaratmak, başlatmak ve üretmektir. Benim buradaki bakış açım göre yeni bir dokunuştur (*retouch*). İşte Deleuze bu kökensiz kökeni bir düşünce imgesi olarak formüle eder ve işler: “İssız ada kökendir ama ikinci kökendir [...]. Dünyanın bu ikinci kökeni birinciden çok daha önemlidir [...]. Ada ikinci köken olduğundan tanrılara değil insanlara emanet edilmiştir” (Deleuze, 2004, s. 13). Düşüncenin magma tabakasını yüzeyde keşfeden, Doğanın tanrılara değil de insanlara bıraktığı ara bölgeyi, hakikatin son sığınağını keşfeden ve yeni bir temas alanını müjdeleyen Kant’tan başkası değildi. Her zaman ve her yerde olanın anlatısını fragmansılaştıran, düşünceye olanaklılık sorusunu getirerek içkin kullanımın ufku genişleten oydu. Kant’ın adası aslında bizi düşünmeye iten kuvvetlerin üretildiği yerd. Şimdi ve burada bir ada kurmak, adaları birbirine bağlamak, takımadalar oluşturmak ve hakikat arzumuzu güçlendirmekten söz ediyorum yalnızca.

Ada-Özne

Ada, yitirildikçe varlığı daha çok hissedilen eksik nesnelere yüzeye çıkışıdır. Her yüzeye çıkışta bir değişim geçirir bu nesnelere. Birleşir ve en verimli toprağı oluştururlar. Bir anlamda yitirdiğimiz asıl nesnenin yerine koyduğumuz ve kendimizi yeni baştan icat etmeye çalıştığımız yerdir ada. Anlatılarımızdaki tümsekler ve çukurları teşhis edebileceğimiz, acılarımızı unutma kudretine erişebileceğimiz bir iyileşme mekânıdır. Ada, kısmi nesnelere bir şölenidir. Bastırmanın mı kaygıdan kaynaklandığını yoksa kaygının mı bastırmaya yol açtığını sormadan, bilinçdışı arzu yatırımlarının toplumsallaştığı bünyedir, *socius*’un reel tanımıdır. Ne orijindir ne de marjda yer alır, fakat melez alanlar yaratır. Ada, düşüncenin yeni bir ufku olarak gelmekte olan bir halkı, minör bağlantıların ürünü bir benliği, henüz temas edilmemiş yepyeni bir düşünme kipini bedenleştirebileceğimiz yerdir. İşte bu yüzden ada, özne sorunsallarına yeni bir dokunuş için jeolojik hamleye bir fırsat daha sunar.

Aslında ada imgesi, kıtanın tanımını bozar. Her kıtayı bir ada olarak düşünmek mümkündür. Bu açıdan ada, müthiş bir jeolojik operatördür; kara ile su arasındaki karşıtlığa

sızır ve kıtayı kendi cinsinden formüle eder. Giderek gökbilimine yayılır ve güneş sistemindeki, Samanyolu galaksisindeki ve diğer galaksiler arasındaki tekillikleri imler. Kopernik'in yaptığı, kıtayı ada cinsinden ifade etmekten başka neydi ki? Evrenin merkezine oturtulmuş bir kıtayı (dünyayı) bir takımada (Güneş sistemi) içerisinde formüle etmişti Kopernik. Yani Sahibi yerinden etmişti.

Modern öznenin şimdiye dek pek vurgulanmamış asli kipi Sahip'tir. Yani ister yayılımsal düzeyden (yetileri, ilişkileri) ister yeğin düzeyden (gücü, kudreti) bakılsın öznenin modern formülasyonu büyük harfli bir Sahip'in tanımını verir. Peki, nedir bu Sahip'in sahip olduğu şey veya şeyler? İlk olarak Sahip kendi varlığının belirlenimini elinde tutar, yani kavramsal bir belirlenime sahiptir. Kimi zaman solipsist bir perspektife kimi zaman ise öznelerarası bir düzeye yerleşir ama temel belirlenimini asla kaybetmez. Bir bütün olarak kendini bilinç düzeyinde kurar, bedeni ikincilleştirir ve aslında bir bilinç olarak bedenin sahibi olur. Sahip ayrıca bir mekân-zaman belirlenimini elinde tutar. Her zaman ve her yerde olanın temsilcisidir o. Modernite denilen tarihsel sapmalar öbeğinin bu Sahip üzerindeki ikame kavgalarıyla mümkün olabildiğini hatırlamak gerekir bu noktada. Fakat Sahibin ontolojisi henüz yapılmamıştır. Şimdilik Sahibin kendi mekân-zaman belirlenimini büyük harfli varlıkların diyarına gönderdiğini belirlemekle yetinelim. Sahip, kıtaya yerleştirilmiş hakiki öznellik figürasyonudur; sadece metalara sahip olmakla kalmaz; arzunun ve emeğin üretkenliğine sahipliğin hiyerarşisini dayatır. Sahip bir temas varlığı değildir, dokunulmaz bir şey olarak kurar kendisini; ancak Efendi-Köle diyalektiğinin efendisi de değildir. Çünkü Sahip aynı zamanda sahip olunan bir şeydir, sahip olduğu ölçüde sahip olunan ve tam tersi. Modern özne mefhumlarının Sahip figürasyonunu dağıtma çabalarının onu yeniden üretmekle sonuçlanması tesadüf değildir. Düşünceyi kıtaya bağlayan baskın gelenek, Sahip-Özne tasarımında asla kurtulamaz. Egemen tarihin kurucu öznesi de, teolojinin hareket unsuru da benzer bir sahiplik mantığına dayanır. Sahip *kıta-öznedir*. Biz ise burada bir *ada-öznenin* olanaklarıyla ilgileniyoruz. Kopernik'in hamlesi bu yüzden oldukça önemlidir, Kopernik, kapatılmış bir uzamı açıyor yani kıtayı içeriden deliyor, ama kıtayı ada cinsinden formüle ederek başarıyor bunu.

Bu noktada Whitehead'in *superject* kavramıyla ne yapmaya çalıştığına kısaca bakıp Deleuze'ün larvasal özneleriyle ada-özne imgesini düşünmeye geçebiliriz. *Subject* sözcüğünün *sub* ve *ject* (*iaceo*, *jectum*) bileşenlerinden oluşan yapısı aslında öznenin alta atılan, aşağıya fırlatılan olduğunu gösterir. Bu açıdan özne dünyaya (bu aşağı, izbe yere) fırlatılışıyla vücut bulur. *Sub* önekini *super* ile değiştirerek önemli bir dönüşümün yolunu açan Whitehead

felsefesi bu açıdan çığır açıcı bir okumaya imkân tanır. *Superject* kavramı aslında yukarıya fırlatılanın, yukarı doğru atılanın ifadesidir. Fakat yukarının anlamı artık göksel bir dünya ya da idealar dünyası değildir. Yukarı, bir süreç olarak ortaya çıkan özneleşme parçacıklarının bir mevkisidir, bir yüzeyidir. Whiteheadçi bir terimle *hislerin* bir yayılımıdır. (Whitehead, 1979, ss. 277-278) Ama Whitehead *superject*'i yine *subject* ile birlikte yazar. Yani aralarındaki farkı saptar ama derinleştirmez. Yine de açıktır ki burası bir koordinatlar alanı değil yayılımsal bir düzlemdir ve Sahip için tutunacak bir yer kalmamıştır burada; çünkü Sahip bir *statü* varlığıdır; yayılımsal sürekliliğin alanında ise her an partiküler bir taşma yaşanmaktadır. *Superject* kaynayan bir kazandan çıkan baloncuklar gibidir; duyumların, hislerin ve amaçların öbekleşmesidir. Bu perspektiften bakıldığında öznenin yeni bir tanımı onun aşağıya fırlatılışıyla ya da tabi kılınıp boyun eğdirilişle değil de yukarıya, yani yüzeye bir süreç olarak çıkışıyla resmedilir. Sahip daima aşağı bakar, oysa üzerinde yıldızlı bir gökten de fazlası vardır. Nietzsche'nin sözünü ettiği *kurbağa perspektifinin* tam zıddı olarak, bir anlamda onu bütünleyen onunla aynı dünyaya ait olandır Sahip. Ancak *Superject* yüzeydeki özneleşme süreci olarak öznedir, bir sürecin izidir, güç istencinin yeğin planında yaşar. Whiteheadçi süreç ilkesini anımsarsak, bir şeyin varlığının onun oluşuyla gerçekleşebileceğini ve varlık ile oluşun birbirini evrenbilimsel bir düzeyde kucakladığını düşünebiliriz (Whitehead, 1948, s. 71). İşte adanın ontolojik ufkunun öznenin yüzeybilimiyle kesiştiği nokta da buradadır.

Superject bir temas varlığıdır. Yani *retouch*, onun kurucu eylemidir. *Superject* kendi gücünü olumlayanların ortaklığının izini sürer. Yüzey etkisi olarak düşünülünce *superject* artık içkinlik ve aşkınlık sorununun ötesinde yepyeni bir problem alanı açar. Ne içkin olan ne de aşkın olan fakat aralıklar arasındaki aralıklar, yüzeyler arasındaki derinlikler, olaylar arasındaki tarihsellikler ve süreçler arasındaki devinimlerdir söz konusu olan. İşte *superject* ile adanın coğrafi koordinatları, düşüncenin kalıplaşmış imgelerini dağıtmak ve yeni bir problem alanı açmak üzere burada birleşirler. Magma patlar ve *superject* görünür; içerisindeki hislerin duyumların, arzuların, imgelerin ve fikirlerin çoğulluğuyla yüzeye tutunur ve bir süreç olarak bir başka *superject*'e yakınsayarak kendi deneyimini ona tercüme eder. Burada olağanüstü bir çizgi vardır. Kant'ın koyduğu noktayı Whitehead devralmış bir çizgiye dönüştürmüştür. Ada-öznenin üçüncü formülasyonu ise Deleuze'ün larvasal özneleridir. Deleuze'ün hamlesi bu çizgiyi bir düzlem hâline getirmek ve ona boyut kazandırmak olmuştur: Transandantal noktalar, yayılımsal çizgiler ve içkin düzlemler.

Deleuze'ün *Fark ve Tekrar*'da larvasal özneler hakkındaki ifadeleri işte bu ada-öznenin bir kipi olarak okunabilir. Özne, onu önceleyen *gayri şahsi bireyleşim* süreçlerinden ve *birey-öncesi tekilliklerden* doğar; bu yüzden de heterojen bir öbekteşmeden başka bir şey değildir. Onu katmanlaştıran ve tutan bilinç edimlerinin, ben aksiyomlarının ve düşünüyorum fiilinin altından akan bir süreçtir karşımızdaki. Kendiliği larvasal özneler olarak düşünen Deleuze'ün yaptığı işlemin bir kıtayı ada cinsinden formüle etmekle yakından bir bağlantısı vardır: “Kendi'ler larvasal öznelerdir; pasif sentezlerin dünyası şimdiye kadar belirlenmiş koşullar altında 'kendi'nin sistemini oluşturur, ama bu sistem çözülmüş 'kendi'nin sistemidir” (Deleuze, 1994, s. 78).

Larvasal özneler, öznenin içerisindeki adalardır. Yani bizi birey-öncesi düzeylerdeki adalarla karşı karşıya getirir Deleuze. Özne ise bu adaların her birinin kendi karakterini koruyarak oluşturduğu sentezleme sürecidir artık. Öznede yapılan sentezin tek bir icracısı tek bir aktif belirleyeni yoktur. Pasif sentezler, kendi kendini üreten bir üretim aracı gibi işler. Ancak bu üretim aracı kimseye ait değildir; Sahip o kadar çok ve öylesine parçalanmıştır ki onu tanımlayacak bir kimlik bulunamaz. Birey-öncesi ve gayri şahsi bir düzeyde konuştuğumuz zaman larvasal özneler Sahibin elinden daima kaçır ve hatta Sahip onu kuranın larvasal parçacıklar olduğunun bile farkında değildir. Burada insandaki insan-dışının izlerini, başka oluş formlarının izini buluruz. Larvasal özneler, kimlikleri önceler; Sahip için kimlik, kendiliği oluşturan çokluğu maskeleyen işlevi görür; yani Sahip takımadaları kıtaya tercüme eder; ada-özne ise kendilik ve kimlik ayrımını değil, kendiliğin sisteminin göçebe çizgisini takip eder. Kendilik sentezlenir ve bu yüzden de çözülmüştür veya çözüme imkânını taşır. Sentez ile analiz arasındaki karşıtlık burada işlemez; sentezin işlevi de bir tez ile karşı tezi bütünlemek değildir artık. Her sentez yeni bir analiz için imkân yaratır ve her analiz bir başka sentezin zeminini kurar. Yani ada-özne sentez ve analiz hamlelerini mikro ve makro düzeylerde işletir. Mesela ismi verilen bir ada-özne kendi içerisinde duyular, algılar ve fikirlerin herhangi biri (mikro) açısından bir takımada (sentez), daha genel toplumsallık (makro) açısından ise ada-parçacıdır (analiz). O hâlde öznenin içerisinde cirit atan larvasal yeğlilikler pasif sentezlerle birbirlerine bağlanırlar. Yani kimlik düzeyinde süregiden mülkiyet ile birey-öncesi düzeydeki mülksüzlük arasında ciddi bir çatışma söz konusudur. Özne artık bir temsiliyet değil bir üretimsellik kipine dahildir fakat bu üretimselliğin mantık ve işlemleri üretim ile ürün arasındaki bölünmeyi taşımaz. Özne ürün ile üretimin birbirine içkin olduğu bir öbektir artık. Onun içerisinde işleyen makineler, yine bir akış-blokaj-sapma diyagramını izler. Kant Sahibi

teşhis etmiş, Whitehead onu davetsiz bir misafir olarak nezaketle kovmuş, Deleuze ise onu soymuştur.

Şimdi mesele bu üretimin kiplerini çözümlenektir. Üretimin kipi Kant'ta şemalar, Deleuze'de ise rizomlardır. Bu üretimin iki boyutu vardır. Birincisi kavramsal belirlenimlerin üretimi ikincisiyse mekân-zamansal belirlenimlerin üretimidir. Deleuze'ün *Kant Üzerine Dört Ders*'te ısrarla vurguladığı gibi şema, bize üretimin kuralını verir (Deleuze, 2015, s. 121). Bir şema varsa elimizde, pratik faaliyeti örgütlemek için yol gösterici bir haritamız var demektir. Zaman ve mekânı nasıl üreteceğimize dair bir kurallar dizgesini izlediğimizde, ada-öznenin niçin sadece kavramsal olarak belirlenemeyeceğini de anlarız. Şemalar daima "ara" bir konumdadırlar. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nin B177/A138'deki pasajda açıkça gösterdiği gibi şema "aracı" bir ağıttır (Kant, 1996, A138/B177). Hem belirişlerle hem de kategorilerle birlikte çalışabilen bağlaçlı bir sentezdir. Fakat şema sentezden farklı olarak belirlenim tipleri arasındaki örtüşmeden ziyade üretimin kuralı olarak çalışır (Deleuze, 1984, s. 45). Ne sadece kategorilere (kıtaya) ne de ampirik verilere (okyanusa) dayanır. Hatta Kant'a göre şemanın kökeni kategorilerden veya duyu verilerinden ayrı olarak "epigenesis" üzerinden açıklanabilir (Kant, 1996, B166). Yani anlama yetisinin ilkesi üzerinden türetilen kategorilerin ve zaman-mekân formları üzerinden örgütlenen verilerin aksine, şemanın kökeninde şu veya bu vardır diyemeyiz. Şema, saf aklın içerisinden kendiliğinden doğar. Ada-öznenin formülasyonu açısından kavramsal belirlenimler ile mekân-zamansal belirlenimler arasındaki bir üretim kuralı olarak şemanın formu adadır.

Rizomlar da bir üretim faaliyeti örgütlerler. Deleuze ve Guattari'nin ağ biçimli çoklukları olan rizomlar, tıpkı Kant'ın şemaları gibi mekân-zamansal belirlenimler üretirler. Ama buradaki fark, rizomların doğrusal bir zamanla ve çizgili bir mekânla çalışmamasıdır. Rizomlar mikro ve makro düzeydeki yayılımların içerisinde işleyen, onları başkalaştıran yeğlilik düzeyleridir. Bu yüzden yayılımsal mekân-zaman belirlenimlerini bozar, yeni bir mekân ve zaman kipi üretirler. Fakat rizomlarla şemaların ortak özelliği arada oluşlardır. Kadim ikiliklerin arasındaki sentez ve analiz operatörleridir onlar. Deleuze, Kant'ın bu aradaki zemini keşfettiğini derinlemesine fark etmiştir: "Ama mefhumlar, onları yaşamak gerek [...]. Daha şimdiden bu 'ikisi arasında'nın bir karışım olmadığı, Kant tarafından keşfedilecek bir arazi olduğu biliniyor" (Deleuze, 2015, s. 123). İşte bu arazi ya da yer-yurt, düşüncenin ada-özneye açıldığı yerdir. Deleuze'ün şemaları incelerken hayvanların şemalarından söz etmesi tesadüf değildir: "Hayvanlar şemalar üretir: Örümceğin şeması nedir? Örümceğin şeması ağıdır ve ağı mekân ile zamanı işgal etme tarzıdır

onun” (Deleuze, 2015, s. 126). Deleuze arada olanı, ortada olanı alır ve ondan başlar yaratmaya. Orkide ile eşek arısının rizomatığı, örümceğin şemaları ve diğerleri hepsi bir üretim kipi olarak çalışırlar. Şemalar doğrusal ve yayılımsal, rizomlar ise asimetric ve yeğin üretim araçlarıdır. Bu araçların bir Sahibi yoktur. Kant adayı keşfetmiş, Deleuze ise takımadaları yaratmıştır. Keşif görelî, yaratım ise mutlak yersiz-yurtsuzlaşmadır.

Sonuç: Yeni Bir Yolculuk Planı

Yirmi birinci yüzyıl felsefesinin önünde Kant'ın kurduğu anakara, ada ve okyanus üçlemesinden oluşan bir coğrafya durmaktadır. Deleuze ise bize bu coğrafyanın takımadalarının bir haritasını vermiştir. Ama her harita gibi bu da geliştirilmeye muhtaçtır.

Her ne kadar artık büyük gemiler buzullara çarpıp batmışsa, kayıklar devrilmişse de enkazdan kalan parçalara tutunarak yolunu bulmaya çalışan düşüncenin önünde devasa bir okyanus ya da okyanuslar bulunmaktadır. Dümencilik sanatının bütün uyarıları boşa çıksa bile, şu referanslarla varolan canlı, yani insan için hiçbir referansı olmayan bir yeryüzü felsefesi kurmak oldukça heyecan verici olsa gerek. Bilinmeyeni biline indirgmeden, bizi ayartacak olan bu okyanusa açılmak, “bir şeyi onu aşmaksızın mümkün kılma” düsturuyla yola çıkmak için yeterince hevesli miyiz? Öte yandan bu okyanusta kaybolmak birçok gemicinin başına gelen bir hadisedir, bu yüzden anakaralardaki dogmalarımıza sığınmayı mı tercih edeceğiz?

Şu noktada jeolojik okumamızın üç bileşenini sıralayalım, haritamızı, pusulamızı ve tayfalarımızı belirleyelim.ⁱⁱⁱ

Harita: Hakikatin bir yurdu olacaksa bu yurt düşüncenin bir olanağı olarak ada imgesi ya da takımadalar birliği olabilir. Takımadalar şeklinde düşünürsek bu bizim için yeni bir *palpasyon* (May, 2005, s. 3) yeni bir perküsyon yöntemi sağlayabilir.^{iv} Doktorların deri altındaki bir lezyonu teşhis etmek için vücudu elleriyle yoklayarak palpasyon yapması ya da belirli bölgelere küçük vuruşlar yaparak ses ile lezyon arasında bir bağlantı kurarak perküsyon yapmaları gibi düşüncenin jeologları da varlığa bu şekilde yaklaşabilirler. Varlığı hep görmek ve kavramak isteyen felsefe, şimdi dokunmaya ve işitmeye dayalı bir düşünme kipi için olanaklarla karşılaşabilir. Yirmi birinci yüzyılın adaları hiçbir devletin karasularına dâhil olmayan okyanus adalarıdır; bir takımadalar ittifakıdır. Düşüncenin yeni toprağı, sonsuzluk ve kalıcılık düşlerinden sıyrılmış, komşuluk ilişkileriyle örülmüş, birbirine yakınsayan hiyerarşisiz topraklar olacaktır.

Pusula: Bir olanağı onu aşmaksızın mümkün kılan bir dünyada var olduğumuzu düşünelim. İçimizdeki yargıçtan kurtulmalı ve Tanrı yargısının da işini bitirmeliyiz; suçluluk bilincinden kurtulmamızın başka çıkar yolu yok gibi görünüyor. Pusulamız bize kuzey kutbunu gösteriyorsa, onun da kuzeyinde ne olduğunu sorarak yanılgıya düşmemek için kuzeyi belirleyen zaten kuzey kutbu olduğunu söylemekle yetinecek miyiz? Bir olanağı onu aşmadan mümkün kılmak, Kant'ın *Prolegomena*'da sınır ile sınırlama arasında yaptığı ayrımı örtüşür:

Sınırlar (yer kaplayan varlıklar söz konusu olduğunda) hep belirli bir yerin dışında bulunan ve bu yeri kapsayan bir uzamı varsayarlar; sınırlamalar ise böyle bir şeyi gerektirmezler; onlar yalnızca, mutlak tamlığı olmayan bir büyüklüğü etkileyen değillemelerdir. Oysa aklımız çevresinde, kendi başına şeylerin bilgisi için –bunlara ilişkin belirli bir kavramı hiç yoksa bile ve yalnızca görünüşlerle ilgili olduğu hâlde– sanki bir uzam görüyor gibidir. (Kant, 2002, s. 108).

Buradan hareketle artık adanın ötesinde hiçbir şey olmadığını çıkarsamak fazlasıyla acelecilik olur. Adanın ötesinde adalar vardır. Sudaki hareket nasıl noktalar arasında değil de iki hareketin arasında filizlenirse adalar da birbirlerinin arasındadır daima. Yani, temel koordinatlarımızın tersyüz olduğu bir yerden söz etmek durumundayız. Bir olanağı onu aşmadan mümkün kılmak yaratımın mantığını ele verir. Bir ada yaratmalıyız, ama ada belirmeye başladığında bizler yaratıcılar olmayacağız, karşılıklı yaratım sürecinin bir unsuru olarak dönüşmüş olacağız. Benliklerimiz birer ada olacak ve diğer benliklere bağlanacaklar, takımadalar oluşturacaklar. Yolumuzu her kaybettiğimizde bize kuzeyi gösterecek bir pusulamız olmayacak belki, ama bizi mümkün kılan şeylere doğru ayrılmaya en baştan gönüllü olacağız; pusulamız ne zaman şaşsa hakikatin karşısında yanılısamayı değil hakikat arzumuzu bulacağız. Böylelikle eksik ve aşırı varlığımızla yüzleşeceğiz.

Tayfalar: Özne bir takımadadır, yani bir adalar toplumdur. Kaptan öldü. Fakat en az kaptan kadar denizi ve denizcilik sanatını iyi bilen tayfalar var. İçkin kullanım tayfaların rehberidir. Bu açıdan bakılınca her şeyin birbirine temas edebilir olduğu ve mutlak tecridin imkânsız olduğu açıklığa kavuşur. Temas alanı aynı zamanda moleküler bir temas alanı olmalıdır. Kant'ın adası düşünce için bir temas alanını müjdeler. Deleuze'ün adaları ise insan-hayvan öbekleşmeleri yaratarak burada köksüz bir fauna yaratır, takımadaların rizomatığını örgütlerler.

Başka galaksilerin olduğunu müjdeleyen “ada evren teorisi” açısından Samanyolu nasıl ki bir adaysa, düşüncenin de evreni örneklediğini varsayabiliriz. Takımadalar hakikatin yeni yurtları olacaktır. Hiç kimsenin diğer adına konuşmadığı, yeni bir eyleme kipinin, yeni bir politikanın toprağı, yer-yurdu olacaktır. Onlar, bir-arada-oluş mekânlarıdır yani ile-mekânlarıdır, açık ve bütün.

ORCID ID

Sercan ÇALCI

<https://orcid.org/0000-0003-4295-8498>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Deleuze, G. (1984). *Kant's Critical Philosophy*. çev. Hugh Tomlinson ve Barbara Habberjam, London: The Athlone Press.
- Deleuze, G. (1992). *Nietzsche and Philosophy*. çev. H. Tomlinson, Londra: Continuum.
- Deleuze, G. (1994). *Difference and Repetition*. çev. Paul Patton, London: Continuum.
- Deleuze, G. (2004). *Desert Islands and Other Texts 1953-1974*. çev. Michael Taormina, Paris: Semiotext(e).
- Deleuze, G. (2014). *Sinema 1: Hareket-İmge*. çev. Soner Özdemir, İstanbul: Norgunk.
- Deleuze, G. (2015). *Kant Üzerine Dört Ders*. çev. Talat Kılıç, İstanbul: Kabalcı, 2015.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (1988). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia II*. çev. B. Massumi, Londra: The Athlone Press.
- Derrida, J. (1973) *Speech and Phenomena and Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, çev. David B. Allison, Evanston: Northern University Press.

- Foucault, M. (1977). "Nietzsche, Genealogy, History," *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*. Ithaca: Cornell University Press, 139-164.
- Hume, D. (2004). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Kant, I. (1996). *Critique of Pure Reason*. çev. Werner S. Pluhar, Indianapolis: Hackett Publishing.
- Kant, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizikçe Prolegomena*. çev. Ioanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- May, T. (2005). *Gilles Deleuze: An Introduction*. New York: Cambridge University Press.
- Whitehead, A.N. (1948). *Science and the Modern World*. New York: Pelican Books.
- Whitehead, A. N. (1971). *The Function of Reason*. Boston: Beacon Press, 1971.
- Whitehead, A.N. (1979). *Process and Reality: An Essay in Cosmology*. ed. David Ray Griffin and Donald W. Sherburne, New York and London: The Free Press.

ⁱ Nisan 2016'da Ankara'da gerçekleştirilen "Kant: Şimdi ve Burada" sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

ⁱⁱ Bu kavramı hem yeni bir temas alanı açan bir hamle olarak hem de "rötuşlamak" anlamında kullanıyorum. Yeniden temas etmeyi, değerlerin yeniden değerlendirilmesi eksenine; rötuşlamayı ise yeni olanakların araştırılmasıyla ilgili olarak kullanıyorum.

ⁱⁱⁱ Bu belirleme düşüncenin kapanması riskine karşı önereceğimiz eksenlerden yalnızca birisidir. Düşüncenin kapanması Jacques Derrida'nın metafiziksel kapanmayla bağlantılı olarak ele aldığı söz-merkezcilik kadar derin bir probleme işaret eder: Düşüncenin koşullarının düşünceye aşkınlaşması. Derrida'nın tartışma bağlamında, konuşurken kendi kendisini duyabilen bir kulak ile ses olarak tasarlanan bir aşkın Yasa aynı gramerde buluşurlar ve metafiziksel kapanmanın öncüllerini yani hiyerarşik olarak düzenlenmiş karşıtlıkları ve karşıtlıklar arasındaki ekonomiyi oluştururlar. (Jacques Derrida, 1973, s. 102). Koşulların aşkınlaşması ise bizi düşünmeye sevk eden kuvvetlerin belirli bir Köken ya da Ereğe doğru kodlanmasıyla bağlantılıdır ve açık bütün mefhumunun tüm olanaklarını daha imgesel düzeydeyken tükenmesine yol açar. Düşünceyi kapatan Köken fikri anakaraya demir atmış hâkim geleneğin bir izdüşümünü oluştururken, kapanmanın diğer faktörü olan Ereğ de anakaranın uzantısı olan adaya tutunur. Köken ile Ereğ düşüncenin koşullarını düşüncenin kendisine aşkınlaştırır ve tekilleri homojen bütünlere teslim eder. Bu noktada, Derrida'nın yapıbozumu, hiyerarşi sorununun felsefi derinliğine işaret etmekte ve düşüncenin kapanması riskine karşı bir felsefi müdahalede bulunmak bakımından önemli ipuçları sunmaktadır.

^{iv} *Palpasyon* ya da temas ederek *yoklama*, Todd May'in *Deleuze: An Introduction* adlı eserinde Deleuze ontolojisindeki temel bir yönelim olarak tartışılmaktadır. Bilhassa, Deleuze'ün projesinin "farkı temsil etmek yerine onu yoklamak" şeklinde çözümlenmesi yeni bir deneyim felsefesine kapı aralamaktadır. Terimi tıbbi anlamının ötesinde ontolojik-politik bir tartışma eksenine içerisinde düşünmeyi öneriyorum. Böylece, ada imgesinden takımadaya doğru ilerlerken, tekillerin birbirini yoklamasına dayalı bu ilişkisellik ilkesinin, temasın mümkün formlarını arayan içkin ve açık bütünün mantığı kurmak için elzem olduğunu görebiliriz. O hâlde açık bütün için yoklama kurucu bir ilişki olarak geliştirilebilir. Bu noktayı May'in yorumlamalarına borçluyum (May, 2005, s. 96).